

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МИНИСТРЛІГІ
MINISTRY OF AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚ АГРАРЛЫҚ-ӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНІҢ ЭКОНОМИКАСЫ ЖӘНЕ
АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРДЫ ДАМУҒА ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫ
KAZAKH RESEARCH INSTITUTE OF ECONOMY OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX
AND RURAL DEVELOPMENT

КАЗАХСКИЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ
АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА И РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

ISSN 2708-9991 (Online)
ISSN 1817-728X (Print)
DOI: 10.46666

Аграрлық нарық проблемалары

ТЕОРЕТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

№ 1
ҚАҢТАР - НАУРЫЗ

Problems of AgriMarket

THEORETICAL AND SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL

№ 1
JANUARY – MARCH

Проблемы агрорынка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 1
ЯНВАРЬ - МАРТ

ЖУРНАЛДЫҢ МЕРЗІМДІЛІГІ – ЖЫЛЫНА 4 РЕТ
JOURNAL PUBLISHING FREQUENCY – 4 TIMES YEAR
ПЕРИОДИЧНОСТЬ ЖУРНАЛА – 4 РАЗА В ГОД

АЛМАТЫ
2021

Журнал туралы

Теоретикалық және ғылыми-практикалық журналдың құрылтайшысы «Қазақ агроөнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты» ЖШС болып табылады (ҚАӨК Э ж ААДҒЗИ)

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

E-mail:kazniiapk@mail.ru

<http://www.jptra-kazniiapk.kz>

Журнал Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген. 1999 жылғы 11 ақпандағы № 1327 бұқаралық ақпарат құралын тіркеу туралы куәлік

Мерзімді баспасөз басылымын, ақпараттық агенттікті және желілік басылымды қайта есепке қою туралы куәлігі Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен берілген, 24.08.2020 ж. № KZ49VPY00026113 Ақпарат комитеті.

Жазылу индексі 76006 "Қазпошта" АҚ. 13.02.2018ж. № 249900-1018-5750 шарты.

Журнал қауымдастырылған профессор және "Экономикалық ғылымдар" бағыты бойынша профессор ғылыми атағын, Ph.D ғылыми дәрежесін алу үшін ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін ҚР БҒМ БҒСҚК басылымдарының тізбесіне енгізілген.

Редакциялық кеңестің құрамына шетелдік ғалымдар кіреді, бұл ғылыми саладағы отандық зерттеушілердің өзара іс-қимылының ақпараттық кеңістігін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Журнал ISSN (Юнеско, Париж қ., Франция) сериялық басылымдарды тіркеу жөніндегі Халықаралық орталығында тіркелген, журналға нөмір берілген

ISSN 1817-728X (Print)

ISSN 2708-9991 (Online)

Журналда жарияланатын мақалаларға CrossRef арқылы DOI беріледі.

Мақалаларды жіберу мен шолудың онлайн жүйесі әзірленді, барлық қолжазбалар онлайн режимінде ұсынылады (<http://www.jptra-kazniiapk.kz>).

Лицензияланған плагиат тексеру жүйесі қолданылады.

Іздеу жүйесі жұмыс істейді.

Журналдың қол жетімділігі - журнал оның мазмұнына тікелей, жалпыға қол жетімділікті қамтамасыз етеді.

Журналдың мерзімділігі – жылына 4 рет.

Индекстеу:

- * eLIBRARY.RU — Ресей ғылыми ақпараттық-талдау порталы

- * Ресейлік ғылыми дәйексөз индексі (РҒДИ). 01.12.2015 ж. № 788-12/2015 шарты. РҒДИ журналдың екі жылдық импакт-факторы, барлық дереккөздерден 2019 жылға сілтемелерді ескере отырып – 0,592.

- * Бірыңғай электронды кітапхана, Қазақстан

- * Қазақстандық дәйексөз базасы. Шарт 3 жылға тұрақты түрде жасалады, соңғысы 20.06.2019ж.

№ 8. ҚДБ-ында 2017ж. журналдың импакт-факторы – 0,710.

- * ResearchGate

- * Semantic Scholars

About the journal

The founder of the theoretical and scientific-practical journal is the "Kazakh Research Institute of Agro-Industrial Complex Economy and Rural Development" LLP (KRI AICE and RD)

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

E-mail: kazniiapk@mail.ru

<http://www.jptra-kazniiapk.kz>

The journal is registered in the Ministry of Culture, Information and Public Accord of the Republic of Kazakhstan. Mass media registration certificate No. 1327 dated February 11, 1999.

The certificate of re-registration of a periodical, news agency and network publication is issued by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan, Information Committee No. KZ49VPY00026113 dated 08.24.2020

Subscription index 76006 in Kazpost JSC. Contract No.249900-1018-5750 dated 13.02.2018.

The journal is included in the list of editions of CCES MES RK for publication of the main results of scientific activities for the Ph.D degree, academic titles of associate professor and professor in the area of "Economic Sciences".

The Editorial Board includes scientists from foreign countries, which makes it possible to expand the information space for interaction of domestic researchers in scientific field.

The journal is registered at the International Center for Registration of Serials ISSN (UNESCO, Paris, France), the journal has been assigned a number

ISSN 1817-728X (Print)

ISSN 2708-9991 (Online)

Articles published in the journal are assigned a DOI through CrossRef.

An online system for submitting and reviewing articles has been developed, all manuscripts are submitted online (<http://www.jptra-kazniiapk.kz>).

A licensed plagiarism checker system is used.

The search engine is working.

Journal availability - the journal provides direct, public access to its content.

Journal Publishing Frequency – 4 times year.

Indexing:

- * eLIBRARY.RU – Russian scientific information and analytical portal

- * Russian Science Citation Index (RSCI). Contract No. 788-12/2015 dated 01.12.2015. Two-year impact factor of the journal in the RSCI, taking into account citations from all sources for 2019 – 0,592

- * United Electronic Library, Kazakhstan

- * Kazakhstan citation base. The contract is concluded permanently for 3 years, last No. 8 dated 20.06.2019. Impact factor of the journal in the KCB for 2017 – 0,710.

- * ResearchGate

- * Semantic Scholars

О журнале

Учредителем теоретического и научно-практического журнала является ТОО «Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий» (КазНИИЭ АПК и РСТ)

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

E-mail:kazniiapk@mail.ru

<http://www.jptra-kazniiapk.kz>

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан. Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 1327 от 11 февраля 1999г.

Свидетельство о постановке на переучет периодического печатного издания, информационного агентства и сетевого издания выдано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан, Комитет информации № KZ49VPY00026113 от 24.08.2020

Подписной индекс 76006 в АО «Казпочта». Договор № 249900-1018-5750 от 13.02.2018г.

Журнал включен в перечень изданий КОКСОН МОН РК для публикации основных результатов научной деятельности на соискание ученой степени Ph.D, ученых званий ассоциированного профессора и профессора по направлению «Экономические науки».

В состав Редакционного совета входят ученые стран зарубежья, что позволяет расширять информационное пространство взаимодействия отечественных исследователей в научной сфере.

Журнал зарегистрирован в Международном центре по регистрации сериальных изданий ISSN (Юнеско, г. Париж, Франция), журналу присвоен номер
ISSN 1817-728X (Print)
ISSN 2708-9991 (Online)

Статьям, публикуемым в журнале, присваивается DOI посредством CrossRef.

Разработана онлайн система подачи и рецензирования статей, все рукописи подаются в онлайн режиме (<http://www.jprra-kazniiapk.kz>).

Используется лицензионная система проверки на плагиат.

Работает поисковая система.

Доступность журнала – журнал предоставляет непосредственный открытый доступ к своему контенту.

Периодичность журнала – 4 раза в год.

Индексация:

- * eLIBRARY.RU – российский научный информационно-аналитический портал
- * Российский индекс научного цитирования (РИНЦ). Договор № 788-12/2015 от 01.12.2015г. Двухлетний импакт-фактор журнала в РИНЦ с учетом цитирования из всех источников за 2019г. - 0,592
- * Единая электронная библиотека, Казахстан
- * Казахская база цитирования. Договор заключается постоянно на 3 года, последний № 8 от 20.06.2019г. Импакт-фактор журнала в КБЦ за 2017г. - 0,710.
- * ResearchGate
- * Semantic Scholars

Редакциялық кеңестің құрамы

Бас редакторы

Ғалия ӘКІМБЕКОВА

экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР АШҒА академигі,

Басқарма төрағасы - бас директоры,

Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары

Алтынбек МОЛДАШЕВ

экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР АШҒА академигі, бас ғылыми қызметкер,

Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы, Қазақстан

Редакциялық кеңестің мүшелері:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Dr. Econ. Sciences, Professor, Business and Rural Development Research Institute Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Maryline FILIPPI, Dr. Professor, French National Institute for Agricultural Research (INRA), Paris, France

Khanh Le Phi HO, Ph.D, Head of Economic Department, Hue University of Agriculture and Forestry, Hue city Thua Thien Hue, Vietnam

Sándor KEREKES, Dr., Professor, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary

Przemysław LEŃ, Ph.D, Associate Professor, University of Life Sciences in Lublin, Lublin, Poland

Norsida Binti MAN, Dr. Professor, Dept Agribusiness & Bioresource Economic University Putra Malaysia, Serdang, Malaysia

Rasa MELNIKIENĖ, Dr. Professor, Director, Lithuanian Institute of Agrarian Economics, Vilnius, Lithuania

Иван САНДУ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Ресей АӨК ғылыми-техникалық дамуының экономикалық мәселелері» бөлімінің меңгерушісі, ФМБФМ «Аграрлық экономика және ауылдық аумақтарды әлеуметтік дамыту федералды ғылыми орталығы-Бүкілресейлік ауыл шаруашылығы экономикасы ғылыми-зерттеу институты», Мәскеу, Ресей.

Бауыржан ЕСЕНГЕЛЬДИН, экономика ғылымдарының докторы, профессор, бизнес және басқару факультетінің деканы, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Тлектес ЕСПОЛОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА, ҚР АШҒА академигі, Басқарма төрағасы – Ректор, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан

Данияр ҚАЛДИЯРОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, академиялық мәселелер жөніндегі проректор, І. Жансүгіров ат. Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

Талғат ҚҰСАЙЫНОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Есеп және аудит» кафедрасы, С. Сейфуллин ат. Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Римма САҒИЕВА, экономика ғылымдарының докторы, доцент, экономика және бизнес жоғары мектебінің деканы, әл-Фараби ат. Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Әзімхан САТЫБАЛДИН, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА, ҚР АШҒА академигі, директор, ҚР БҒМ Ғылым комитеті Экономика институты, Алматы, Қазақстан

Шолпан СМАҒҰЛОВА, экономика ғылымдарының докторы, профессор, "Мемлекеттік басқару" ғылыми-білім беру департаменті, Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан

Фая ШУЛЕНБАЕВА, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Экономика» кафедрасы, С. Сейфуллин ат. Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Composition of the editorial board

Chief Editor

Galya AKIMBEKOVA

Doctor of Economics, Professor, Academician of the AAS RK,
Chairman of the Management Board - General Director
Kazakh Research Institute of Economics of the Agro-Industrial Complex and
Development of Rural Areas, Almaty, Kazakhstan

Deputy Chief Editor

Altynbek MOLDASHEV

Doctor of Economics, Professor, Academician of the AAS RK,
Chief Researcher
Kazakh Research Institute of Economics of the Agro-Industrial Complex and
Development of Rural Areas, Almaty, Kazakhstan

Members of the editorial board:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Dr. Econ. Sciences, Professor, Business and Rural Development Research Institute Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Maryline FILIPPI, Dr. Professor, French National Institute for Agricultural Research (INRA), Paris, France

Khanh Le Phi HO, Ph.D, Head of Economic Department, Hue University of Agriculture and Forestry, Hue city Thua Thien Hue, Vietnam

Sándor KEREKES, Dr., Professor, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary

Przemysław LEŃ, Ph.D, Associate Professor, University of Life Sciences in Lublin, Lublin, Poland

Norsida Binti MAN, Dr. Professor, Dept Agribusiness & Bioresource Economic University Putra Malaysia, Serdang, Malaysia

Rasa MELNIKIENĖ, Dr. Professor, Director, Lithuanian Institute of Agrarian Economics, Vilnius, Lithuania

Ivan SANDU, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department "Economic Problems of Scientific and Technological Development of AIC of Russia", Federal Scientific Center of Agricultural Economics and Social Development of Rural Areas - Russian Research Institute of Agricultural Economics, Moscow, Russia

Bauyrzhan YESSENGELDIN, Doctor of Economics, Professor, Dean of the Faculty of Business and Management, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan

Tlektes ESPOLOV, Doctor of Economics, Professor, Academician of the NAS RK, AAS RK, Chairman of the Management Board – Rector, Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan
Daniyar KALDIYAROV, Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector for Academic Affairs, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan
Talgat KUSSAIYNOV, Doctor of Economics, Professor, Department of Accounting and Audit, S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur-Sultan, Kazakhstan
Rimma SAGIEVA, Doctor of Economics, Associate Professor, Dean of the Higher School of Economics and Business, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
Azimkhan SATYBALDIN, Doctor of Economics, Professor, Academician of NAS RK, AAS RK, Director, Institute of Economics, Science Committee MES RK, Almaty, Kazakhstan
Sholpan SMAGULOVA, Doctor of Economics, Professor, Scientific and Educational Department "Public Administration", Narxoz University, Almaty, Kazakhstan
Faya SHULENBAYEVA, Doctor of Economics, Professor, Department of Economics, S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Состав редакционного совета

Главный редактор
Галия АКИМБЕКОВА

доктор экономических наук, профессор, академик АСХН РК,
Председатель Правления – Генеральный директор
Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

Заместитель главного редактора
Алтынбек МОЛДАШЕВ

доктор экономических наук, профессор, академик АСХН РК,
главный научный сотрудник
Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

Члены редакционного совета:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Dr. Econ. Sciences, Professor, Business and Rural Development Research Institute Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania
Maryline FILIPPI, Dr. Professor, French National Institute for Agricultural Research (INRA), Paris, France
Khanh Le Phi HO, Ph.D, Head of Economic Department, Hue University of Agriculture and Forestry, Hue city Thua Thien Hue, Vietnam
Sándor KERESKES, Dr., Professor, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary
Przemysław LEŃ, Ph.D, Associate Professor, University of Life Sciences in Lublin, Lublin, Poland
Norsida Binti MAN, Dr. Professor, Dept Agribusiness & Bioresource Economic University Putra Malaysia, Serdang, Malaysia
Rasa MELNIKIENĖ, Dr. Professor, Director, Lithuanian Institute of Agrarian Economics, Vilnius, Lithuania
Иван САНДУ, доктор экономических наук, профессор, заведующий отделом «Экономические проблемы научно-технического развития АПК России», ФГБНУ «Федеральный научный центр аграрной экономики и социального развития сельских территорий - Всероссийский научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства», Москва, Россия
Бауыржан ЕСЕНГЕЛЬДИН, доктор экономических наук, профессор, декан факультета бизнеса и управления, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, Нур-Султан, Казахстан
Тлектес ЕСПОЛОВ, доктор экономических наук, профессор, академик НАН РК, АСХН РК, Председатель Правления – Рector, Казахский национальный аграрный исследовательский университет, Алматы, Казахстан
Данияр КАЛДИЯРОВ, доктор экономических наук, профессор, проректор по академическим вопросам, Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан
Талгат КУСАЙЫНОВ, доктор экономических наук, профессор, кафедра «Учет и аудит», Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан
Римма САГИЕВА, доктор экономических наук, доцент, декан Высшей школы экономики и бизнеса, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Азимхан САТЫБАЛДИН, доктор экономических наук, профессор, академик НАН РК, АСХН РК, директор, Институт экономики Комитета науки МОН РК, Алматы, Казахстан
Шолпан СМАГУЛОВА, доктор экономических наук, профессор, Научно-образовательный департамент «Государственное управление», университет Нархоз, Алматы, Казахстан
Фая ШУЛЕНБАЕВА, доктор экономических наук, профессор, кафедра «Экономика», Казахский агротехнический университет им.С.Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан

МАЗМҰНЫ

Аграрлық саясат: іс жүзіне асыру механизмі

С.Т. Жұмашева, Ш.М. Қантарбаева, А.Е. Муханова Қазақстанның Қызылорда облысының күріш өсіру саласы: даму үрдстері мен перспективалары	13
А.Б. Кизимбева, Б.С. Саубетова Қазақстан Республикасының ауылдық аумақтарының әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығының өзекті мәселелері	22
А.А. Аманбаева, А.З. Нурпейсова Цифрландыру технологиялары негізіндегі Қазақстан өңірлеріндегі инновациялық белсенділік	28
Ж.С. Булхайрова, А.Ө. Әлиева "Жасыл" экономика: Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығындағы шындықтар мен перспективалар.....	37
Р.М. Тажиева Қазақстанның аграрлық секторын мемлекеттік қолдау.....	44
Н.Е. Дабылтаева, Ма Мань Юань Жібек жолы Экономикалық Белдеуінің Стратегиясымен өзара іс-қимылдағы ресурстық саясат	50

Шаруашылық жүргізудің экономикалық механизмі

Д.Т. Ахметова, Р.М. Жунусова, Б.С. Утибаев Өсімдік шаруашылықтарында өндіріс тиімділігін арттыру.....	57
К.Ж. Шолпанбаева, Н.К. Шайханова, А.А. Сактаева Қазақстан Республикасында мал шаруашылығы өнімдерінің өзіндік құнын калькуляциялау.....	66
Ж.К. Алтайбаева, В.П. Шеломенцева, Д.З. Айгужинова Агроөнеркәсіптік өндіріс субъектілерін ғылыми-ақпараттық сүйемелдеудің мал шаруашылығы саласының нәтижелілігіне әсері	74
Қ. Алайдарқызы, А.А. Жантаева, Г.Т. Танабаев Өңдеуші кәсіпорындардағы жабдықтау жүйесіндегі басқарушылық есеп	83

Азық-түлік өнімдері рыногы

А.С. Нарынбаева, Е.Т. Шахман Қазақстан экономикасының бәсекеге қабілеттілігінің өсу факторы ретінде аграрлық нарықты дамыту	91
Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Қалиақпарова Пандемия жағдайындағы Қазақстан Республикасының көкөніс шаруашылығы	101
Ж.Х. Кажиева Шығыс Қазақстан облысының мал шаруашылығы кіші кешені: жай-күйін бағалау және нысаналы бағдарлар	108
С. Кожабаева, Ә. Бақтымбет Қазақстанның құс шаруашылығы: мәселелері және оларды шешу жолдары	115

Табиғат пайдалану экономикасы

Жустина Важчикелен, Карол Нога, Карол Озог, Пржемислав Лен Жарнов коммунасының мысалында Орталық Польша ауылдарындағы жерлерді шоғырландыру қажеттілігі	122
Г.К. Құрманова Ауыл шаруашылығы субъектілерінің жер пайдалануларын шаруашылықшілік жерге орналастыру.....	132
Н.З. Ахметова, Ж.Е. Секенова Қазақстан Республикасының елді мекендері жерлерінің аумағын аймақтарға бөлу.....	138

Ауылдың әлеуметтік проблемалары

Д. Женсхан, Ш.Е. Альпеисова Қазақстанның ауылдық аудандарының әлеуметтік-экономикалық дамуы	147
Г.И. Нуржанова, А.Ж. касенова, Р.Э. Сулейманов Ауылдың еңбек әлеуеті Қазақстан Республикасы АӨК бәсекеге қабілеттілігінің өсу факторы ретінде	155
А.С. Бельгибаева, А.Ж. Мусина, М.А. Волохова Қазақстанның Ақмола облысындағы еңбек нарығының үрдісі	163

Сөз жас ғалымдарға

Л.М. Есахметова Астықты қайта өңдеу өнімдерінің экспортын ұлғайту	172
---	-----

CONTENT

Agricultural policy: mechanism of implementation

S.T. Zhumasheva, Sh.M. Kantarbayeva, A.E. Mukanova Rice growing industry of Kyzylorda region of Kazakhstan: trends and development prospects	13
A.B. Kizimbayeva, B.S. Saubetova Relevant issues of social and economic stability of rural areas of the Republic of Kazakhstan	22
A.A. Amanbayeva, A.Z. Nurpeisova Innovative activity in the regions of Kazakhstan based on digitalization technologies	28
Zh.S. Bulkhairova, A.O. Alieva "Green" Economy: Realities and Prospects in Agriculture in the Republic of Kazakhstan.....	37
R. Tazhibayeva Public support for agricultural sector of Kazakhstan	44
N. Dabyltayeva, Ma Min Gyuan Resource Policy in Interaction with the Strategy of the Silk Road Economic Belt	50

The economic management mechanism

D.T. Akhmetova, R.M. Zhunusov, B.S. Utibaev Increasing production efficiency in crop production farms	57
K.Zh. Sholpanbaeva, N.K. Shaikhanova, A. Saktayeva Calculation of livestock products cost in the Republic of Kazakhstan	66
Z.C. Altaibayeva, V.P. Shelomentseva, D.Z. Aiguzhinova The impact of scientific and information support for agro-industrial production entities on the performance of livestock production sector	74
K. Alaidarkyzy, A.A. Zhantayeva, G.T. Tanabayeva Management accounting in the supply system at processing enterprises	83

Food products market

A.S. Narynbayeva, Y.T. Shakhman Development of agricultural market as a factor in the increased competitiveness of the economy of Kazakhstan	91
Y.E. Gridneva, G.Sh. Kaliakparova Vegetable growing of the Republic of Kazakhstan in terms of pandemic	101
Zh.H. Kazhieva Livestock subcomplex of the East Kazakhstan region: evaluation of the state and target benchmarks	108
S. Kozhabaeva, A. Baktymbet Poultry farming in Kazakhstan: problems and solutions	115

Environmental economics

Justyna Wojcik-Len, Karol Noga, Karol Ozog, Przemyslaw Len

The need to consolidate land in villages of Central Poland based on the example of Zharnovskaya community 122

G.K. Kurmanova

On-farm land use management of agricultural entities 132

N.Z. Akhmetova, Zh.E. Sekenova

Zoning of territory of lands of settlements of the Republic of Kazakhstan 138

Social issues of the village

D. Zhenskhan, Sh.E. Alpeissova

Socio-economic development of rural areas of Kazakhstan 147

G.I. Nurzhanova, A.Zh. Kasenova, R.E. Suleimanov

Labor potential of the village as factor of increasing the competitiveness of AIC complex of the Republic of Kazakhstan 155

A.S. Belgibayeva, A.Zh. Mussina, M.A. Volokhova

Labor market trends in Akmola region of Kazakhstan 163

Words of young scientists

L. Yesakhmetova

Increase in exports of grain processing products 172

СОДЕРЖАНИЕ

Аграрная политика: механизм реализации

С.Т. Жумашева, Ш.М. Кантарбаева, А.Е. Муханова Рисоводческая отрасль Кызылординской области Казахстана: тенденции и перспективы развития	13
А.Б. Кизимбаева, Б.С. Саубетова Актуальные проблемы социально-экономической стабильности сельских территорий Республики Казахстан	22
А.А. Аманбаева, А.З. Нурпейсова Инновационная активность в регионах Казахстана на основе технологий цифровизации	28
Ж.С. Булхаирова, А.О. Алиева «Зеленая» экономика: реалии и перспективы в сельском хозяйстве Республики Казахстан...	37
Р.М. Тажибаева Государственная поддержка аграрного сектора Казахстана	44
Н.Е. Дабылтаева, Ма Мань Юань Ресурсная политика во взаимодействии со Стратегией Экономического пояса Шелкового пути	50

Экономический механизм хозяйствования

Д.Т. Ахметова, Р.М. Жунусова, Б.С. Утибаев Повышение эффективности производства в растениеводческих хозяйствах	57
К.Ж. Шолпанбаева, Н.К. Шайханова, А.А. Сактаева Калькулирование себестоимости продукции животноводства в Республике Казахстан	66
Ж.К. Алтайбаева, В.П. Шеломенцева, Д.З. Айгужинова Влияние научно-информационного сопровождения субъектов агропромышленного производства на результативность животноводческой отрасли	74
К. Алайдаркызы, А.А. Жантаева, Г.Т. Танабаева Управленческий учет в системе снабжения на перерабатывающих предприятиях	83

Рынок продовольственной продукции

А.С. Нарынбаева, Е.Т. Шахман Развитие аграрного рынка как фактор роста конкурентоспособности экономики Казахстана .	91
Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Калиакпарова Овощеводство Республики Казахстан в условиях пандемии	101
Ж.Х. Кажиева Животноводческий подкомплекс Восточно-Казахстанской области: оценка состояния и целевые ориентиры.....	108
С. Кожабаева, А. Бактымбет Птицеводство Казахстана: проблемы и пути их решения	115

Экономика природопользования

Жустина Вожчик-Лен, Карол Нога, Карол Озог, Пржемислав Лен Необходимость консолидации земель в деревнях Центральной Польши на примере Жарновской коммуны	122
Г.К. Курманова Внутрихозяйственное землеустройство землепользований сельскохозяйственных субъектов	132
Н.З. Ахметова, Ж.Е. Секенова Зонирование территории земель населенных пунктов Республики Казахстан	138

Социальные проблемы села

Д. Женсхан, Ш.Е. Альпеисова Социально-экономическое развитие сельских районов Казахстана	147
Г.И. Нуржанова, А.Ж. Касенова, Р.Э. Сулейманов Трудовой потенциал села как фактор роста конкурентоспособности АПК Республики Казахстан	155
А.С. Бельгибаева, А.Ж. Мусина, М.А. Волохова Тенденции рынка труда в Акмолинской области Казахстана	163

Слово молодым ученым

Л.М. Есахметова Увеличение экспорта продукции переработки зерна	172
---	------------

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫНЫҢ КҮРІШ ӨСІРУ САЛАСЫ:
ДАМУ ҮРДСТЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ**

**RICE GROWING INDUSTRY OF KYZYLORDA REGION OF KAZAKHSTAN:
TRENDS AND DEVELOPMENT PROSPECTS**

**РИСОВОДЧЕСКАЯ ОТРАСЛЬ КЫЗЫЛОРДИНСКОЙ ОБЛАСТИ КАЗАХСТАНА:
ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ**

С.Т. ЖҰМАШЕВА^{*1}

Э.Ф.К., доцент

Ш.М. ҚАНТАРБАЕВА²

Э.Ф.Д., доцент

А.Е. МУХАНОВА³

Э.Ф.К.

¹Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

²«Нархоз» университеті, Алматы, Қазақстан

³Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда, Қазақстан

*автордың электрондық пошталары: torehanoba@mail.ru

S.T. ZHUMASHEVA^{*1}

C.E.Sc., Associate Professor

SH.M. KANTARBAYEVA²

Dr.E.Sc., Associate Professor

A.E. MUKANOVA³

C.E.Sc.

¹Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, Almaty, Kazakhstan

²«Narhoz» University, Almaty, Kazakhstan

³Korkyt Ata Kyzylorda State University, Kyzylorda, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: torehanoba@mail.ru

С.Т. ЖҰМАШЕВА^{*1}

К.Э.Н., доцент

Ш.М. ҚАНТАРБАЕВА²

Д.Э.Н., доцент

А.Е. МУХАНОВА³

К.Э.Н.

¹Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

²Университет «Нархоз», Алматы, Казахстан

³Кызылординский государственный университет им. Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан

*электронная почта автора: torehanoba@mail.ru

Аңдатпа. Авторлар Қызылорда облысының күріш өсіру саласындағы қалыптасқан жағдайды қарастыруда: күріштің егіс алаңы 87 300 га құрады, бұл Қазақстанда өндірілетін күріш өнімінің 90%-ын өндіруді қамтамасыз етуге мүмкіндік берді. Ақ астықтың орташа өнімділігі гектарына 54,5 ц құрайды. Жоғары өнімді сұрыптарды пайдалану есебінен соңғы бес жылда күріш жармасын өндіру 39% - ға, күріштің жалпы түсімі екі есеге артты. Статистика комитетінің деректері бойынша, оның өңірдегі көлемі 2020 жылы 2019 жылмен салыстырғанда 15 мың тоннаға, өңделген күріш 81,2% - ға (60-тан 107,5 мың тоннаға дейін) өскен. Қызылорда облысында 2020 жылы га-дан 61,8 ц алынды, қамбаға 550 мың тоннадан астам күріш себілді. Зерттеу нәтижелері күріш жармасына ішкі сұранысты толық

ішінде күріштің егіс көлемі 101970 га, ауыл шаруашылық кәсіпорындарында 49751 га, шаруа (фермер) қожалықтарына 52519 га келеді [1].

Күріш – танымал тағам. Бұл дәнді дақылдардың құрамында 70%-ға дейін көмір-сулар бар. Қызылорда облысындағы су тапшылығы өңір шаруаларына пандемиямен қатар қиындық тудырып отыр. Дикандарға, әсіресе, Сырдариядан келетін су жетіспеушілігі біраз кедергілер келтіреді. Суға байланысты өзекті мәселелерді шешу үшін көлемі 2,3 млрд. текше метрді құрайтын 6 су қоймасын салу жоспарланып отыр. Сондай-ақ Қызылорда және Әйтек су тораптарын қайта жаңғырту, Жиделі су қоймасын жөндеу, Жалағаш ауданындағы ирригациялық дренаж жүйесін жетілдіру бойынша ірі инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру да қолға алынған. Сонымен қатар өңірде 143 мың гектар аумақтағы алқаптың ирригациялық және дренаждық жүйесін, 29 мың гектар суармалы жерлерді қалпына келтіру және айналымға енгізу жобалары іске асырылуда. Жалағаш ауданында элеватор базасындағы «Байқоңыр» агрохол-дингін құру аймақта күріш кластерін дамытуға ықпал етті. Ы.Жақаев атындағы күріш өсіру ғылыми-зерттеу институты Бүкілресейлік күріш институтымен бірлесіп Қызылорда облысы үшін арнайы сорттарды шығарып келеді.

Дәнді дақылдардың басым бөлігі сияқты, күріш – бұл әдеттегі "биржалық тауар". Ұзақ мерзімді сақтау мүмкіндігі оны жергілікті тұтыну өнімдерінің тізімінен шығарады және халықаралық сауданың едәуір көлеміне кепілдік береді (әлемдік өндіріс көрсеткіштерінің 9-13%). Сонымен қатар, маңызды ерекшелігі – күріш сорттарының қасиеттеріндегі үлкен айырмашылықтар. Бұл бір елдің бір уақытта осы өнімді импорттаушы және экспорттаушы бола алатындығына байланысты.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Жүргізілген зерттеудің теориялық негізі ауыл шаруашылығының өндірістік әлеуетін дамыту бойынша шетелдік және отандық экономист ғалымдардың ғылыми еңбектері ілімдік және әдіснамалық негіз ретінде пайдаланылды.

Зерттеудің әдістемесі әлеуметтік-экономикалық құбылыстарды зерттеудің ғылыми әдістемесінің негізгі ережелеріне, сонымен қатар стратегиялық басқару және бәсекелестік талдаудың ғылыми теория-ларына негізделген.

Зерттеу әдістері ғылыми абстракция және экстраполяция, индукция және

дедукция әдістері болып табылады. Зерттеу жүргізу барысында экономикалық-статистикалық, логикалық, аналитикалық әдістер, сондай-ақ статистикалық бақылау, топтау, талдау, бағалау және салыстыру әдістері қолданылды. Ақпараттық база ретінде Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің, Ауыл шаруашылығы министрлігінің деректері, Қызылорда облысының ресми сайттарының материалдары, шаруа қожалықтарының статистикалық деректері пайдаланылды. Отандық және шетелдік жарияланымдар мен ғылыми-теориялық, ғылыми-практикалық конференциялар материалдары, бұқаралық ақпарат құралдарының материалдары, мерзімді басылым мақалалары қолданылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Қызылорда облысында ауыл шаруашылығы өнім өндіру көлемі 2020ж. 2019ж. қарағанда 63,9 млн теңгеге (48 505,2 млн теңгеден 48 569,1 млн теңгеге дейін), 0,13%-ға артқан, оның ішінде өсімдік шаруашылығы 822,2 млн теңге (28 980,6 млн теңгеден 29 802,8 млн теңгеге дейін), 2,8%-ға артқан. Мал шаруашылығы 4,2%-ға кемігені байқалады. Облыста егілген барлық дақылдардың ішінде күріштің еншісінде 47,7% болса, ал дәнді дақылдар құрылымында күріштің үлесі 84,6% болып отыр [2].

Қызылорда облысында күріш, жоңышқа дақылдарының экономикалық тиімділігі мен ауыспалы егістегі орнының маңыздылығына байланысты бұл дақылдардың егіс көлемі жыл санап ұлғайып, өнімділікте шаруашылықтың барлық санаттары бойынша, оның ішінде шаруа (фермерлік) қожалықтарда өсуде.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің экономикалық тиімділігі, ең алдымен, оның мөлшері мен көрсеткіштері арқылы көрініс табады. Ауыл шаруашылық кооперативтерін және оның одақтарын қолдаудың негізгі бағыты болып материалдық-техникалық базасын қалыптастыру және әр түрлі кооперативтік кәсіпорындардың өндірістік инфрақұрылымына дотация беру; мемлекеттік және жергілікті бюджеттен үлестік базада сақтандыру мен несие кооперативтерін пайлық қорды қалыптастыруға қолдау жасау, ұзақ мерзімді жеңілдетілген несиелерді ұсыну; агросервис, өңдеу, сақтау және өнімдерді өткізу, материалды-техникалық қамтамасыз ету бойынша кооперативтерді дамытуға инвестициялық несиелер ұсыну табылады [3].

Жыл сайын еліміздің ішкі рыногында басқа елдерден оның ішінде Қытай мемлекетінен заңсыз түрде, яғни кедендік баждары және салықтары төленбеген арзан бағадағы күріш сатылады, бұл өз

ретінде екі елдің экономикасына және күріш өнімінің бағасына кері әсерін тигізеді. Осыған орай, күріш өндірудің экономикалық тиімділігі 1 кестеде көрсетілген.

1 кесте – Күріш өндірудің экономикалық тиімділігі

Көрсеткіштер	2018ж.	2019ж.	2020ж.
Ауданы, мың га	4023,2	4116,7	4 445,9
Өнімділігі, ц/га	41,7	44,2	47,2
Жалпы өнім, мың тонна	167 767,4	181 958,1	20 9846,4
Жалпы шығындар, млн теңге	3 925,7	5 233,11	6 715,08
1 тоннаның өзіндік құны, теңге	23 400,0	28 760,0	32 000,0
Өндіріс рентабельділігі, %	8,11	12,3	16,8
Мемлекеттен қолдау көлемі, барлығы млн теңге	71,1	56,3	34,5
Несиелер (қайтарымды)	30,7	32,2	32,8
Шығындар (Қайтарымсыз)	40,4	24,1	1,7

Ескерту – Ақпарат көзі: Қызылорда облысында күріш өндірісі саласына қатысты жүргізілген талдаулар және кластерлік жүйенің мүмкіншіліктері, Қызылорда қаласы, 2020.

Кестеден байқағанымыздай, Қызылорда облысы бойынша күріш өндірудің экономикалық тиімділігі 2020 жылы 2018 жылмен салыстырғанда біршама жоғары. Оған әсер етуші біріншіден, әрбір гектардан алынатын өнімділік деңгейінің жоғарылауы. Мемлекет тарапынан бөлінген субсидиялар арқылы күріштің өзіндік құнын төмендетуге, жалпы табыс деңгейін арттыруға мүмкіндік туындап отыр. Зерттеулер көрсеткендей, күрішке субсидия көлемі 4696,9 млн теңгені немесе шығындар бойынша 16,4% құрады, оның ішінде жанар-жағармай материалдары – шығындар бойынша 1,9%, минералды тыңайтқыштар – 8,1%, гербицидтер – 4,4 және тұқым шаруашылығы – 2,2% құрады.

Алматы, Қызылорда, Түркістан облыстарының шаруашылықтарында күріш өсірудің экономикалық көрсеткіштерін зерттеу «Тамшы-Бұлақ» ЖШС күріштің кірістілік деңгейінің 20,4%, Динара ПК – 34,9%, тәжірибелік АШК – 22,2%, ЖШС «Жалаңтөс» – 36,2%, «Қазақ мақта өсіру ФЗИ» ЖШС – 36,9%, «Шеңгербай» ШҚ – 41,5% тиімділігін көрсетті. Субсидиялар есебінен кірістілік «Тамшы-Бұлақ» ЖШС – 36,1%, «Динара» ӨК – 48,8%, «СПК Эксперименталь» – 31,4%, «Жалаңтөс» ЖШС – 42,3%, «КазНИИ» ЖШС мақта өсіру» – 45,6%, «Шеңгербай» ШҚ – 46,8%, бұл субсидиялардың осы шаруашылықтардағы өндірістің экономикалық тиімділігіне жоғары әсерін растайды (2 кесте).

Күріштің әлемдік экспортындағы Ресейдің үлесі шамамен 1% құрайды. Ресейдің күріш экспортының көлемі күрт өскенін

байқауға болады. Күріш экспортының аймақтық құрылымы – Ресейдегі осы ауыл шаруашылық дақылдары өндірісінің локализациясының көрінісі. Күріш өсіру негізінен Краснодар өлкесіне келеді – 74% [4]. Кеден статистикасы бойынша Мәскеу мен Санкт-Петербургтен тыс 16% экспорттаушыларды ірі қалаларда тіркеудің салдары болып табылады. Ресейлік күрішті тұтынушы елдердің құрылымында экспорттаудың негізгі қауіптері бар. Олардың арасында Түркия маңызды орын алады. Бұл үш қиындық туғызады: түрік контрагенттері арзан шикізатты сатып алуды және өздерінің өңдеу қуатын жүктеуді жөн көреді; саяси қатынастардың тұрақсыздығы Ресейдің осы елге экспортына теріс әсер етуі мүмкін; ресейлік өндірушілерді мысырлықтардың ығыстыру қаупі бар.

Ресейлік күріш, Кеден одағы елдерінен басқа, Түркия, Түркіменстан, Әзірбайжан, Моңғолия, Ливия, Испанияға үлкен көлемде жеткізіледі. Сондай-ақ Ресей күрішті Ливан, Украина, Бельгия, Молдова, Нидерланды, Албания, Сирия, Египет, Тәжікстанға экспорттайды. Ресей Федерациясына күріш импортын негізінен Үндістан, Пәкістан, Таиланд және Вьетнам қамтамасыз етеді [5]. Жалпы Ресей мемлекеті күрішпен өзін-өзі қамтамасыз етуінің жүз пайыздық деңгейіне жеткен. Алайда, жеткізілімнің төмендеуіне қарамастан, импортталған күріш әлі де нарықты қалыптастыруда маңызды рөл атқарады, күріштің экзотикалық сорттары супермаркет сөрелерінде әр түрлі ассортиментті ұсынады.

Күріш саудасы Үндістан мен Таиландтың қорлары осы елдердің экспорттық саясатының негізгі сипаттамаларын және күріш қорларының динамикасын тарихи

3 кесте – Күріш саудасының динамикасы, 2019

Қазақстанның ішкі нарығының өз күрішімен толық қамтамасыз етілгеніне қарамастан, импорт үлесінің төмендеуі елеусіз. 2020 жылға қарай облыста Иран күрішінің егістік алқабы 5 мың гектарға дейін ұлғайтылғанын, сонымен қатар, өңделген күріш экспортының көлемін 8 мың тоннаға дейін жеткізілгенін атап өту керек.

лады, осыған байланысты қазақстандық күрiшті тек жақын шет елдерге ғана емес, сонымен қатар алыс шет елдерді қамту бойынша экспорттық жеткізу географиясын кеңейту бойынша перспективалар бар.

Аграрлық саясат: іс жүзіне асыру механизмі

тылған майда күріш өндіреді. Күріш өңдейтін ірі зауыттардың бірі – Қызылорда қала-сында орналасқан «Абай Дәулет» ЖШС-гі болып табылады. Аталған шаруашылықта заманауи корей технологиясын қолданады, оның қуаттылығы сағатына 7-10 тоннаны құрайды. Өнімнің 60%-ы экспортталады.

Қызылорда облысындағы тамақ өнеркәсібінің 50 пайызы күріш өңдеуге байланысты. Жаңа технологияларды қолдана отырып, астық қайта өңделеді. Облыс бойынша 45 ірі және 29 шағын зауыт бар, олардың 27-сі халықаралық стандарттарға сәйкес келеді.

Қазіргі таңда Қызылорда облысы бойынша барлық күріш өңдеу кәсіпорындарының жылдық қуаттылығы 408,5 мың тоннаны құрайды, ал облыста ауыл шаруашылық өндірісі өткен жылдың осы кезеңімен салыстырғанда екі есеге артты. Экспорт көлемі – 31%-ды құрайды.

2019ж. ауыл шаруашылығын дамыту мақсатында облысқа республикалық және жергілікті бюджеттерден 5,5 млрд. теңге бөлініп, 2018 жылмен салыстырғанда 44,7 пайызға артты. Қызылорда облысында 2018 жылы төрт күріш өңдеу зауыты іске қосылған, жобалардың жалпы құны 380 млн теңгені құрайды. Шиелі ауданында «Бағбан Әшіров» ШҚ қуаттылығы тәулігіне 45 тонна болатын зауытты іске қосты, жобаның құны – 110 млн теңге. Қуаттылығы тәулігіне 100 тонна болатын екінші зауытты Қармақшы ауданында «Жаңажол» ЖШС ашты. Аталған жобаның инвестиция көлемі 60 млн теңгені құрады. Үшінші зауыт Жаңақорған ауданында бой көтерді, жобаны «Нұрбол и К» шаруа қожалығы алып шықты, зауыттың құны 60 млн теңге болды. Оның жобалық қуаты – тәулігіне 45 тонна. Сондай-ақ «Тан ЛТД» ЖШС Жалағаш ауданында жаңа зауыт ашты. Кәсіпорынның қуаттылығы тәулігіне – 100 тонна, құны – 150 млн теңге [7].

Облыста күріш кластерін дамыту, өндірілетін күріштің бәсекелестігін арттыру бағытында консорциум құрылған. Осыған сәйкес, «Жалағаш элеваторы» ЖШС-гі сатып алынды. АгроХолдингтің жарғылық капиталын қалыптастыру мақсатында «Байқоңыр» ӘКК» ҰК АҚ-нан 500 млн теңге бөлінген. Күріш салысының бағасын тұрақтандыру мақсатында «Агро Холдинг Байқоңыр» ЖШС-і күріш өнімінен 2 347 тонна күріш салысын қабылдайды. Бұл шара өз кезегінде күріш бағасын тұрақтануына септігін тигізуде. Жалпы облыс бойынша 2019ж. 371 ауыл шаруашылығы

тауар өндірушілері 73,0 мың гектар күріш өсірген. Осы шаруашылықтарға көктемгі дала жұмыстарын жүргізуге барлығы 7,4 млрд. теңге қаржы жұмсалған. Осыған байланысты 19,8 мың гектар күріш егетін 15 шаруашылық Агрохолдинг «Байқоңыр» жау-апкершілігі серіктестігінен 1,9 млрд. теңге, 18,8 мың гектар күріш егетін 135 шаруашылық аудандарда құрылған несие серік-тестерінен 1,9 млрд. теңге, 3,5 мың гектар күріш егетін 6 шаруашылық селолық тұтыну кооперативтерінен 353,2 млн теңге несиелік қаржы алынды. Ал 30,8 мың гектар күріш егетін 230 шаруашылық өз қаржысы (3,2 млрд. теңге) есебінен қаржыланып отыр.

Ауыл шаруашылығы құрылымдарының машина трактор паркін жаңалау мақсатында, 50 ат күші бар доңғалақты трактор жинастыру жөнінде «АралАзов Агромаш» БК ЖШС мен «АМТ» Белград компаниясы арасында келісімшарт негізінде, 15 дана трактордың жинақтаушы құрал-жабдықтары алынды.

Облыста мал шаруашылығын дамыту – басты міндеттердің бірі. Осыған байланысты, «Ірі қара мал етінің экспорттық әлеуетін дамыту» жобасын іске асыру жөніндегі іс-шаралардың кешенді жоспарына сәйкес, облыста фермерлік шаруашылық ұйымдастыру үшін 8 700 бас тауарлы сиыр, 5000 басқа арналған ірі қара малын бордақылайтын алаң ұйымдастырылды. 2019 ж. «ҚазАгро» ҰБХ» АҚ-ы арқылы 73 шаруа қожалығы 468,3 млн теңге несие алып, 2644 бас сиыр және 142 бас асыл тұқымды ет бағытындағы бұқа алды [8]. Бұдан өзге шаруашылықтардың өз қаржылары есебінен ет бағытындағы асыл тұқымды «Қазақтың ақбас» сиыры тұқымының 100 бас қашары мен 20 бас бұқасын және «ҚазАгроӨнім» АҚ-на еншілес «KazMeat» ЖШС-нен ет бағытындағы мал шаруашылығын ұйымдастыру мақсатында 37 млн теңге несие алып, 210 бас тауарлы сиыр және 7 бас ет бағытындағы асыл тұқымды бұқа сатып алды. Облыс бойынша аталған бағдарлама аясында барлығы 2 954 бас сиыр мен 169 бас бұқа сатып алынып, жоспар 123,1 пайызға орындалды. «Сыбаға» бағдарламасының аясында 500 бас мүйізді ірі қара малына арналған жалпы құны 139,0 млн теңгені құрайтын бір мал бордақылау алаңының құрылысы бітіп, іске қосылды.

Аграрлық өнеркәсіптегі фермерлер үшін басты проблема – суармалы судың тапшылығы. Сумен қамтамасыз ету мәселелерінің бірі – көрші мемлекеттердің

жақын маңдағы ауыл шаруашылық аймақтарындағы жағдайға тәуелділік. Мысалы, күріш өсірушілер жаһандық дағдарыс аясында азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында көрші елдерде ауыл шаруашылық дақылдарының көбеюі суармалы су тапшылығын тудыруы және қолданыстағы Шардара мен Көксарай су қоймаларының толуын төмендетіп, ішкі сумен жабдықтау лимитін қысқарта алады.

Тағы бір проблема – күрішті өндірістік қайта өңдеу қондырғыларының толық пайдаланылмауы. Мысалы, статистикалық мәліметтерге сәйкес, 2019 жылы күріш өңдейтін мамандандырылған қондырғылардың тек 57,6%-ы тартылған.

Саладағы қолжетімді субсидиялар:

- минералды тыңайтқыштарға субсидиялар;
- пестицидтер мен биоагенттерге (энтомофагтарға) субсидиялар;
- тұқымдарды субсидиялау;
- 2019 жылдың төртінші тоқсанында сатылған (өңдеушілерге жеткізілген) өнімдердің өзіндік құнын ішінара өтеуге субсидиялар. Қазіргі уақытта субсидиялардың бұл түрі жойылды;
- сумен жабдықтау қызметтерінің құнын субсидиялау;
- күріш жинайтын комбайндарды сатып алуға инвестициялық субсидиялар;
- басқа қаржы құралдарына субсидиялар (мысалы, арзан несиелеу).

Тұжырымдар. Жұмыстың дер кезінде атқарылып, тиімді қызмет ету барысына жоспарлар мен атқарылатын міндеттердің әсері жоғары болмақ. Осыған байланысты облыстың ауыл шаруашылығы саласында 2025 жылға дейінгі атқарылатын міндеттері мынадай [9,10]:

1. 2021-2025 жылдардың егісіне қажетті ауыл шаруашылығы дақылдары тұқымының мерзімінде дайындалуына ықпал жасау; аттестатталған тұқым шаруашылығы субъектілері көрсететін қызметтердің сапасын бақылау; тұқым шаруашылығы саласында сорттық және тұқымдық бақылауды жүзеге асыру; 2021-2025 жылдардың көктемгі дала жұмыстарын агро-техникалық талаптарға сай жүргізілуіне және жоспарланған ауыл шаруашылығы дақылдарының орналасуына ықпал жасау; ұзақ және қысқа мерзімге техникалық саясатқа қатысты аумақтық бағдарламалар әзірлеу; ауыл шаруашылығы саласында техникалық саясатқа қатысты ұсыныстарды уәкілетті органның қарауына енгізу.

2. АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы

аясында тауар өндірушілерге лизинг арқылы мүйізді ірі қара, қой және жылқы малын алу жөніндегі инвестициялық жоба дайындап, оларды іске асыруды ұйымдастыру.

3. «Мал шаруашылығын дамыту» туралы облыстық форум өткізуді ұйымдастыру; ветеринарлық іс-шаралардың жүргізілуін қамтамасыз ету; ауыл шаруашылығы жануарларына бірдейлендіру жұмыстарын жүргізу; қажетті құлақ сырғаларын және ветеринарлық ұйымдарға ветеринарлық қондырғыларды сатып алу; ауыл шаруашылығы саласы бойынша 2021 жылы құны 1 755,2 млн теңге құрайтын 6 инвестициялық жобаны іске қосу.

4. Мемлекеттік қолдау шараларын жетілдіру бойынша ұсыныстар:

■ қайта өңдеу кәсіпорындарының жүктемесін қамтамасыз ету үшін қайта өңдеу кәсіпорнына қайта өңдеуге жеткізілген күріштің 1 тоннасына 100% мөлшерінде басым дақылдар өндірісін дамытуға субсидиялау бағдарламасы аясында субсидияларды қалпына келтіру ұсынылады;

■ сумен жабдықтаудағы қолайсыз жағдайдан болатын шығындарды түзету үшін ұйымдық тұрғыдан субсидиялаудың жедел және икемді жүйелерін қолдану қажет. Атап айтқанда, өнімнің өсуіне және өндіріске әсер ететін субсидияларды ұлғайту қажет (минералды тыңайтқыштарға, өсімдіктерді қорғауға арналған құралдарға, тұқымдарға субсидиялар);

■ сумен жабдықтау қызметтерінің құнын субсидиялауды жалғастыру қажет;

■ инфляциялық процестерді ескере отырып, субсидиялау ставкаларын арттыру қажет;

■ негізгі құралдарды сатып алуға арналған инвестициялық субсидиялар әкелінетін ауыл шаруашылық техникасы құнының өсуіне жол бермеу үшін ұлттық валютаның құнсыздану деңгейімен байланыстырылуы керек.

Әдебиеттер тізімі

[1] Статистический сборник «Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан. Комитет по статистике МНЭ РК [Электронный ресурс]. – 2019. – URL: <http://www.stat.gov.kz/> (дата обращения: 18.02.2021).

[2] Қызылорда облысының әкімдігінің ресми интернет сайты [Электрондық ресурс]. – 2019. – URL: <http://www.e-kyzylorda.gov.kz/?q=ru/content/ekonomika> (қаралған күні: 23.01.2021).

[3] Тлесова А.Б. Қазақстанның аграрлық саласы: инновациялық даму / А.Б.Тлесова,

С.Ч. Примбетова, Ш.М.Кантарбаева // Проблемы агрорынка.-2018.-№2.-Б.34-43.

[4] Лысенко, Ю.А. Краткий обзор рынка рисоводства РФ / Ю.А. Лысенко, И.Н. Чуев // Экономика и управление народным хозяйством. – Серия: Экономика и Право. - М., 2019.-С.40-43.

[5] Обзор развития рисоводства в государствах членах Евразийского экономического союза в 2013-2017 годы, ЕЭК, Департамент агропромышленной политики. - М., 2018.- 24с.

[6] Қазақстан Республикасының агро-өнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.– Астана, 2017.- 94 б.

[7] Мұханова, А.Е. Роль фермерских хозяйств в развитии агропромышленного комплекса Кызылординской области Казахстана / А.Е.Мұханова, Ж.Б. Смагулова, Ж. Жайлаубаева // Проблемы агрорынка. - 2020.- №3. – С.147-155.

[8] Анализ рынка сельского хозяйства в Казахстане: валовый продукт, занятость населения, производственные системы, госпрограмма развития АПК, сельскохозяйственные организации [Электронный ресурс]. –2019 . – URL: <http://www.marketingcenter.kz/> (дата обращения: 20.01.2021).

[9] Әбдіқадырова А. Ауыл шаруашылығы өндірістік инфрақұрылымының жұмыс істеуінің шетелдік тәжірибесі / А.Әбдіқадырова, Ж. Дулатбекова // Проблемы агрорынка.-№ - 2019.- №2. – Б.101-103.

[10] Молдашев А.Б. АПК Казахстана: проблемы развития и поиск их решения // Проблемы агрорынка. -2016.- №3. – С.7-13.

References

[1] Statistical collection “Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan. Committee on Statistics of the MNE RK

[Electronic resource].- 2019. - URL: <http://www.stat.gov.kz/> (date of access: 18.02.2021).

[2] Official website of Kyzylorda regional government [Electronic resource].-2019.-URL: <http://www.e-kyzylorda.gov.kz/?q=ru/content/ekonomika> (date of access: 23.01.2021).

[3] Tlesova A.B. Agricultural sector of Kazakhstan: innovative development / A.B. Tlesova, S.Ch. Primbetova, Sh.M. Kantarbayeva // Problems of AgriMarket.-2018.-№2.-P.34-43.

[4] Lysenko, Yu.A. Brief overview of rice growing market in Russian Federation / Yu.A. Lysenko, I.N. Chuev // Economy and management of national economy. - Series: Economics and Law. - M., 2019.-P.40-43.

[5] Review of the development of rice growing in the Eurasian Economic Union member States in 2013-2017, EEC, Department of Agricultural Policy. - M., 2018.- 24p.

[6] The State program on development of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021.- Astana, 2017. - 94 p.

[7] Mukhanova, A.E. The role of farms in the development of agroindustrial complex of Kyzylorda region of Kazakhstan / A.E. Mukhanova, Zh.B. Smagulova, Zh. Zhailaubayeva // Problems of AgriMarket.-2020.- No.3.-P.147-155.

[8] Analysis of agricultural market in Kazakhstan: gross product, population employment, production systems, State program on AIC development, agricultural organizations [Electronic resource]. –2019. - URL: <http://www.marketingcenter.kz/> (date of access: 20.01.2021).

[9] Abdykadyrova A. Foreign experience in operation of agricultural production infrastructure / A. Abdykadyrova, Zh. Dulatbekova // Problems of AgriMarket.-№ -2019.- №2. - P.101-103.

[10] Moldashev A.B. AIC of Kazakhstan: development issues and search for their solution // Problems of AgriMarket.-2016.- No.3. - P.7-13.

Авторлар туралы ақпарат:

Жұмашева Сауле Тоқанқызы; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; ғалым хатшы; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; Алматы қ., 050057 Сатпаев көшесі 30 б, Қазақстан; torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Қантарбаева Шырын Мырзаханқызы; экономика ғылымдарының докторы, доцент; «Әлеуметтік ғылымдар» Ғылым – білім департаментінің профессоры; «Нархоз» университеті; Алматы қ., 050035 Жандосов көшесі 55, Қазақстан; shyryn-76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9539-6973>

Мұханова Айгүл Ерденқызы; экономика ғылымдарының кандидаты; «Экономика және менеджмент» кафедрасының қауымдастырылған профессор м.а.; Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті; Қызылорда қ., 120014 Айтеке би көшесі 29 а, Қазақстан; aia_mukanova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9332-2591>

Information about authors:

Zhumasheva Saule Tokanovna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Scientific Secretary; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; Almaty, 050057 Satpaev str. 30 б, Kazakhstan; torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Kantarbayeva Shyryn Myrzahanovna; Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the Scientific and Educational Department "Social Sciences"; «Narhoz» University; Almaty, 050035 Zhandosov str. 55, Kazakhstan; shyryn-76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9539-6973>

Mukhanova Aigul Erdenovna; Candidate of Economic Sciences; Acting Associate Professor of the Department of Economics and Management; Korkyt Ata Kyzylorda State University; Kyzylorda, 120014 Aiteke bi str. 29 a, Kazakhstan; aia_mukanova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9332-2591>

Информация об авторах:

Жумашева Сауле Токановна; кандидат экономических наук, доцент; ученый секретарь; Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий; г.Алматы, 050057 ул. Сатпаева 30 б, Казахстан; torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Кантарбаева Шырын Мырзахановна; доктор экономических наук, доцент; профессор Научно-образовательного департамента «Социальные науки»; Университет «Нархоз»; г.Алматы, 050035 ул. Жандосова 55, Казахстан; shyryn-76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9539-6973>

Муханова Айгүл Ерденевна; кандидат экономических наук; и.о. ассоциированного профессора кафедры «Экономика и менеджмент»; Кызылординский государственный университет им. Коркыт Ата; г.Кызылорда, 120014 ул. Айтеке би 29 а, Қазақстан; aia_mukanova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9332-2591>

RELEVANT ISSUES OF SOCIAL AND ECONOMIC STABILITY OF RURAL AREAS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕСЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

A.B. KIZIMBAYEVA*

C.E.Sc.

B.S. SAUBETOVA

C.E.Sc.

Sh.Yessenov Caspian State University of Technology and Engineering, Aktau, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: zhanelya.zh@mail.ru*

А.Б. КИЗИМБАЕВА*

Э.Ф.К.

Б.С. САУБЕТОВА

Э.Ф.К.

*Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг
университеті, Ақтау, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: zhanelya.zh@mail.ru*

А.Б. КИЗИМБАЕВА*

К.Э.Н.

Б.С. САУБЕТОВА

К.Э.Н.

*Каспийский государственный университет технологий и инжиниринга им. Ш.Есенова,
Ақтау, Казахстан*

**электронная почта автора: zhanelya.zh@mail.ru*

Abstract. The article reveals theoretical and methodological aspects of assessing the sustainable development of rural areas in Kazakhstan. In the course of the analysis, the authors revealed that economically stable and socially developed rural areas will become the basis of stability, independence and food security of the country. Changes in the number of rural population, natural growth and migration growth in recent years have been analyzed. The main socio-economic indicators of development of the Kazakh countryside are presented. The authors state that the losses are mainly observed in the spheres of professional, scientific and technical activities. It is concluded that the problems of improving the level and quality of life in the countryside should not be solved by the old costly methods. The conditions and opportunities for the development of rural areas are diverse in the republic. In this regard, studies aimed at assessing the potential of rural settlements, as well as the effectiveness of the activities of State and local authorities in ensuring sustainable development of rural areas, become relevant. The generalization of literary sources and foreign experience showed the importance of the main directions of public support for rural residents, the implementation of which contributes to the efficient use of agricultural resources, modernization of production and development of innovative technologies, formation of conditions for the intensive development of small business and entrepreneurship in rural areas, the increase in the employment level of rural residents due to expanding the scope of non-agricultural activities and more fully involving rural labor resources in economic turnover, increasing their level of income.

Аңдатпа. Мақалада Қазақстанның ауылдық аумақтарының тұрақты дамуын бағалаудың теориялық-әдіснамалық аспектілері ашылған. Авторлар жүргізген талдау барысында экономикалық тұрғыдан орнықты және әлеуметтік дамыған ауылдық аудандар елдің тұрақтылығының, тәуелсіздігінің және азық-түлік қауіпсіздігінің негізіне айналатыны анықталған. Соңғы жылдары ауыл халқы санының өзгеруі, табиғи өсім және көші-қон өсімі талданған. Қазақстандық ауыл дамуының негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері

Аннотация. В статье раскрыты теоретико-методологические аспекты оценки устойчивого развития сельских территорий Казахстана. В ходе проведенного анализа авторами выявлено, что экономически устойчивые и социально развитые сельские районы станут основой стабильности, независимости и продовольственной безопасности страны. Проанализированы изменение численности сельского населения, естественный прирост и миграционный прирост за последние годы. Представлены основные социально-экономические показатели развития казахстанского села. Авторы констатируют, что убытки в основном несут сферы профессиональной, научной и технической деятельности. Сделан вывод, что проблемы повышения уровня и качества жизни на селе не должны решаться старыми затратными методами. В республике разнообразны условия и возможности развития сельской местности. В этом плане становятся актуальными исследования, направленные на оценку потенциала сельских населенных пунктов, а также результативности деятельности органов государственного и местного управления по обеспечению устойчивого развития сельских территорий. Обобщение литературных источников и зарубежного опыта показало значимость основных направлений государственной поддержки сельских жителей, реализация которых способствует эффективному использованию ресурсов сельского хозяйства, модернизации производства и освоению инновационных технологий, формированию условий для интенсивного развития на селе малого бизнеса и предпринимательства, росту уровня занятости жителей села за счет расширения сферы несельскохозяйственной деятельности и более полного вовлечения в хозяйственный оборот сельских трудовых ресурсов, увеличению уровня их доходов.

Түйінді сөздер: ауылдық аумақтар, әлеуметтік-экономикалық даму, халық саны, агроөнеркәсіптік кешен, өнімді өткізу, өзіндік құн, табыс, әлеуметтік қызметтердің сапасы.

Ключевые слова: сельские территории, социально-экономическое развитие, численность населения, агропромышленный комплекс, реализация продукции, себестоимость, доход, качество социальных услуг.

At this point in time, "sustainable development" concept is a modern trend and civilizational model, which emerged as an attempt to find a common conceptual platform for the joint survival of the world's population to get out of the global crisis and prevent a global catastrophe –gradually covers all countries and peoples, all aspects of human life. As a result, it is economically stable and socially progressive rural areas that can form and further ensure the stability and food security of the state in the long term [2].

The essence of sustainable rural development is the harmony of qualitative differences' ratio, but taken as a whole: environmen-

tally safe farming in rural areas in order to provide the country's population with organic and it is necessary to ensure the necessary access to food at the same time with a constant increase in the quality of residents' life in the village, the preservation of natural diversity, cultural identity, local traditions for the younger generation [3]. Therefore, the sustainable and stable development of rural areas will also mean constant economic growth and an increase in the human resources' quality.

Thus, to date, the prerequisites for sustainable rural development are as follows: improving the level of comfort of the living conditions of the rural population; increasing the availability of improved housing conditions; improving the prestige of rural labor and forming a positive opinion of the rural lifestyle in society; improving the demographic situation.

Material and methods of research. In the course of economic transformations in the agrarian sphere formed and planned increased production capacity, further effective development of which today, the integrated development of rural areas depends on stability, thereby improving the sustainability of rural development. So, today, foreign and domestic scientists study sustainable rural development. For example, I. Buzdalov in his research writes that the most important component of sustainable rural development is its economic component. A.N. Krylatykh justifies the new role of agriculture in the framework of the advanced multi-functional agriculture' theory. In particular, the interrelation and interaction of basic (social, economic, environmental [4] and derivative

(innovation, information [5] functions in the system of the agri-food sector is proved, i.e. there is a sectoral approach to rural territories' development. But the most complete and comprehensive definition of rural territories' sustainable development is given by I.N. Merenkova. So, from the author's point of view, sustainable development of rural territories is formed on the following principles [6].

When writing the article, authors used special methods of economic cognition, method of comparative analysis, economic and statistical groupings, economic analysis, graphical processing of results, induction and deduction, mathematical methods, etc. The following methods were also used the following methods such as: scientific generalization, grouping, classification - as well as system analysis' method.

Results and their discussion. Today, sustainable development of rural areas is a significant and important element of country's economic growth, not only the huge size of agricultural land, but the function they perform. Within their borders, the vital needs of the country's population for food are met through the agriculture's functioning as part of the country's material production.

Today, in many rural areas, there is a decrease in the rural population (table 1), but in General, Kazakhstan has an increase of 41 000 people on January 1, 2020 compared to January 1, 2019. Therefore, as a result, changes in the rural population have a direct impact on the sustainable rural development.

Table 1 - Change in the rural population, people

	Population on January 1, 2019	Population on January 1, 2021	Total increase (+), decrease (-)
Republic of Kazakhstan	7 697 359	7 738 359	41 000
Akmola region	390 318	388 573	-1 745
Aktobe region	255 145	253 661	-1 484
Almaty region	1 581 524	1 604 083	22 559
Atyrau region	303 573	311 899	8 326
West Kazakhstan region	313 066	312 477	-589
Zhambyl region	678 434	681 900	3 466
Karaganda region	281 114	278 892	-2 222
Kostanai region	397 114	389 608	-7 506
Kyzylorda region	442 315	445 414	3 099
Mangistau region	407 145	422 214	15 069
Pavlodar region	221 824	221 272	-552
North Kazakhstan region	301 844	295 930	-5 914
Turkistan region	1 594 568	1 612 564	17 996
East Kazakhstan region	529 375	519 872	-9 503
Note-based on data from [7]			

However, it is known that the level of sustainable development is influenced by the following factors: economic, environmental,

institutional, and social. Consider the main economic indicators of rural areas (table 2).

Table 2 - Financial and economic activities' results of some large and medium-sized enterprises located in rural areas in the First quarter of 2020, million tenge

	The number of reporting companies	Volume of products produced/services rendered	Cost of products sold/services rendered	Revenue from sales of products/services	Profit (loss) before tax
Total	712	711 657	550 516	924 820	183 173
Agriculture	301	80 836	84 959	113 438	20 039
Manufacturing industry	124	280 554	198 089	339 125	82 714
Wholesale and retail trade	23	11 222	32 121	38 803	1 071
Construction	43	39 332	30 461	39 767	4,3
Activities that are related to administrative and support services	11	4 204	3 257	4 211	-2 069
Activities that are related to science, innovation and technics	35	4 383	3 539	4 237	- 336
Activities related to Arts and entertainment	47	3 450	1 255	1 911	-2 765
Note-based on data from [8]					

According to table 1, in the first quarter of 2020, most large and medium-sized enterprises located in rural areas have a positive financial result in the form of profit before tax, which in General in rural areas is 183 173 million tenge. It can be seen that losses of companies are mainly suffered in the activities' areas such as: activities that are related to science, innovation and technics;

activities that are related to administrative and support services; activities related to Arts and entertainment. The remaining indicators of sustainable rural development will be considered according to the final regional development Program's results until 2020, namely, the population's satisfaction with the quality of public and social services in rural areas in Kazakhstan [9] (table 3).

Table 3 - Satisfaction of the population with the quality of public and social services in rural areas in Kazakhstan, 2015-2019

	2015	2017	2018	2019
State Corporation "Government for citizens"				
cities:	58,7	59,9	36,6	39,8
rural territories:	72,3	68,9	42,9	47,1
Services in the education field, including pre-school education and training				
cities:	40,0	40,0	37,5	40,0
rural territories:	65,0	63,6	55,8	55,8
General secondary (secondary)				
cities:	45,1	42,2	39,7	40,0
rural territories:	67,4	64,8	58,2	59,3
technical and professional				
cities:	39,0	36,4	33,3	35,9
rural territories:	59,1	54,4	49,2	50,9
Health services				
cities:	29,0	25,9	25,1	28,8
rural territories:	47,1	41,2	36,4	38,5
Quality of drinking water				
cities:	37,2	32,1	32,1	35,4
rural territories:	66,6	58,7	60,6	55,5
Clean air (no emissions, smoke, dust and dirt)				
cities:	30,9	27,5	29,1	39,0
rural territories:	70,3	60,6	62,4	57,4

Thus, according to the previous information, the following conclusions were made that the rural population's satisfaction with the public and social services' quality is falling from year to year. For example, the population's satisfaction with the drinking water's quality in rural territories: in 2015 it was 70.3%, and in 2019 it is already 57.4%; health services fell from 47.1% in 2015 to 38.5% in 2019. In other words, we can say that despite the growth indicators that show economic indicators (table 2), the level of the rural population satisfaction is declining and it is unlikely that we can talk about stable sustainable rural development in the country.

Also today, we can identify the following problems that affect the sustainable rural development:

- insufficient development of institutional mechanisms that generate the most effective strategies for the mobilization and further management of local resources, since today the infrastructure of the regions directly, and sometimes indirectly, affects the level of efficiency and sustainability of agricultural companies. Rural areas are interested in an increase in the share of competitive products of agricultural firms and in an increase in the share of profits of agricultural firms in the region;

- the low-rise level of agricultural machinery for processing products in agriculture, which is the reason for the low competitiveness of agricultural products of local producers in the food markets of the world and local markets, which ultimately leads to a decrease in possible incomes in agriculture;

- the problems of raising the village and rural standard of living should not be solved by old costly methods, but more attention should be paid to coordinating the efforts of local authorities, which are responsible for regulating the main issues on the part of the current status with further determination the feasibility process. Ultimately, you need to pay attention to the fact that significant state resources were allocated to solve current problems, while not fully delving into the essence of the problem itself. As a result, the current problems were not solved and the situation remained at the same stage, the available funds were used inefficiently [10].

Conclusions

1. Today, Kazakhstan has extensive and diverse rural areas, and therefore the potential for sustainable development of rural areas within the country is different. Therefore, without assessing the development potential of certain rural areas, it is impossible to ensure the sustainable development of rural regions.

2. Thus, the stability, independence and food security in agriculture (rural territories) is

the significant elements of country's sustainable development. As a result, effectively implemented state policy, which is aimed at sustainable development of agriculture, rural areas will lead to ensuring the necessary level of environmental safety of rural residents, improving infrastructure in villages, preserving local traditions and customs for the future young generation, improving the activities of local authorities, the influx of young and qualified personnel in villages and as a result, the country's economy will grow.

3. Today, in rural areas, there is insufficient development of institutional mechanisms, the formation of good mobilization strategies with further effective management of local resources, since today the infrastructure of the regions directly, and sometimes indirectly, affects the level of efficiency and sustainability of agricultural enterprises.

4. For the sustainable development of rural areas, it is necessary to increase the quality of rural life not through the use of old cost-effective methods, but through the coordination of the efforts of local authorities, who are responsible for regulating the main issues from the current state with further determination of the feasibility study of the process.

Список литературы

[1] Полушкин, Н.А. Устойчивое развитие сельских территорий – повышение качества человеческого капитала на селе [Электронный ресурс].- 2016.-URL:<http://web.snauka.ru/issues/2016/11/74318> (дата обращения: 19.12.2020).

[2] Акимбекова, Ч.У. Проблемы и перспективы казахстанского села в условиях развития сельских территорий [Электронный ресурс].-2018.- URL: <http://abkaz.kz/problemy-i-perspektivy-kazaxstanskogo-sela-v-usloviyah-razvitiya-selskix-territorij> (дата обращения: 13.12. 2020).

[3] Dubois, A. Sustainable agriculture and multifunctionality in South Australia's Mid North region/ A.Dubois, D.Carson // Australian Geographer.-2020. - №51(4).- PP. 509-534.

[4] Shaporova, Z.E. Essence and criteria for sustainable development of rural territories/ Z.E.Shaporova, A.V.Tsvetyskh// IOP Conference Series: Earth and Environmental Science.-2020. - №548(2). - PP.23-47.

[5] Pérez-Caselles, C. Traditional varieties for local markets: A sustainable proposal for agricultural SMEs / C.Pérez-Caselles, M.Brugarolas, L. Martínez-Carrasco// Sustainability (Switzerland). - 2020. - №12(11). - 4517 p.

[6] Прохорова, Л.В. Развитие отношений государственно-частного партнерства в достижении устойчивого социально-экономического развития сельских территорий / Л. В.

Прохорова, О. Д. Рубаева// Агропромышленный комплекс России.-2015. - №1. -С.124-127.

[7] Мониторинг развития села за IV квартал 2019 г.: статистический бюллетень: Министерство национальной экономики РК. Комитет по статистике. - Нур-Султан, 2020. - 33с.

[8] Мониторинг развития села за I квартал 2020 г.: статистический бюллетень.- Нур-Султан: Министерство национальной экономики РК. Комитет по статистике, 2020. - 34 с.

[9] Digilina, O.B. Regional aspects of dairy development industry in the Republic of Kazakhstan/ O.B.Digilina, N.D.Yesmagulova, T.H.Raskaliyev// Problems of AgriMarket. - 2017. - № 4. - PP. 125-132.

[10] Assanova, M. Project management in regulation of environmental policy of the republic of Kazakhstan/ M.Assanova, N.Yemelina, N.Kozlova // Problems of AgriMarket. - 2018. - № 3. - PP. 66-71.

References

[1] Polushkin, N.A. Sustainable development of rural areas - improving the quality of human capital in the countryside [Electronic resource].- 2016.- URL: <http://web.snauka.ru/issues/2016/11/74318> (date of access: 19.12.2020).

[2] Akimbekova, Ch.U. Problems and prospects of the Kazakh countryside in the development of rural areas [Electronic resource].- 2018.- URL: <http://abkaz.kz/problem-y-i-perspektivy-kazaxstanskogo-sela-v-usloviyax-razvitiya-selskix-territoriy> (date of access: 13.12. 2020).

[3] Dubois, A. Sustainable agriculture and multifunctionality in South Australia's Mid North

region/ A.Dubois, D.Carson // Australian Geographer.-2020. - №51(4).- PP. 509-534.

[4] Shaporova, Z.E. Essence and criteria for sustainable development of rural territories/ Z.E. Shaporova, A.V. Tsvetitskykh // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. - 2020. - №548(2). - PP.23-47.

[5] Pérez-Caselles, C. Traditional varieties for local markets: A sustainable proposal for agricultural SMEs / C. Pérez-Caselles, M.Brugarolas, L. Martínez-Carrasco//Sustainability (Switzerland). - 2020. - №12(11). - 4517 p.

[6] Prokhorova, L.V. Development of public-private partnership relations in achieving sustainable socio-economic development of rural areas/ L.V. Prokhorova, O.D. Rubayeva // Agro-industrial complex of Russia.-2015.-No.1.- PP.124-127.

[7] Monitoring of rural development for the IV quarter of 2019: statistical bulletin: Ministry of National Economy of the RK. Committee on Statistics.- Nur-Sultan, 2020.- 33p.

[8] Monitoring of rural development for the I quarter of 2020: statistical bulletin.-Nur-Sultan: Ministry of National Economy of the RK Committee on Statistics, 2020.- 34 p.

[9] Digilina, O.B. Regional aspects of dairy development industry in the Republic of Kazakhstan/ O.B.Digilina, N.D.Yesmagulova, T.H.Raskaliyev// Problems of AgriMarket. - 2017. - № 4. - PP. 125-132.

[10] Assanova, M. Project management in regulation of environmental policy of the republic of Kazakhstan/M.Assanova, N.Yemelina, N.Kozlova // Problems of AgriMarket. -2018. -№ 3. - PP. 66-71.

Information about authors:

Kizimbayeva Azhar Burkitovna; Candidat of Economic Sciences, Associate Professor of Management Department; Sh.Yessenov Caspian State University of Technology and Engineering; Aktau, 130000 32 mkr., Kazakhstan; e-mail: zhanelya.zh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2582-3156>

Saubetova Bibigul Suleimenovna; Candidat of Economic Sciences; Head of Finance Department; Sh.Yessenov Caspian State University of Technology and Engineering; Aktau, 130000 32 mkr., Kazakhstan; e-mail: bibigul.saubetova@yu.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0002-2451-0385>

Авторлар туралы ақпарат:

Кизимбаева Ажар Буркитовна; экономика ғылымдарының кандидаты; Менеджмент кафедрасының доценті; Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті; Ақтау қ., 130000 32 ш/а., Қазақстан; e-mail: zhanelya.zh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2582-3156>

Сaubетова Бибигуль Сулейменовна; экономика ғылымдарының кандидаты; Қаржы кафедрасының меңгерушісі; Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті; Ақтау қ., 130000 32 ш/а., Қазақстан; e-mail: bibigul.saubetova@yu.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0002-2451-0385>

Информация об авторах:

Кизимбаева Ажар Буркитовна; кандидат экономических наук; доцент кафедры «Менеджмент»; Каспийский университет технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова; г.Ақтау, 130000 32 мкр., Казахстан; e-mail: zhanelya.zh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2582-3156>

Сaubетова Бибигуль Сулейменовна; кандидат экономических наук; заведующая кафедрой «Финансы»; Каспийский университет технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова; г.Ақтау, 130000 32 мкр., Казахстан; e-mail: bibigul.saubetova@yu.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0002-2451-0385>

ЦИФРАНДЫРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ НЕГІЗІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН ӨНІРЛЕРІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІК

INNOVATIVE ACTIVITY IN THE REGIONS OF KAZAKHSTAN BASED ON DIGITALIZATION TECHNOLOGIES

ИННОВАЦИОННАЯ АКТИВНОСТЬ В РЕГИОНАХ КАЗАХСТАНА НА ОСНОВЕ ТЕХНОЛОГИЙ ЦИФРОВИЗАЦИИ

А.А. АМАНБАЕВА*

PhD докторы

А.З. НУРПЕЙСОВА

PhD докторанты

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей, Қазақстан

**автордың электрондық пошталары: asema.31.1983@mail.ru*

А.А. AMANBAYEVA*

PhD

A.Z. NURPEISOVA

PhD student

Kazakh Humanitarian Law Innovative Universit, Semey, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: asema.31.1983@mail.ru*

А.А. АМАНБАЕВА*

доктор PhD

А.З. НУРПЕЙСОВА

докторант PhD

Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, Семей, Казахстан

**электронная почта автора: asema.31.1983@mail.ru*

Аңдатпа. Инновациялық процесс ғылыми әзірлемелер негізінде нақты техникалық идеяларды жаңа технологияларға айналдырудың, оларды өндірісте қолдануға жеткізудің үздіксіз ағымы ретінде зерттелген. Өңірлерде инновацияларды енгізу, ауыл шаруашылығы салаларында цифрлық технологияларды қолданудың практикалық аспектілерін кешенді зерделеу мәселелері қарастырылған. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінде жаңа техникалық құралдар мен IT әзірлемелердің таралу саласын кеңейту еңбек өнімділігін арттыруға, елдің ЖІӨ-не ауыл шаруашылығы саласының үлесін ұлғайтуға, аграрлық өнімді әлемдік нарықтарға экспорттау әлеуетінің өсуіне ықпал ететіні анықталған. Агроөнеркәсіптік өндірісті дамыту өңделетін жерге автоматтандырылған мониторинг жүргізу, цифрландыру процесіне жәрдемдесу, азық-түлік нарығындағы қауіпсіздікті бақылаудың ақпараттық платформасын құру арқылы қамтамасыз етілетіні көрсетілген. Отандық өнімнің жоғары нәтижелілігін анықтау мақсатында технологиялардың, сорттардың, дақылдардың үлкен көлемі бар, шетелде танымал "AgroStream"(АгроСтрим) ауыл шаруашылығы кәсіпорнын басқарудың ақпараттық жүйесі болып табылатын отандық әзірleme ұсынылған, оларды басқару шешімдерін қабылдайтын пайдаланушылар үшін ыңғайлы нысанда ұсына отырып, деректерді талдайды. Аграрлық өнім өндірушілерді қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету шығындарды азайтуға және білікті жұмыс күшінің тапшылығын азайтуға мүмкіндік беретіні анықталған. Кәсіпкерлер ресурстары аз азық-түлік өнімдерін көбірек өндіруі керек, сондықтан ауылшаруашылық өнімдерін өндіру технологиясында айтарлықтай серпіліс қажет. Цифрландырудың негізгі міндеті - фермерлердің өндірістен тауарларды өткізуге дейінгі барлық процестерін айтарлықтай жеңілдету.

Abstract. The innovation process is investigated as a continuous flow of transformation of specific technical ideas on the basis of scientific developments of new technologies, introduction of them in production. The issues of introduction of innovations in the regions, a comprehensive study of practical aspects of the use of digital technologies in agricultural sectors are considered.

It was revealed that the expansion of distribution of the latest technical means and IT developments in agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan will contribute to the increase in labor productivity, increased contribution of agricultural sector to the country's GDP, and increase in potential for export of agricultural products to the world markets. It is shown that development of agro-industrial production is ensured by automated monitoring of cultivated land, facilitating digitalization process, and creating an information platform for monitoring safety on food market. A domestic development is presented, which is an information system for managing agricultural enterprise "AgroStream", which is known abroad, which has a large volume of technologies, varieties, and crops in order to determine the highest performance of domestic product, analyzes data, providing them to the users in convenient form, to make management decisions. It has been determined that providing producers of agricultural products with necessary information can reduce costs and reduce shortage of skilled labor. Entrepreneurs need to produce more food with fewer resources, so significant breakthrough in agricultural production technology is needed. The main task of digitalization is to significantly simplify all processes in farmers' activities from production to marketing of goods.

Аннотация. Исследован инновационный процесс, как непрерывный поток превращения конкретных технических идей на основе научных разработок в новые технологии, доведения их до использования в производстве. Рассматриваются вопросы внедрения инноваций в регионах, комплексного изучения практических аспектов применения цифровых технологий в отраслях сельского хозяйства. Выявлено, что расширение сферы распространения новейших технических средств и IT разработок в агропромышленном комплексе Республики Казахстан будет способствовать повышению производительности труда, увеличению вклада сельскохозяйственной отрасли в ВВП страны, росту потенциала экспорта аграрной продукции на мировые рынки. Показано, что развитие агропромышленного производства обеспечивается автоматизированным мониторингом за обрабатываемой землей, содействием процессу цифровизации, созданием информационной платформы контроля безопасности на рынке продовольствия. Представлена отечественная разработка, являющаяся информационной системой для управления сельскохозяйственным предприятием «AgroStream» (АгроСтрим), известная за рубежом, которая располагает большим объемом технологий, сортов, культур с целью определения наивысшей результативности отечественного продукта, анализирует данные, предоставляя их в удобной для пользователей форме, принимающих управленческие решения. Установлено, что обеспечение производителей аграрной продукции необходимой информацией позволяет снизить издержки и сократить дефицит в квалифицированной рабочей силе. Предпринимателям необходимо производить больше продуктов питания с меньшими ресурсами, поэтому нужен существенный прорыв в технологиях производства сельхозпродукции. Основная задача цифровизации – значительное упрощение всех процессов в деятельности фермеров от производства до сбыта товаров.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, өндіріс, азық-түлік, инновациялық белсенділік, ақпараттық платформалар, технологиялар, цифрландыру, экспорт, еңбек өнімділігі.

Key words: agricultural sector, production, food products, innovative activity, information platforms, technologies, digitalization, export, labor productivity.

Ключевые слова: аграрный сектор, производство, продукты питания, инновационная активность, информационные платформы, технологии, цифровизация, экспорт, производительность труда.

Кіріспе. Инновациялық процесс – бұл ғылыми әзірлемелерге негізделген нақты техникалық немесе технологиялық идеяларды жаңа технологияларға немесе оның жеке компоненттеріне айналдырудың және оларды сапалы жаңа өнім алу үшін тікелей өндірісте қолдануға жеткізудің бірыңғай және үздіксіз ағымы. Қоғам инновациялық процестің барысын тұтастай және жеке-леген салалар бойынша жауап беретін инновациялық саясатты әзірлеу және жү-

зеге асыру арқылы реттейді, оның мақсаты ең алдымен ғылыми-техникалық әзірлемелерді оларды практикалық қолдануға жеткізу болып табылады [1].

Сарапшылардың болжамы бойынша, 2020 жылға қарай әлемдік экономиканың 25%-ы цифрландыру технологияларын енгізуге көшеді. Сондықтан шығыстарды қысқарту, өнімділікті ұлғайту және жұмыс процесін оңтайландыру мақсатында ауыл шаруашылығын дамытудың негізгі фактор-

ларының бірі Қазақстанда да белсенді қолданылатын цифрландыруды енгізу болып табылады. Осылайша, 5 жыл ішінде елімізде 20 цифрлық және 4 мың озық ферма құру жоспарлануда.

Көбінесе мал шаруашылығы мен өсімдік шаруашылығында сертификаттар беру саласындағы рұқсат беру құжаттары тізілімінің, тауардың (импорт/экспорт) өту мониторингінің процестері цифрландырылған. Қазіргі уақытта экспортқа берілген рұқсаттар бойынша ресейлік ветеринарлық мониторинг жүйесімен деректер алмасу жүзеге асырылды. Астық қолхаттары айналымының мониторингі мен процесі толық автоматтандырылған. АӨК-де субсидиялар беруді автоматтандыру процесі аяқталуда.

Цифрландыру мал шаруашылығы саласында белсенді түрде енгізілгенін атап өткен жөн: бір кездері жануарлардың үлкен үлес салмағы жеке аулада шоғырланған, бұл ветеринарлық қауіпсіздіктің белгілі бір тәуекелдерін және ветеринарлық іс-шараларды ұйымдастыруда үлкен қиындық тудырды.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Елде "ілгері" және "цифрлық" фермаларға бөле отырып, нақты егін шаруашылығын енгізудің ағымдағы жай-күйіне талдау жүргізілді, қорытындылары бойынша ілгері – 114, цифрлық – 10, 2022 жылға қарай республика бойынша 2 мың ілгері фермалардың көрсеткіші екені белгілі болды.

Цифрлық ферма – бұл жаңа құралдар мен технологиялар арқылы жұмыс істейтін, адамның қатысуынсыз жұмыс істейтін ферма. Цифрландырудың негізгі міндеті фермерлердің қызметін басынан бастап өнімді өткізуге дейін жеңілдету болып табылады.

Ауылдық тауар өндірушілердің жоспар-фактілік талдаудың, ұрлықты бақылаудың және шығындарды алып тастаудың тиімді технологияларына қажеттілігі туындады [2]. Осылайша, жоспарлау модулі үстел үстінде кешенді өнім ұсынатын жалғыз отандық компания – "AgroStream" толық ауқымды ақпараттық жүйесіне дейін өсті. «Agro Stream» алдыңғы қатарлы шетелдік әзірлемелердің тәжірибесін біріктіреді, бірақ сонымен бірге отандық тұтынушыға ба-рынша бейімделген. Интерфейстің қарапайымдылығы, есептердің интуитивті қалып-тасуы, ақпараттылық және күрделілік – негізгі бәсекелестік артықшылықтар.

Нәтижелер ұрлық пен шығындардың едәуір қысқаруында, технологияның орындалуын бақылауды күшейтуде байқалады. Бұл өз кезегінде өнімділіктің артуына

әкелді. Бірақ "Атамекен-Агро" АҚ-да "Agrostream" АЖ-ны әзірлеу және енгізу кезіндегі негізгі мақсат адам факторының шығынын қысқартып, ықпалын азайтып қана қоймай, біртіндеп нақты егіншілікке көшуге мүмкіндік беретін деректердің қажетті көлемін жинау болды. Қандай технологиялар тиімді, қай сорттар маржиналды, қандай дақылдар біздің климаттық жағдайымызда жақсы нәтиже беретінін анықтаңыз. Мұның бәрі жоспарлауға әр өріс бойынша сараланған түрде жақындауға мүмкіндік береді.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Осы саладағы ең үздік отандық әзірлемелердің бірі "AgroStream"(АгроСтрим) ауыл шаруашылығы кәсіпорнын басқаруға арналған ақпараттық жүйе болып табылады. AgroStrea АЖ-тек Қазақстанда ғана емес, сонымен қатар шетелде де танымал отандық өнім, технологиялардың, сорттардың, дақылдардың және т.б. әр түрлі вариациялары деректерінің үлкен көлемін жинайды.

"Agrostream" АЖ (АгроСтрим) – тиімділікті арттыру тұрғысынан компанияның басқару жүйесін жоспарлауға, модельдеуге, талдауға және айқындауға мүмкіндік беретін кешенді ақпараттық жүйе. Сервис агрокәсіпорын қызметінің барлық салаларын қамтиды: жоспарлау мен бақылаудан бастап өнімнің өзіндік құнын талдауға дейін, жоспар-фактілік талдау, танаптар тарихын сақтау және әрбір танапқа және мәдениетке технологиялық карталар жасау.

Ауыл шаруашылық тауар өндірушілерін қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету шы-ғындарды азайтуға және білікті жұмыс күшінің тапшылығын азайтуға мүмкіндік береді. Кәсіпкерлер азық-түлік өнімдерін аз ресурстармен көбірек өндіруі керек, сондықтан ауыл шаруашылық өнімдерін өндіру технологиясында айтарлықтай серпіліс қажет [3].

Ескеру және жоспарлау керек көптеген әр түрлі параметрлер осындай үлкен көлемде жиналды, оларды талдау кейде бірнеше айға созылды. Бұл ауыл шаруашылығындағы, әсіресе өсімдік шаруашылығындағы өндірістің ерекшеліктеріне байланысты. Шешім процесті автоматтандыру болуы мүмкін.

Ірі ауыл шаруашылық кәсіпорындарын басқару үшін агрономдар бір уақытта бірнеше жүйені қатар қолдануы, іске асыруы, қызмет көрсетуі және әр түрлі жүйелердің интерфейсіне үйренуі қажет болды [4]. Жаңа бірегей өнімді әзірлеу туралы шешім нарықтың қажеттілігімен

негізделгені белгілі болды. Ауыл тауар өндірушілеріне деректер ауқымын жылдам өңдейтін және маңызды оқиғалар мен өндірістік процестердің бұзылуы туралы ескертулер беретін бағдарлама қажет.

Нәтижесінде шешім қабылдауға әсер ететін параметрлердің әмбебап жүйесі бөлінген кешенді ақпараттық жүйе құрылды. "AgroStream" АЖ (АгроСтрим) жетекші еуропалық және ресейлік әзірлемелер тәжірибесін жинақтаған ауыл шаруашылығы кәсіпорнын басқарудың неғұрлым кешенді жүйесі болып табылады. Интерфейстің қарапайымдылығы, есеп берудің интуитив-тілігі, ақпараттылық және күрделілік – бұл өнімнің басты артықшылығы.

"AgroStream" ЖШС жүйені әзірлеуші ғана емес, сонымен қатар кәсіби кеңесші болып табылады, пайдаланушылардың санасын трансформациялау және ақпараттық жүйелерді енгізу әдіснамасы әзірленді, барлық бизнес-процестерді тексеруге дейін. Тек осындай тәсіл нақты егіншілікке көшу бойынша күтілетін нәтижелер бере алады.

Пайдаланушыларға ыңғайлы болу үшін жүйенің функционалдығы бірнеше модульдерге бөлінеді, олардың әрқайсысы бір-бірін тиімді толықтыра отырып, ауыл шаруашылық қызметінің белгілі бір аспектісіне жауап береді. Үш модуль ("AgroPlan", "AgroFact" және "астық балансы") өнеркәсіптік пайдалану процесінен өтті. Төртінші модуль ("AgroMap") – әзірлеу сатысында. Жүйе модульдері ауыл шаруашылық қызметінің барлық негізгі салаларын қамтиды: негізгі бизнес-процестерді жоспарлау мен бақылаудан бастап, өнімнің өзіндік құнын талдауға, жоспар-фактілік талдауға, өрістердің тарихын сақтауға және әр өріс пен мәдениетке технологиялық карталар жасауға дейін.

"AgroPlan" модулі қызметті жоспарлауға және технологиялық карталарды құруға арналған. Мұнда пайдаланушылар егу карталарын, дақылдарды, сорттарды және пісетін топтарды егу құрылымын қалыптастырады және сараланған жоспарлау үшін егістік өнімділігінің балын есептейді. Модуль пайдаланушыларға әр өріс пен ауыспалы егіс бойынша жұмыс тарихын көруге мүмкіндік береді. Енгізілген мәліметтер мен ауыспалы егіс тарихына сүйене отырып, агро-номдар дақылдарды орналастыру және ӨҚҚ енгізу бойынша ұсыныстар алады.

Бұл модуль әр түрлі агротехнологияларды модельдеу және визуализациялау технологиясын жүзеге асырады. Модель-

деу ықтимал "егер болса" сценарийлерін қауіпсіз қолдануға және талдауға мүмкіндік береді, осылайша тәуекелдерді барынша жояды.

"AgroPlan" модулінде есептердің келесі түрлері қалыптастырылады: технологиялық карта, айлар бойынша бюджет, жұмыс көлемі, химияға, тұқымға және ЖЖМ-ге қажеттілік, техникаға жүктеме, га-ға өзіндік құн (ең төменгі, ең жоғары, орташа), бір тоннаға өзіндік құн, өзіндік құнды салыстырмалы талдау (компаниялар тобының шаруашылықтары арасында) және басқалар.

"AgroFact" модулінде технологиялық операциялардың орындалуын жедел жоспарлау және бақылау жүзеге асырылады.

Мұнда пайдаланушылар жедел тәуеліктік тапсырма жоспарларын қалыптастырады, тұқымдарды, тыңайтқыштар мен ӨҚҚ-ны, тұқымдарды өңдеуді, бастапқы құжаттарды (лимиттік алу карталарын, жүкқұжаттарды, материалдарды есептен шығару актілерін және т.б.) есептеуді жүзеге асырады.

Бағдарламада жабдықтың орналасуы мен жұмыс жылдамдығын көрсету үшін модуль GPS Трекерлерімен біріктірілген. Осының арқасында техниканың қозғалыс жолдарын визуализациялау және талдау мүмкін болды. Әр тапсырма үшін өндірісті автоматты түрде есептеу және визуалды көрсету жүзеге асырылады.

Модульді пайдаланушылар тапсырмалардың орындалуын, жылдамдық режимін, аралықтарды, тоқтап қалуларды, техниканың жүктемесін, ротациялардың бұзылуын, тапсырмалар болмаған кезде техниканың қозғалысын бақылайды.

Агрофактіде әр түрлі қабаттары бар алқап карталары көрсетіледі: себу картасы, Жұмыс картасы, жол бойынша бұзушылықтарды визуализациялау, аңыздарды және өріс, техника мен жүргізуші бойынша ақпараттық таблоны көрсету. Егу шекараларын түзету, берілген учаскенің қашықтығы мен ауданын өлшеу мүмкін.

AgroFact модуліндегі жалақыны есептеудің икемді жүйесі (өндірудің реттелетін нормалары, өріс коэффициенті, қосымша ақылар) – аграрлық кәсіпорындардың қаржы департаментіне тамаша көмек. Жұмыс көлемі мен құнын нақты талдаудың ыңғайлы функциясы, сонымен қатар тұқым мен химияны есептен шығарудың 1С актісімен, тракторшы мен машинистің есеп парақтарымен біріктіру мүмкіндігі.

"AgroFact" модулінде есептердің мынадай түрлері қалыптастырылады: жұмыс

көлемі бойынша күнделікті есеп, жұмыс көлемі бойынша жинақтаушы есеп, шығыстар бойынша жинақтаушы есеп, ШҚБ, егіс, жинау, бу, жемшөп дайындау бойынша күнделікті мәліметтер; техника өнімділігін талдау және басқалар.

"Астықтаңгерімі"модулі егістіктен сатуға дейінгі астық қозғалысының сандық және сапалық есебін қамтамасыз етеді. AgroStream (АгроСтрим) АЖ-ның бұл бөлімі Астықты қабылдау және жөнелту процесін автоматтандыру, Астықтың сандық және сапалық есебін жүргізу, бастапқы құжат айналымын жүргізу және астық тасығыштардың кіруі/шығуы мен өлшеу сәттерін фото-тіркеуді жүзеге асыру үшін негізгі қажетті функцияларды қамтиды. Мұның бәрі пайдаланушыға астық балансы туралы сенімді ақпарат алуға мүмкіндік береді.

"Астық теңгерімі" модулінде, алдыңғы модульдердегідей, жүргізу үшін қажетті құжаттардың оңтайлы саны қамтамасыз етілген, көптеген құжаттар автоматты түрде қалыптастырылады.

"Agrostream"БҚ(АгроСтрим) – бұл материалдық-техникалық, өңірлік мүмкіндіктермен және егіс тарихымен шектеле отырып, тиімділікті арттыру тұрғысынан компанияның басқару жүйесін жоспарлауға, модельдеуге, талдауға және айқындауға мүмкіндік беретін бірыңғай ақпараттық автоматтандырылған жүйе.

AgroStream тәрізді Ақпараттық жүйелерді енгізу және басқару процестерінің реинжинирингі агрокәсіпорынның жалпы кірісін 1 га-дан 28%-ға дейін ұлғайтуға және шығындарды 12%-ға дейін төмендетуге мүмкіндік береді.

Пилоттық нысандарда және техниканың жаңа технологияларын қолданумен нүктелі егіншілік 2,5 есе көп өнім алуға мүмкіндік берді [қараңыз 2]. Бұл ретте фермерлердің шығындары 20%-дан астамға қысқарды. FAO (БҰҰ) Азық-түлік және ауыл шаруашылық ұйымының зерттеулеріне сәйкес жыл сайынғы астық шығыны жалпы өндірістің 30%-ын құрайды. Әлем бойынша орташа алғанда бұл көрсеткіш 10%-ды, ал ТМД елдерінде (оның ішінде Қазақстанда) – 25%-ға дейін құрайды.

Шығындардың негізгі себептері өндірістік процестердің жетілмегендігі, автоматтандырудың төмен дәрежесі және ақпараттың жеткіліксіздігі болып табылады: технологиялық жұмыс мерзімдерін сақтамау: ақпараттың жеткіліксіздігі, жұмысты уақытында жүргізу үшін ресурстардың жетіспеушілігі, агрономия қателері; жұмыс істеу технологиясын сақтамау: жылдам-

дықтың артуы, агрегаттарды дұрыс реттемеу, ауыл шаруашылығы техникасының жұмысын жеткіліксіз бақылау; тасымалдау кезіндегі шығындар – агротехнологиялық жұмыстардың сапасыз немесе толық орындалмауы [5,6].

"McKinsey&Company"аналитикалық орталығының есептеулері бойынша әлемдегі барлық тамақ өнімдерінің 1/3 (жылына 940 млрд \$ дейін) жоғалады немесе қалдықтарға кетеді. Бұл шығындарды азайтуға мүмкіндік беретін цифрландыру.

Аграрлық саласы дамыған елдердің әлемдік тәжірибесі IT-технологияларды өндіріске енгізу оңтайлы шешімдер қабылдау үшін техникадан, датчиктерден, дрондардан, спутниктен және басқа да сыртқы қосымшалардан алынған деректер ауқымын бір терезеге шоғырландыратын инновациялық бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдалана отырып, жоспарланбаған шығыстарды 20%-ға және одан да аз қысқартуға мүмкіндік беретінін куәландырады. Жаңа технологиялар өнімді өрістен тұтынушыға дейін жылжытудың барлық жолын ұстануға мүмкіндік береді, бұл оның сапасына кепілдік береді және клиенттердің қажеттіліктерін қамтамасыз етеді [7].

Цифрландыру бәсекеге қабілеттілік пен еңбек өнімділігін арттырады, азық-түлік қауіпсіздігін және салаға инвестициялар тартуды қамтамасыз етеді [8]. 2025 жылға дейін ауыл шаруашылығының өндірістік цикліне заттар интернетін енгізудің экономикалық тиімділігі шамамен 40 млрд. теңгені құрайды.

Мобильді қосымшаның "AgroStream" – "AgroMap" АЖ жаңа модулін енгізу және пайдалану агроном жұмысын тиімді ұйымдастыруға бағытталған. Жасанды интеллектпен интеграциялау бойынша келіссөздер жүргізілуде, мұнда пайдаланушы өріс картасының кез келген нүктесін басып, аурулардың және зиянкестердің пайда болу ықтималдығын анықтай алады, ескерту әрекеттері бойынша бірегей ұсыныстар ала алады.

АӨК цифрландыру шеңберінде "Қаскелең тәжірибе шаруашылығы" ЖШС базасында 2019 жылы негізгі бағыттары жүгері, соя, жаздық бидай, арпа және басқа да перспективалы ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіру болып табылатын "нақты егіншілікті іске асыруға арналған инновациялық агротехнологиялық парк" ("Қаскелең" агропаркі) пилоттық жобасы құрылды.

Ғылыми өндірістік агропарктерді дамыту – Мемлекет басшысының Агроөнер-

кәсіптік кешендегі еңбек өнімділігін және өңделген ауыл шаруашылығы өнімінің экспортын кемінде 2,5 есе ұлғайту жөніндегі тапсырмаларын іске асыру шеңберіндегі міндеттердің бірі.

"Қаскелең" агропаркінде ұсынылған Қазақстан үшін бірегей нысан "автопилот" режимінде тәжірибелі алқаптарда астық жинауды көрсеткен толық автоматтандырылған John Deere S760 комбайны болды. Алқаптың электрондық картасына байланыстырылған арнайы жазылған бағдарлама адамның араласуынсыз астық жинайтын машинаны басқарады, жоба агроөнеркәсіптік кешенді цифрландыру бағдарламасы аясында жүзеге асырылды, оған электронды суаруды енгізуден бастап, жерді дрондардың көмегімен қашықтықтан зондтаудан, тыңайтқыштарды автоматты түрде енгізуден бастап, спутникпен байланысты метеостанцияға дейін және Роботты тазалау сияқты нақты егіншіліктің барлық іс-шаралары кіреді.

Ең жақсы сорттардың өнімділігін арттыру үшін арнайы әзірленген жаңа технологияларды енгізу нәтижелері, олардың ішінде no till өсіру технологиясын бөліп көрсету қажет: суарылмайтын жерлерде қарқынды өсімдік шаруашылығы айтарлықтай нәтиже алуға мүмкіндік береді.

"Қаскелең" агропаркі аумағында дәлме-дәл егіншілік элементтерін және ауыл шаруашылығы дақылдарының бейімделген сорттарын енгізу тәжірибелік учаскелерде өндіріс тиімділігін арттыруға мүмкіндік берді.

Мысалы, жаздық бидайды өсірудің дәстүрлі және инновациялық технологиясы кезіндегі шығындар еселеп ерекшеленеді, дәстүрлі технология кезінде таза пайда 85 мың теңге/га, инновациялық технологияларды пайдалану кезінде 232,5 мың теңге/га құрайды. Атап өткен жөн. Инновациялық технологиялардың экономикалық көрсеткіштері дәстүрліден асып түседі.

Іске асырылып жатқан жобалар бизнеске үздік әлемдік жетістіктерді қосымша шығынсыз пайдалануға мүмкіндік береді, өйткені мемлекет ауыл шаруашылығындағы неғұрлым тиімді шешімдерді трансферттеу, бейімдеу және сынақтан өткізу жөніндегі шығыстарды өзіне алды. Аграрлық парктер саласында расталған тиімділік көрсеткіштері мен қарулануға алынған техно-логиялар отандық бизнеске экономикалық шығыстарды едәуір азайтуға және өнімділікті арттыруға мүмкіндік береді.

Мемлекет алдында үшінші елдерден Қазақстан Республикасына келіп түсетін, сондай-ақ елден ЕАЭО-ның басқа мемлекеттеріне әкетілетін тамақ қауіпсіздігі өнімдерін бақылауды қамтамасыз ету жөніндегі ЕАЭО-ның халықаралық талаптары мен нормаларын орындаудың маңызды міндеті тұр. Талаптарды орындау Ауыл шаруашылығы саласында өзінің экспорттық әлеуетін іске асыруға мүмкіндік береді, бұл өндіріс көлемін ғана емес, сонымен қатар мемлекеттің ауыл шаруашылығының технологиялық дамуын да ұлғайтуға мүмкіндік береді.

АҚШ, Канада және Австралия сияқты елдердің тәжірибесі өндірісті, жұмыс істеуді, басқаруды және қызметтерді ақпараттан-дыруды ауыл шаруашылығы осы салаға цифрлық технологияларды енгізу кезінде ауыл шаруашылығы өнімдерінің айналымы моделін өзгертеді, өнеркәсіптік парктер мен ауыл шаруашылығы өнімдерінің электрондық саудасының дамуын ынталандырады, ауыл шаруашылығындағы цифрлық техникалық жетістіктерді көрсетуді және таратуды жеделдетеді, ауыл шаруашылығының экономикалық дамуына ықпал етеді [9, 10].

Аграрлық саласы дамыған жетекші елдердің тәжірибесі олардың барлығы өзіндік "технологиялық революциядан" өткенін айғақтайды. Мысалы, классикалық экстенсивті егіншілік дәл (дәлме-дәл) ығыстырылады, геоақпараттық технологиялар, көп операциялы энергия үнемдейтін ауыл шаруашылығы агрегаттары, өсімдіктердің жоғары өнімді сорттарын іріктеу және жануарлардың жоғары өнімді тұқымдарын шығару кеңінен қолданылады. Roland Berger зерттеу агенттігінің деректері бойынша, жыл сайын Азияда 20%, 12 потенциалдық өсу ауыл шаруашылығы сала-сындағы инновациялық технологиялардың үлесіне келеді.

Австралияда ауыл шаруашылығы жануарлары мен өнімдерін сәйкестендіру және қадағалау жүйесі енгізілді, ол бағдарламалық модульдердің толық пакеті болып табылады, жануарларды өмір бойы толық бақылап отырады және олардың өмірлік циклі кезінде байланыста болған барлық жануарлар мен объектілерді анықтайды, бұл әр түрлі ауруларға тез және тиімді жауап беруге мүмкіндік береді; бұл аурулардың таралуына индустрияны қолдауға және нарықтағы операциялардың жабылуына байланысты шығындарды азайтады.

Ресей Федерациясы "Балық шаруашылығы кешенін дамыту" мемлекеттік бағдарламасын іске асыру шеңберінде "электрондық кәсіпшілік журналы" бағдарламалық-техникалық кешенін әзірлеу және енгізу бойынша жұмыстар жүргізуде. Электрондық журнал балық кәсіпшілігі туралы ақпаратты электрондық түрде тіркеуге және беруге мүмкіндік береді, сондай-ақ балық аулау нәтижелері туралы ақпаратқа қашықтықтан қол жеткізуге мүмкіндік береді [11].

Ауыл шаруашылығы салаларын дамыту үшін өңделетін жерге автоматтандырылған мониторинг жүргізуді қамтамасыз ету, ауыл шаруашылығын (егін шаруашылығын, мал шаруашылығын, балық аулауды, өсіруді, механикаландыруды қоса алғанда) цифрландыруға жәрдем көрсету, барлық деңгейдегі барлық әкімшілік ведом-стволарды қамти отырып, ауыл шаруашылығы өнімінің қауіпсіздігін бақылаудың ақпараттық платформасын құру, жедел ден қоюдың ақпараттық жүйесін жетілдіру қажет.

Ауыл шаруашылығы саласын одан әрі дамыту үшін: берілетін субсидиялардың ашықтығы мен тиімділігін арттыруға, бөлінген қаражаттың игерілуін бақылауға ықпал ететін Ауыл шаруашылығын субсидиялау процесін автоматтандыру:

- тіркеуді, кепіл беруді, ауыл шаруашылығы техникасын беруді, жүргізуші куәліктерін беруді автоматтандыруды дамыту халыққа техникалық инспекция саласында жедел Мемлекеттік қызметтер көрсетуге, ауыл шаруашылығы техникасының техникалық жай-күйіне және жол жүрісі қауіпсіздігі мен техникалық бақылау саласындағы заңнаманың сақталуына орталықтандырылған мониторинг пен бақылау жүргізуге мүмкіндік береді;

- объектілерді толық есепке алуды, жануарларды сәйкестендіруді, қозғалыстарды қадағалауды қамтамасыз ететін, сала өкілдеріне олар туындаған кезде әр түрлі ауруларға тез және тиімді әрекет етуге мүмкіндік беретін ауруларға ден қою жүйесін қамтитын мал шаруашылығы өнімдерін бақылауды автоматтандыру;

- өсімдік шаруашылығы өнімдерін қадағалауды автоматтандыру өндіріс, сақтау, тасымалдау, өткізу, жою/кәдеге жарату процестерін қоса алғанда, өнімнің бүкіл өмірлік циклін бақылауға мүмкіндік береді;

- балық және балық өнімдері айналымының мониторингін автоматтандыру браконьерлік пен балық өнімдерінің заңсыз айналымының көлемін азайтуға

мүмкіндік береді, балық ресурстарын сақтауды, балық өндіруші және балық өңдеуші ұйымдардың, балық және балық өнімдерін сатып алумен және өткізумен, оны көтерме және бөлшек саудада өткізумен айналысатын кәсіпорындардың қызметі туралы ақпаратты жинауды және уақтылы өңдеуді қамтамасыз етеді.

Индустриалды дамыған және экономикалық жағынан мықты мемлекеттердің ауыл шаруашылығы дамыған және елдің әл-ауқатының деңгейі көбінесе ауыл шаруашылық өндірісінің даму деңгейіне байланысты. Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығында цифрлық технологияларды кеңінен қолдану еңбек өнімділігінің артуына ықпал етеді, ауыл шаруашылығы саласының елдің ЖІӨ өсуіне үлесін арттырады, ауыл шаруашылығы өнімдерін әлемдік нарықтарға экспорттау әлеуетін ынталандырады.

Тұжырымдар. 1. Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығында цифрлық технологияларды кеңінен қолдану еңбек өнімділігінің артуына ықпал етеді, ауыл шаруашылығы саласының елдің ЖІӨ өсуіне үлесін арттырады.

2. Ауыл шаруашылығы өнімдерін әлемдік нарықтарға экспорттау әлеуетін ынталандырады.

3. Соңғы жылдары Қазақстан тұрақты өсу үшін инновация секторының маңыздылығы мен қажеттілігін сезіне отырып, ұлттық экономиканың сенімді және ұзақ мерзімді инновациялық дамуы үшін жоспарлы жағдай жасайды және мүмкіндіктер қалыптастырады.

4. Ноу-хау ұлттық экономикаға қазіргі заманғы технологиялардың маңыздылығын және ғылым жетістіктерін тұрақты өсу үшін пайдалану қажеттілігін сезінуге көмектеседі, соның нәтижесінде Қазақстан экономикасы әлемдік қоғамдастықта өз рейтингін көтере алады.

Список литературы

[1] Каренов, Р.С. Инновационные решения на основе создания, внедрения и коммерциализации цифровых технологий / Р.С. Каренов, Г.С. Баймухамедова // Вестник КарГУ. Серия Экономика. – 2019. - №3. - С.84-97.

[2] Санду, И. Цифровизация как инструмент инновационного развития АПК /И.Санду, Н.Рыженкова, В.Афонина, А.Дощанова // АПК: экономика, управление. - 2018.- №8. – С.12-19.

[3] Шайкин, Д.Н. Научное обеспечение инновационной деятельности в АПК Казахстана: методология анализа и оценки/ Д.Н.

Шайкин., М.М. Валиева, О.В. Копылова //Проблемы агорынка.- 2020.-№3.-С.109 - 115 <http://doi.org/10.46666/2020.2708.9991.13>.

[4] Нурланова, Н.К. Сценарии инновационного развития регионов Казахстана и оценка возможностей их реализации / Н.К. Нурланова // Проблемы развития территории. – 2014. – № 4 (72). – С. 91- 96.

[5] Ғалымқызы, Г. Қазақстандағы қалалық агломерациялардың инновациялық дамуын мемлекеттік реттеу / Г. Ғалымқызы, Л.Ж. Аширбекова // Central Asian Economic Review.- 2020. - № 2(131). - Б.47- 56.

[6] Мырзалиев, Б.С. Қазақстан Республикасының агроөнерәсіптік кешеніндегі инновациялық үрдістер: мәселелері және оларды шешу/ Б.С. Мырзалиев, Е.Т. Әбілқасымов, Л.Т. Тайжанов // Проблемы агорынка.-2019.-№1. –Б. 18-27.

[7] Колесников, А. Возможности для развития цифровых технологий в АПК России / А. Колесников, О.Доможирова //АПК: экономика, управление.-2020. - № 1.- С.27 -36.

[8] Brodowska-Szewczuk, Jolanta. Determinants of the development of enterprises' innovativeness in the aspect of competitiveness of the economy / J. Brodowska-Szewczuk // Entrepreneurship and sustainability issues. -2019. – Vol. 7. -Number 2 (December).-PP.1279 -1295 [http://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.2\(33\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.2(33)).

[9] Caurkubule, Zh.L. Assessment of competitiveness of regions of the Republic of Kazakhstan/ Zh. L. Caurkubule, Zh.B Kenzhin, D.S. Bekniyazova, G.D. Bayandina, G.S. Dyussembekova //Insights into Regional Development. – 2020. - № 2(1).- PP. 469-479.

[10] Dugina, E. L. Estimation of the Regional Food Market State in the Context of Import Substitution / E. L. Dugina, S. Y. Badmaeva, S. G. Alexeev, & T. A. Korsun// Academy of Strategic Management Journal. - 2017. – PP. 16- 20.

[11] Александрова, Е.В. Факторы развития инновационной экономики региона / Е.В. Александрова, С.А. Мохначев, С.Н. Суетин, Н.П. Шамаева // Фундаментальные исследования.- 2015.- № 12.-Ч.2.- С. 331-336.

References

[1] Karenov, R.S. Innovative solutions based on development, implementation and commercialization of digital technologies / R.S. Karenov, G.S. Baimukhamedova // Bulletin of KSU. Series Economics.-2019.- No.3.-PP.84-97.

[2] Sandu, I. Digitalization as a tool of innovative development of agri-industrial complex / I. Sandu, N. Ryzhenkova, V. Afonina, A. Doschanova // AIC: economy, management. - 2018.- No. 8. - PP. 12-19.

[3] Shaikin, D.N. Scientific support of innovation in agri-industrial complex of Kazakhstan: methodology of analysis and assessment / D.N. Shaikin., M.M. Valieva, O. V. Kopylova // Problems of AgriMarket. -2020.-№3.-PP.109-115 <http://doi.org/10.46666/2020.2708.9991.13>.

[4] Nurlanova, N.K. Scenarios of regional innovative development in Kazakhstan and assessment of possibilities of their implementation / N.K. Nurlanova // Problems of territorial development. - 2014. - No. 4 (72). - PP. 91-96.

[5] Galymkyzy, G. State regulation of innovative development of urban agglomerations in Kazakhstan / G. Galymkyzy, L. Zh. Ashirbekova // Central Asian Economic Review. - 2020. - No. 2 (131). - PP.47- 56.

[6] Myrzaliev, B.S. Innovative processes in agri-industrial complex of the Republic of Kazakhstan: problems and their solutions / B.S. Myrzaliev, E.T. Abylkasymov, LT Taizhanov // Problems of AgriMarket.-2019.-№1. –PP. 18-27.

[7] Kolesnikov, A. Opportunities for the development of digital technologies in agri-industrial complex of Russia / A. Kolesnikov, O. Domozhirova // AIC: economics, management. - 2020. - No. 1.- PP.27-36.

[8] Brodowska-Szewczuk, J. Determinants of the development of enterprises' innovativeness in the aspect of competitiveness of the economy / J. Brodowska-Szewczuk // Entrepreneurship and sustainability issues. -2019. – Vol. 7. - Number 2 (December).- PP.1279 -1295 [http://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.2\(33\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.2(33)).

[9] Caurkubule, Zh.L. Assessment of competitiveness of regions of the Republic of Kazakhstan/ Zh. L. Caurkubule, Zh.B Kenzhin, D.S. Bekniyazova, G.D. Bayandina, G.S. Dyussembekova //Insights into Regional Development. – 2020. - № 2(1).- PP. 469-479.

[10] Dugina, E.L. Estimation of the Regional Food Market State in the Context of Import Substitution / E.L. Dugina, S.Y. Badmaeva, S.G. Alexeev, & T.A. Korsun// Academy of Strategic Management Journal. - 2017. – PP. 16- 20.

[11] Alexandrova, E.V. Factors of development of regional innovative economy / E.V. Alexandrova, S.A. Mokhnachev, S.N. Suetin, N.P. Shamaeva // Fundamental research. - 2015. - No. 12.-Part 2.- PP. 331-336.

Авторлар туралы ақпарат

Аманбаева Асемгуль Абдулмансуровна; PhD докторы; «Бизнес және басқар» кафедрасының аға оқытушысы; Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті; Семей қ., 071400 Абая көшесі 14, Қазақстан; asema.31.1983@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7459-250X>

Information about authors

Nurpeisova Assem Zeitenovna; PhD student of the Department "Business and Management"; Kazan Humanitarian Juridical Innovative University; Semey, 071400 Lenina str. 11, Kazakhstan; e-mail: nurpeisova.assem@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5599-4415>

Нурпейсова Асем Зейтеновна; докторант PhD кафедры "Бизнес и управление"; Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет; г. Семей, 071400 ул. Ленина 11, Казахстан; Asem_nz@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5599-4415>

**"GREEN" ECONOMY: REALITIES AND PROSPECTS
IN AGRICULTURE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

**"ЖАСЫЛ" ЭКОНОМИКА: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ШЫНДЫҚТАР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР**

**«ЗЕЛЕНАЯ» ЭКОНОМИКА: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

ZH.S. BULKHAIROVA^{*1}

PhD, Associate Professor

A.O. ALIEVA²

Master of Economic Sciences

¹S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur-Sultan, Kazakhstan,

²K. Zhubanov Aktobe Regional State University, Aktobe, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: honeyzhu@mail.ru*

Ж.С. БУЛХАИРОВА^{*1}

PhD докторы, қауымдастырылған профессор

А.Ө. ӘЛИЕВА²

экономика ғылымдарының магистрі

¹С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: honeyzhu@mail.ru*

Ж.С. БУЛХАИРОВА^{*1}

PhD, ассоциированный профессор

А.О. АЛИЕВА²

магистр экономических наук

¹Казахский агротехнический университет им С. Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан

²Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова,

Актөбе, Казахстан

**электронная почта автора: honeyzhu@mail.ru*

Abstract. The issues of "green" economy as a paradigm for the development of agricultural sector of the country's economy is analyzed. The main elements of the transition to ecosystems are summarized: price regulation in accordance with the basic principles of sustainable development of rural areas; reforming and developing an "ecological" tax system; sustainable public investments and their increase in natural capital; socially oriented strategies. The ways of implementing the concept of "green" economy: general economic and technological are shown. The main objectives of its development as significantly reducing the adverse impact on the environment and risks of environmental degradation are determined, as well as the possibilities and prerequisites for expanding its sphere in agriculture of the republic. It is noted that several projects have already been implemented in Kazakhstan that fully meet environmental criteria. It is indicated that in rural areas there are necessary conditions for production process of organic products. Data on organic producers of the Republic of Kazakhstan and other types of operators in the world are presented. As a result of the study, it was concluded that the ultimate goal of green economy is to create living conditions that optimize the interaction of its financial, environmental and social components, the relationship with the most advanced agricultural enterprises, the development of environmental management support programs that stimulate the formation of innovative networks and cluster structures in rural areas. The main principle of "green" economy is the expansion of organic agriculture sector, introduction of certificates for environmentally friendly products and increase in their exports.

Аңдатпа. Ел экономикасының аграрлық секторын дамытудың парадигмасы ретінде "жасыл" экономика проблемалары талданған. Экожүйелерге көшудің негізгі элементтері жинақталған: ауылдық аумақтарды тұрақты дамытудың негізгі қағидаттарына сәйкес бағаларды реттеу; "экологиялық" салық жүйесін реформалау және дамыту; орнықты мемлекеттік инвестициялар және оларды табиғи капиталға ұлғайту; әлеуметтік бағытталған стратегиялар. "Жасыл" экономика тұжырымдамасын іске асыру жолдары: жалпы экономикалық және технологиялық көрсетілген. Оны дамытудың негізгі міндеттері қоршаған ортаға қолайсыз әсерді және экологиялық тозу тәуекелдерін едәуір төмендететін ретінде, сондай-ақ республиканың ауыл шаруашылығында оның саласын кеңейту үшін мүмкіндіктер мен алғышарттар ретінде айқындалған. Қазақстанда экологиялық өлшемдерге толық жауап беретін бірнеше жоба іске асырылған. Ауылдық жерлерде органикалық өнімнің өндірістік процесі үшін қажетті жағдайлар бар екені көрсетілген. Қазақстан Республикасының органикалық өндірушілері және әлемдегі операторлардың басқа түрлері туралы деректер ұсынылған. Зерттеу нәтижесінде "жасыл" экономиканың түпкі мақсаты – оның қаржылық, экологиялық және әлеуметтік компоненттерінің өзара іс-қимылын, неғұрлым озық ауыл шаруашылығы кәсіпорындарымен өзара байланысын оңтайландыратын өмір сүру жағдайларын жасау, ауыл шаруашылығында инновациялық желілер мен кластерлік құрылымдарды қалыптастыруды ынталандыратын экологиялық менеджментті қолдау бағдарламаларын әзірлеу деп қорытынды жасалған. "Жасыл" экономиканың негізгі қағидаты – органикалық ауыл шаруашылығы секторын кеңейту, экологиялық таза өнімге сертификаттар енгізу және оның экспортын ұлғайту.

Аннотация. Проанализированы проблемы «зеленой» экономики как парадигмы развития аграрного сектора экономики страны. Обобщены основные элементы перехода к экосистемам: регулирование цен в соответствии с основными принципами устойчивого развития сельских территорий; реформирование и развитие «экологической» налоговой системы; устойчивые государственные инвестиции и их увеличение в природный капитал; социально направленные стратегии. Показаны пути реализации концепции «зеленой» экономики: общеэкономический и технологический. Определены основные задачи ее развития как значительно снижающей неблагоприятное воздействие на окружающую среду и риски экологической деградации, а также возможности и предпосылки для расширения ее сферы в сельском хозяйстве республики. Отмечается, что в Казахстане уже реализовано несколько проектов, которые полностью отвечают экологическим критериям. Указывается, что в сельской местности имеются необходимые условия для производственного процесса органической продукции. Представлены данные об органических производителях Республики Казахстан и других типах операторов в мире. В результате исследования сделано заключение, что конечная цель «зеленой» экономики – создание условий жизнедеятельности, оптимизирующих взаимодействие ее финансовой, экологической и социальной составляющих, взаимо-связь с наиболее передовыми сельскохозяйственными предприятиями, разработку программ поддержки экологического менеджмента, стимулирующих формирование инновационных сетей и кластерных структур в сельском хозяйстве. Основной принцип «зеленой» экономики – расширение сектора органического сельского хозяйства, введение сертификатов на экологически чистую продукцию и увеличение ее экспорта.

Key words: organic agriculture, "green" economy, economic potential, region, resource conservation, production, cluster structures, environmental management.

Түйінді сөздер: органикалық ауыл шаруашылығы, "жасыл" экономика, экономикалық әлеует, өңір, ресурс үнемдеу, өнім өндіру, кластерлік құрылымдар, экологиялық менеджмент.

Ключевые слова: органическое сельское хозяйство, «зеленая» экономика, экономический потенциал, регион, ресурсосбережение, производство продукции, кластерные структуры, экологический менеджмент.

Introduction. At the present stage of agriculture development, the concept of "green" economy is receiving more and more attention and development.

The purpose of "green" economy of countries is to identify and implement such living conditions that optimize the interaction of its financial, environmental and social compo-

nents, which will further contribute to improving the quality and standard of current and future generations living [1].

At the present stage of development, more than 80 different economic instruments are used in the countries of the world to promote and use environmentally friendly technologies. However, mechanisms to support

such technologies are not sufficiently developed in Kazakhstan.

As a result, many authors identify the main elements of the transition to a "green economy":

- price regulation in accordance with the main principles of sustainable rural development and also includes the natural resources' monetary valuation and a tax on environmental damage;

- reform and development of the "environmental" tax system, aimed at paying attention to the tax on environmental pollution;

- sustainable public investment and increased public investment in natural capital to restore, conserve and potentially increase natural capital;

- social strategies developed to ensure compliance with current or proposed economic strategies for social development [2].

All of the above will stimulate the development of the country's regions, promote social stability and its further growth, create new jobs in the "green economy" sector, increase the country's economic potential and the agriculture growth.

Material and methods of research.

Evaluation of "green" economy Concept is a necessary condition for stimulating sustainable ecological and economic regional development in the country. "Green" economy concept will become a new global financial model for sustainable development, which will be reflected in several scientific and theoretical fields.

The first group of researches in "green" economy field can be described as a general economic approach. According to I.A. Zalygina, V.I. Klyuchonovich, K.Yu. Podvorskaya, today, the "green" economy is increasingly developing for the whole world, as it is a ref-

erence to a new type of relationship in terms of living standards and the emergence of a new social paradox. According to the technological approach presented by K.A. Berdenova and M.S. Egorova, "green" economy implies the transition of all industries to technologies that will ensure the creation of environmentally friendly industrial and food products.

The next model is the model of V.S. Bochko and M. Johnson, which includes a civilized or moral-technological approach. The main goal is the formation of an environmentally friendly and ecologically environment, transformation to a new and more efficient stage of the country's economic development, including the transformation to "green" technologies in all fields of human activity, including agriculture.

In the course of writing the article, various sources of literature were used: scientific literature, analytical materials; abstract-logical, systematic approaches, economic and statistical methods of data processing and analysis, methods of comparative analysis, inductive and deductive methods.

Results and their discussion. Today, one of the priorities in the state regulation field is agriculture development, namely, the introduction of a strategic steps number for the rural areas development. And as a result, we can see that the foreign experience of introducing "green" technologies in agriculture shows significant efficiency, namely, traditional types of production organization in agriculture and less energy-efficient management methods are beginning to take a back seat.

The importance of developing "green" economy in agriculture is determined by the tasks to be solved, which are presented in figure 1 [Ik.2].

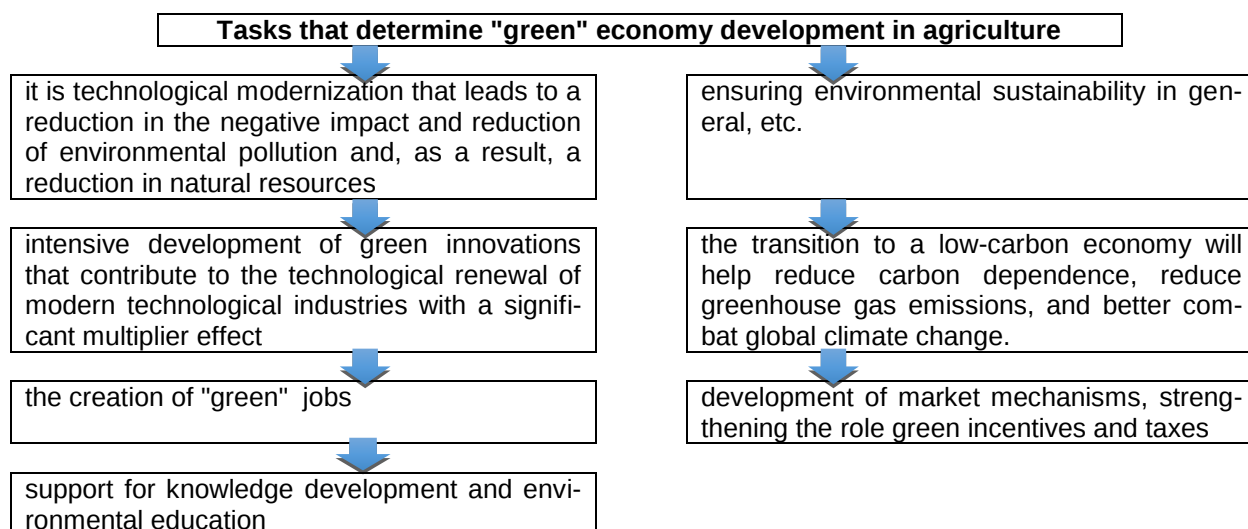

Figure 1 -Tasks that determine "green" economy development in agriculture [Ik.2]

It is today that "green" technologies are increasingly being used in agriculture. As part of the transition to a "green economy" to stimulate the introduction of modern irrigation systems, subsidizing 10% of the interest rate on loans and leasing.

By 2022, it is planned to increase the acreage to 2 million hectares. At the same time, work will continue to reduce the area for water-intensive crops, such as rice and cotton.

To encourage farmers to adopt advanced greenhouse technologies, a special investment passport has been developed, which provides for the purchase of appropriate equipment systems and integrated solutions. Investment subsidies have been introduced with 30% reimbursement for the construction and expansion of greenhouse complexes. The market volume of greenhouse production increased by 2,4 times from 90 thousand tons to 216,9 thousand tons, and the area of greenhouse farms-by 2,1 times from 575,9 ha to 1236,7 ha.

Currently, out of 180,1 million hectares of pasture land, 106,2 million hectares (59%) have been watered. To stimulate the development of pasture lands, investment subsidies of up to 80% cost of creating water infrastructure have been introduced. In the period 2014-2019, 5,978 wells were built to water pastures, with a planned figure of 3,633 units.

Kazakhstan has unique opportunities and conditions for the introduction of a green economy in agriculture: vast territories, a favorable geopolitical situation, affordable financial and natural resources, the growth of an effective and affordable market for green technologies, and other factors. The most important segments of the economy that require reform from the point of applying view of the green development principles are the waste disposal sector, the energy sector and the water consumption sector [3].

Kazakhstan has already implemented several projects that fully meet the environmental criteria. For example, in the small village of Arnasay, 30 kilometers from Astana, a Center for "Green" Technologies appeared in 2015. It develops 35 innovative projects in the field of organic farming and resource conservation. 168 houses in the village use drip irrigation, 5 houses have pyrolysis furnaces. Arnasay has a year-round greenhouse where different heating sources are combined. In the summer, a children's tent camp worked in the village. The tents were lit by solar panels [4].

At the present stage of development, organic farming is gaining wide popularity, the development of which is also a significant step

in the transformation of agriculture to a "green" economy. In some regions of Kazakhstan, it is possible to note a fairly high share of private subsidiary farms and the availability of the necessary conditions for the production process based on the principles of organic farming, which can be of great importance for the "green" economy development in agriculture.

You must also include measures to control the development of organic agriculture by local authorities, which contributed to the growth of the agricultural production process, saving manpower in rural areas [5].

However, at this point in time there are no official statistics on agricultural producers who is involved in the organic production process, including organic farming. Though, in accordance with the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), in 2020 there are 29 producers and 19 processing enterprises on the market, mainly in the Akmola, Almaty and Kostanay regions [6].

According to FiBI survey, in 2018 year the largest share of organic land is located in Australia and is 35 687 799 hectares. As for Kazakhstan, in 2018 the area of organic agricultural land was 192 134 hectares, the organic share is 0.1% of the total organic land' volume. In the meantime, in terms of organic land areas, Kazakhstan is inferior to Australia – 35 687 799 hectares, China - 3 135 000 hectares, Spain - 2 246 475 hectares, Argentina-3 629 968 hectares and the United States of America – 2 023 430 hectares, Russia almost 63 times (606 975 hectares) [7].

And now let us analyze the statistics of organic producers and the rest of the world's operators. In accordance with the FiBL survey, in 2018, the number of organic producers in Kazakhstan is 63, and those who import organic products - 7 and exporters – 14. At the same time, Kazakhstan is ahead of the Russian Federation by 23 in terms of organic producers' number, but lags behind such countries as: Australia - 25 795 organic producers, Argentina - 1 366, Spain - 39 505, France - 41 632, the United States of America – 18 166 [8].

And to determine the effect of the green economy on agriculture, the authors conducted a survey using the Google form in August 2020. 163 people aged 18 to 60 years were surveyed, where 59,1% were young people aged 18-28 years. Among the respondents, 22,7% have higher education, 20,5% have incomplete higher education and 18,2% have secondary vocational education.

When conducting the survey, it was revealed that 36,8% know "what "green econo-

my" is", 36,4% - find it difficult to answer. In the course of the survey, answers were received to such a question as: "What do you see the disadvantages the current model of the economy in the country (to a large extent, and in most world countries), based on the extensive use of natural resources, including fossil fuels (coal, oil, gas), which many experts call the brown economy?" As a result, it was revealed: 31,8% respondents believe that the main drawback is environmental pollution and the destruction of flora and fauna, 25% decrease in the life quality and the population health due to accumulating environmental problems, 20,5% depletion of natural resources, 22,7%-preservation of the country's technological lag and its low competitiveness in the global space.

Also to the question: Do you believe in the need (expediency) of a gradual transition from a brown to "green" economy in agriculture, taking into account the reduction in the quantity and quality of natural resources, harm to the environment (excessive exploitation of nature) and the inability to ensure sustainable development and well-being of subsequent people generations. Replies have been received: 47,7% respondents said that the transition to a green economy will be uncontested for mankind because of the growing environmental

problems; 20,5% respondents - transition to a green economy is a very long process that will take several decades due to political conflicts in the world; 18,2% respondents - transition to a green economy appropriate, will be gradual and spread from developed countries to developing; 13,6% respondents - the transition to a green economy is almost impossible due to the unresolved contradictions between economic and environmental interests in the world and in society.

In the course of the study, it was revealed that the question: If you are for a "green" economy, what areas should be worked out first? As a result, the following results were obtained: 29,5% respondents said that it is necessary to optimize agriculture with the help of "green" technologies, while the rest believe that industrial and household waste management, energy efficiency and water disposal should be included.

The next question was: Would you like to work in agricultural enterprises, enterprises using "green" technologies and under what conditions, the answers to which are presented in figure 2. According to figure 2, 40,9% respondents believe that enterprises using "green" technologies bring huge environmental benefits and the respondent will be happy to work for them, even for less pay.

Figure 2-Would you like to work in agricultural enterprises, enterprises that use "green" technologies and under what conditions

The most recent and important question was the following: What measures are being taken by state and local authorities, housing and communal services, etc. Could you suggest in order to save money and use resources more efficiently in agriculture? And the results are presented in figure 3. Most of the respondents- 34,1% - believe that there are significant measures of support from the state authorities for the "green" economy in agriculture are the tax incentives introduction for agricultural enterprises and individuals using alternative types of energy; 34,1% - dissemination and promotion of successful experience

in the energy saving measures implementation.

Thus, one of the main tasks is the introduction of "green" technologies of the economy in the country's agriculture should be [9, 10]:

- elaboration of mechanisms for innovative agriculture development, improvement of scientifically based methods, forms and means of land policy implementation;
- financing of the most progressive agricultural enterprises, increased support for agricultural entrepreneurship in the scientific and technical sphere;

Figure 3 - Measures by state and local authorities, housing and communal services, etc., that can be proposed in order to save and use resources more efficiently in agriculture

- development of necessary programs to support the efficient and rational use of natural resources;

- use of agro-resource potential for production of environmentally friendly and organic food;

- active promotion of the using resource-saving and energy-saving technologies in the agriculture production process;

- rural development based on the improvement of financial and economic indicators through the development of systemic innovative development;

- stimulating the development of innovative projects with the use of "green" technologies in agriculture, including the development of small agribusiness and the creation of new jobs in rural areas.

Conclusions

Thus, a more active introduction of "green" technologies in Kazakhstan's agriculture will bring a significant socio-economic development that will meet the modern living conditions of the advanced countries of the world, improve the well-being of the population of rural areas, create infrastructure in rural areas, create effective infrastructure, reduce the existing environmental burden and sustainably increase environmental security.

Список литературы

[1] Оборин, М.С. Инновационные технологии "зеленой" экономики в сельском хозяйстве/ М.С.Оборин// Экономика. Налоги. Право. - 2019. -Т. 12. № 5. - С. 90-100.

[2] Халил, М.Р.А. Концепция «зеленой экономики»: основные положения и перспективы, экономические механизмы и условия перехода к «зеленой экономике»/ М.Р.А. Халил // Молодой ученый. - 2018. - № 45 (231). - С. 98-100.

[3] Байжолова, Р.А. Проблемы и перспективы формирования "зеленой экономики" в Казахстане/ Р.А.Байжолова, Ж.М.Орынқа-

нова// Вестник университета Туран. - 2019. - № 1 (81). - С. 182-186.

[4] Как в Казахстане стимулируют переход к «зеленой экономике» [Электронный ресурс].- 2020.- URL: [https:// kapital.kz/ economic/88084/kak-v-kazakhstane-stimuliru-yut-perexhod-k-zelenoy-ekonomike.html](https://kapital.kz/economic/88084/kak-v-kazakhstane-stimuliru-yut-perexhod-k-zelenoy-ekonomike.html) (дата обращения: 08.01.2021).

[5] «Зелёная» экономика: как она развивается в мире и Казахстане? – [Электронный ресурс].- 2018.- URL: [https:// informburo.kz/stati/zelyonaya-ekonomika-kak-ona-razvivaetsya-v-mire-i-kazahstane.html](https://informburo.kz/stati/zelyonaya-ekonomika-kak-ona-razvivaetsya-v-mire-i-kazahstane.html) (дата обращения: 27.12.2020).

[6] Зеленая экономика: реалии и перспективы в Казахстане [Электронный ресурс].- 2018.-URL:<https://www.sk.kz/upload/iblock/3f5/3f5f8e2087688517bcc667eeebc82630.pdf> (дата обращения: 20.12.2020).

[7] FiBL& IFOAM. Organics International: The world of Organic Agriculture [Electronic resource].-2020.-URL: <https://orgprints.org/37222/9/willer-et-al-2020-full-document-2020-02-28-4th-corrige.pdf> (date of access: 27.12.2020).

[8] FiBL survey 2020, based on information from private sectors, certifiers, and governments [Electronic resource].- 2020.- URL: [https:// statistics.fibl.org/data-info-and-use.html](https://statistics.fibl.org/data-info-and-use.html) (date of access: 27.12.2020).

[9] Digilina, O.B. Regional aspects of dairy development industry in the Republic of Kazakhstan/ O.B. Digilina, N.D.Yesmagulova, T.H. Raskaliyev// Problems of AgriMarket. - 2017. - № 4. – PP. 125-132.

[10] Daribayeva, A. Public support of agri-industrial complex of Kazakhstan/ A.Daribayeva, Sh.Karbetova, K.Otyzbayeva// Problems of AgriMarket. - 2018. - № 1. - PP. 90-97.

References

[1] Oborin, M.S. Innovative technologies of "green" economy in agriculture / M.S. Oborin // Economics. Taxes. Law.- 2019. -Vol. 12.-No. 5.- PP. 90-100.

- 2018.-URL: <https://www.sk.kz/upload/iblock/3f5/3f5f8e2087688517bcc667eeebc82630.pdf> (date of access: 20.12.2020).
- [7] FiBI& IFOAM. Organics International. The world of Organic Agriculture [Electronic resource].-2020.-URL: <https://orgprints.org/37222/9/willer-et-al-2020-full-document-2020-02-28-4th-corrigenda.pdf> (date of access: 27.12.2020).
- [8] FiBI survey 2020, based on information from private sectors, certifiers, and governments [Electronic resource].- 2020.- URL: <https://statistics.fibl.org/data-info-and-use.html> (date of access: 27.12.2020).
- [9] Digilina, O.B. Regional aspects of dairy development industry in the Republic of Kazakhstan/ O.B. Digilina, N.D.Yesmagulova, T.H.Raskaliyev// Problems of AgriMarket. - 2017. - № 4. – PP. 125-132.
- [10] Daribayeva, A. Public support of agri-industrial complex of Kazakhstan/ A.Daribayeva, Sh.Karbetova, K.Otyzbayeva// Problems of AgriMarket. - 2018. - № 1. - PP. 90-97.

Әлиева Ардақ Өмірқалиқызы; магистр экономических наук; преподаватель кафедры «Государственное управление, финансы и маркетинг»; Актыубинский региональный государственный университет им. К.Жубанова, г.Актобе, 030000 проспект А.Молдагуловой 34, Казахстан; e-mail: ardaknurbai@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1131-9565>.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА АГРАРНОГО СЕКТОРА КАЗАХСТАНА

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫН МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ

PUBLIC SUPPORT FOR AGRICULTURAL SECTOR OF KAZAKHSTAN

Р.М. ТАЖИБАЕВА*

К.Э.Н.

*Международный Казахско-Турецкий университет им. Х.А. Яссауи, Туркестан, Казахстан***электронная почта автора: Rayhan1973@mail.ru***Р.М. ТАЖИБАЕВА***

Э.Ф.К.

*Х.А. Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан***автордың электрондық поштасы: Rayhan1973@mail.ru***R. TAZHIBAYEVA****International Kazakh-Turkish university named H.A.Yasau, Turkestan, Kazakhstan***corresponding author e-mail: Rayhan1973@mail.ru*

Аннотация. В исследовании отражена важность малого и среднего бизнеса в создании новых рабочих мест, внедрении и коммерциализации радикальных инноваций. Отмечается, что при эффективной государственной поддержке эта категория предпринимателей способна достичь значительных результатов как в краткосрочной, так и долгосрочной перспективе, обеспечит выход на новые рынки. В статье показаны созданные благоприятные условия для развития аграрного предпринимательства, свидетельствующие о высоких позициях Казахстана, важной роли шести программ государственной поддержки, способствующих значительному улучшению положения субъектов хозяйствования, вкладу отечественных малых и средних предприятий в ВВП. Подчеркивается невысокая занятость в данной сфере, различия по отраслям, учитывая, что некоторые особенности институциональной и нормативной базы создают непропорциональные условия для МСБ. Торговые и инвестиционные барьеры препятствуют его полноценному выходу на отечественные и мировые торговые платформы. В странах ОЭСР представители малого и среднего бизнеса составляют большинство предпринимательского сектора. Авторы свидетельствуют, что в перспективе будут разработаны новые подходы к эффективному развитию предпринимательской деятельности; ориентир на расширение сферы малых и средних предпринимателей предусмотрен в Стратегическом плане Казахстана до 2025 года. В современных условиях механизма обеспечения их эффективного функционирования должен основываться на усилении государственной поддержки, выделении кредитных средств, широком спектре других финансовых продуктов для обеспечения благоприятной макроэкономической ситуации в государстве.

Аңдатпа. Зерттеу жаңа жұмыс орындарын құруда, радикалды инновацияларды енгізу мен коммерцияландыруда шағын және орта бизнестің маңыздылығын көрсетеді. Тиімді мемлекеттік қолдау кезінде кәсіпкерлердің бұл санаты қысқа мерзімді, сондай-ақ ұзақ мерзімді перспективада елеулі нәтижелерге қол жеткізуге, жаңа нарықтарға шығуды қамтамасыз етуге қабілетті екендігі атап өтілген. Мақалада Қазақстанның жоғары ұстанымын, шаруашылық жүргізуші субъектілердің жағдайын едәуір жақсартуға, отандық шағын және орта кәсіпорындардың ЖІӨ-ге үлесін арттыруға ықпал ететін мемлекеттік қолдаудың алты бағдарламасының маңызды рөлін айғақтайтын аграрлық кәсіпкерлікті дамыту үшін жасалған қолайлы жағдайлар көрсетілген. Институционалдық және нормативтік базаның кейбір ерекшеліктері ШОБ үшін үйлесімсіз жағдайлар туғызатынын ескере отырып, осы саладағы жұмыспен қамтылудың жоғары еместігі, салалар бойынша айырмашылықтар атап көрсетілген. Сауда және инвестициялық кедергілер оның отандық және әлемдік сауда платформаларына толық шығуына кедергі келтіреді. ЭЫДҰ елдерінде шағын және орта бизнес өкілдері кәсіпкерлік сектордың көпшілігін құрайды. Авторлар болашақта кәсіпкерлік қызметті тиімді дамытудың жаңа тәсілдері әзірленетінін; шағын және

Abstract. The study reflects the importance of small and medium-sized businesses in creating new jobs, introducing and commercializing radical innovations. It is noted that with effective public support, this category of entrepreneurs is able to achieve significant results both in the short and long term, and will provide access to new markets. The article shows the created favorable conditions for the development of agricultural entrepreneurship, testifying high positions of Kazakhstan, the important role of six public support programs, contributing to significant improvement of situation of business entities, contribution of domestic small and medium-sized enterprises to GDP. The low employment in this area is emphasizes, differences by industry, taking into account that some features of institutional and regulatory framework create disproportionate conditions for SMEs. Trade and investment barriers prevent it from fully entering domestic and global trading platforms. In OECD countries, small and medium-sized businesses make up the majority of business sector. The authors testify that in the future new approaches to the effective development of entrepreneurial activity will be developed; benchmark for expanding the scope of small and medium-sized entrepreneurs is provided in the Strategic Plan of Kazakhstan until 2025. In modern conditions, the mechanism for ensuring their effective functioning should be based on strengthening of government support, providing lending funds, and a wide range of other financial products to ensure a favorable macroeconomic situation in the State.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, мемлекеттік қолдау, шағын және орта бизнес, инновациялық қызмет, институционалдық және нормативтік база, кредит беру, отандық және әлемдік сауда нарықтары.

Key words: agricultural sector, public support, small and medium business, innovation, institutional and regulatory framework, lending, domestic and world trade markets.

В Казахстане развитию предпринимательства отведена особая роль в претворении задач социально-экономической политики, улучшении социального климата.

Субъекты инфраструктуры поддержки предпринимательства представлены комплексом организаций, обеспечивающих необходимые условия функционирования и развития частной предпринимательской деятельности.

Материал и методы исследования. Необходимым фактором и условием эффективного развития предпринимательства в стране является прежде всего создание современной производственно-социальной инфраструктуры [2]. Она представлена комплексом организаций, которые обеспечивают необходимые условия функционирования и развития предпринимательской деятельности.

Структура институтов инфраструктуры в зависимости от их функционального предназначения получает государственную поддержку и содействие в становлении и развитии бизнеса: в финансах, информационно-аналитической области, подготовке кадров, повышении квалификации в предпринимательской деятельности; материально-технической поддержке. Организациям необходимо проводить политику инвестирования в создание новых и развитие действующих производств с высокой добавленной стоимостью, поддержке научно-технических исследований и разработок [3].

Бизнес-инкубаторы, технопарки, промышленные зоны, лизинговые компании оказывают материально-техническую поддержку предпринимательству на этапе его становления и развития [4]. Одним из примеров в повышении уровня инфраструктуры является развитие кластеров страны, которые имеют больше возможностей в эффективном использовании ресурсного потенциала. Взаимное использование объектов инфраструктуры, складов, рабочей силы, услуг транспортной логистики, достижений новейших технологий, комплексное планирование сырьевых ресурсов и производства продукции, своевременная ее реализация позволяют снизить издержки за счет системных преимуществ.

Результаты и их обсуждение. В отчете Doing Business Казахстан в последние годы входит в первую группу сорока стран [5].

Значительная роль принадлежит реализации шести программ государственной поддержки, способствовавшей созданию действующих инструментов поддержки, среди которых следует отметить наиболее популярные из них. В их числе субъекты кредитования, располагающие широким спектром финансовых продуктов.

Обеспечивая рабочими местами более 70% населения, субъекты малого и среднего бизнеса являются основной движущей силой в экономике стран ОЭСР.

Малый и средний бизнес в сельском хозяйстве играет ключевую роль в обеспечении развития экономики, являясь главным источником рабочих мест не только для квалифицированных кадров, но и что немаловажно, для низкоквалифицированных кадров из числа экономически активного населения [6].

На мировом уровне согласно данным Международной организации труда (ILO) наблюдается тренд по увлечению занятости в секторе МСБ.

Так, за последние десять лет количество занятых в малом и среднем бизнесе удвоилось в более чем в 130 странах мира и составило порядка 150 млн людей по итогам 2016 года. По данным официальной статистики на 1 июля 2020г. в Казахстане насчитывается 1 345,9 тыс. единиц субъектов, что на 25,3 тыс. больше, чем в 2019г. (1 320,6 тыс. единиц). В структуре МСП 63,5% приходится на индивидуальных предпринимателей, на крестьянские хозяйства – 16,2%, на юридические лица, относящиеся по критериям к субъектам малого предпринимательства – 20,2%.

Существуют единые ограничения для сельскохозяйственных отраслей в объеме годовой выручки малого бизнеса: к ним относят компании с годовой выручкой до 0,75 млн долларов.

Малый и средний бизнес располагают в экономике долей 28,4% за 1 полугодие 2020г., произведено продукции на 13,0 трлн. тенге. В улучшении бизнес-климата с 1 января 2020г. три года действует мораторий на проверки, контроль в отношении субъектов малого, в том числе микропредпринимательства [7].

В будущем будет разработана «новая повестка» развития предпринимательства в стране и перспективные направления для малого и среднего бизнеса будут предусмотрены в новом Стратегическом плане Казахстана до 2025 года. 20-летний опыт оказания и предоставления помощи бизнесу в Казахстане осуществлен Фондом «Даму» [8].

Виды поддержки обеспечены льготным микрокредитованием через микрокредитные организации; субсидированием в снижении ставки вознаграждения по кредитам на развитие бизнеса.

В 2019г. по Государственной программе поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса – 2025» выделены средства в размере 49,3 млрд. тенге, в том числе 30,0 млрд. тенге в рамках трансфертов общего характера.

Для поддержки АПК в Программе льготного кредитования «Экономика простых вещей» были предусмотрены средства по следующим направлениям: переработка в агропромышленном комплексе до 300 млрд. тенге; производство в агропромышленном комплексе до 300 млрд. тенге, в том числе на проведение весенне-полевых и уборочных работ не более 30 млрд. тенге. В агропромышленном комплексе охвачены кредитованием 1 606 проектов на сумму 125 млрд. тенге, из них

просубсидировано 1 494 проекта на сумму 105,5 млрд. тенге.

В программе «Дорожная карта бизнеса – 2025» размер кредита увеличен до 7 млрд. тенге, срок субсидирования составляет 5 лет, по «Экономике простых вещей» сумма кредита не ограничена, срок субсидирования 10 лет. По «Дорожной карте бизнеса – 2025» гарантии могут составлять 85% от суммы займа, по «Экономике простых вещей» гарантия дается на 50% от суммы кредита. В рамках программы «Дорожная карта бизнеса – 2025» запущено новое направление: микрокредитование микро- и малого предпринимательства [9].

Для данной категории бизнеса кредиты за счет субсидирования доступны по ставке 6%. В Северо-Казахстанской области производство колбасных изделий и мясных деликатесов осуществляет ТОО «Казмясо-продукт», располагающий поддержкой государства, на предприятии повышают качество товаров и ассортимент продукции, с 2017г. оно изготовило более 900 т готовой продукции, ТОО в день выпускает до 2 т колбасных изделий и мясных деликатесов. Начинается производство колбасных изделий с убойного цеха, мясо свежее от местных производителей. В день заготавливают до 50 туш свиней и коров, перед отправкой в производство сырье охлаждают. Для этого предприятие располагает 7 камерами вместимостью до 300 т сырья [10].

Затем поступает в полностью автоматизированный обвалочный цех, где мясо разделяют, сортируют, далее в процесс включаются мясорубки, клипсаторы, камеры термической обработки и вакуумный цех, куда со склада готовой продукции поступают колбасы (в основном копченые, деликатесы), поскольку вакуумированная продукция хранится до 10-15 суток. Ассортимент выпускаемой продукции на предприятии представлен колбасными изделиями, шпекачками, сардельками, сосисками и др. Производится более 120 видов продукции, каждый месяц ассортимент обновляется, в месяц на предприятии производят порядка 70 т продукции.

С 2015г. ТОО «Казмясопродукт» – участник льготного кредитования в АО «Цеснабанк» через Фонд «Даму» в рамках государственных программ из средств Национального фонда в части субсидирования процентной ставки по кредиту.

В Северо-Казахстанской области с целью привлечения инвестиций реализуются проекты Карты поддержки предпринимательства в АПК, подведения инженер-

ной инфраструктуры, приобретения сельскохозяйственной техники. Объем инвестиций по итогам 2020г. увеличен на 20,5% до 281 млрд. тенге, что на 47 млрд. тенге больше уровня 2019г., доля частных инвестиций составила более 75%.

В агропромышленном комплексе в рамках диверсификации сельскохозяйственной отрасли площади высокопродуктивных и экспортно ориентированных масличных культур увеличены до 1 млн гектара.

В 2020г. объем валовой продукции сельского хозяйства достиг 779 млрд. тенге, что на 167 млрд. больше уровня 2019 года. Северо-Казахстанская область сохраняет лидирующие позиции по привлечению инвестиций в отрасль сельского хозяйства.

После восьмилетнего простоя восстановлен завод по глубокой переработке зерна ТОО «Биоперейшн», завершен финальный этап модернизации завода, общая сумма частных инвестиций составила 12 млрд. тенге. ТОО «Биоперейшн» производит биоэтанол, крахмал, глютен.

В области произведено молока в объеме 598 тыс. т (рост на 5,5%), по мясу обеспечен 7% роста, начато строительство 11 современных молочных комплексов, из которых 5 введено, что является самым высоким показателем по стране, запланировано строительство 10 современных молочных ферм. Новые молочные фермы обеспечат сырьем перерабатывающие предприятия, на которых проводится работа по модернизации, продолжается строительство еще двух откормочных площадок на 13 тыс. голов.

Реализуются проекты по строительству бройлерной птицефабрики и расширению свиного комплекса с 50 до 100 тыс. голов, в Проектном офисе находится 158 проектов на 43,3 млрд. тенге. В области реализуются такие проекты как ТОО «Тайынша-Май» (Тайыншинский район) по производству неочищенных масел и жиров (сумма кредита 4 млрд. тенге), ТОО «Мол-продукт» (Петропавловск) по производству молочных продуктов (сумма кредита 3,3 млрд. тенге), ТОО «Таткрафт-Логистик» (Петропавловск) по производству мясных полуфабрикатов, ТОО «DEZ» по производству муки и др.

Обеспечивая рабочими местами сельское население, субъекты МСБ являются основной движущей силой в экономике региона. Малый и средний бизнес играет ключевую роль в обеспечении развития

экономики, являясь главным источником рабочих мест не только для квалифицированных кадров, но и низкоквалифицированных лиц из числа экономически активного населения.

Заключение

1. Малый и средний бизнес в сельском хозяйстве играет важную роль в развитии экономики, являясь главным источником рабочих мест не только для квалифицированных кадров, но и низкоквалифицированных лиц из экономически активного населения.

2. Обеспечение деятельности эффективного функционирования малого и среднего бизнеса должно располагать механизмом усиления его государственной поддержки.

3. Фонд «Даму», оказывающий финансовое и нефинансовое содействие субъектам малого и среднего бизнеса в рамках целевых программ в регионах, должен расширить свое присутствие.

4. Осуществляет микрокредитование через микрокредитные организации; обеспечивает поддержку начинающим предпринимателям.

Список литературы

[1] Ушачев, И.Г. Развитие инноваций – важная составляющая аграрной политики России / И.Г. Ушачев, А. Колесников, В. Чекалин //АПК: экономика, управление. – 2019. - №5. – С.22 -31.

[2] Яковлев, А.А. Каким фирмам государство оказывает поддержку: анализ изменения приоритетов в кризисных / А.А. Яковлев, Н.В. Ершова, О.М. Уварова// Вопросы экономики. – 2020. - №(3).-С.47-62.

[3] Егоров, В.Г. Крупные и малые формы организации сельскохозяйственной экономики: соотношение и функциональные пределы. /В.Г. Егоров, Е.В.Шавина, А.А. Иншаков // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2020. - №1. – С.63-70.

[4] Шумик, Е.Г.Влияние информационной открытости на обеспечение динамичного развития предпринимательства / Е.Г. Шумик, К.В. Смицких //Проблемы современной экономики.- 2020.- № 2.- С.144-147.

[5] Шарипов, А.К. Индустриально-инновационный механизм развития АПК Казахстана / А.К. Шарипов, М.Т. Кантуреев //Проблемы агрорынка.– 2018.- № 3.–С.17-22.

[6] Карташов, К.А. Социально-экономическое развитие региона / К.А. Карташов, С.Ю. Хут //Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 6.- Ч.1.- С. 123-125.

[7] Жагыпарова, А.О. Микрокредитование в аграрном секторе Республики Казахстан / А.О. Жагыпарова //Проблемы агрорынка.- 2018. - №2.- С.117-124.

[8] Турсумбаева, М. Сравнительный анализ уровня инновационной активности регионов Республики Казахстан / М. Турсумбаева, С. Капышева //Экономика и статистика. – 2018. - №4. – С.128 – 133.

[9] Сигарев, М.И. Государственная финансовая поддержка производства сельскохозяйственной продукции в условиях ЕАЭС / М.И. Сигарев, Т.А. Таипов //Известия НАН РК. Серия аграрных наук.-2018.-N2.- С.42-49.

[10] Искендинова, С.К. Проблемы субсидирования сельского хозяйства/ С.К. Искендинова, Р.К. Конуспаев, Т.Ж. Демесинов // Вестник КарГУ. Серия Экономика. – 2019. - № 4(96).- С.61-66.

References

[1] Ushachev, I.G. Development of innovations -is the most important component of agricultural policy of Russia / I.G. Ushachev, A. Kolesnikov, V. Chekalin // AIC: Economics, Management. - 2019. - No. 5. - PP. 22 -31.

[2] Yakovlev, A.A. What firms does the State support: analysis of changes in priorities in crisis ones / A.A.Yakovlev. N.V. Ershova, O.M. Uvarova// Voprosy Ekonomiki - 2020. - No. (3).- PP.47-62.

[3] Egorov, V.G. Large and small forms of organization of agricultural economy: ratio and functional limits. /V.G. Egorov, E.V. Shavina, A.A. Inshakov // Economy of agricultural and processing enterprises.- 2020.- No.1.- PP.63-70.

[4] Shumik, E.G. The impact of information transparency on ensuring the dynamic development of entrepreneurship/ E.G. Shumik, K.V. Smitsikh// Problems of modern economy.- 2020.- No. 2.- PP.144-147.

[5] Sharipov, A.K. Industrial and innovative mechanism of development of AICof Kazakhstan / A.K. Sharipov, M.T. Kantureyev // Problems of AgriMarket. - 2018. - No. 3. –PP.17-22.

[6] Kartashov, K.A. Socio-economic development of the region / K.A. Kartashov, S.Yu. Huth//International Journal of Applied and Fundamental Research. - 2016. - No. 6.- Part 1.- PP. 123-125.

[7] Zhagyparova, A.O. Microlending in agricultural sector of the Republic of Kazakhstan / A.O. Zhagyparova // Problems of AgriMarket. - 2018. - No. 2.- PP.117-124.

[8] Tursumbayeva, M. Comparative analysis of the regional level of innovation activity of the Republic of Kazakhstan/ M. Tursumbayeva, S. Kapysheva // Economy and statistics. - 2018. - No. 4. - PP. 128 - 133.

[9] Sigarev, M.I. State financial support for production of agricultural products in terms of

the EAEU / M.I. Sigarev, T.A. Taipov // Bulletin of the NAS RK. Agricultural Science Series. - 2018.-N2. - PP. 42-49.

[10] Iskenderova, S.K. Problems of subsidizing agriculture/ S.K. Iskenderova, R.K. Konuspayev, T.Zh. Demesinov// Bulletin of KarSU. Series Economics.- 2019.- No. 4(96).- PP.61-66.

Сведения об авторе:

Тажибеева Райхан Мусаматовна; кандидат экономических наук; и.о. доцента; Международный Казахско-Турецкий университет им. А.Яссауи; г. Туркестан, 161200 проспект Б.Саттарханова 29; Rayhan1973@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1837-6706>

Авторлар туралы ақпарат:

Тажибеева Райхан Мусаматовна; экономика ғылыми кандидаты; доцент м.а.; Х.А.Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті; Туркестан к., 161200 Б.Саттарханов даңғылы, 29; Rayhan1973@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1837-6706>

Information about author:

Tazhibayeva Raikhan Musamatovna; Candidate of Economic Sciences; Acting Associate Professor; H.A.Yasaiu International Kazakh-Turkish university; Turkestan,161200 B.Sattarxanov avenue, 29; Rayhan1973@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1837-6706>

**РЕСУРСНАЯ ПОЛИТИКА ВО ВЗАИМОДЕЙСТВИИ СО СТРАТЕГИЕЙ
ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОЯСА ШЕЛКОВОГО ПУТИ**

**ЖІБЕК ЖОЛЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ БЕЛДЕУІНІҢ СТРАТЕГИЯСЫМЕН
ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛДАҒЫ РЕСУРСТЫҚ САЯСАТ**

**RESOURCE POLICY IN INTERACTION WITH THE STRATEGY
OF THE SILK ROAD ECONOMIC BELT**

Н.Е. ДАБЫЛТАЕВА*

К.Э.Н.

МА МАНЬ ЮАНЬ

докторант PhD

Казахский национальный университет им. аль Фараби, Алматы, Казахстан

**электронная почта автора: nazym62@mail.ru*

Н.Е. ДАБЫЛТАЕВА*

Э.Ф.К.

МА МАНЬ ЮАНЬ

PhD докторанты

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: nazym62@mail.ru*

N. DABYLTAJEVA*

C.E.Sc.

MA MIN GYUAN

PhD student

al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: nazym62@mail.ru*

Аннотация. Изучены вопросы ресурсной политики, которая предопределяет в перспективе рост темпов индустриализации и урбанизации, поступательное движение рыночно ориентированной экономики Китая, возрастающую вовлеченность в международное сотрудничество. От состояния сельскохозяйственной отрасли в значительной степени зависит ускорение процесса социально-экономического развития. Отмечается, что страна намерена придерживаться политики открытости на основе взаимовыгодного партнерства с другими государствами и зарубежными организациями с целью повышения эффективности агропромышленного производства, увеличения доходов крестьян и роста конкурентоспособности китайской продукции на мировом рынке, а также модернизации сельского хозяйства. Показано, что решение проблем агропромышленного комплекса останется приоритетной задачей. Предусматривается его инновационное реформирование, создавая долгосрочный механизм интеграции города и деревни по принципу «Промышленность поддерживает сельское хозяйство, город помогает селу». Перед странами Центральной Азии и Китайской Народной Республикой стоит ряд задач по дальнейшему развитию аграрного сектора, росту результативности и конкурентоспособности отрасли, улучшению благосостояния сельских жителей и подъему экономики сельских территорий, расширению рынков сбыта и стимулированию экспорта, международной торговли продукцией АПК. В этих целях Китай продолжает работу над повышением качества и безопасности продукции сельского хозяйства, выполняет обязательства как члена ВТО, наращивает объемы производства экологически чистого сельскохозяйственного сырья и продовольствия внутри страны и за рубежом, участвуя в двустороннем и многостороннем межправительственном сотрудничестве в агропромышленной сфере. Авторы акцентируют внимание на том, что КНР является одним из важнейших стратегических партнеров Казахстана с точки зрения как экономики в целом, так и конкретно по вопросам роста и развития сферы аграрного производства.

Abstract. The issues of resource policy, which will predetermine the future growth of industrialization and urbanization, the forward movement of China's market-oriented economy, and the growing involvement in international cooperation, have been studied. Acceleration of the process of socio-economic development largely depends on the state of agricultural sector. It is noted that the country intends to follow the policy of openness based on mutually beneficial partnerships with other States and foreign organizations in order to increase the efficiency of agro-industrial production, increase the income of peasants and increase the competitiveness of Chinese products on the world market, as well as modernization of agriculture. It is shown that solving the problems of agro-industrial complex will remain a priority task. Its innovative reform is envisaged, creating a long-term mechanism for the integration of the city and countryside according to the principle "Industry supports agriculture, the city helps to the countryside". The countries of Central Asia and the People's Republic of China face a number of tasks aimed to further development of agricultural sector, increase the efficiency and competitiveness of the industry, improve the well-being of rural residents and boost the rural economy, expand sales markets and stimulate exports, and international trade in agricultural products. In this regard, China continues to work on improving the quality and safety of agricultural products, fulfills its obligations as a member of the WTO, increases the production of environmentally friendly agricultural raw materials and food products domestically and abroad, participating in bilateral and multilateral intergovernmental cooperation in agro-industrial sphere. The authors emphasize that the PRC is one of the most important strategic partners of Kazakhstan in view of economy as a whole and specifically on the growth and development of agricultural sector.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, ресурстар, өндіріс, қайта өңдеу, өнім мен азық-түліктің сапасы, қауіпсіздігі, бәсекеге қабілеттілік, өткізу нарықтары, экспорт, ауыл тұрғындары.

Key words: agro-industrial complex, resources, production, processing, quality, product and food safety, competitiveness, sales markets, export, rural residents.

На Евразийском пространстве сосуществуют несколько разных региональных экономических интеграционных проектов: Евразийский экономический союз, региональное экономическое сотрудничество в рамках Шанхайской организации сотруд-

ничества, БРИКС, АСЕАН, Региональное всеобъемлющее экономическое партнерство (RCEP), инициатива «Один пояс и один путь» и др. Они функционируют отдельно друг от друга и пересекаются друг с другом отдельными странами-членами, что ограничивает масштабный эффект региональной экономической интеграции и максимизацию эффектов, которую получает каждая страна от участия в разных интеграционных проектах.

Для преодоления этих недостатков возможно сопряжение Экономического пояса Шелкового пути и Евразийского экономического союза формированием Общего экономического пространства на всем Евразийском континенте, создания всеобъемлющей зоны свободной торговли между ЕАЭС и АСЕАН. Есть перспективы создания большого Евразийского партнерства с участием Евразийского экономического союза, Китая, Индии, Пакистана, Ирана и стран СНГ. Члены Евразийского экономического союза и Китай в рамках Экономического пояса Шелкового пути могут сотрудничать в области сельского хозяйства, в модернизации транспортной инфраструктуры.

В ближайшем будущем Китай ожидает рост темпов индустриализации и урбанизации, развитие рыночно ориентированной экономики и большее участие в международном сотрудничестве. От состояния сельского хозяйства будет в значительной степени зависеть рост социально-экономического развития Китая [1].

Материал и методы исследования.

Китай намерен придерживаться политики открытости на основе взаимовыгодного сотрудничества с другими странами и международными организациями с целью повышения эффективности сельскохозяйственного производства, увеличения доходов крестьян и роста конкурентоспособности китайской продукции на мировом рынке, и модернизации сельскохозяйственного производства.

Это предполагает и расширение сфер международного обмена в производстве, торговли сельскохозяйственным сырьем, продукцией и продовольствием в реализации «Декларации тысячелетия», содействию помощи развивающимся странам в обеспечении продовольственной безопасности по программам юг-юг, ФАО «Продовольственная безопасность и безопасность пищевых продуктов», по освоению новых передовых технологий, подготовке специалистов в китайских учебных заведениях.

В Китае активизируется работа по повышению качества и безопасности сельскохозяйственной продукции, строже выполняются обязанности члена ВТО, расширено предложение безопасных сельскохозяйственных продуктов для потребителей в стране, на мировом товарном рынке; предполагается участие в двустороннем и многостороннем межправительственном сотрудничестве в сфере реализации сельскохозяйственного сырья, продукции и продовольствия.

Решение проблем сельского хозяйства останется приоритетной задачей [2]. Сельское хозяйство по-прежнему будет основой экономики, и страна намерена идти по пути его модернизации, создавая долгосрочный механизм интеграции города и деревни по принципу «Промышленность поддерживает сельское хозяйство, город помогает селу».

Результаты и их обсуждение. Опыт обеспечения Китаем продовольственной безопасности 1,4 млрд. человек, что составляет 19% от мирового населения, обладая всего 11% сельскохозяйственных земель, представляет интерес для стран Евразийского региона и стран Центральной Азии. Китай является одним из наиболее крупнейших производителей (19% от мирового объема производства зерна, 29% мяса, 50% овощей) и импортеров сельскохозяйственной продукции на мировом рынке.

Перед странами Центральной Азии и Китаем стоит ряд схожих проблем на пути дальнейшего развития сельского хозяйства, наиболее важными из которых являются повышение эффективности и конкурентоспособности отрасли, улучшение благосостояния сельских жителей и развитие сельских территорий, расширение рынков сбыта и стимулирование экспорта.

Китай по ресурсам представляет большую сельскохозяйственную страну, располагает свыше 1/3 мирового урожая риса и просяных культур, и 1/10 мирового поголовья крупного рогатого скота и свыше 2/5 поголовья свиней. На Китай приходится 1/4 мирового производства мяса, по 2/5 свинины и птицы. Китай – один из лидеров в мире по производству пшеницы, кукурузы, хлопка, сои, чая, табака, коконов шелкопряда и т.п. Для отраслевой структуры сельского хозяйства характерно значительное преобладание растениеводства – свыше 70% стоимости валовой продукции области.

Значительную часть программы по продовольствию занимает зерновое хозяй-

ство. Рис – это традиционная культура юга Китая, сбор его составляет 200 млн т, в бассейне Янцзы, кроме риса, заняты производством пшеницы и ячменя, на севере – пшеницы, гаолян (просяная культура), кукурузы. В южных районах сбор риса составляет по два, иногда три урожая в год.

Для Китая 1/4 мирового производства составляет хлопчатник, представляющий техническую культуру и джут, выращивают важную сахароносную культуру – сахарный тростник. Из главных масляных культур следует выделить сою – свыше 15 млн т в год и арахис. Второе место в мире, после Индии, занимает Китай по производству чая (700 тыс. т в год).

Овощеводство и клубневые культуры (особенно батат и картофель) являются важной частью продовольствия. В КНР выращивают более ста видов разных овощей, в частности многочисленные сорта капусты, редьки и репы, моркови, лука.

За первое полугодие 2020г. Казахстан поставил в КНР сельскохозяйственную продукцию в денежном выражении на сумму порядка 200 млн долларов. Право экспортировать казахстанскую продукцию в КНР обусловлено тем, что 576 казахстанских предприятий включены в реестр главного таможенного управления КНР [3].

В целом, по итогам первой половины 2020г. размер казахстанского экспорта сельскохозяйственной продукции в Китай составил 489 тыс. т, в денежном выражении на сумму 196 млн долл.; экспорт растениеводческой продукции составил 274 тыс. т, в денежном выражении на сумму 86 млн долл., экспорт переработанной сельскохозяйственной продукции составил 213 тыс. т, в денежном выражении на сумму 104 млн долл., экспорт продукции животноводства составил 2 тыс. т, в денежном выражении 5 млн долларов.

Прирост экспорта сельхозпродукции за первое полугодие 2020г. составил 15% за счет повышения объемов экспорта продукции животноводства на 25%, переработанной продукции на 18%, растениеводства на 11%.

Рассмотрим подробнее состав казахстанских предприятий, производящих и перерабатывающих продукцию АПК, которые входят в реестр главного таможенного управления КНР: 90 предприятий по производству и переработке животноводческой продукции, 486 предприятий по производству и переработке растениеводческой продукции [4].

Но в настоящее время проведение выездных инспекций предприятий зарубежными специалистами крайне затрудне-

но в силу карантинных ограничений из-за пандемии, поэтому по согласованию с ГТУ КНР был разработан алгоритм проведения инспекций в дистанционном формате.

В современных условиях, когда затруднено проведение выездной инспекции предприятий зарубежными специалистами, согласован с ГТУ КНР алгоритм проведения инспекций (дистанционно, онлайн), включения в реестр под гарантию для мясоперерабатывающих, свиноводческих и рыбоперерабатывающих предприятий. Проведена инспекция 14 мясоперерабатывающих предприятий (получена заявка на инспекцию от 31 мясоперерабатывающего и пять свиноводческих предприятий), готовится отчет и гарантийные письма в ГТУ КНР, завершается работа по включению в реестр 4 свиноводческих предприятий [5].

Вследствие увеличения спроса на продовольствие со стороны растущего населения и несмотря на ежегодный подъем производства сельскохозяйственной продукции Китай превратился в крупнейшего нетто-импортера сельскохозяйственной продукции и продовольствия. В связи с этим аграрная политика Китая направлена, прежде всего, на достижение следующих основных целей – удовлетворение спроса на сельскохозяйственную продукцию и продовольствие преимущественно внутреннего производства, поддержание доходов сельских товаропроизводителей и развитие сельской местности [6].

В процессе перехода к рыночно ориентированной экономике возник ряд вопросов у правительства Китая в сельскохозяйственном секторе, это самообеспечение зерновыми культурами, обеспечение доходности сельхозпроизводителей, а также социальной стабильности в связи с необходимостью удовлетворения потребностей в продовольствии огромного населения страны.

Усиление протекционизма в аграрной сфере развитых стран с одной стороны обеспечило надежную защиту производителей в сельском хозяйстве, а с другой – вызвало нарастание негативных явлений на мировом продовольственном рынке [7].

Вместе с тем, ряд развивающихся государств и, прежде всего Китай, рассматривают усиление роли государства в аграрной сфере как наиболее перспективное направление аграрной политики, которая за счет действенных административно-экономических рычагов может обеспечивать национальную продовольственную безопасность и поддерживать высокий экспортный потенциал продукции АПК.

Успешное реформирование сельского хозяйства и сельских территорий в рамках общих экономических преобразований в Китае за годы реформ превратило страну в мирового лидера по объему производства основных видов сельскохозяйственной продукции – зерна, масла, овощей, фруктов, мяса, яиц, рыбы и морепродуктов.

В Китае система государственного регулирования сельского хозяйства претерпела существенные изменения в направлении расширения использования косвенных экономических инструментов финансово-бюджетной, кредитной, ценовой, налоговой и внешнеторговой политики. За годы экономических реформ Китая удалось достичь высоких показателей производства основных видов сельскохозяйственной продукции на фоне изменяющейся структуры – наращивания производства кормовых культур, продукции животноводства, овощеводства, плодоводства.

Несмотря на снижение доли сельскохозяйственной продукции в ВВП положение этой отрасли в качестве базовой в экономике КНР и главного поставщика сырья для легкой промышленности сохранилось. Имея в своем распоряжении всего 9% мировых пашен, сельское хозяйство Китая не только удовлетворяет основные потребности пятой части населения планеты (1,4 млрд. человек) в продовольствии и других сельскохозяйственных продуктах, но и обеспечивает сырьем, рабочей силой и обширным потребительским рынком другие отрасли экономики [8].

Вследствие роста спроса на продовольствие из-за растущей численности населения и увеличения доли среднего класса с высокими показателями потребления, Китай стал крупнейшим нетто-импортером сельскохозяйственной продукции. На фоне замедления темпов экономического роста китайской экономики статус сельского хозяйства как приоритетной отрасли не изменился. Сельское хозяйство страны по-прежнему развивается в соответствии с пяти-летними и ежегодными планами социально-экономического развития, которые устанавливает Госсовет КНР (Центральное народное правительство) – высший исполнительный орган Китая на основе законов и постановлений [см.8].

Программа реформ, связанных с сельским хозяйством, сельскими районами и крестьянством, указана в Документе номер 1 – важнейшем политическом документе. На 13-ю пятилетку для развития сельского хозяйства заключены задачи:

- регулировать процесс урбанизации, влияющий на внутренний спрос. Процесс

урбанизации, оказывающий влияние на внутренний спрос. Требуется урегулирование, заключающегося в ускоренном процессе перевода сельского населения в городское, для чего смягчить ограничения в прописках, совершенствовать доступность услуг в сфере образования, устройства на работу, получения медицинских услуг в месте проживания;

- стимулирование доходности фермеров;

- по регулированию структуры сельского хозяйства. Увеличение производства зерна обеспечило гарантии в стабилизации цен, однако с созданием высоких запасов зерна, рыночные цены на него снизились. Поэтому следует корректировать структуру растениеводства и животноводства, распределять площади между различными видами зерновых с учетом внутренних потребностей и рыночного спроса. Также необходимо решать проблему излишков продовольственных резервов, поддерживать глубокую переработку сельскохозяйственной продукции;

- регулировать вопросы землепользования и охраны земель сельскохозяйственного назначения. С этой целью разработать проект восстановления лесных и степных покровов на нецелесообразно распаханных землях;

- совершенствовать помощь семейным фермам, специализированным хозяйствам, новым типам хозяйств;

- шире использовать научно-технические инновации;

- обеспечить госбюджетные вложения в сельское хозяйство, создать всекитайскую систему гарантий по сельскохозяйственным кредитам, совершенствовать систему аграрного страхования и сельские финансовые услуги;

- развивать инфраструктуру с предоставлением государственных услуг в селе с прокладкой дорог, водо- и электроснабжением;

- осуществлять программу интенсивной ликвидации бедности и помощи малоимущим сельским жителям.

Обеспечение продовольствием является одной из приоритетных задач китайского правительства. С 1980-х годов Китай принял ряд мер для развития производства продовольствия и постепенно создал систему продовольственной безопасности, соответствующую законам рыночной экономики.

Китай планирует поддерживать стабильное развитие производства зерновых и повышать продовольственную безопасность путем повышения производительности

сти труда в основных сельскохозяйственных регионах, увеличения урожайности и качества зерновых культур. К 2025г. планируется производить не менее 540 млн т зерна. В каждой провинции страны правительство ответственно за обеспечение продовольствием, объемами посевных площадей, урожайностью сельскохозяйственных культур, запасами продовольствия, ценами на зерновые. Для производителей зерна предоставляются дотации, премирование и субсидирование уездов, достигнувших больших урожаев.

Со вступлением Китая в ВТО достигнуты значительные результаты в обеспечении продовольственной безопасности: существенно сокращена бедность населения, усилен мониторинг безопасности и качества продуктов питания. Анализируя показатели продовольственной независимости можем утверждать, что полностью обеспечен спрос на зерно и мясную продукцию. Это подтверждает то, что мероприятия, направлены на сохранение сельскохозяйственных угодий внутри Китая [9].

Активное использование политики аренды пахотных земель в других государствах, проводимой Китаем, направление потоков прямых иностранных инвестиций становится важным направлением обеспечения продовольственной безопасности.

В соответствии с государственной задачей к 2020г. общая площадь пахотных земель не должна быть ниже, 120 млн гектаров. В связи с дефицитом пахотных земель Китай рассматривает охрану пашен как одну из основ государственной политики. В Конституции КНР, «Законе о землеустройстве», «Законе о земельном подряде в сельской местности», «Положении об охране сельских полей» и других документах четко прописаны требования об охране пахотных земель.

Кроме того, ведется работа по повышению качества пахотных земель. Государство поощряет крестьян и сельские кооперативы вкладывать средства в увеличение плодородности земель. Предполагается ускоренное использование научных достижений и инновационных технологий, эффективное развитие общегосударственной научной базы сельского хозяйства и региональных исследовательских центров, усиление разработок по производству кормов.

В результате оптимизации структуры сельскохозяйственного производства доля животноводства должна составить 50% общего объема производства сельскохозяйственной продукции. Ожидается дальнейшее развитие взаимодействия сельско-

хозяйственных отраслей с промышленным сектором и сферой обслуживания.

Предполагается строительство и совершенствование оптовых сельскохозяйственных рынков, развитие системы классификации сельскохозяйственной продукции в зависимости от качества, а также стандартизация упаковки, будет продолжаться работа над проектом «Сельский рынок».

Перед странами Центральной Азии и Китаем проблемы схожие на пути дальнейшего развития сельского хозяйства. Наиболее важными из них являются повышение эффективности и конкурентоспособности отрасли, улучшение благосостояния сельских жителей.

Заключение

1. Направления в проведении, использовании аграрной политики КНР, предусматривающей эффективную деятельность сельских кооперативов и предприятий, можно использовать странам.

2. Следуя направлениям аграрной политики получили развитие подсобные производства и отрасли, агротуризм, народные промыслы, переработка дикорастущего сырья.

3. Важную роль играет широкое внедрение научных достижений, ускоренное развитие научной базы сельского хозяйства и региональных исследовательских центров.

4. Увеличение производства элитных культур, например, высококачественный гибридный рис, обеспечит эффективное использование и охрану генетических ресурсов, кроме того, это дает возможность получить большую урожайность при малом росте затрат на ее производство.

Список литературы

- [1] Песцов, С.К. Управление региональным развитием: опыт Китая/ С.К. Песцов //Фундаментальные исследования. – 2019. – № 10. – С. 57-63.
- [2] Ying, Du. China's Regional Development Strategy. In: The Oxford Companion to the Economics of China / Du Ying // Ed. by Shenggen Fan, Ravi Kanbur, Shang-Jin Wei and Xiaobo Zhang.- Oxford: Oxford Scholarship, 2014. - PP. 520–522.
- [3] Мизанбекова, С.К. Вопросы устойчивого развития зернопродуктового подкомплекса Казахстана /С.К. Мизанбекова, Б.Б. Калыкова, И.Т. Мизанбеков//Проблемы агро-рынка. – 2018. - №2. – С.139 – 138.
- [4] Дабылтаева, Н.Е. Развитие межотраслевого экономического взаимодействия в аграрной сфере / Н.Е. Дабылтаева, А.М. Турарова //Проблемы агро-рынка. – 2019. - №3.- С.75-83.

[5] Чиркова, И. Обеспечение роста производства сельскохозяйственной продукции в регионе на основе повышения эффективности ресурсоиспользования / И. Чиркова, С. Невзорова, С. Шелковников, М. Тихончук, И. Кулаженок // АПК: экономика, управление. - 2020. - №3. - С. 47 – 53.

[6] Nolte, K. Labour Market Effects of Large Scale Agricultural Investment: Conceptual Considerations and Estimated Employment Effects / K. Nolte, M. Ostermeier // World Development. – 2017. – Vol. 98.-PP. 430 – 446.

[7] Шутьков, А.А. Ресурсно-инновационная стратегия роста агропромышленного производства: новые подходы к формированию и реализации / А.А.Шутьков// Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2020. - №3. - С. 2-9.

[8] Сериккалиева, А.Е. Факторы развития предпринимательства в Китае / А.Е. Сериккалиева, А.Б. Абаганов // Вестник КазНУ. Серия Востоковедения. - 2019. – Т. 88.-№ 1. – С.133- 140.

[9] Насибов, И. Научно-технический потенциал Китая: итоги и перспективы развития / И. Насибов // Мировая экономика и международные отношения. - 2012.- №10.- С. 79-83.

References

[1] Pestsov, S.K. Regional development management: the experience of China / S.K. Pestsov // Fundamental research. - 2019. - No. 10. - PP. 57-63.

[2] Ying, Du. China's Regional Development Strategy. In: The Oxford Companion to the Economics of China / Du Ying // Ed. by Shenggen Fan, Ravi Kanbur, Shang-Jin Wei

and Xiaobo Zhang.- Oxford: Oxford Scholarship, 2014. - PP. 520–522.

[3] Mizanbekova, S.K. Issues of sustainable development of grainproduct subcomplex of Kazakhstan / S.K. Mizanbekova, B.B. Kalykova, I.T. Mizanbekov // Problems of AgriMarket. - 2018. - No. 2. – PP. 139 - 138.

[4] Dabyldaeva, N.Ye. Development of intersectoral economic interaction in agricultural sector / N.Ye. Dabyldaeva, A.M. Turarova // Problems of AgriMarket.- 2019. -№3.- PP.75-83.

[5] Chirkova, I. Ensuring the growth of regional agricultural production based on increasing the efficient resource use/I. Chirkova, S. Nevzorova, S. Shelkovnikov, M. Tikhonchuk, I. Kulazhenok // AIC: economics, management. - 2020. - N 3. - PP.47 - 53.

[6] Nolte, K. Labour Market Effects of Large Scale Agricultural Investment: Conceptual Considerations and Estimated Employment Effects / K. Nolte, M. Ostermeier // World Development. – 2017. – Vol. 98.-PP. 430 – 446.

[7] Shutkov, A.A. Resource-innovative strategy of growth of agro-industrial production: new approaches to formation and implementation / A.A. Shutkov // Economy of agricultural and processing enterprises. - 2020. - No. 3. - PP. 2-9.

[8] Serikkalieva, A.E. Business development factors in China/ A.E. Serikkaliev, A.B. Abaganov // Bulletin of KazNU. Series of Oriental Studies.-2019.- Vol. 88.-No. 1. - PP. 133-140.

[9] Nasibov, I. Scientific and technical potential of China: results and development prospects / I. Nasibov // World economy and international relations.- 2012.- N 10.- PP. 79-83.

Сведения об авторах:

Дабылтаева Назым Есбергеновна; кандидат экономических наук; и.о. доцента; Казахский национальный университет им. аль-Фараби; г.Алматы, 050040 ул.Карасай батыра 95 а, Казахстан; nazym62@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5650-2785>

Ма Мань Юань; докторант PhD; Казахский национальный университет им. аль-Фараби; г.Алматы, 050040 ул.Карасай батыра 95 а, Казахстан; maminyuang@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9904-2443>

Авторлар туралы ақпарат:

Дабылтаева Назым Есбергеновна; экономика ғылымының кандидаты; доцент м.а.; әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; Алматы қ., 050040 Қарасай батыр көшесі 95 а, Қазақстан; nazym62@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5650-2785>

Ма Мань Юань; Phd докторанты; әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; Алматы қ., 050040 Қарасай батыр көшесі 95 а, Қазақстан; maminyuang@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9904-2443>

Information about authors:

Dabyldaeva Nazym; Candidat of Economic Sciences; Acting Associated Professor; Al-Farabi Kazakh National University; Almaty, 005040 Karasaibatyr str.95 а, Kazakhstan; nazym62@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5650-2785>

Ma Min Gyuan; PhD student; Al-Farabi Kazakh National University; Almaty, 050040 Karasaibatyr str. 95 а, Kazakhstan; maminyuang@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9904-2443>

ӨСІМДІК ШАРУАШЫЛЫҚТАРЫНДА ӨНДІРІС ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

INCREASING PRODUCTION EFFICIENCY IN CROP PRODUCTION FARMS

**ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА
В РАСТЕНИЕВОДЧЕСКИХ ХОЗЯЙСТВАХ**

Д.Т. АХМЕТОВА *

Э.Ф.К.

Р.М. ЖУНУСОВА

Э.Ф.К.

Б.С. УТИБАЕВ

Э.Ф.К.

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: dinra09@mail.ru*

D.T. AKHMETOVA *

C.E.Sc.

R.M. ZHUNUSOVA

C.E.Sc.

B.S. UTIBAEV

C.E.Sc.

S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur-Sultan, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: dinra09@mail.ru*

Д.Т. АХМЕТОВА *

К.Э.Н.

Р.М. ЖУНУСОВА

К.Э.Н.

Б.С. УТИБАЕВ

К.Э.Н.

Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина, Нур-Султан, Қазақстан

**электронная почта автора: dinra09@mail.ru*

Аңдатпа. Өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру тиімділігіне, оның өзіндік құнына салыстырмалы талдау ұсынылған. Өндірістік шығындарды анықтауда аддитивті модельді және жеке факторлардың үлестік әсерін есептеу әдістемесін қолдану қажеттілігі негізделген. Өсімдік шаруашылығы саласындағы барлық тауарлардың сатылуына, сондай-ақ нақты ауыл шаруашылығы кәсіпорнының деректері бойынша бидай мен арпаны сату мөлшеріне байланысты түсім көлемінің көрсеткіштері зерделенген. Өндірістің орташа жылдық өсу қарқыны және осы дақылдардың өзіндік құны есептелген. Салыстыру кезінде өндіріс шығындарының талданып отырған кезең ішінде оларды өсіру кезіндегі мәні мен меншікті салмағы көрсетілген. Материалдық және амортизациялық шығындар шығындар сомасына сандық тұрғыдан қалай әсер ететіні анықталған. Өсімдік шаруашылығы өнімдерін алу тиімділігі мен өзіндік құны көрсеткіштерінің өзара байланысы қарастырылған. Салыстыру кезінде өндіріс шығындарының талданып отырған кезең ішінде оларды өсіру кезіндегі мәні мен меншікті салмағы көрсетілген. Өсімдік шаруашылығы өнімін алу тиімділігінің көрсеткіштері мен өзіндік құн арасындағы байланыс қарастырылады. Оның өнімді өндіру және сату кезіндегі кіріс деңгейіне тікелей әсері анықталған. Тауарлардың рентабельділігін арттырудың негізгі факторлары болып табылатын материалдық шығыстарды, әсіресе жанар-жағармай материалдары мен қосалқы бөлшектер, амортизациялық аударымдар бойынша тұрақты бақылау және тұрақтандыру қажеттілігі атап өтілген. Өндірістік процестің барлық элементтерін жинақтайтын экономикалық факторлар негізінде есептелген көрсеткіштерді үнемі бақылау қажеттілігі негізделген. Мақала соңында өсімдік шаруашылығы өнімдерін жинау көлемін арттыру резервтері ашылып, өсімдік шаруашылығы секторындағы бәсекелестік артықшылықтарды арттыру бойынша ұсыныстар берілген.

.....

Abstract. A comparative analysis of the efficiency of crop production and its cost is presented. The necessity of using an additive model and methodology for calculating the share influence of individual factors in determining production costs has been justified. The dynamics of indicators of the volume of proceeds depending on the sale of all products of crop production sector, as well as sales volume of wheat and barley according to the data of a specific agricultural enterprise are studied. The average annual growth rates of production and cost of these crops is calculated. The value and specific weight of production costs when growing them for the analyzed period is shown in comparison. It has been determined how, in quantitative terms, material costs and depreciation costs affect the amount of expenses. The relationship between the indicators of efficiency of crop production and cost price is considered. Its direct impact on the level of income in production and sale of products has been determined. The need for constant monitoring and stabilization of material costs is noted, especially for fuel and lubricants and spare parts, depreciation deductions, which are the main factors in increasing the profitability of goods. The necessity of constant monitoring of indicators calculated on the basis of economic factors that accumulate all elements of production process has been justified. In the conclusion of the article, the reserves for increasing the volume of crop production yields are revealed, recommendations on increasing competitive advantages in crop production sector are presented.

Аннотация. Представлен сравнительный анализ эффективности производства продукции растениеводства, ее себестоимости. Обоснована необходимость использования в определении производственных затрат аддитивной модели и методики исчисления долевого влияния отдельных факторов. Изучены в динамике показатели объемов выручки в зависимости от реализации всех товаров растениеводческой отрасли, а также размеров продаж пшеницы и ячменя по данным конкретного сельскохозяйственного предприятия. Рассчитаны среднегодовые темпы роста производства и себестоимости данных культур. Показаны в сравнении величина и удельный вес производственных издержек при их выращивании за анализируемый период. Выявлено как в количественном отношении материальные затраты и затраты на амортизационные отчисления влияют на сумму расходов. Рассмотрена взаимосвязь показателей эффективности получения продукции растениеводства и себестоимости. Определено ее непосредственное влияние на уровень доходов при производстве и реализации продукции. Отмечается необходимость постоянного контроля и стабилизации материальных расходов, особенно по горюче-смазочным материалам и запасным частям, амортизационным отчислениям, которые являются основными факторами повышения рентабельности товаров. Обоснована необходимость постоянного мониторинга показателей, рассчитанных на основе экономических факторов, аккумулирующих все элементы производственного процесса. В заключении статьи раскрыты резервы увеличения объемов сбора растениеводческой продукции, даны рекомендации по повышению конкурентных преимуществ в растениеводческом секторе.

Түйінді сөздер: өсімдік шаруашылығы, салыстырмалы талдау, өндіріс, өнім, кіріс, сату, өзіндік құн, шығын баптары, еңбекақы төлеу, амортизация, тиімділік, рентабельді.

Key words: crop production, comparative analysis, production, products, revenue, sales, cost, cost items, wages, depreciation, efficiency, profitability.

Ключевые слова: растениеводство, сравнительный анализ, производство, продукция, выручка, реализация, себестоимость, статьи затрат, оплата труда, амортизация, эффективность, рентабельность.

Кіріспе. Өнімнің өзіндік құнын төмендету материалдандырылған құралдар мен жұмыс күшін үнемдеуді білдіретіні және өндіріс тиімділігін арттырудың маңызды факторы екені бәрімізге мәлім [1,2]. Әрине, өндіріс тиімділігін арттыру, ең аз шығындармен ең үлкен нәтижеге қол жеткізу, еңбек, материалдық және қаржылық ресурстарды үнемдеу көбінесе кәсіпорынның өнімнің өзіндік құнын төмендету жөніндегі қабылдаған шешімдеріне байланысты. Сол себептен шығындарды

азайту резервтерін анықтау үшін жыл бойы жүйелі түрде өнімнің өзіндік құнына талдау жүргізу қажет.

Өнімнің өзіндік құны өндіріс тиімділігінің көрсеткіштерімен өзара байланысты, себебі ол өнімді өндіру мен сату жағдайы және шарттарының өзгеруіне байланысты. Өндірістің техникалық-экономикалық факторлары шығындардың деңгейінің өзгерісіне айтарлықтай әсер етуінде ұмытпау керек. Ондай ықпал технологияның, техниканың, өндірісті ұйымдастырудың, өнім-

дердің құрылымы мен сапасының өзгеруіне және оны өндіруге кететін шығындар мөлшеріне байланысты анықталады.

Өндірілетін өнім ассортиментінің өзгеруі өндіріс шығындарының деңгейіне әсер ететін маңызды факторлар екені белгілі. Бірақта жекелеген өнімнің әр түрлі рентабельділігі мен өнім құрамының сол өнімнің құрылымын жақсартумен және өндіріс тиімділігін арттырумен байланысты ауысуы өндіріс шығындарының төмендеуіне де, өсуіне де әкелуі мүмкін. Сол себептен, біздің ойымызша, өнімдер құрылымының өзгеруінің өзіндік құнға әсерін ауыспалы шығындардың баптары бойынша, яғни әр баптың үлестік әсерін есептеу арқылы талдау қажет.

Осы мақаланың басты мақсаты ретінде біз өсімдік шаруашылығының өнімдерін өндірудің тиімділігіне сол өндіріске жұмсалған шығындардың әсерін анықтауды қойып отырмыз. Сондай-ақ әр түрлі өнімнің өзіндік құнының өзгерістеріне салыстырмалық талдау жасаудың негізінде әсер етуші факторларды анықтап, бағу беру.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Мақаланың тақырыбы бойынша жүргізілген қажетті зерттеулер жүйелік, салыстырмалы және факторлық талдаудың статистикалық және динамикалық әдістерін, сонымен қатар бағалау, жинақтау және есептеу әдістерін, динамикалық болжау мен графикалық бейнелерді қолдану арқылы жүзеге асырылды [3,4]. Тізімделген әдістермен қатар, ғылыми абстракция әдісі қолданылды, ол талданатын процестің қарапайым элементтерге бөлу және сол элементтердің өзара әрекеттесуін қарастыруды және тізбекті алмастыру әдісін қолдануды қамтиды. Бұл әдіс өзіндік құнның жеке элементтерінің байланысын ашуға және олардың сол өзіндік құнның ауытқуларына тікелей әсерін сандық өлшеуге мүмкіндік берді.

Зерттеудің ақпараттық базасы ретінде Қазақстан Республикасы бойынша материалдары (Статистика Ұлттық бюросының мәліметтері) мен Ақмола облысы Целиноград ауданының ауыл шаруашылық кәсіпорны «Ен-Дала» ЖШС-тің қаржылық есептілігі мен бухгалтерлік есеп жүйесіндегі түсімдер, шығындар және өзіндік құн баптарының мәліметтері пайдаланылды. Сонымен қоса, мақаланың тақырыбы бойынша зерттеудің негізін қалаушы болып бухгалтерлік есеп пен шығындар есебін реттейтін заңнамалық және нормативтік актілері, отандық және шетелдік ғалым-

дардың осы тақырып бойынша еңбектері табылады.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Өндіріс шығындарының деңгейі өндірістің экономикалық тиімділігінің маңызды көрсеткіші екеніне ешкімнің күмәні жоқ және оны дәлелдеуде қажетсіз. Ал өнімнің құны болып (бағасы емес) кәсіпорынның өндірілген өнімді өндіруге және өткізуге шыққан шығындарының жиынтығы есептеледі, себебі бұл түсінік қаржы-шаруашылық қызметтің барлық жақтарын синтездейді, барлық өндірістік ресурстарды пайдалану нәтижелерін жинақтайды. Сондықтан, шығындарды азайту – ол кез келген қоғамның, әр саланың, кәсіпорынның басты және шұғыл міндеттерінің бірі.

Шығындарды төмендету проблемасы қазіргі кезеңде ерекше өзекті болып табылады. Кіріс мөлшері мен рентабельділік деңгейі, кәсіпорынның қаржылық жағдайы және оның төлем қабілеттілігі, кеңейтілген ұдайы өндіріс қарқыны, өнімді сатып алу және бөлшек сауда бағалары шығындар деңгейіне немесе өнімнің өзіндік құнына тікелей байланысты. Оны төмендету үшін резервтерді іздеу көптеген шаруа қожалықтарына пайда көлемі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және банкроттыққа жол бермеуге көмектеседі.

Жалпы, өнімнің өзіндік құны материалдық шығындардан, жұмыс-шыларға жалақы төлеу шығындарынан және басқа да шығындардың күрделі баптарынан қалыптасады. Ал әрбір элемент бойынша шығындардың өсуі немесе төмендеуі өнімнің өзіндік құнының деңгейін не жоғарылатады, не төмендетеді. Сондықтан, талдау кезінде шикізат, материалдар, отын мен электроқуат бойынша шығындарды, сондай-ақ еңбек ақы төлеу мен басқа да шығындарды егжей-тегжейлі талдаған қажет деп есептейміз.

Мысалы, еңбек ақы мөлшері өскені әлеуметтік тұрғыдан оңынан бағаланады. Бірақта, өзіндік құнды төмендету жағынан қарағанда, еңбек өнімділігі мен еңбек ақы өсімінің өсу қарқындарының дұрыс арақатынасымен анықталады. Өзіндік құн деңгейінің төмендеуін қамтамасыз ету үшін еңбек өнімділігінің өсу қарқыны еңбек ақының өсу қарқынынан әрдайым жоғары болғаны керек.

Өсімдік шаруашылығының ел экономикасына қосқан және әлі де қосар үлесі аз емес. Мысалы, 2020 жылдың 10 айы бойынша ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің көлемі 5,2%-ға ұлғайып, 5,4 трлн. теңгені құрады. Негізінде мұндай өсімді

камтамасыз еткен өсімдік шаруашылықтың 7,1%-ға артқаны. Сондықтан осы салада өндірілетін өнімге жұмсалған шығындарды зерттеуді жөн көрдік.

Ал өнімнің өзіндік құнына негізгі өндірістік көрсеткіштерде тікелей әсер етеді. Мысалы, егістік алқаптарының жағдайы, ауа райының жағдайы, тыңайтқыштардың сапасы және басқа факторлар өсімдік шаруашылығы өнімдерінің көлеміне өз ықпалдарын тигізеді. Ал, бұл арада, ауа райынан басқалары кәсіпорыннан көптеген салымдарды талап етеді.

Нәтижесінде, сол салымдар мен басқа да шығындар өнімнің өзіндік құнын қалыптастырады. Сөйтіп, кәсіпорынның қызметінің соңғы қаржылық нәтижесіне, демек өнім өндірудің тиімділігіне тікелей әсер етеді. Оған дәлел төменгі кестелер мен суреттерде келтірілген «Ен-Дала» ЖШС-тің ауыл шаруашылық кәсіпорынның мәліметтері. Бұл кәсіпорынның өсімдік

шаруашылығынан түсетін түсімінің едәуір бөлігі астық дақылдарының негізгі екі түрінен, яғни бидай мен арпадан болғандықтан, талдау солар бойынша жүргізілді.

Бұл кәсіпорында ақырғы жылдары бидай мен арпаның егістік алқаптары қысқартылып, босаған жыртындыларға қарақұмық, рапс, зығыр дақылдары себіле басталды. Орта есеппен алғанда бидай 5,5 мың га және арпа 3 мың га жуық алқаптарға себіліп келеді. Ерекше айтатын шарт – ол талдау жасап отырған жылдардағы аталған дақылдар өнімділіктерінің өсуі, әсіресе 2018 жылы бидай мен арпаның өнімділіктері бір гектардан тиесінше 24,2 ц және 29,6 ц құрады. Бірақта келесі екі жылда олардың өнімділіктері айтарлықтай жоғары болмады. Мысалы, 2019 жылы өсімдік шаруашылығы өнімінің жалпы сату көлемі 5 пайызға жуық төмендегені байқалады (1 кесте).

1 кесте – «Ен-Дала» ЖШС-тің өсімдік шаруашылығы өнімдері бойынша түсімнің көлемі мен динамикасы

Жылдар	Өсімдік шаруашылығы бойынша түсім, барлығы		Оның ішінде			
			бидай сатудан түсім		арпа сатудан түсім	
	У, мың теңге	тізбекті өсу қарқыны, %	У, мың теңге	үлес салмағы, %	У, мың теңге	үлес салмағы, %
2013	887 016	100,0	575 968	64,9	231 702	26,1
2014	928393	104,7	701 299	75,5	110 786	11,9
2015	1 048 968	112,9	860 512	82,0	61 311	5,8
2016	1 085 714	103,5	956 481	88,1	12 713	1,2
2017	1 141 899	105,2	829 155	72,6	98 955	8,7
2018	1 377 632	120,6	722 737	52,5	281 978	20,5
2019	1 313 770	95,4	810 885	61,7	105 659	8,0
Орташа жылдық өсу қарқыны, %		105,0	х	70,1	х	11,6

Ескерту: автормен [5] мәліметтері негізінде есептелді

Қарастырып отырған өсімдік шаруашылықтың екі өнімінің өнімділігі мен егістік алқаптарының азаюына байланысты олардың сату көлемдері де төмендеп, нәтижесінде жалпы түсімді азайтты. Кәсіпорынның осы екі дақылдар бойынша егістік алқаптарын қысқартуы мен олардың өнімділіктерінің төмендеуі өз алды бөлек зерттеуді талап етеді. Бұл арада біз оған көңіл бөлмейік. Бірақта ол жөнінде келесіні айтуға болады – «Ен-Дала» ЖШС-тің дәнді дақылдар жөніндегі саясаты өзгергенін, яғни бидай мен арпаның егістік алқаптарын қысқартып, ал майлы зығырдың алқаптарын кеңейтуге бағыт алғанын. Қалай десек те, бидай мен арпаны өндіруге едәуір шығындар кетті, ендеше сол шығындардың, яғни өнімдердің өзіндік құнын зерттеп, өзгерістеріне баға берейік (2 кесте).

Бидайдың 1 тоннасының өзіндік құны қарастырып отырған жылдар бойынша орта есеппен алғанда 34 мың теңгеге жуық, ал арпа бойынша бұл көрсеткіштің деңгейі 32 мың теңге жуық болды.

Кестеде келтірілген мәліметтерден мынаны байқауға болады – екі өнімнің өзіндік құндарының деңгейлерінде айтарлықтай айырмашылық орын алмаған. Бірақта, егер өсу қарқындарын салыстырсақ, онда арпаның 1 тоннасының өзіндік құнының өсуі бидайға қарағанда арта түсуде.

2018 жылы бидай өндіруге жұмсалған барлық шығындардың көлемі 435,9 млн теңгені, ал арпаға шыққан барлық шығандар 200,7 млн теңгені құраған. 2019 жылы мұндай шығындардың көлемі тиісінше 473,3 млн теңге мен 134,6 млн теңгеге тең болған немесе бидай бойынша

8,5%-ға өскен және арпа бойынша 32,9%-ға төмендеген. Бірақта, мұндай өзгерістерге қарамастан екі өнімнің де 1 тоннасының өзіндік құны 2019 жылы әжептәуір өскен (2 кесте). Ондай жағдай, ең алдымен, қарас-

тырып отырған дәнді дақылдардың өнімділіктерінің төмендеуіне байланысты – 2018 жылы 1 га-дан 24,2 ц бидай алынса, 2019 жылы ол тек 12,7 ц құрады, ал арпа бойынша тиісінше 29,6 ц және 13,2 ц болды.

2 кесте – Бидай мен арпаның 1 тоннасының өзіндік құны

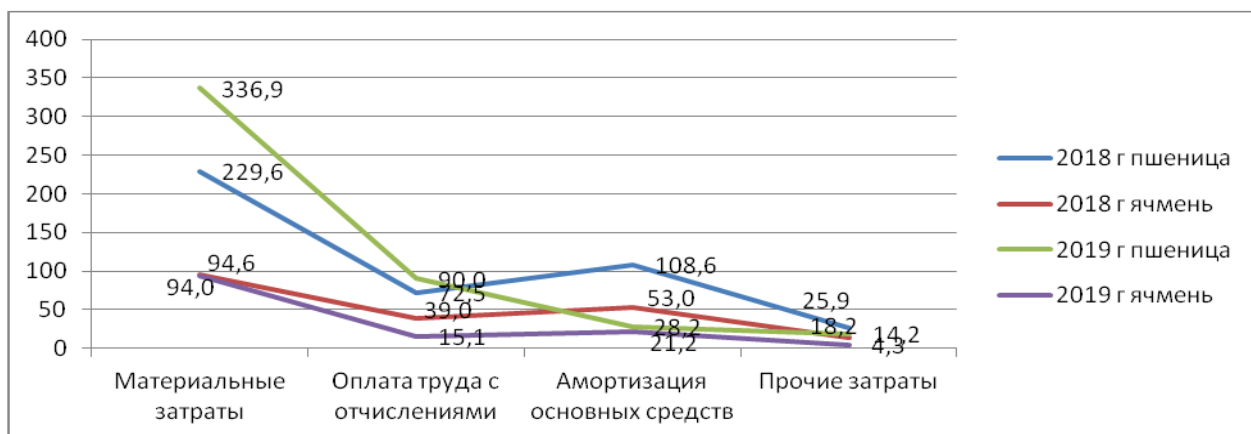
Жылдар	Бидайдың 1 тоннасының өзіндік құны, теңге	Арпаның 1 тоннасының өзіндік құны, теңге	Тізбекті өсу қарқыны, %	
			бидай	арпа
2013	22 238	15 859	100,0	100,0
2014	23 733	25 022	106,7	157,8
2015	37 687	26 906	158,8	107,5
2016	35 458	35 070	94,1	130,3
2017	37 891	36 808	106,9	105,0
2018	32 179	24 499	84,9	66,6
2019	47 555	59 325	147,8	242,2
Орташа жылдық өсу қарқыны, %	x	x	109,9	117,9

Ескерту: автормен [5] мәліметтері негізінде есептелді

Тағы бір айтатын жайт – ол егістік алқаптар мен 1 га шаққандағы шығындардың өзгерістері. Мысалы, 2018 жылы бидайдың 5 595 га егістік алқабының 1 га жұмсалған шығынның көлемі 77 925 теңгеге жетсе, 2019 жылы 8 253 га егістік алқаптың 1 га шыққан шығын 57 350 теңгені құрады немесе 25%-дан астамға азайған. Екінші өнім – арпа бойынша ондай көрсеткіштер керісінші өзгерген. 2018 жылы оның 2 766 га егістік алқабының 1 га шыққан шығын 72 580 теңгені құрады, ал 2019 жылы 1 713 га-дың әр біреуіне 78 575 теңге жұмсалды немесе 8%-дан астамға өскен.

Осы есептелген мәліметтердің негізінде 1 ц бидай мен 1 ц арпаның өзіндік құндарының өзгергеніне жасалған факторлық талдаудың нәтижесі бойынша дәнді дақылдардың өнімділігінің төмендеуімен қатар барлық шығындардың өсуі де айтарлықтай әсер еткен.

Бұл арада 2019 жылдың мәліметтері ерекше болып тұр, өйткені басқа жылдарға қарағанда бидайдың да, арпаның да өсу қарқындары 2018 жылмен салыстырғанда тиісінше 1,5 және 2,5 есеге жуық өскен. Сондықтан, осы екі жылда өзіндік құндарды қалыптастырған баптардың өзгерістеріне баға берейік (1 сурет).

Ескерту: автормен [5] мәліметтері негізінде есептелді

1 сурет – Бидай мен арпаның өзіндік құндарының баптары бойынша диаграмма

Енді 1 суреттегі бидай мен арпаның өзіндік құндарының құрамына кіретін баптары бойынша шығындардың көлемдері негізінде құрылымдық көрсеткіштерді есептеп [6], бағалайық. 2018 жылы бидай

өндірісіне шыққан барлық шығындардың ішінде 52,7%-ы материалдық шығындардың үлесі, 16,6%-ы еңбек ақы шығындарының үлесі, 24,9%-ы негізгі құралдар бойынша амортизациялық төлемдердің

және 5,8%-ы басқа да шығындардың үлесі. Ал енді 2019 жылғы мәліметтер бойынша баптардың үлес салмақтарын есептейік. Осы жыл бойынша 71,2%-ы – ол материалдық шығындар, 19,0%-ы – еңбек ақы шығындары, 5,9%-ы – негізгі құралдардың амортизациялық шығындары, 3,9%-ы – басқа да шығындардың үлесі.

Салыстыру үшін арпа өндірісіне жұмсалған шығындар бойынша да осы көрсеткіштерді есептесек, мынадай мәліметтерге ие боламыз. 2018 жылы барлық шығындардың ішінде 47,1%-ы материалдық шығындардың үлесіне жатса, 19,4%-ы – еңбек ақы шығындарының, 26,4%-ы – негізгі құралдар бойынша амортизациялық шығындардың және 7,1%-ы басқа да шығындардың үлесін қамтиды. 2019 жылы, яғни материалдық шығындардың 69,8%-ның үлесі, 11,2%-ы еңбек ақы бойынша шығындардың, 15,7%-ы амортизациялық шығындарының және 3,3%-ы басқа да шығындардың үлесі алды.

Есептелген құрылымдық көрсеткіштерден байқағанымыз – екі өнім бойынша барлық шығындардың құрамында ең жоғары үлес салмағы бар шығындар – ол материалдық шығындар. Тіпті бидай өндіруге шыққан шығындардың ішіндегі материалдық шығындардың үлесі 2019 жылы 2018 жылға қарағанда 18,5 пайыздық пунктке ұлғайған. Ондай жағдайдың орын алуын, біріншіден, есепті жылы бидайдың егістік алқаптарының кеңеюімен, екіншіден, материалдық ресурстардың бағасының өсуімен дәлелдеуге болады. Арпаның да өзіндік құнының ішіндегі материалдық шығындардың да өсуін осы екінші себеппен (бағамен) байланысты екенін айта кету керек.

Өзіндік құнды талдау барысында аддитивті модельді қолдануға болады, себебі өзіндік құнның құрамына кіретін баптарының мәндері оларды қосу арқылы анықталады [7,8]. Мұндай модельдер талдау кезінде оның құрамдас бөліктері үлестерінің нәтижелік көрсеткіштің жалпы өзгеруіне әсер етуін анықтайды. Басқаша айтқанда, мұндай жағдайларда факторлық талдаудың салыстырмалы айырмашылықтар әдісінің тағы бір түрі – жекелеген факторлардың нәтижелік көрсеткішке үлестік әсерін есептеу әдісі қолданылады. Осы әдісті қолдану арқылы бидай мен арпаның өзіндік құндарының өзгерістеріне шығындар баптарының үлестік әсерін есептейік.

Өнімнің өзіндік құнының жалпы сомасын келесі модельмен көрсетейік:

$$Z = T + S + A + N, \text{ мұнда:}$$

Z – өзіндік құнның жалпы сомасы;
T – еңбек ақы бойынша шығындар;
S – материалдар бойынша шығындар;
A – амортизациялық төлемдер бойынша шығындар;
N – басқа да шығындар [8].

Өзіндік құнның есепті жылғы салыстырмалы өзгерісі мынадай $\pm \Delta Z\% = (Z_1 / Z_0) * 100$ қатынас арқылы есептеледі. Мұндай өзгеріс модельге кірген барлық шығындар баптарының абсолюттік өзгерістері негізінде қалыптасқан болғандықтан, олардың мөлшерлері есепті және өткен жылдардың әрбір баптары бойынша айырмашылықтарын есептеу арқылы анықталады, яғни

$$\pm \Delta T = T_1 - T_0, \pm \Delta S = S_1 - S_0, \pm \Delta A = A_1 - A_0, \pm \Delta N = N_1 - N_0.$$

Енді осылардың негізінде өзіндік құнның салыстырмалы өсуіне немесе төмендеуіне әрбір баптың үлестік әсерін келесідей есептейік:

а) еңбек ақы бойынша шығындар арқылы: $\pm \Delta Z t\% = \pm \Delta T / Z_0 * 100$;

ә) материалдар бойынша шығындар арқылы: $\pm \Delta Z s\% = \pm \Delta S / Z_0 * 100$;

б) амортизациялық төлемдер бойынша шығындар арқылы: $\pm \Delta Z a\% = \pm \Delta A / Z_0 * 100$;

в) басқа да шығындар арқылы: $\pm \Delta Z n\% = \pm \Delta N / Z_0 * 100$.

Нәтиже былай тексеріледі $\Delta Z\% = \pm \Delta Z t\% \pm \Delta Z s\% \pm \Delta Z a\% \pm \Delta Z n\%$.

Енді 1 суретте көрсетілген екі жылдың мәліметтері мен осы модельді пайдалану арқылы бидай өндіруге шыққан барлық шығындарының өзгерісін және баптардың айырмашылықтарын есептесек, онда келесі мәліметтерді анықтаймыз: $\pm \Delta Z\% = 473,3 / 435,9 = 108,4\%$; $\pm \Delta T = +17,5$ млн тг., $\pm \Delta S = +107,3$ млн тг., $\pm \Delta A = -80,4$ млн тг., $\pm \Delta N = -7,7$ млн тг. Ал осы есептелген мәліметтердің негізінде баптардың үлестік әсерін анықтау үшін әрі қарай келесідей есептеулер жасаймыз:

а) еңбек ақы бойынша шығындардың әсерін: $\pm \Delta Z t\% = \pm \Delta T / Z_0 * 100 = +17,5 / 435,9 * 100 = +4,0\%$;

ә) материалдар бойынша шығындардың әсерін: $\pm \Delta Z s\% = \pm \Delta S / Z_0 * 100 = +107,3 / 435,9 * 100 = +24,6\%$;

б) амортизациялық төлемдер бойынша шығындардың әсерін: $\pm \Delta Z a\% = \pm \Delta A / Z_0 * 100 = -80,4 / 435,9 * 100 = -18,4\%$;

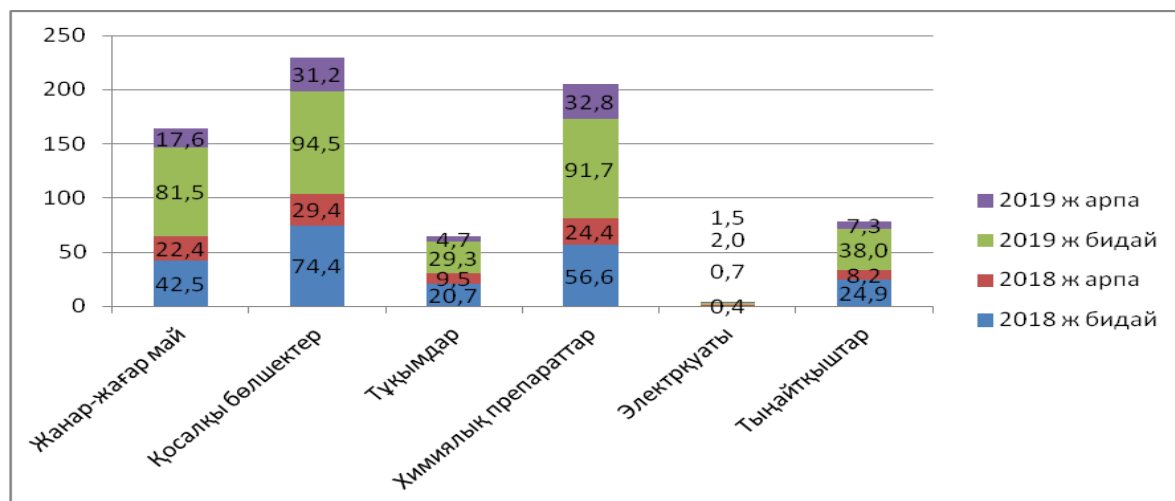
в) басқа да шығындардың әсерін: $\pm \Delta Z n\% = \pm \Delta N / Z_0 * 100 = -7,7 / 435,9 * 100 = -1,7\%$.

Осылайша, бидай өндірісінің шығындарының өзгерісіне әр бап бойынша шығындардың ықпалын үлестік әсерлерді есептеу

әдісін қолдану арқылы анықтадық. Нәтижесінде, әрбір бап бойынша шығындардың өзгеруі арқылы жалпы өзгеру неше пайызға төмендегенін немесе өскенін таптық. Мысалы, еңбек ақы бойынша шығындардың 17,5 млн теңгеге өскені бидайдың өзіндік құнын 4%-ға жоғырылатты, яғни барлық шығындардың 8,4%-ға өзгергені

4%-ға еңбек ақы бойынша шығындарының өзгеруіне тәуелді. Осылай әр бап бойынша есептеледі. Арпа өндірісінің шығындарын да осылайша талдауға болады.

Келесі кезеңде өзіндік құнның осы материалдық шығындар бабының өзгеруіне элементтік талдау жасап, бағалайық (2 сурет).

Ескерту: автормен [5] мәліметтері негізінде есептелді

2 сурет – Материалдық шығындар құрамының диаграммасы

2 суреттегі диаграммада материалдық шығындардың құрамын қалыптастыратын шығындар элементтерінің мөлшерлері келтірілген. Оның ішіндегі ең аз мөлшері бар электроқуатты есепке алмауға болады. Сонда бұл диаграммдан нені байқауға болады? Біріншіден, дәнді дақылдардың өнімділігіне тікелей әсер ететін тұқым мен тыңайтқыштардың үлес салмақтары ең төмен деңгейде. Егерде кәсіпорын элиталық тұқым және қажетті түрлі тыңайтқыштарды сатып алып пайдаланса, бидай мен арпаның өнімділіктері әлде қалай басқаша болып, өсер еді.

Екіншіден, жанар-жағармай материалдары, қосалқы бөлшектер мен химиялық препараттардың шығындары ішіндегі осыншама үлес салмақ алуы тек қана олардың бағаларының өсуіне байланысты. Мысалы, 2019 ж. материалдық шығындардың 80%-ы осы үш элементтерден қалыптасқан.

Ал қосалқы бөлшектердің осыншама (28%) үлес алуы қосымша сұрақтар туғызады. Бұл элементтер бойынша шығындар, химиялық препараттарды қоспағанда, өнімнің өнімділігіне ешқандай тікелей әсер етпейді. Әрине, оларсыз өнім өндірісінің процестерін іске асыра алмаспыз, дегенмен, оларды бақылап, үнемдеу қажет. Ал ондай жұмыс нәтижелі болу үшін, бәрімізге мәлім және бүгінгі күнге дейін шешілмей келетін өнеркәсіптік және ауыл

шаруашылық өнімдері бағаларының сәйкессіздігі (баға диспаратеті) жөніндегі мәселені қалыпқа келтіру қажет.

Осылайша, бидай мен арпаның өзіндік құнын және оның өзгерісіне баптар мен элементтері бойынша талдау жасау нәтижесінде оның орташа жылдық өсуін дәлелдедік. Зерттеп отырған жылдар бойы түсімнің орташа жылдық өсу қарқыны 105% болса, шығындардың орташа жылдық өсу қарқыны 110%-ды құрады. Әрине, мұндай жағдай тұтас өсімдік шаруашылығы бойынша орын алған. Егерде бидай мен арпа бойынша көрсеткіштерді пайдалансақ, онда келесідей жағдайды анықтаймыз – 2018 жылы бидайды сатудан 236 млн теңгеден астам, арпадан – 98 млн теңгеге жуық пайда түссе, 2019 жылы бидайдан 330 млн теңге пайда алынса, арпадан, керісінші, 20 млн теңгеге жуық залал болған.

Енді пайданың осындай өзгеруіне өзіндік құнның ауытқулары қалай әсер еткенін анықтайық, өйткені осы екі көрсеткіштің қатынасы негізінде тиімділіктің көрсеткіші – рентабельділік деңгейі есептеледі [9]. 2018 жылы бидай өндірісінің рентабельділігі 48,7% (236,8 млн тг : 485,9 млн тг) және 2019 жылы 65,2% (319,9 млн тг : 490,9 млн тг) тең болды немесе 16,5 пайыздық пунктке өскен. Осы өзгеріске пайда мен шығындардың әсерін есептеу үшін рентабельділіктің 48,2% (236,8 : 490,9)

шартты көрсеткішін есептейміз және оны қолдану арқылы факторлардың әсерін анықтаймыз. Пайда көлемінің өзгерісінің әсерін анықтау үшін есепті жылғы рентабельділіктен шартты рентабельділікті аламыз (65,2% – 48,2%), сонда есептелген +17,0 пайыздық пунктке есепті жылы бидай өндірісінің тиімділігі жоғары болар еді. Бірақта, өзіндік құнның шамалы болса да өскені рентабельділікті 0,5 пайыздық пунктке төмендетті, сол себептен жалпы 16,5 пайыздық пунктке ғана өсті.

Арпа өндірісінің тиімділігі басқаша өзгерген, өйткені есепті жылы бұл өнімді сатудан 19,4 млн теңге көлемінде зиян алынды. Ондай жағдайға себеп болған арпадан түскен түсімнің өткен жылға қарағанда 62,5%-ға азайғаны және өзіндік құнның түсімнен 18%-ға асып түскені. Егерде өзіндік құнның төмендеу қарқыны түсім көлемінің төмендеу қарқынынан озған жағдай болса, онда, әрине, пайданы есептеуге болар еді. Бірақта, біздің мәліметтерге қарағанда ондай жағдайдың орын алуы мүмкін емес, себебі бұл кәсіпорында ақырғы 6 жыл ішінде арпа сатудан тек екі (2015ж. және 2018ж.) жылы ғана пайда түскен. Мүмкін ақырғы жылы арпаның егістік алқабының кемуі соған байланысты болар.

Демек, шығындарды төмендету арқылы тиімділікті арттыру еңбек ақыны, тұқымды, материалдарды, энергияны және т.б. үнемдеуді талап етеді. Қазіргі уақытта өндірілген өнімнің нақты өзіндік құнын талдағанда және экономикалық тиімділігін анықтағанда көбінесе экономикалық факторларға негізделген көрсеткіштерді есептеу қажет. Өйткені экономикалық факторлар өндіріс процесінің барлық элементтерін – негізгі құралдарды, еңбек құралдарын және еңбектің өзін толығымен қамтиды [10]. Бұған қоса өндірілген және сатылған өнімнің көлемі мен құрылымын тұрақты бақылау қажет, себебі өнімнің ассортиментінің оңынан өзгеруі өндіріс бірлігіне шаққанда оның өсуін төмендетеді, ал ол болса өнімнің өзіндік құнының төмендеуіне әкеледі.

Тұжырымдар. Өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру тиімділігін және оның мөлшеріне әсер етуші өнімнің өзіндік құнын салыстырмалы зерттеу нәтижесі бойынша келесі қорытындылар мен ұсыныстар анықталды:

1. Өнімнің өзіндік құны өндіріс тиімділігінің көрсеткіштерімен өзара байланысты және оның өзгеруі өнімді өндіру мен сату жағдайы және шарттарының өзгеруіне тәуелді.

2. Өнімдер құрылымының өзгеруінің өзіндік құнға әсерін ауыспалы шығындардың

баптары бойынша, яғни әр баптың үлестік әсерін есептеу арқылы талдау қажет.

3. Өсімдік шаруашылығының өнімдерін өндірудің тиімділігіне сол өндіріске жұмсалған шығындардың ықпалы баптардың үлестік әсерін есептеу әдістемесі негізінде анықталды.

4. Шығындарды төмендету арқылы тиімділікті арттыру экономикалық факторларға негізделген көрсеткіштерді үнемдеуді талап етеді, атап айтқанда еңбек ақыға, тұқымға, материалдарға, амортизациялық төлемдерге, химиялық препараттарға шыққан шығындарды.

Әдебиеттер тізімі

[1] Утибаев, Б.С. Особенности оценки деятельности сельскохозяйственных предприятий по показателю рентабельности /Б.С.Утибаев, А.К.Байдаков, Д.Т.Ахметова //Статистика, учет и аудит. - 2017.- №3.- С. 154-164.

[2] Тиреуов, К.М. Эффективность функционирования предприятий аграрного сектора Республики Казахстан /К.М.Тиреуов, У.К.Керимова, С.А. Турекулов //Проблемы агрорынка.- 2020. -№3.- С.116-122.

[3] Ахметов, Д.Т. Кобба-Дугластың өндірістік қызметін қолдану негізінде шағын кәсіпорындардың көрсеткіштерін талдау /Д.Т.Ахметова, А.К.Байдаков, Р.М.Жунусова //Проблемы агрорынка. -2019. -№1. -С. 91-98.

[4] Утибаев, Б.С. Использование методики факторного анализа в оценке результатов деятельности предприятия / Б.С. Утибаев // Фундаментальные и прикладные научные исследования: актуальные вопросы достижения и инновации: Материалы междунар. науч.-практ.конф.- Пенза, 2020.- С.35-40.

[5] Производственно-финансовая отчетность ТОО «Ен-Дала» за 2014-2020.- URL: <https://pk.uchet.kz/c/bin/980240001027/> (дата обращения:15.01. 2021).

[6] Утибаева, Г.Б. Анализ устойчивости производства зерна статистическими методами /Г.Б.Утибаева, Б.С.Утибаев, К.Т.Аленова //Проблемы агрорынка. – 2019. –№1. - С. 129-136.

[7] Шеремет, А.Д. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: учеб. / А.Д. Шеремет.- М.: ИНФРА-М, 2017. - 374 с.

[8] Утибаев, Б.С. Комплексный экономический анализ: учеб. /Б.С.Утибаев, К.Т.Аленова, Д.Т. Ахметова, А.К.Байдаков А.К., Г.Б. Утибаева, Р.М.Жунусова. - Астана: КАТУ им.С.Сейфуллина, 2016.- 232 с.

[9] Утибаев, Б.С. Оценка финансовых результатов сельскохозяйственных предприятий и использования ими займов. /Б.С. Утибаев, Р.М. Жунусова //Вестник университета Туран. -2020.-№1.-С. 177-182.

[10] Бекбенбетова, Б. Қазақстанның ауылшаруашылығы салаларын дамыту мәселелері / Б. Бекбенбетова, Ж.Рахметулина //Проблемы агрорынка. -2018. -№1. - С.37-44.

References

[1] Utibayev, B.S. Features of assessment of the activities of agricultural enterprises by profitability indicator / B.S. Utibayev, A.K. Baidakov, D.T. Akhmetova // Statistics, accounting and audit. - 2017.-№3.-PP. 154-164.

[2] Tireuov, K.M. Efficiency of functioning of enterprises of agricultural sector of the Republic of Kazakhstan/ K.M.Tireuov, U.K. Kerimova, S.A. Turekulov // Problems of AgricMarket. - 2020. -No. 3.- PP.116-122.

[3] Akhmetov, D.T. Analysis of indicators of small enterprises on the basis of the use of production activities of Cobba-Douglas / D.T. Akhmetova, A.K.Baidakov, R.M. Zhunusova // Problems of AgricMarket.-2019. -№1. -PP. 91-98.

[4] Utibayev, B.S. Application of methods of factor analysis in the assessment of the results of enterprise / B.S. Utibayev // Fundamental and applied research: current issues of achievement and innovation: proceedings of Int. scientific-practical conference-Penza, 2020.- PP. 35-40.

[5] Production and financial reporting of "En-Dala" LLP for 2014-2020.- URL: <https://pk.uchet.kz/c/bin/980240001027/> (date of access: 15.01. 2021).

[6] Utibayeva, G.B. Analysis of sustainability of grain production by statistical methods / G.B. Utibayeva, B.S. Utibayev, K.T. Alenova // Problems of AgricMarket. - 2019. - №1. - PP. 129-136.

[7] Sheremet, A.D. Analysis and diagnosis of financial and economic activity of the enterprise: textbook. /A.D. Sheremet.- M.: INFRA-M, 2017. - 374 p.

[8] Utibayev, B.S. Complex economic analysis: textbook. / B.S. Utibayev, K.T.Alenova, D.T. Akhmetova, A.K. Baydakov, G.B. Utibayeva, R.M. Zhunusov. - Astana: S. Seifullin KATU, 2016. - 232 p.

[9] Utibayev, B.S. Evaluation of financial results of agricultural enterprises and their use of loans. / B.S. Utibayev, R.M. Zhunusova // Bulletin of the Turan University. -2020.- №1.- PP. 177-182.

[10] Bekbenbetova, B. Issues of agricultural sectors development in Kazakhstan / B. Bekbenbetova, Zh. Rakhmetulina // Problems of AgricMarket. -2018. -№1. - PP.37-44.

Авторлар туралы ақпарат:

Ахметова Динара Төлеухановна; экономика ғылымдарының кандидаты; «Есеп және аудит» кафедрасының доценті; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; Нұр-Сұлтан қ., 010011 Жеңіс даңғылы 62, Қазақстан; dinra09@mail.ru; <http://orcid.org/0000-0002-6107-6565>

Жунусова Раушан Мустафиевна; экономика ғылымдарының кандидаты; «Есеп және аудит» кафедрасының доценті; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; Нұр-Сұлтан қ., 010011 Жеңіс даңғылы 62, Қазақстан; zhrm_56@mail.ru; <http://orcid.org/0000-0002-0018-8424>

Утибаев Бегендык Саутович; экономика ғылымдарының кандидаты; «Есеп және аудит» кафедрасының доцент; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; Нұр-Сұлтан қ., 010011 Жеңіс даңғылы 62, Қазақстан; ubs_51@mail.ru; <http://orcid.org/0000-0003-1937-7636>

Information about the authors:

Akhmetova Dinara Toleukhanovna; Candidate of Economic Sciences; Associated Professor of the Department "Accounting and Audit", S. Seifullin Kazakh Agro Technical University; Nur-Sultan, 010011 Zhenis Avenue 62, Kazakhstan; dinra09@mail.ru; <http://orcid.org/0000-0002-6107-6565>

Zhunusova Raushan Mustafievna; Candidate of Economic Sciences; Associated Professor of the Department «Accounting and Audit»; S. Seifullin Kazakh Agro Technical University; Nur-Sultan, 010011 Zhenis Avenue 62, Kazakhstan; zhrm_56@mail.ru; <http://orcid.org/0000-0002-0018-8424>

Utibaev Begendyk Sautovich; Candidate of Economic Sciences; Associated Professor of the Department "Accounting and Audit"; S. Seifullin Kazakh Agro Technical University; Nur-Sultan, 010011 Zhenis Avenue 62, Kazakhstan; ubs_51@mail.ru; <http://orcid.org/0000-0003-1937-7636>

Информация об авторах:

Ахметова Динара Төлеухановна; кандидат экономических наук; доцент кафедры «Учет и аудит», Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина; г.Нур-Султан, 010011 проспект Женис 62, Казахстан; dinra09@mail.ru; <http://orcid.org/0000-0002-6107-6565>

Жунусова Раушан Мустафиевна; кандидат экономических наук; доцент кафедры «Учет и аудит», Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина; г.Нур-Султан, 010011 проспект Женис 62, Казахстан; zhrm_56@mail.ru; <http://orcid.org/0000-0002-0018-8424>

Утибаев Бегендык Саутович; кандидат экономических наук; доцент кафедры «Учет и аудит»; Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина; г.Нур-Султан, 010011 проспект Женис 62, Казахстан; ubs_51@mail.ru; <http://orcid.org/0000-0003-1937-7636>

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНІМДЕРІНІҢ
ӨЗІНДІК ҚҰНЫН КАЛЬКУЛЯЦИЯЛАУ**

CALCULATION OF LIVESTOCK PRODUCTS COST IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

**КАЛЬКУЛИРОВАНИЕ СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ ЖИВОТНОВОДСТВА
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

К.Ж. ШОЛПАНБАЕВА*

Э.Ф.К.

Н.К. ШАЙХАНОВА

Э.Ф.К.

А.А. САКТАЕВА

Э.Ф.К.

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан

**автордың электрондық пошталы: kanshaim.sholpanbaeva@mail.ru*

K.ZH. SHOLPANBAEVA*

C.E.Sc.

N.K. SHAIKHANOVA

C.E.Sc.

A. SAKTAYEVA

C.E.Sc.

Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: kanshaim.sholpanbaeva@mail.ru*

К.Ж. ШОЛПАНБАЕВА*

К.Э.Н.

Н.К. ШАЙХАНОВА

К.Э.Н.

А.А. САКТАЕВА

К.Э.Н.

Восточно-Казахстанский университет им. Сарсена Аманжолова,

Усть-Каменогорск, Казахстан

**электронная почта автора: kanshaim.sholpanbaeva@mail.ru*

Аңдатпа. Экономиканың басқа салаларынан оның бухгалтерлік есебін ұйымдастыруға әсер ететін бірқатар ерекшеліктермен көрінетін ауылшаруашылық өндірісінің мәселелері көрсетілген. Ауыл шаруашылығының ерекшелігі, ең алдымен, тірі организмдер – малдар мен өсімдіктер еңбек объектісі ретінде әрекет етеді, ал өндірістің негізгі құралы-жер. Өндіріс процесі табиғи жағдайда жүзеге асырылады, осыған байланысты ауа-райы жағдайлары оның нәтижелеріне әсер етеді. Аграрлық секторда агроөндірістік цикл ұзақ сипатқа ие және бір күнтізбелік жылға тең болатыны көрсетілген, осы жыл ішінде ауыл шаруашылығы өнімі нормативтік-болжамды (жоспарлы) өзіндік құн бойынша есепке алынады, ал нақты өзіндік құн тек жылдың соңында ғана айқындалады. Авторлар нормативтік (жоспарлы) және нақты өзіндік құннан басқа қандай да бір өнімді өндіру кезінде шығындар деңгейін бақылау үшін провизорлық (күтілетін) өзіндік құнды есептеу қажет, ол да күтілетін қаржылық нәтиже сияқты ағымдағы жылдың 1 қазанына айқындалады деп мәлімдейді. Ауыл шаруашылығы өндірісінің биологиялық ерекшеліктері бір дақылдан немесе мал түрінен бір мезгілде өнімнің бірнеше түрін алумен сипатталатыны анықталған. Сондықтан бухгалтерлік есепте шығындар мен әртүрлі өнімдер ассортиментінің өзіндік құнын есептеу керек. АӨК негізгі салаларындағы шығындарды есепке алу есептеу объектілері (астық, сүт, төл) бойынша емес, есепке алу объектілері (жаздық бидай, қой шаруашылығы және т.б.) бойынша жүзеге асырылатыны негізделген. Тауарлар үлгілерінің барлық түрлерінің арасындағы шығындар негізінен оларды бағалауға пропорционалды түрде белгіленген коэффициенттер бойынша бөлінеді.

Abstract. The issues of agricultural production are shown, which differs from other sectors of economy in a number of features, which affects the organization of its accounting. The specificity of agriculture, first of all, lies in the fact that living organisms - animals and plants - act as the object of labor, and the land is the main production means. Production process takes place in natural conditions, in this regard, weather conditions affect its results. It is shown that in agricultural sector, agricultural production cycle has a long character and is equal to one calendar year, during which agricultural products are accounted at the normative forecast (planned) cost, and the actual cost is determined only at the end of the year. The authors state that in order to control the level of costs in production of any product, in addition to the standard (planned) and actual cost, it is necessary to calculate the provisional (expected) cost, which, like the expected financial result, is determined as of October 1 of the current year. It was revealed that the biological characteristics of agricultural production are characterized by the receipt of several types of products from one crop or animal species at the same time. Therefore, in accounting, one should differentiate between costs and calculation of cost price of the output of various product assortments. It is justified that cost accounting in the main branches of AIC is carried out not by the objects of calculation (grain, milk, offspring), but by objects of accounting (spring wheat, sheep breeding, etc.). The costs between all types of samples of goods are mainly distributed according to the determined coefficients, in proportion to their assessment.

Аннотация. Показаны проблемы сельскохозяйственного производства, отличающегося от других отраслей экономики рядом особенностей, что оказывает влияние на организацию его бухгалтерского учета. Специфика сельского хозяйства, прежде всего, заключается в том, что в качестве объекта труда здесь выступают живые организмы – животные и растения, а основным средством производства является земля. Производственный процесс осуществляется в естественных природных условиях, в связи с этим на его результаты воздействуют погодные условия. Показано, что в аграрном секторе агропроизводственный цикл имеет длительный характер и равняется одному календарному году, в течение которого сельскохозяйственная продукция учитывается по нормативно-прогнозной (плановой) себестоимости, а фактическая себестоимость определяется лишь в конце года. Авторы констатируют, что для контроля уровня затрат при производстве какого-либо продукта, кроме нормативной (плановой) и фактической себестоимости, необходимо рассчитывать провизорную (ожидаемую) себестоимость, которая также, как и ожидаемый финансовый результат, определяется на 1 октября текущего года. Выявлено, что биологические особенности сельхозпроизводства характеризуются получением от одной культуры или вида животных одновременно нескольких видов продукции. Поэтому в бухгалтерском учете следует разграничивать затраты и исчисление себестоимости выхода различного ассортимента продуктов. Обосновано, что учет затрат в основных отраслях АПК осуществляется не по объектам исчисления (зерно, молоко, приплод), а объектам учета (пшеница яровая, овцеводство и т.п.). Затраты между всеми видами образцов товаров в основном распределяют по установленным коэффициентам, пропорционально их оценке.

Түйінді сөздер: ауыл шаруашылығы өндірісі, мал шаруашылығы өнімдері, калькуляциялау, өсімдіктер, болжамды-жоспарлы өзіндік құн, шығындарды есепке алу, биологиялық активтер, төл, салмақ өсімі, қаржылық нәтиже, өзіндік құн.

Key words: agricultural production, livestock products, calculation, plants, forecast-planned cost, cost accounting, biological assets, offspring, weight gain, financial result, calculation.

Ключевые слова: сельскохозяйственное производство, продукция животноводства, калькулирование, растения, прогнозная-плановая себестоимость, учет затрат, биологические активы, приплод, привес, финансовый результат, калькуляция.

Кіріспе. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына Жолдауында ауыл шаруашылығын дамытпай, бәсекеге қабілетті экономика құру мүмкін емес. Өнімділікті арттырып, шикізат өндірумен ғана шектелмеу үшін, сондай-ақ қойма және көлік инфрақұрылымын дамыту мақсатында шұғыл шаралар қабылдау керек деп атап өтті [1].

Мал шаруашылығының ерекшелігі, бұл әр түрлі өнімдердің көп мөлшерін береді, нәтижесінде мал шаруашылығы өнімдерін есептеу ауыл шаруашылық өнімдерінің барлық түрлерінің ішіндегі ең қиыны болып табылады. Мал шаруашылығы өнімдерінің негізгі калькуляцияланатын түрлері – сүт, жүн, жұмыртқа, бал, төл, сондай-ақ малдың осы тобы өлшенуге жататындығына немесе

оған тек өсім есептелуіне байланысты, мысалы, жылқы шаруашылығында, түйе шаруашылығында, аң шаруашылығында және т.б.

Мал шаруашылығының маңызды ерекшелігі – өндіріс құралдарының бір бөлігінің өзіндік көбеюі. Мысалы, фермада өсірілген жануарлар (еңбек өнімі) өнімді және жұмыс істейтін мал (еңбек құралы) ретінде қолданылады. Негізгі құрал ретінде есептелген ересек өнімді және жұмыс істейтін мал негізгі табыннан алынып тасталады және бордақылауға (айналым қаражатына), құс шаруашылығының дайын өнімі – жұмыртқа (айналым қаражатына) өндіріс процесінде еңбек заттарын жасау үшін бастапқы материал ретінде пайдаланылады және т.б.

Сонымен қатар, мал шаруашылығының әр саласы бухгалтерлік есепті ұйымдастырудың ерекшеліктерін анықтайтын өзіндік сипаттамаларға ие.

Ауыл шаруашылық өндірісі есебінің ерекшеліктері – өсіру процесінде үнемі өзгерістер болатындығында. Малдың өсу динамикасын бастапқы деп анықтауға болатын арнайы құжаттарда көрсетеді. Олардың ерекшелігі – олар жануарлар түрінде өндіріс факторлары мен құралдарының қозғалысын көрсетуге бағытталған белгілі бір нысанда жасалады [2].

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Ауыл шаруашылығында өнімнің өзіндік құнының қалыптасуы өндірістік процестің ұзақтығымен, қызметтің маусымдық сипатымен, еңбек процестерінің сәйкес келмеуімен және осы еңбектен өнім алумен, нақты еңбек құралдарының (биологиялық активтердің) және ауыл шаруашылық ұйымдарындағы барлық алдыңғы қатарлы материалдық айналым капиталының болуымен және қолданылуымен байланысты [3].

Ауыл шаруашылық кәсіпорындарындағы жануарлар еңбек құралдары (өнімді және жұмыс істейтін мал) және еңбек заттары (бордақылаудағы жас және ересек жануарлар) ретінде әрекет етеді. Жануарлар өмір бойы өнім алатын еңбек құралы ретінде әрекет етеді: сиырлардың сүтті табыны, жұмысшы жылқылар, түйелер, қойлар және т.б. Еңбек объектілері – бұл жануарлар, олардың өнімдері негізінен сойылғаннан кейін алынады (жас және негізгі табыннан бас тартылған жануарлар), сонымен қатар жас жануарлар оны негізгі табынға ауыстырғанға дейін.

Сондықтан қаржылық нәтижелердің шығындарын есепке алудың теориялық ережелері мен ұйымдастырушылық аспектілері, оны ауыл шаруашылық кәсіпорында-

рында ұйымдастыруды жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеуді талап етеді.

Осы сұрақтардың жеткіліксіз дамуы және ауыл шаруашылығындағы қаржылық нәтижелерді есептеуді ұйымдастыру мәселелерін шешудің ғылыми-практикалық маңыздылығы зерттеу тақырыбын таңдауға әкелді. Зерттеу сипаттамалық әдісті, салыстырмалы талдауды және жалпылауды қолдана отырып жүргізілді. Зерттеу көздері ауыл шаруашылық кәсіпорындарындағы қаржылық қызмет нәтижелерінің есебі мен аудитін ұйымдастыру мәселелері бойынша ғылыми мақалалар болды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Мал шаруашылығы өнімінің өзіндік құнын калькуляциялау орындалған жұмыстардың және қосалқы өндірістердің көрсетілген қызметтерінің өзіндік құнын есептегеннен, нақты өзіндік құнын есептегеннен және өсімдік шаруашылығы өнімінің калькуляциялық айырмасын есептен шығарғаннан кейін жүзеге асырылады.

Ауыл шаруашылығында ірі қара мал өнімінің шығыны мен шығымын есепке алу мал шаруашылығының сүт және ет бағыты бойынша жеке жүргізіледі [4].

Сүтті мал шаруашылығы. Сүтті мал шаруашылығындағы шығындарды есепке алу объектілері: ІҚМ негізгі сүтті табыны; өсірудегі және бордақылаудағы жануарлар болып табылады. Калькуляция объектілері (нысандары):

– негізгі сүт табыны бойынша – сүт және төл;

– өсіру және бордақылаудағы жануарлар бойынша – тірі салмақтың өсуі және мал басының тірі салмағы.

Калькуляциялық бірліктер: 1 ц сүт, 1 бас төл, 1 ц өсім, 1 ц тірі салмақ.

Сүтті және төлдің нақты өзіндік құнын айқындау үшін ІҚМ негізгі табынын ұстауға жұмсалатын шығындардың жалпы сомасынан жанама өнімнің (қидың) құны алынып тасталады, содан кейін шығындардың қалған сомасының 90%-ы сүтке, ал 10%-ы төлге жатқызылады. Алынған соманы өндірілген өнім мөлшеріне бөлу арқылы 1 ц сүт пен 1 бас төлдің өзіндік құны алынады.

Жанама өнім (қи) оны жинауға, тасымалдауға және сақтауға арналған нормативтік шығындар бойынша бағаланады.

Өсіру мен бордақылаудағы жануарлар тобы бойынша өсім ай сайын жануарларды өлшеу жолымен анықталады. Есепті кезеңде түскен және шығарылған жануарларды ескере отырып, малдың өсуін анықтау үшін тірі салмақтың өсуін есептеу жасалады:

Пр = Ж_к + Ж_в – Ж_н – Ж_п, мұндағы:
Пр – есепті кезеңде малдың тірі салмағының өсуі;

Ж_к – есепті кезеңнің аяғындағы малдың тірідей салмағы;

Ж_в – есепті кезеңде шыққан малдың тірідей салмағы;

Ж_н – есепті кезеңнің басындағы малдың тірідей салмағы;

Ж_п – есепті кезеңде түскен малдың тірідей салмағы.

1 ц өсімнің өзіндік құны жанама өнімнің құнынсыз жануарларды ұстауға жұмсалған шығындар сомасын өсу центнерлерінің санына бөлу арқылы анықталады.

Есепті кезеңнің соңында шаруашылықта қалған мал басының және шығып қалған мал басының нақты өзіндік құнын анықтау үшін 1 ц тірі салмақтың өзіндік құны есептеледі [5].

1 ц тірі салмақтың өзіндік құнын есептеу үшін екі көрсеткіш анықталады:

- калькуляцияланатын мал басының өзіндік құны;
- мал басының тірідей салмағы.

Есептелген малдың құны жыл басындағы малдың өзіндік құнының, төлінің, өсу құны, алынған малдың құны (сырттан және басқа есеп топтарынан) ретінде есептеледі.

Мал басының тірі салмағы есепті кезеңнің аяғындағы малдың тірі салмағы мен шыққан малдың тірі салмағының қосындысына тең (шаруашылықтың кінәсінен өлген малдың тірі салмағынсыз).

1 ц тірі салмақтың құны бағаланатын малдың өзіндік құнының малдың тірі салмағына қатынасы ретінде анықталады.

1 ц тірі салмақтың өзіндік құны негізінде есепті кезеңнің соңында істен шыққан малдың (сатылған, негізгі табынға ауыстырылған, ұйым қызметкерлерінің кінәсінен мал шығыны болу және өлген) және шаруашылықта қалған малдың өзіндік құны анықталады.

Мысал: 1 кестеде келтірілген мәліметтер негізінде өсіру мен бордақылаудағы жануарлардың тірі салмағының 1 ц нақты өзіндік құнын және шығарылған малдың өзіндік құнын анықтау қажет.

1 кесте – Өсіру мен бордақылаудағы жануарлардың 1 ц тірі салмағының өзіндік құны

Көрсеткіштер	Саны, бас	Тірі массасы, ц	Сомасы, мың теңге
Жыл басындағы мал қалдығы	950	2 420	1 936 000
Төл	930	250	245 000
Өсім	x	1 520	957 600
Басқа да есеп топтарынан түскен	150	180	126 000
Негізгі табынға ауыстырылды	100	370	
Дайындаушы ұйымдарға өткізілген	455	1 480	
Табиғи апаттар салдарынан шығын болу	13	30	
Кінәлі адамға жатқызылған, шығын (падеж)	1	2	
Шаруашылық кінәсінен шығын (падеж)	10	15	x
Жыл соңындағы мал қалдығы	1 451	2 473	

Шешім:

1) Калькуляцияланатын мал басының өзіндік құнын анықтаймыз:

$$1\,936\,000 + 245\,000 + 957\,600 + 126\,000 = 3\,264\,600 \text{ (мың теңге)}$$

2) Малдың тірі салмағын анықтаңыз:

$$2\,473 + 370 + 1\,480 + 30 + 2 = 4\,355 \text{ (ц)}$$

3) Малдың 1 ц тірі салмағының өзіндік құнын есептейміз:

$$3\,264\,600 \div 4\,355 = 749,621 \text{ (мың теңге)}$$

4) Шығып қалған мал басының нақты өзіндік құнын анықтаймыз:

– негізгі табынға ауыстырылған малдың өзіндік құны:

$$370 * 749,621 = 277\,359,770 \text{ (мың. теңге);}$$

– дайындаушы ұйымдарға өткізілген малдың өзіндік құны:

$$1\,480 * 749,621 = 1\,109\,439,080 \text{ (мың теңге);}$$

– табиғи апат салдарынан өлген малдың өзіндік құны:

$$30 * 749,621 = 22\,488,63 \text{ (мың теңге);}$$

– материалдық жауапты тұлғаның кінәсінен өлген малдың өзіндік құны:

$$2 * 749,621 = 1\,499,242 \text{ (мың теңге);}$$

– есепті кезеңнің соңында шаруашылықта қалған малдың өзіндік құны: 2473 * 749,621 = 1 853,813 (мың теңге).

Етті ірі қара мал өсіру. Етті бағыттағы мал шаруашылығындағы шығындарды есепке алу объектілері жануарлардың мынадай топтары болып табылады:

– негізгі табын (8 айдан асқан қашарлар мен бұқалар, негізгі табыннан алынған сиырлар мен тұқымдық бұқалар);

– өсіруге және бордақылауға арналған жануарлар (тайыншалар мен 8 айдан асқан

бұқалар, негізгі табыннан шығарылған сиырлар мен тұқымдық бұқалар).

Етті мал шаруашылығында 8 айға дейінгі бұзаулар сиырлармен бірге болады. 8 айға жеткенде оларды аналықтан алып, үлкен топқа ауыстырады.

Етті мал шаруашылығындағы төлдің бір басы туылған кездегі бұзаудың тірі салмағын және өткен жылғы 8 айлық (енесінен айырылған бұзаулардың) 1 ц тірі салмағының нақты өзіндік құнын ескере отырып бағаланады. Сүт жанама өнім болып саналады және сату бағасы бойынша бағаланады.

Калькуляция объектілері:

* негізгі табын бойынша – 8 айға дейінгі бұзаулардың өсімі және тірі салмағы;

* өсіру және бордақылаудағы жануарлар бойынша – 8 айдан асқан бұзаулардың өсімі мен тірі салмағы – 8 айға дейінгі бұзаулар өсімінің 1 ц өзіндік құны негізгі табынды күтіп-бағу жөніндегі шығындарды жанама өнімнің құнын шегере отырып, төлдің тірі салмағын қоса алғанда, бұзаулардың тірі салмағының алынған өсімін центнер санына бөлу арқылы есептеледі.

Өсіру мен бордақылаудағы жануарлар бойынша 1 ц өсімнің және 1 ц тірі салмақтың өзіндік құнын есептеу сүтті мал шаруашылығын өсіру мен бордақылаудағы жануарлар үшін белгіленген тәртіпке ұқсас [6].

Шошқа шаруашылығы. Шошқа шаруашылығында шығындар шошқалардың негізгі табыны және өсіру мен бордақылаудағы жас малдар бойынша жеке ескеріледі. Бұл жағдайда калькуляция объектілері:

– негізгі табын бойынша – төлдеу жасына дейін (енесінен айырғанға) торайлардың тірі салмағының өсуі, енесінен айырылған торайлардың (екі айлық), төлдердің тірі салмағы;

– өсіру мен бордақылаудағы жас жануарлар үшін – тірі салмақтың өсуі, тірі салмақ.

Шошқалардың негізгі табыны бойынша мамандандырылған шаруашылықтарда сүттен айырғанға дейінгі торайлардың тірі салмағының 1 ц өсімінің өзіндік құны қосымша өнімнің құнын қоспағанда, шошқалардың негізгі табынын күтіп-бағуға жұмсалатын шығындарды туу кезіндегі төлдің тірі салмағын қоса алғанда, алынған өсімнің центнер санына бөлу жолымен айқындалады.

Төлдейтін торайлардың 1 ц тірі салмағының өзіндік құны жыл басындағы аналықтардың астындағы шошқа төлінің құнын және есепті жылы енесінен айырғанға дейінгі төлдің төлі мен төл өсімінің құнын жыл соңында қалған торайлардың тірі салмағын қоса алғанда, төлдейтін торайлардың тірі салмағына бөлумен айқындалады. 1 ц тірі салмақтың өзіндік құны үлкен топқа аударылған торайларды бағалау үшін қолданылады.

1 бас төлдің өзіндік құны туған кездегі торайлардың тірі салмағына және емшектен шығарылған торайлардың 1 ц тірі салмағының жоспарлы өзіндік құнына қарай айқындалады.

Өсіру мен бордақылаудағы шошқалардың тірі салмағының 1 центнерінің өзіндік құны тиісті технологиялық топтағы шошқаларды ұстау шығындарын алынған тірі салмақтың өсу центнерлерінің санына бөлу арқылы анықталады.

Өсіру мен бордақылаудағы шошқалардың 1 ц тірі салмағының құны сүтті мал өсіруге және бордақылауға арналған жануарларға белгіленген тәртіпке ұқсас есептеледі [7].

Өсіру мен бордақылаудағы жануарлар ауыл шаруашылық ұйымының айналым активтерінің жеке тобына жатады. Бір жағынан, олар мал шаруашылығы саласының аяқталмаған өндірісі (тірі салмақтың өсуі), екінші жағынан – ауыл шаруашылық ұйымының айналымдағы материалдық құндылықтары. Өсіру мен бордақылаудағы жануарлардың құрамына: жануарлар жас төлі (өнімді жасқа толмаған жануарлар); негізгі табыннан алынып тасталған және бордақылаудағы ересек мал; құс (тауықтар, үйректер, қаздар, күркетауықтар, цесарка, бөдене); терісі бағалы аңдар; қояндар; аралар үйірі кіреді [8].

Жануарларды есепке алу үшін ауыл шаруашылығы ұйымдарында бухгалтерлік есеп шоттарының Жоспарында 2510 "Өсірудегі және бордақылаудағы жануарлар" жеке синтетикалық шоты көзделген. 2510 "Өсірудегі және бордақылаудағы жануарлар" шотының дебети бойынша қосалқы шоттар бөлінісінде жануарлардың әр түрлі арналар бойынша келіп түсуі, кредит бойынша – шығып қалуы көрсетіледі [9]. Бұл ретте ауыл шаруашылығы ұйымының есебінде шоттардың мынадай хат-хабарлары жасалады.

2 кесте – Бухгалтерлік есеп шоттарында өсірудегі және бордақылаудағы жануарлардың қозғалысы жөніндегі шаруашылық операцияларды көрсету

№ р/с	Шаруашылық операцияның мазмұны	Дебет	Кредит
1	Жануарлардың төлдерін кіріске алу	2510/қосалқы шот	8110
2	Жануарлардың өсуін есепке алу	2510/қосалқы шот	8110
3	Төлді кіріске алу және жұмыс малының өсімі	2510/қосалқы шот	8410
3	Жарамсыз деп танылған өнімді жануарларды және негізгі табыннан жұмыс малын бордақылауға ауыстыру	2510/қосалқы шот 2510/қосалқы шот	2510/қосалқы шот 2510/қосалқы шот
4	Жануарларды топтан топқа ауыстыру	2510/қосалқы шот	2510/қосалқы шот
5	Жануарлардың жас төлдерін сатып алу	2510/қосалқы шот	3 310
6	Көліктік-дайындау шығыстарының сомасына	2510/қосалқы шот	3 310- 3 380
7	Халықтан сатып алынған жануарлардың жас төлін есепке алу	251/қосалқы шот	3 310/1
8	Жануарлардың жас төлдері өнімді жасқа жеткен кезде оларды негізгі табынға көшіру	2510/1	2 510/2
9	Ұйым ішінде союға (өңдеуге) жіберілген малдың құнына	8110/1	2 510/1
10	Жануарларды өткізу, персоналға мал мен құсты заттай еңбекақы ретінде беру	1210, 3350	2 510
11	Эпидемиялар мен табиғи апаттарға байланысты өлген және шарасыз сойылған жануарларды есептен шығару	7210	2 510
12	Жануарлардың кем шығуы және өлуі (эпидемиялар мен табиғи апаттардан басқа))	1250/1 жетіспеушілік	6 280/1

Тұжырымдар. Жануарларды есепке алу мал мен құстың түрлері мен жыныстық-жас топтары бойынша заттай және құндық мәнде жеке жүзеге асырылады.

1. Мал шаруашылығында алынған өнімнің өзіндік құнын есептеумен қатар, малдың әр есептік тобы үшін жемшөп-күн және бір бас малды ұстау құны да анықталады [10].

2. Жемшөп-күн құны жануарлардың осы есептік тобы бойынша шығындарды жануарлар мен құстардың қозғалысын есепке алу кітабының деректері бойынша белгіленетін жемшөп-ұстау күндерінің санына бөлу арқылы анықталады, онда әрбір есеп тобы бойынша күн сайын барлық өзгерістер тіркеледі және қалдық шығарылады. Кітапқа сәйкес күнделікті қалдықтардың мөлшері жемшөп-күндердің жалпы санын құрайды.

3. Жануарлардың бір басын ұстаудың өзіндік құны шығындарды есеп тобы бойынша осы кезеңдегі ұстаудың орташа санына бөлу арқылы анықталады, ол жемшөп-күндердің есептік санын кезеңдегі

күнтізбелік күндердің санына бөлу арқылы белгіленеді.

4. Осылайша, ауыл шаруашылық өндірісі халық шаруашылығының басқа салаларынан ерекшеленеді, мал шаруашылығы өнімдерінің өзіндік құнын есептеу мен есептеуге нақты көзқарасты талап етеді.

Әдебиеттер тізімі

[1] Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс].- 2020.- URL: <https://www.akorda.kz/> (қаралған күні: 20.01.2021).

[2] Жусупова, Г.Б. Бухгалтерский учет в отраслях экономики: учеб.-метод. пособие / Г.Б. Жусупова.- Костанай: КГУ им.А. Байтурсынова, 2017. - 104 с.

[3] Додобаев, Ю. Анализ хозяйственной деятельности АПК: учеб. пособие / Ю. Додобаев.- Алматы: Экономика, 2017.-476с.

[4] Шолпанбаева, К.Ж. Ауыл шаруашылығындағы бухгалтерлік есеп / К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Апышева, Н.К. Шайханова // Проблемы агрорынка.- 2019.-№2. -Б. 83-89.

[5] Шолпанбаева, К.Ж. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында аудит жүргізу

әдістемесі / К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Апышева, Н.К. Шайханова // Проблемы агро-рынка.- 2019.-№4. -Б. 123-128.

[6] Шайханова, Н.К. Агропромышленный комплекс ВКО и его финансовые аспекты / Н.К. Шайханова, А.А. Апышева, Г.С. Каипова//Проблемы агрорынка.-2020.-№1.-С. 60-66.

[7] Бухгалтерлік есеп шоттарының үлгілік жоспарын бекіту туралы Қазақстан Республикасының Қаржы министрінің 2007 жылғы 23 мамырдағы № 185 бұйрығы (2019.03.06. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). [Электрондық ресурс].-2020.- URL: <http://online.zakon.kz/> (қаралған күні: 25.01.2021).

[8] Шолпанбаева, К.Ж. Финансовый анализ деятельности предприятия агропромышленного комплекса на примере КХ «Караоткель» Восточно-Казахстанской области / К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Апышева, Л.И. Белосусова // Проблемы агрорынка.- 2019.-№3. -С. 107-112.

[9] Саханова, А.Н. Проблемы устойчивого развития сельского хозяйства Республики Казахстан/ А.Н. Саханова // Известия КазУМОиМЯ им. Абылай хана.- 2015.-№2 (20). -С. 70-77.

[10] Кашин, А.С. Основы сельского хозяйства: уч. пособие / А.С. Кашин, Н.И. Старичкова. – Саратов: Экономика, 2014.- 103с.

References

[1] Address of the President Kassym-Zhomart Tokayev to the people of Kazakhstan [Electronic resource].- 2020.- URL: <https://www.akorda.kz/> (date of access: 20.01.2021).

[2] Zhusupova, G.B. Accounting in economic sectors: training manual / G.B. Zhusupov. - Kostanay: A. Baitursynov KSU, 2017.- 104 p.

[3] Dodobaev, Yu. Analysis of economic activity of agro-industrial complex: training manual / Yu. Dodobaev.-Almaty: Economics, 2017.- 476p.

[4] Sholpanbayeva, K.Zh. Accounting in agriculture / K.Zh. Sholpanbayeva, A.A. Apysheva, N.K. Shaikhanova // Problems of AgriMarket.- 2019.-№2. -PP. 83-89.

[5] Sholpanbayeva, K.Zh. Methods of conducting audit of agricultural enterprises / K.Zh. Sholpanbayeva, A.A. Apysheva, N.K. Shaikhanova // Problems of AgriMarket.- 2019.-№4. -PP. 123-128.

[6] Shaikhanova, N.K. Agroindustrial complex of East Kazakhstan region and its financial aspects/ N.K. Shaikhanova, A.A. Apysheva, G.S. Kaipova // Problems of AgriMarket. -2020.- №1. -PP. 60-66.

[7] Order of the Minister of Finance of the Republic of Kazakhstan dated May 23, 2007 № 185 on Approval of the Standard Chart of Accounts (as amended and supplemented on March 6, 2019). [Electronic resource].-2020.- URL: <http://online.zakon.kz/> (date of access: 25.01.2021).

[8] Sholpanbayeva, K.Zh. Financial analysis of the activities of enterprises of agro-industrial complex based on the example of PF "Karaotkel" in the East Kazakhstan region / K.Zh. Sholpanbayeva, A.A. Apysheva, L.I. Belousova // Problems of AgriMarket.- 2019.-№3. - PP. 107-112.

[9] Sakhanova, A.N. Problems of sustainable development of agriculture in the Republic of Kazakhstan / A.N. Sakhanov // Izvestiya Kaz UIRWL Abylai Khan.-2015.-№2 (20). -PP. 70-77.

[10] Kashin, A.S. Fundamentals of agriculture: training manual/ A.S. Kashin, N.I. Starichkova. - Saratov: Economics, 2014.- 103p.

Авторлар туралы ақпарат

Шолпанбаева Каншаим Жусуповна; экономика ғылымдарының кандидаты; «Қаржы және есеп» кафедрасының профессоры; Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті; Өскемен қ., 07002030 Гвардейской Дивизии көшесі 34 үй, Қазақстан; kanshaim.sholpanbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8688-887X>

Шайханова Нургул Кунафияновна; экономика ғылымдарының кандидаты; «Қаржы және есеп» кафедрасының доценті; Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті; Өскемен қ., 07002030 Гвардейской Дивизии көшесі 34 үй, Қазақстан; nurgul.shaykhanova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7005-5504>

Сактаева Альмира Абешевна; экономика ғылымдарының кандидаты; «Экономика және басқару» кафедрасының доценті; Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті; Өскемен қ., 07002030 Гвардейской Дивизии көшесі 34 үй, Қазақстан; almira_sak@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9538-4494>

Information about authors

Sholpanbayeva Kanshaim Zhushupovna; Candidate of Economic Sciences; Professor of the Department of Finance and Accounting; Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University; Ust-Kamenogorsk, 07002030 30th Guards Division str. 34, Kazakhstan; kanshaim.sholpanbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8688-887X>

Shaikhanova Nurgul Kunafiyonovna; Candidate of Economic Sciences; Associate Professor of Finance and Accounting; Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University; Ust-Kamenogorsk, 07002030 30th Guards Division str. 34, Kazakhstan; nurgul.shaykhanova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7005-5504>

Saktayeva Almira Abeshevna; Candidate of Economic Sciences; Associated Professor of the Department of Economics and Management; Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University; Ust-Kamenogorsk, 07002030 30th Guards Division str. 34, Kazakhstan; almira_sak@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9538-4494>

Информация об авторах

Шолпанбаева Каншаим Жусуповна; кандидат экономических наук; профессор кафедры «Финансы и учет»; Восточно-Казахстанский университет им. Сарсена Аманжолова; г. Усть-Каменогорск, 07002030 ул. 30-й Гвардейской Дивизии 34; Казахстан; kanshaim.sholpanbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8688-887X>

Шайханова Нургул Кунафияновна; кандидат экономических наук; доцент кафедры «Финансы и учет»; Восточно-Казахстанский университет им. Сарсена Аманжолова; г. Усть-Каменогорск, 07002030 ул. 30-й Гвардейской Дивизии 34, Казахстан; nurgul.shaykhanova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7005-5504>

Сактаева Альмира Абешевна; кандидат экономических наук; доцент кафедры «Экономика и управление»; Восточно-Казахстанский университет им. Сарсена Аманжолова; г. Усть-Каменогорск, 07002030 ул. 30-й Гвардейской Дивизии 34, Казахстан; almira_sak@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9538-4494>

**АГРОӨНЕРКӘСІПТІК ӨНДІРІС СУБЪЕКТІЛЕРІН ҒЫЛЫМИ-АҚПАРАТТЫҚ
СҮЙЕМЕЛДЕУДІҢ МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫНЫҢ НӘТИЖЕЛІЛІГІНЕ ӨСЕРІ**

**THE IMPACT OF SCIENTIFIC AND INFORMATION SUPPORT FOR AGRO-INDUSTRIAL
PRODUCTION ENTITIES ON THE PERFORMANCE OF LIVESTOCK PRODUCTION SECTOR**

**ВЛИЯНИЕ НАУЧНО-ИНФОРМАЦИОННОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ СУБЪЕКТОВ
АГРОПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА НА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТЬ
ЖИВОТНОВОДЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ**

Ж.К. АЛТАЙБАЕВА^{*1}

Э.ғ.к.

В.П. ШЕЛОМЕНЦЕВА²

э.ғ.д., профессор

Д.З. АЙГУЖИНОВА³

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

^{1,3}Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан

²Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: zhanat.ka@mail.ru*

ZH.K. ALTAIBAYEVA^{*1}

C.E.Sc.

V.P. SHELOMENTSEVA²

Dr.Soc.Sc., Professor

D.Z. AIGUZHINOVA³

C.E.Sc., Associate Professor

^{1,3}Toraighyrov university, Pavlodar, Kazakhstan

²Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: zhanat.ka@mail.ru*

Ж.К. АЛТАЙБАЕВА^{*1}

К.э.н.

В.П. ШЕЛОМЕНЦЕВА²

д.соц.н., профессор

Д.З. АЙГУЖИНОВА³

к.э.н., ассоциированный профессор

^{1,3}Торайғыров университет, Павлодар, Казахстан

²Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Казахстан

**электронная почта автора: zhanat.ka@mail.ru*

Аңдатпа. Қазақстандағы мал шаруашылығы саласының жағдайы қаралып, оны дамыту проблемалары атап өтілді. Карантиндік шектеулерге байланысты іскерлік белсенділіктің төмендеуі жағдайында елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін мал шаруашылығы өнімдерін өндірудің маңызы өзектендірілді. Мемлекеттің "Агроөнеркәсіптік кешен субъектілерін өтеусіз негізде ақпараттық қамтамасыз ету" бағдарламасын іске асыруы негізінде экономикалық көрсеткіштердің өсуі үшін инвестициялық салымдардың рөлі талданды. 2020 жылы оны жүзеге асыру бойынша өткізілген іс-шаралар көрсетілген. Авторлар ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерін мал шаруашылығы бойынша заманауи ғылыми зерттеулердің нәтижелері мен инновациялық технологиялармен мемлекеттік ауқымда қамтамасыз ету қажеттілігіне баса назар аударады. Азықтандыру, табын құрылымын жақсарту, асылдандыру, күтім және ветеринарлық қызмет көрсетудегі жаңалықтарды пайдалану кезінде мал шаруашылығы саласының нақты өнімдері құнының күтілетін өсімінің болжамды есептері ұсынылған. Малдардың нақты өнімділігінің олардың нормативтік тұқым көрсеткіштерінен ауытқуын талдау негізінде тауарлық өнімнің жетіспеушілігі, ең алдымен, малдарды ұстаудың төмен деңгейімен байланысты, атап

айтқанда: азық мөлшері, ұрықтандыру, аурудың алдын-алу, емдеу, мал құрылымын қалыптастырудың заманауи әдістерінің болмауы, асылдандыру жұмыстары. Авторлар мал шаруашылығындағы менеджмент жүйесінің жетілмегендігінің себептерінің бірін - бұл фермерлердің зоотехникалық және ветеринарлық міндеттерді шешудің жаңа технологиялары мен тәсілдері туралы жеткіліксіз хабардар болуын көрсетеді. Ғалымдар мен мамандардың озық өндірістік тәжірибе туралы ақпаратты тиімді меңгеруі жаңа отандық және шетелдік озық әдістемелер негізінде ауыл шаруашылығы өндірісін технологиялық жаңғырту жөнінде негізделген шешімдер қабылдаудың негізі болып табылады деген қорытынды жасалған.

Abstract. The state of livestock production industry in Kazakhstan is considered, the problems of its development are outlined. The importance of livestock production for ensuring the country's food security in the context of the decrease in business activity due to quarantine restrictions has been updated. The role of investment in the growth of economic indicators based on implementation of the State program "Information support of agro-industrial complex entities on gratuitous basis" is analyzed. The activities aimed at its implementation in 2020 are shown. The authors emphasize the need to provide innovative technologies and results of modern scientific research on livestock production for agricultural producers on national scale. Forecast calculations of the expected increase in the value of commercial products of livestock production sector when using innovations in feeding, improving herd structure, breeding, care and veterinary services are presented. Based on the analysis of deviations of the actual animal productivity from their standard breed indicators, the volume of shortage of marketable products was determined, first of all, which are associated with low level of organization of animal keeping, namely: diet, fertilization, prevention of morbidity, treatment, lack of modern methods of forming of livestock structure, breeding work. The authors point to one of the reasons for the imperfect management system in livestock production - lack of awareness of farmers about new technologies and approaches to solving livestock and veterinary problems. It is concluded that effective support of scientists and specialists with information on advanced production experience is the basis for making informed decisions on technological modernization of agricultural production based on the latest domestic and foreign progressive methods.

Аннотация. Рассмотрено состояние отрасли животноводства в Казахстане, отмечены проблемы ее развития. Актуализировано значение производства животноводческой продукции для обеспечения продовольственной безопасности страны в условиях снижения деловой активности из-за карантинных ограничений. Проанализирована роль инвестиционных вложений для роста экономических показателей на основе реализации государством программы «Информационное обеспечение субъектов агропромышленного комплекса на безвозмездной основе». Показаны проведенные мероприятия для ее выполнения в 2020г. Авторы делают акцент на необходимость в государственном масштабе обеспечения инновационными технологиями и результатами современных научных исследований по животноводству сельскохозяйственных товаропроизводителей. Представлены прогнозные расчеты ожидаемого прироста стоимости товарной продукции животноводческой сферы при использовании нововведений в кормлении, улучшении структуры стада, селекции, уходе и ветеринарном обслуживании. На основе анализа отклонений фактической продуктивности животных от их нормативных породных показателей определен объем недобора товарной продукции, прежде всего, связанный с низким уровнем организации содержания животных, а именно: рациона питания, оплодотворения, профи-лактики заболеваемости, лечения, отсутствием современных методов формирования структуры поголовья, селекционной работы. Авторы указывают на одну из причин несовершенной системы менеджмента в животноводческой деятельности – это недостаточная информированность фермеров о новых технологиях и подходах к решению зоотехнических и ветеринарных задач. Сделан вывод, что эффективное владение ученых и специалистов информацией о передовом производственном опыте является основой принятия обоснованных решений по технологической модернизации сельскохозяйственного производства на базе новейших отечественных и зарубежных прогрессивных методик.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік өндіріс, мал шаруашылығы, іскерлік белсенділік, ғылыми-ақпараттық сүйемелдеу, малдардың өнімділігі, тауарлық өнім, құн өсімі, табын құрылымы, асылдандыру.

Key words: agro-industrial production, livestock production, business activity, scientific and information support, animal productivity, marketable products, value growth, herd structure, breeding.

елеулі өзгерістерге ұшырады. Қазақстанның қалыптасу кезеңіндегі ауыл шаруашылығын жекешелендіру процестері мал басының көптеген ұсақ жер иелері мен отбасылық фермалар арасында бөлінуіне әкелді. Бүгінгі таңда мал шаруашылығы өнімдерінің 70%-ға жуығы халық шаруашылықтарында өндіріледі [қараңыз 1, 24 бет]. Мал шаруашылығы ауыл шаруашылығының ең осал бөлігі болып табылады, ең алдымен ұсақ шаруашылықтар тиімділігінің төмендігі, ірі кооперациялардың болмауы салдарынан [қараңыз 1,16-18 бет, 4]. Басқа елдердің өндірушілерімен салыстырғанда мал шаруашылығы кәсіпорындарының салыстырмалы түрде төмен бәсекеге қабілеттілігі едәуір төмен экспорттық белсенділік пен ішкі нарыққа басым бағдарланудан көрінеді [5,6,7].

Қазақстанның ішкі және сыртқы нарықтарда мал шаруашылығы өнімдерін өндіру бойынша ахуалдың өзгеруі үшін ресурстық мүмкіндіктері бар. Саланың өсуі АӨК қайта өңдеу саласының дамуына мультипликативті әсер етеді, ал бұл Қазақстан аумағында мал шаруашылығы өнімінің қосылған құн тізбегінің артуын білдіреді. Мемлекет тек қана жоғары дамыған ауыл шаруашылығы өндірісі азық-түлік және жеңіл өнеркәсіпте жаңа өндірістер құруға, Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін сақтауға негіз болатынын түсінеді.

Ауыл шаруашылығында, оның ішінде мал шаруашылығында инновациялық жобаларды іске асыру ауыл шаруашылығы жануарларын өсіру мен ұстаудың жаңа тиімді ғылыми негізделген технологияларын пайдалануды талап етеді, бұл олардың өнімділігін тұрақты тұқымдық сипаттамалар деңгейінде ұстап тұруға мүмкіндік береді [8,9,10].

Мемлекеттік ауқымда ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілер үшін мал шаруашылығы бойынша қазіргі заманғы білімнің, инновациялық технологиялардың және қазіргі заманғы ғылыми зерттеулер нәтижелерінің қолжетімділігін қамтамасыз ету қажеттілігінің кезегі келді.

Қазіргі уақытта Қазақстанда мал шаруашылығын дамыту бойынша Мемлекеттік бағдарламалар іске асырылуда, оған қомақты қаражат жұмсалды. Осы бағдарламалардың нәтижесі жемшөп базасын ұлғайту, мал басының деңгейін арттыру, сондай-ақ жайылымдарға арналған жерлерді кеңейту және оларды жарақтандыру (оның ішінде тұқым, жабдық беру, мамандардың жұмыс сапасын арттыру) болуға тиіс. Мал шаруашылығы бөлігінде

жобалар саланың өнімділігін арттыру, өнімнің сапасын жақсарту және көлемін ұлғайту үшін оңтайлы шығындармен мал шаруашылығы қызметін ұйымдастыру және жүргізу технологияларын жетілдіруге бағытталған. Мемлекеттік бағдарламаларға: мал өсіру үшін сапалы жағдайлар жасау, фермалар мен фермерлік шаруашылықтарды жарақтандыру, тиісті жайылымдық жерлерді пайдалануға беру, жемшөп базасын кеңейту және әр түрлі мал шаруашылығы кешендерін құру, мал өнімділігін жақсарту енгізілді. Осы бағдарламаларды іске асырудың басты нәтижелері саланың бәсекеге қабілеттілігін және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде көрініс табады [11].

АӨК дамыту бағдарламаларының ішінде 267 «Білімнің және ғылыми зерттеулердің қолжетімділігін арттыру» бюджеттік бағдарламасы, 100 «Өтеусіз негізде агроөнеркәсіптік кешені субъектілерін ақпараттық қамтамасыз ету» кіші бағдарламасы [қараңыз 11] ерекше орын алады. Бұл бағдарламаның мақсаты – мал шаруашылығының барлық субъектілеріне кәсіби ақпарат пен білімге практикалық қолжетімділікті қамтамасыз ету. Яғни, озық технологиялар трансферті, жануарларды ұстау, азықтандыру, селекциялау, өсіру, ауыл шаруашылығы жануарларындағы инфекциялық және басқа да кең таралған ауруларды диагностикалау бойынша шетелдік тәжірибені жинақтау және жеткізу.

2020 жылы елімізде төрт бағыт: етті мал шаруашылығы, сүтті мал шаруашылығы, қой шаруашылығы және жылқы шаруашылығы бойынша 100 «Өтеусіз негізде агроөнеркәсіптік кешені субъектілерін ақпараттық қамтамасыз ету» кіші бағдарламасының, 267 «Білімнің және ғылыми зерттеулердің қолжетімділігін арттыру» бюджеттік бағдарламасын іске асыру шеңберінде «Агроөнеркәсіптік кешен субъектілері үшін өтеусіз негізде білім тарату бойынша қызметтер» көрсетуге конкурс жарияланды. Шын мәнінде, мемлекеттің мал шаруашылығы өнімінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатын іске асыруға, оны өндірумен және қайта өңдеумен айналысатын субъектілерге өтеусіз негізде қолжетімді ақпараттық және консультациялық қызметтер ұсыну арқылы инвестициялар жасауға дайындығы туралы мәлімделді.

АӨК субъектілерінің өтінімдері негізінде тақырыптық семинарлар мен консультациялар өткізілді. Тақырыптық семинарлар бағдарламасына қой және мал

шаруашылығы бойынша республикалық палаталардың қарауына ұсынылған мәселелер бойынша тақырыптар енгізілді. Семинарлар бағдарламасы нақты шаруашылықтың ерекшеліктері мен проблемаларын, сондай-ақ мал шаруашылығы қызметінің мамандануын ескере отырып, практикалық қолдану үшін ғылыми зерттеулерді біріктірді.

Семинарлар мен ғылыми кеңестер Қазақстанның бірқатар облыстарында, атап айтқанда Жамбыл, Атырау, Қызылорда, Солтүстік Қазақстан, Маңғыстау, Түркістан, Алматы, Шығыс Қазақстан, Қостанай, Батыс Қазақстан облыстарында өткізілді.

Семинарларды ветеринария және мал шаруашылығы саласында қойылатын біліктілік талаптары мен тәжірибеге сәйкес ғылыми дәрежелері мен атақтары бар сарапшы-мамандар, оның ішінде шақырылған шетелдік сарапшылар да өткізді.

Мұндай ауқымды іс-шараларды өткізудің әлеуметтік маңызы бар, өйткені ауыл шаруашылық жануарларының көп бөлігі жеке секторда, ұсақ фермаларда шоғырланған.

Семинарлар бағдарламасы Қазақстан үшін дәстүрлі мал шаруашылығы бағыттарын қамтыды, олар әлеуеті бар, жеткілікті ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлермен көрсетілген, ауыл халқының жеке шаруашылықты жүргізу бойынша дағдылары бар, отандық өнімнің халықаралық нарықта бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін деңгейге дейін дамыту үшін арналған. Шаруашылық басшылығынан мал басының жай-күйі мен ұсталуы туралы деректер алынды және олардың жұмыс процесінде туындайтын проблемалар мен мәселелер тұжырымдалды. Сарапшылар жинақталған тәжірибе мен көп жылдық тәжірибеге, сондай-ақ оларды өндіріске енгізу мүмкіндігіне және шаруашылық қызметін өнімді жақсартуға негізделген шешім нұсқаларын ұсынды.

Қазақстан өңірлерінде өткізілген тақырыптық семинарлар мен консультациялардың нәтижелерін талдау ауыл шаруашылығы жануарларын жеткілікті және сапалы жемшөп базасымен қамтамасыз ету проблемасы ерекше өзекті болып табылатынын көрсетеді. Жергілікті билік органдарының мал шаруашылығы мамандары, шаруа қожалықтарының өкілдері гидропониканы қолдана отырып, жемшөп өсіру технологияларын енгізу, фермаларды өз жемшөп базасын өндіруге қолжетімді технологиямен және жабдықпен қамтамасыз ету қажеттілігі туралы пікір білдірді.

Сондай-ақ, оңтүстік өңірлер үшін ауыл шаруашылығы жануарларын азықтандыруға көп жылдық шөптерді өсіруді енгізу өзекті болып табылады.

Барлық өңірлерде мал шаруашылығын дамыту проблемалары етті мал шаруашылығын және қой шаруашылығын жүргізуді ұйымдастыру деңгейінің төмендігімен байланысты. Етті мал шаруашылығында және қой шаруашылығында жануарлардың генетикалық әлеуетін арттыруға, жасанды ұрықтандыру, ынталандыру сияқты өнімділікті арттыруға арналған құралдар аз қолданылады. Асыл тұқымды, ұсақ тауарлы шаруашылықтардағы рентабельділіктің артуы жануарлардың өнімділігіне байланысты, бұл өз кезегінде селекциялық прогресс деңгейімен анықталады.

Авторлар жануарлардың нақты өнімділігінің олардың стандартты тұқымдық өнімділік көрсеткіштерінен ауытқуын қарастырды. Қой шаруашылығы бойынша көрсеткіштер салыстырылды: салмақ өсімі, кг бір басқа; еттің бір басқа сойыс шығымы; мәжбүрлі сою пайызы; қозылар, бас 100 қозылы қойға. Жылқы шаруашылығы бойынша салыстырылды: салмақ өсімі, кг бір басқа; сойылған ет бір басқа; құлындар, бас 100 биеге. Мал шаруашылығы бойынша: салмақ өсімі, кг бір басқа шаққандағы; бір басқа шаққандағы еттің сойыс шығымы; бір сиырға шаққандағы орташа жылдық сүт сауыны; бұзаулар, 100 сиырға шаққандағы бас қаралды.

Салыстыру «Ак Кайнур АГРО» ЖШС ғалымдары ұсынған тұқымдар мен облыстар бойынша өнімділік көрсеткіштері бойынша жүргізілді. Белгілі бір аймақта жиі кездесетін жануарлардың тұқымдары ескерілді. Сарапшылардың семинарларды қай жерде жиі өткізгеніне байланысты өңірлер таңдап алынды. Жануарлардың өнімділігі бойынша ұсынылған мәліметтерден барлық түрлер бойынша малдың нақты өнімділігі өнімділіктің нормативтік тұқымдық көрсеткіштерінен ерекшеленетінін атап өтуге болады.

Өнімділіктің жетіспеушілігі ұстауды ұйымдастырудағы кемшіліктермен байланысты, атап айтқанда: азықтандыру, ұрықтандыру, аурудың алдын алу, емдеу, табынның құрылымын қалыптастыру, асылдандыру жұмыстары және т.б. Біріншіден, жануарларды ұстауды ұйымдастырудағы бұл кемшіліктер фермерлер мен мал мамандары үшін осындай жұмыстарға жеткіліксіз дайындығының салдары болып табылады. Мал шаруашылығындағы зоотехникалық және ветеринариялық

міндеттерді шешуге жаңа технологиялар мен тәсілдер туралы жеткіліксіз хабардар болуы әсер етеді.

Өнімділік түрлерінің жетіспеушілігінен, мал шаруашылығының барлық қарастырылған бағыттары бойынша жоғалған пайда жиынтығында 10% асады. Яғни, мал

шаруашылығының тауарлық өнімдерін көбейту әлеуеті бар, егер ұстау жағдайларын жақсартып отырып, шығындар азайтылса.

Мысал ретінде біз мал шаруашылығы бағыттары бойынша өнімділікті салыстыру нәтижелерін 1-3 кестелерде ұсындық.

1 кесте – Өнімділік – Етті мал шаруашылығы

Тұқымы	Бұзаулардың орташа тәуліктік салмақ өсімі, кг			Еттің 1 басқа сойыс шығымы, %			100 бас сиырға бұзау төлі		
	нормасы	фактісі	% ауытқ	нормасы	фактісі	% ауытқ	нормасы	фактісі	% ауытқ
Алматы облысы									
Қазақтың ақбас сиыры	800	770	4	64	63	2	80	76	4
Әулиекеңдік	800	750	6	63	62	2	80	77	4
Абердин ангус	900	800	11	65	63	4	80	75	6
Герефорд	800	760	5	62	61	2	80	75	6
Қалмақтық	750	720	4	65	64	2	80	77	4
Жамбыл облысы									
Қазақтың ақбас сиыры	800	760	5	64	63	2	80	76	5
Қалмақтық	750	700	7	65	62	5	80	77	4
Герефорд	800	750	7	62	61	2	80	75	6

* Ескертпе – ғылыми сарапшылардың деректері бойынша авторлармен жасаған

2 кесте – Өнімділік – Сүтті-етті (аралас) мал шаруашылығы

Тұқымы	Бұзаулардың орташа тәуліктік салмақ өсімі, кг			Еттің 1 басқа сойыс шығымы, %			Бір сиырға шаққандағы орташа жылдық сүт сауыны			100 бас сиырға бұзау төлі		
	нормасы	фактісі	% ауытқ	нормасы	фактісі	% ауытқ	нормасы	фактісі	% ауытқ	нормасы	фактісі	% ауытқ
Алматы облысы												
Алатау	800	730	9	65	64	2	4,5-5,5	4,0-4,2	-	80	76	5
Симментал	800	750	7	65	63	4	5,0-5,5	4,0-4,5	-	80	75	6
Жамбыл облысы												
Алатау	800	740	8	65	63	4	4,5-5,5	4,0-4,5	-	80	75	6

* Ескертпе – ғылыми сарапшылардың деректері бойынша авторлармен жасаған

Жануарларды ұстауды жақсарту көбінесе фермерлердің білімі, дағдылары мен құзыреттеріне байланысты. Фермерлердің кәсіби білімі мен мал шаруашылығының тиімділігі арасында себеп-салдарлық байланыс бар.

Сондықтан, 2020 жылы сарапшылар, фермерлер мен мал мамандары өткізген семинарлар мен консультацияларда алынған білім мен технологияны мал ұстаушылар өз шаруашылық қызметін жүргізу практикасында қолдану мал шаруашылығының тауарлық өнімінің өсуінде көрінетін нәтижелерге ие болуы мүмкін.

Өкінішке орай, Қазақстанның мал шаруашылығы бойынша ресми статистикасындағы деректер, әсіресе өнімділік бөлігінде, кең талдау үшін жеткіліксіз. Сарапшылардың мәліметтері мен қолда бар ақпараттық ресурстардың деректері негізінде елдің мал шаруашылығындағы экономикалық тиімділіктің ықтимал нәтижелері туралы болжамдар жасалды. Арнайы семинарларда фермерлер үшін ашылған азықтандыру, табын құрылымын жақсарту,

селекция, күтім және ветеринарлық қызмет көрсетудің технологиялық тәсілдерін қолдана отырып, бір жылдан кейін қой өнімде-

рінің тауарлық құнының 10 пайызынан астамын, ал мал мен жылқы өнімдерінен үш жылдан кейін алуға болады.

3 кесте – Өнімділік – Сүтті мал шаруашылығы

Тұқымы	Бұзаулардың орташа тәуліктік салмақ өсімі, кг			Еттің 1 басқа сойыс шығымы, %			Бір сиырға шаққандағы орташа жылдық сүт сауыны, л			нор-масы		
	нор-масы	фак-тісі	% ауытқ	нор-масы	фак-тісі	% ауытқ	нор-масы	фак-тісі	% ауытқ	нор-масы	фак-тісі	% ауытқ
Алматы облысы												
Қара-ала	700	630	10	55	53	4	4,0-6,0	3,5-3,8	14	80	77	4
Голшти-но-фриз	700	650	8	55	52	6	8,0-9,0	6,0-6,5	25	80	76	5
Жамбыл облысы												
Қара-ала	700	620	11	55	52	6	4,0-6,0 -	3,5-4,5,	14	80	78	3
Голшти-но-фриз	700	630	10	55	51	8	8,0-9,0	6,0-6,5	25	80	77	4
Өулиеата	700	640	9	55	54	2	3,5-4,0	3,2-3,5	8	80	79	1
* Ескертпе – ғылыми сарапшылардың деректері бойынша авторлармен жасаған												

Тауарлық өнімнің ықтимал өсуі өнім бағасының өсуі арқылы көрсетілген инфляцияны ескере отырып болжанды. Мысалы, Алматы облысында үш жылдан кейін мал шаруашылығындағы тауарлық өнімнің өсімі 34132 млн теңгені құрайды.

Капиталдың кірістілігін шартты түрде 10 пайызға (банктік мөлшерлеме) қабылдай отырып, тауарлық құнның болашақ өсуін ағымдағы құнға келтіреміз. Сонда Алматы облысында мал шаруашылығы өнімінің болашақ тауарлық құнының өсімінің келтірілген құны болжамды есептер бойынша үш жылдан кейін – 25 643 млн теңгені құрайды ($34\,132 \div (1+0,1)^3$), негізгі және айналым қорларын сатып алуға арналған шығыстарды есепке алмағанда.

Егер осы болжамды бүкіл Қазақстанға таратсақ, онда үш жылдан кейін мал шаруашылығы өнімінің тауарлық құнының 205 599 млн теңгеге өсуін күтуге болады, бұл ағымдағы құнда 154 470 млн теңгені құрайды.

Авторлардың есептеулері бойынша Қазақстандағы мал шаруашылығының төрт бағыты бойынша болашақ тауарлық өнім өсімінің келтірілген құны: үш жылдан кейін: 180 143 млн теңгені құрауы мүмкін.

Мұндай нәтижеге қол жеткізу үшін оқытудан басқа асыл тұқымды мал, тұқымдық материал, мамандандырылған жабдықтар мен құрал-саймандар сатып алуға, мал ұстауға арналған үй-жайларды салуға және жөндеуге, мал шаруашылығындағы процестерді ұйымдастыруды

қолдау бойынша өнімдер мен бағдарламалық қамтамасыз етуді ілгерілетуге инвестициялар жүргізу қажет. Алайда, мал өсірушілерге тиісті арнайы оқытусыз кез келген инвестиция тиімсіз болатынын атап өткен жөн, өйткені барлық өндірістік процестер дұрыс ұйымдастырылуы және жүзеге асырылуы керек.

Тұжырымдар. Зерттеу негізінде келесі тұжырымдар жасалды:

1. Басқа елдердің өндірушілерімен салыстырғанда мал шаруашылығы кәсіпорындарының бәсекеге қабілеттілігінің салыстырмалы түрде төмен болуы экспорттық белсенділіктің едәуір аздығымен және ішкі нарыққа басым бағдарланумен көрінеді.

2. Іскерлік белсенділіктің төмендеуі жағдайында Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешені (бұдан әрі – АӨК), атап айтқанда, мал шаруашылығы үкіметтің ерекше назарында болды.

3. Ауыл шаруашылығында, оның ішінде мал шаруашылығында инновациялық жобаларды іске асыру ауыл шаруашылығы жануарларын өсіру мен ұстаудың жаңа тиімді ғылыми негізделген технологияларын пайдалануды талап етеді, бұл олардың өнімділігін тұрақты тұқымдық сипаттамалар деңгейінде ұстап тұруға мүмкіндік береді.

4. Өнімділік түрлерінің жетіспеуінен жіберіп алған пайда жиынтығында мал шаруашылығының барлық қаралған бағыттары бойынша 10 пайыздан астамды

құрайды. Яғни, мал шаруашылығының тауарлық өнімдерін көбейту әлеуеті бар, егер олар ұстау жағдайларын жақсартып, шығындарды азайтса.

5. Жануарлардың өнімділігін арттыру көбінесе фермерлердің білімі, дағдылары мен құзыреттеріне байланысты. Сондықтан фермерлер мен мал шаруашылығы мамандары үшін ғалымдар жүргізген ғылыми-практикалық семинарлар мен консультацияларда алынған білім мен технологияларды шаруашылық қызметті жүргізу практикасында қолдану мал шаруашылығының тауарлық өнімінің едәуір өсуінен көрінетін нәтижелерге ие болуы мүмкін.

Әдебиет тізімі

[1] Қазақстан Республикасындағы ауыл, орман және балық шаруашылығы 2015-2019 жж.: статистикалық жинақ.- Нұр-Сұлтан: Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті, 2020. – 220 б.

[2] Amid Threat of Catastrophic Global Famine, COVID-19 Response Must Prioritize Food Security, Humanitarian Needs, Experts Tell General Assembly General Assembly plenary thirty-first special session [Electronic resource]-2020.- URL: <https://www.un.org/press/en/2020/ga12294.doc.htm> (date of access: 27.01.2021).

[3] Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі», 2020 жылғы 1 қыркүйек // Егемен Қазақстан.- 02.09.2020, № 166 (29895).

[4] Alho, E. Farmers' willingness to invest in new cooperative instruments: a choice experiment / E. Alho // Annals of Public and Cooperative Economics.-2019.-N 90 (1).-PP. 161-186.

[5] Couleau, A. Microstructure Noise and Realized Variance in the Live Cattle Futures Market / A. Couleau, T. Serra, P.Garcia // American Journal of Agricultural Economics.- 2019.-N101 (2).-PP. 563-578 DOI:10.1093/ajae/aay052.

[6] Омарбакиев, Л.А. Қазақстан Республикасының аграрлық секторы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру / Л.А. Омарбакиев, Ж. Жарылқасын // Проблемы агорынка.-2020.-№4.-Б.40-46 DOI: 10.46666/2020-4-2708-9991.04/.

[7] Gaspar, A.O. A simulation of the economic and financial efficiency of activities associated with beef cattle pasture / A.O. Gaspar, R.C. Brumatti, L.A. De Paula, A.M. Dias // Custos e Agronegocio.- 2018.- 14 (1).- PP. 74-98.

[8] Керімбек, F.E. Агроөнеркәсіптік өндірістің бәсекелестік қабілетін арттыру проблемалары/ F.E. Керімбек, P.Б. Сартова,

Д.З. Айгужинова // Проблемы агорынка.- 2016.- № 3.- Б. 35-39.

[9] Kühl, S. Economic assessment of small-scale mountain dairy farms in South Tyrol depending on feed intake and breed / S. Kühl, L. Flach, M. Gaudy // Italian Journal of Animal Science.- 2020.-N19(1).-PP. 41-50. DOI: 10.1080/1828051X.2019.1691064.

[10] Kozlov, V.A. Economic concept of food development of Russian market / V.A. Kozlov, O.A. Moiseeva, V.G. Ponomarev, L.E. Popok, O.A. Filippova, F.F. Sterlikov // European Research Studies Journal.-2018.-N21.-PP.62-72 DOI: 10.35808/ersj/1361.

[11] Қазақстан Республикасының агро-өнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 - 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 12 шілдедегі № 423 Қаулысы (2020.28.12. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [Электрондық ресурс].- 2020.- URL: <http://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423> (қаралған күні: 27.02.2021).

References

[1] Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan in 2015-2019: statistical collection. - Nur-Sultan: Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, 2020. - 220 p.

[2] Amid Threat of Catastrophic Global Famine, COVID-19 Response Must Prioritize Food Security, Humanitarian Needs, Experts Tell General Assembly General Assembly plenary thirty-first special session [Electronic resource]- 2020.- URL: <https://www.un.org/press/en/2020/ga12294.doc.htm> (date of access: 27.01.2021).

[3] Address of the President of the State Kassym-Zhomart Tokayev to the people of Kazakhstan "Kazakhstan in new situation: period of action", 2020 September 1 // Ege men Kazakhstan.- 02.09.2020, № 166 (29895).

[4] Alho, E. Farmers' willingness to invest in new cooperative instruments: a choice experiment / E. Alho // Annals of Public and Cooperative Economics.-2019.-N 90 (1).-PP. 161-186.

[5] Couleau, A. Microstructure Noise and Realized Variance in the Live Cattle Futures Market / A. Couleau, T. Serra, P.Garcia // American Journal of Agricultural Economics.- 2019.- N101 (2).- PP. 563-578 DOI:10.1093/ajae/aay052.

[6] Omarbakiev, L.A. Improvement of the competitiveness of agricultural products of the Republic of Kazakhstan / L.A. Omarbakiev, Zh. Zharylkasyn // Problems of AgriMarket.-2020.- №4.- PP.40-46 DOI: 10.46666/2020-4-2708-9991.04.

[7] Gaspar, A.O. A simulation of the economic and financial efficiency of activities

associated with beef cattle pasture / A.O. Gaspar, R.C. Brumatti, L.A. De Paula, A.M. Dias //Custos e Agronegocio.-2018.- 14(1).-PP.74-98.

[8] Kerimbek, F.E. Issues of increasing the competitiveness of agricultural production / F.E. Kerimbek, R.B. Sartova, D.Z. Aiguzhinova // Problems of AgriMarket.-2016.-№ 3.- PP. 35-39.

[9] Kühn, S. Economic assessment of small-scale mountain dairy farms in South Tyrol depending on feed intake and breed / S. Kühn, L. Flach, M. Gauly //Italian Journal of Animal Science.- 2020.-N19(1).-PP.41-50. DOI: 10.1080/1828051X.2019.1691064.

[10] Kozlov, V.A. Economic concept of food development of Russian market / V.A. Kozlov,

O.A. Moiseeva, V.G. Ponomarev, L.E. Popok, O.A. Filippova, F.F. Sterlikov// European Research Studies Journal.-2018.-N21.-PP.62-72 DOI: 10.35808/ersj/1361.

[11] Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 12, 2018 № 423 on Approval of the State Program on Development of Agri-Industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2017 - 2021 (as amended and supplemented on December 28, 2020) [Electronic resource].- 2020.- URL: <http://www.adilet.zan.kz / rus / docs / P1800000423> (date of access: 27.02.2021).

Авторлар туралы ақпарат

Алтайбаева Жанат Калелқызы; экономика ғылымдарының кандидаты; «Қаржы және есеп» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Торайғыров университеті; Павлодар қ., 140008 Ломов көшесі 64, Қазақстан Республикасы; zhanat.ka@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3058-6965>

Шеломенцева Валентина Павловна, әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор; «Бизнес және басқару» кафедрасының профессоры; Инновациялық Еуразия университеті; Павлодар қ., 140008 М. Горький көшесі 102/4, Қазақстан; valshelom@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4451-0865>

Айгужинова Динара; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; «Қаржы және есеп» кафедрасының профессоры; Торайғыров университеті; Павлодар қ., 140008 Ломов көшесі 64, Қазақстан; dinara.aiguzhinova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0067-9442>

Information about authors

Altaibayeva Zhanat Kalelovna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance and Accounting; Toraiyrov University; Pavlodar, 140008 Lomov str. 64, Kazakhstan; zhanat.ka@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3058-6965>

Shelomentseva Valentina Pavlovna; Doctor of Social Sciences, Professor; Professor of the Department of Business and Management; Innovative University of Eurasia; Pavlodar, 140008 M. Gorky str. 102/4, Kazakhstan; valshelom@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4451-0865>

Aiguzhinova Dinara Zeinullaevna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the Department of Finance and Accounting; Toraiyrov University; Pavlodar, 140008 Lomov str. 64, Kazakhstan; dinara.aiguzhinova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0067-9442>

Информация об авторах

Алтайбаева Жанат Калеловна; кандидат экономических наук; ассоциированный профессор кафедры «Финансы и учет»; Торайғыров университет; г.Павлодар, 140008 ул. Ломова 64, Казахстан; zhanat.ka@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3058-6965>

Шеломенцева Валентина Павловна; доктор социологических наук, профессор; профессор кафедры «Бизнес и управление»; Инновационный Евразийский университет; г. Павлодар, 140008 ул. М. Горький 102/4, Казахстан; valshelom@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4451-0865>

Айгужинова Динара Зейнуллаевна, кандидат экономических наук; ассоциированный профессор; профессор кафедры «Финансы и учет»; Торайғыров университет; г. Павлодар, 140008 ул. Ломова 64, Казахстан; dinara.aiguzhinova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0067-9442>

ӨНДЕУШІ КӘСІПОРЫНДАРДАҒЫ ЖАБДЫҚТАУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ БАСҚАРУШЫЛЫҚ ЕСЕП

MANAGEMENT ACCOUNTING IN THE SUPPLY SYSTEM AT PROCESSING ENTERPRISES

УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ В СИСТЕМЕ СНАБЖЕНИЯ НА ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Қ. АЛАЙДАРКЫЗЫ*¹

Э.Ф.К.

А.А. ЖАНТАЕВА¹

PhD докторы

Г.Т. ТАНАБАЕВ²

экономика магистрі

¹ Алматы экономика және статистика академиясы, Алматы, Қазақстан

² Шымкент университеті, Шымкент, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: kalamkas_alaidar@mail.ru

К. АЛАЙДАРКЫЗЫ*¹

С.Е. Sc.

А.А. ZHANTAYEVA¹

PhD

Г.Т. TANABAYEVA²

Master of Economics

¹ Almaty Academy of Economics and Statistics, Almaty, Kazakhstan

² University Shymkent, Shymkent, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: kalamkas_alaidar@mail.ru

К. АЛАЙДАРКЫЗЫ*¹

К.Э.Н.

А.А. ЖАНТАЕВА¹

доктор PhD

Г.Т. ТАНАБАЕВА²

магистр экономики

¹ Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан

² Университет Шымкент, Шымкент, Казахстан

*электронная почта автора: kalamkas_alaidar@mail.ru

Аңдатпа. Қазіргі уақытта Басқару есебін қою және жүргізу кәсіпорын басшыларына басқару саласында уақтылы шешім қабылдауға мүмкіндік беретін басым шарттардың бірі болып табылады. Даму бағыттары, өндірістік қуаттар, өндірілетін өнім түрлері – осы параметрлердің барлығы талдауды, жүйелеуді және есепке алуды талап етеді. Басқарудың барлық деңгейлерінің өндірістік, экономикалық және қаржылық қызметтің тиімділігі үшін жауапкершілігі артып келеді. Авторлар шұжық өндіретін кәсіпорындарда өнімдерді сатып алу, жеткізу, қабылдау, сақтау және сату алдындағы дайындау рәсімдерін қамтитын жабдықтау процесін зерттеген. Осы саладағы есепке алу жүйесін ұйымдастыруға мынадай факторлар әсер ететіні анықталды: дайын өнімдер бастапқы шикізатты қайта өңдеу нәтижесінде алынады; технологиялық процестің ерекшеліктері шикізат түріне, рецептураға байланысты болады; шұжық өндірісі механикаландыру мен автоматтандырудың жоғары деңгейімен ерекшеленеді. Зерттеулер көрсеткендей, Басқару есебі әрқашан өзіне жүктелген барлық міндеттердің орындалуын қамтамасыз ете бермейді. Авторлардың пікірінше, оларды келесі тізіммен толықтыруға болады: шикізат базасының болуы туралы ақпарат беру; алыс-беріс шикізаты бойынша бюджеттер мен басқарушылық есеп беру нысандарын қалыптастыру; санитарлық-гигиеналық нормалардың сақталуын, шикізат пен дайын өнімнің сапасын бақылау; өнім желісі бойынша мәліметтер беру, экологиялық қаптаманың болуы

туралы мәліметтермен қамтамасыз ету. Осы мәселелерді шешу басқарудың жеделдігі мен тиімділігін арттыруға; ақпараттық және есеп айырысу процестері бойынша шешім қабылдайтын басшылар мен менеджерлердің еңбек шығындарын азайтуға ықпал етеді.

Abstract. Currently, the establishment and maintenance of management accounting is one of the priority conditions, which enables the Heads of enterprises to make timely decisions in the field of management. Directions of development, production capacity, types of produced products - all these parameters require analysis, systematization and accounting. The responsibility of all levels of administration for the efficiency of production, economic and financial activities is increasing. The authors studied the procurement process at sausage production enterprises, including the procedures for the purchase, delivery, acceptance, storage and pre-sale preparation of products. It has been determined that the following factors influence the organization of accounting system in this industry: finished products are obtained as a result of processing of primary raw materials; features of technological process depend on the type of raw materials, recipes; sausage production is distinguished by high level of mechanization and automation. The conducted studies show that management accounting does not always ensure the fulfillment of all tasks assigned to it. According to the authors, they can be supplemented with the following list: provision of information on the availability of raw material base; formation of budgets and forms of management reporting for raw materials supplied by the customer; control over compliance with sanitary and hygienic standards, quality of raw materials and finished products; providing data on product line, availability of ecological packaging. The solution of these problems contributes to the increase in the efficient and effective management; reduction of labor costs for executives and managers who make decisions on information and settlement processes.

Аннотация. В настоящее время постановка и ведение управленческого учета – одно из приоритетных условий, которое дает возможность руководителям предприятий принимать своевременные решения в сфере управления. Направления развития, производственные мощности, виды производимой продукции – все эти параметры требуют анализа, систематизации и учета. Возрастает ответственность всех уровней администрирования за эффективность производственно-хозяйственной и финансовой деятельности. Авторами изучен процесс снабжения на предприятиях по производству колбас, включающий процедуры закупки, доставки, приемки, хранения и предпродажной подготовки продукции. Установлено, что на организацию системы учета в данной отрасли оказывают влияние следующие факторы: готовые изделия получают в результате переработки первичного сырья; особенно-сти технологического процесса зависят от вида сырья, рецептуры; колбасное производство отличается высоким уровнем механизации и автоматизации. Проведенные исследования показывают, что управленческий учет не всегда обеспечивает выполнение всех возложенных на него задач. Их, по мнению авторов, можно дополнить следующим перечнем: предоставление информации о наличии сырьевой базы; формирование бюджетов и форм управленческой отчетности по давальческому сырью; контроль за соблюдением санитарно-гигиенических норм, качества сырья и готовой продукции; обеспечение данными о продуктовой линейке, наличии экологической упаковки. Решение этих проблем способствует повышению оперативности и эффективности управления; снижению трудовых затрат руководителей и менеджеров, принимающих решения по информационным и расчетным процессам.

Түйінді сөздер: Басқару есебі, қайта өңдеу кәсіпорындары, жабдықтау жүйесі, шикізат, дайын өнім, жартылай фабрикаттар, сапа, материалдық ресурстар, сатып алулар.

Key words: management accounting, processing enterprises, supply system, raw materials, finished products, semi-finished products, quality, material resources, purchases.

Ключевые слова: управленческий учет, перерабатывающие предприятия, система снабжения, сырье, готовая продукция, полуфабрикаты, качество, материальные ресурсы, закупки.

Кіріспе. Жоспарлы экономика кезінде шикізат пен материалдарды жеткізушілер алдын ала анықталатын, мал өсіру фермаларымен тікелей жұмыс істейтін, сонымен бірге белгіленген нысанда жеке адамдардан шикізат (ет) қабылдайтын дайындау базалары (дайындау, кеңселері)

аса жоғары деңгейде қызмет етті. Осыған қарай шикізаттар мен материалдар орта-лықтан басқару және жабдықтау-дайындау қызметінің болмауы осы бағыттағы қызметкерлердің жауаптылығын төмендеуіне әсер тигізіп отыр [1]. Қазақстан экономикасының құрамдас бөлігі ретінде өнер-

кәсіптік өндіріс мемлекеттің жалпы шаруашылығына тән қиыншылықтарды бастан кешіріп отыр. Өнеркәсіптік кәсіпорындардың жағдайы, олардың әлеуметтік-бағытты болуымен тереңдей түседі. Құрамына шұжық өнімдерін өндіретін ұйымдар кіретін тамақ өнеркәсібі саласындағы кәсіпорындар Қазақстан экономиканың басқа салаларындағы кәсіпорындарымен салыстырғанда нарықтық ортаға бейімдірек келеді.

Қазіргі таңда шұжық өнімдерін шығаратын кәсіпорындар алдында жабдықтау-дайындау қызметін ұйымдастыруды түбегейлі өзгерту және білікті мамандарымен, жаңа технологиялық құрал-жабдықтармен және бүгінгі күн талабына сай қойма шаруашылығымен қамтамасыз етілген күшті бөлімше құру сияқты өзекті міндеттерді шешу мәселелері тұр.

Жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде біз шұжық өнімдерін шығаратын кәсіпорындар үшін қызметтің басқа салаларының (өндірістік, коммерциялық-өткізу) тиімді қызмет етуіне елеулі әсер ететін жабдықтау-дайындау қызметін дұрыс ұйымдастыру маңызды кезең екенін айта аламыз. Осы саладағы шұжықты үздіксіз өндіру мен сату – өндірісті материалдық ресурстармен жабдықтаумен тікелей байланысты.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Басқарушылық есепті дамыту мен ұйымдастыру мәселелері бойынша зерттелген отандық және шетелдік ғалым экономистердің ғылыми еңбектері, Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп және өндірістік қызмет мәселелері бойынша заңдар мен заң күші бар нормативтік актілер, ғылыми-теориялық және ғылыми-тәжірибелік конференциялардың материалдары, зерттеу жүргізілген ұйымдардың бухгалтерлік есеп мәліметтері пайдаланылды [2].

Зерттеліп отырған шұжық өнімдерін өндіретін кәсіпорындарда, әдетте материалдық-техникалық жабдықтау бөлімдері басшыларға тікелей бағынады. Осыдан келіп жабдықтау-дайындау қызметінің фирманың басқа бөлімшелерімен (жоспарлы-экономикалық бөлім, бухгалтерия, өндірістік бөлім, қаржы-өткізу қызметімен) өзара қызметтік қатынасы шектелінеді. Осы бөлімшелердің әрқайсысы «өз» қызметін дербес жүргізеді, яғни бүкіл кәсіпорынның жалпы шаруашылық мүддесін ескермейді.

Жабдықтау-дайындау қызметіне байланысты шығындар шұжық өндірісінің жалпы шаруашылық шығындарына енгізіледі [3]. Осыған қарай негізгі өндірістің көлемін ұлғайтудың нәтижесінде тұрақты

қызметкерлердің біліктілігіне, өндірісті технологиялық құрал-жабдықпен уақытылы жабдық-тауға, тиеп-түсіру жұмыстарын механикаландыру және тағы басқа да ұйымдастыру мәселелеріне аз көңіл бөлінеді.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Қазіргі таңда шұжық өнімдерін шығаратын кәсіпорындардың көпшілігінде сұраныс пен ұсыныс нарығын зерттейтін маркетинг бөлімі жоқтың қасы. Осыдан бүгінгі күні үнемді болып тұрған нәрсе, кейін үлкен шығынға әкелуі мүмкін.

Қазір шұжық өнімдерін шығаратын кәсіпорындарда материалдық ресурстармен жабдықтау үш бағыт бойынша жүзеге асырылады:

- негізгі шикізат пен материалдармен жабдықтау;
- көмекші материалдармен қамтамасыз ету;
- өндірістік құрал-жабдықтар және қосалқы бөлшектерімен жабдықтау.

Жабдықтау-дайындау қызметтері құрылымын талдай отырып, осы бөлімшелерде ұйымдастыру мен басқарудың жаңа нысандарын ендіру, олардың ұйымның басқадай басқару қызметтері мен бөлімдері, өндірістік бөлімшелері мен өзара байланыстарын қалыптастыру қажеттігі және оның басқарушылық есепті құруға жағымды әсер ететіндігі туралы тұжырым жасауға болады. Жоғарыда айтылғандардан шұжық өндіретін кәсіпорындарда, жабдықтау-дайындау бөлімшелерін құру үшін келесідей міндеттерді шешу қажет деп санаймыз:

- жабдықтау-дайындау қызметін нарық жағдайына сәйкес қайта құру;
- жабдықтаудың бірегей жүйесін құру.

Зерттеу жүргізілген шұжық өнімдерін өндірумен айналысатын кәсіпорындарда материалдық-техникалық қамтамасыз етудің ұйымдық құрылымын төмендегі сурет арқылы көрсетуге болады.

Төмендегі сурет арқылы көрсетілген құрылымның бұрынғы құрылымға қарағанда артықшылығы сол, бұл құрылымдар шикізаттар мен материалдар, сатып алынатын жартылай фабрикаттар, көмекші құралдар және тағы басқалармен бірқалыпты қамтамасыз етуге қол жеткізеді [4].

Нарықтық экономикасы дамыған елдердің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, кешенді жабдықтаудың өнім өндірісі өсуіне кедергі жасамайтындығын, материалдық ресурстардың жекелеген түрлерінің нормативтен артық жинақталуына және кәсіпорынның қаржылық жағдайының нашарлауына әкелмейтінін көрсетті.

Ескерту – Сызбаны автордың өзі дайындады.

Сурет – Шұжық өнімдерін өндіретін ұйымдардағы материалдық-техникалық қамтамасыз етудің ұйымдық құрылымы

Жабдықтаудың бірегей жүйесін құру кезінде жеке бөлімше құруға және оны шұжық өндірісінің технологиялық операцияларының бастапқы жиынтығына кіргізуге болады. Жабдықтаудың қазіргі қызметтері – тиеу-түсіру жұмыстарын, шикізаттардың сапаларын анықтау, сұрыптау, қоймада жинақтау және басқа да операцияларды іске асыратын ерекше өндірістік бөлімше болып саналады. Оларда техниканың едәуір бөлігі жұмыс істей отырып, материалдық құндылықтардың есебін ұйымдастырып, оларға бақылау жүргізеді. Әдетте, әрбір қойма бөлек орналасқан, жабдықтау-дайындау операцияларының орындалу сипатына қарай, осы жабдықтау-дайындау операциялары бойынша шығындар бірыңғай есептелу негізінде шұжық өнімінің өзіндік құнына жатқызылуы мүмкін. Осы шығындар шамасы үшін жеке жауапкершілікті қойма меңгерушілеріне, ал жоғары деңгейде осы қоймалар бағынатын жабдықтау бөлімдерінің басшыларына жүктеген дұрыс.

Сонымен шұжық өнімдерін өндіретін кәсіпорындардағы қойма шаруашылығы бірлігі ретінде шығындарының барлық пайда болу орындары саналады.

Шұжық өнімдерін өндіретін кәсіпорындардың жабдықтау-дайындау қызметінің ұйымдық мәселелерін қарастыра келе, біз жабдықтау бойынша маркетингтік зерттеулерді тиісті бөлімшелерге жүктеу қажет деген тұжырымға негізделіп отырмыз [5]. Мысалы, дайындау ұйымдары мен мал

өсіретін фермалары арасындағы қалыптасқан байланыстар үзілгеннен кейін қатаң бәсекелік нәтижесінде шұжық өнімдерін шығаратын кәсіпорындарды өз өндірісін үздіксіз қамтамасыз ету үшін жоғарғы деңгейде мал шаруашылығы шикізаты нарығының конъюктурасына сәйкес дамыту керек.

Жабдықтау-дайындау қызметінің есебін дұрыс ұйымдастыру құрылымдық бөлімшелердің экономикалық көрсеткіштерінің қалыптастырылуына байланысты болады. Өз кезегінде көрсеткіштерді қалыптастыру шығындар құрамына, олардың жіктелуіне, шикізат пен материалдардың өнімнің өзіндік құнына енгізу тәртібіне тәуелді болады. Шұжық өндірісіндегі жабдықтау-дайындау қызметінің шығындары тауар өнімнің өзіндік қызметінің елеулі бөлігін құрайды. Сонымен қатар жоспарлау мен есеп және калькуляциялауда оларды шұжық өндірісінің дербес бөлігі ретінде барлық кезеңде қарай бермейді.

Жабдықтау-дайындау қызметінің шығындарының негізгі бөлігін төмендегі шығындар құрайды:

- өндірістік материалдар қорлардың қалыптастыру және сақтау, яғни қойма шығындары (жалдау ақылары, энергия қуаты, жылу, суық, су, канализация) қойма қызметкерлерінің еңбек ақысы, еңбек ақыдан әлеуметтік аударымдар, материалдық құндылықтар құнына байланысты салықтар мен сақтандыру жарналары және т.б.;

■ меншікті көлік құралдарын ұстауға, тиеу-түсіру жұмыстарының құнына, тиімді жөнелту, жүргізушілердің еңбек ақысы мен еңбек ақыдан аударымдар және тағы басқа да тасымалдау шығындары;

■ тоңазытқыш камераларды күтіп ұстау, табиғи ысыраптар шеңберіндегі жетпеушіліктер;

■ шикізатты ұйымның арнаулы көлік-терімен тасымалдау;

■ жабдықтау-дайындау қызметіне қатысты әкімшілік-басқарушы қызметкерлерді ұстауға байланысты шығындар;

■ жоғарыда аталған шығындардан басқадай шығындар.

Шұжық өнімдерін шығаратын кәсіпорындар үшін өзекті мәселенің бірі бұл – шикізат пен материалдық құндылықтардың қорларын реттеу болып саналады.

Өндірістік қорлар жетіспеген жағдайда оларды басқарудағы ең маңызды фактор – олардың айналым жылдамдығы болып табылады.

Зерттеудің нәтижесінде, біз ұйымның өндіріске қажетті шикізаттар мен материалдардың жетпей қалу қаупінен жабдықтау-дайындау бөлімі материалдық қорлардың артық көлемін жасақтайтынын байқап отырмыз. Бұл шұжық өнімдерін шығаратын кәсіпорындарының материалдарды сақтау шығындарының өсуі мен пайдасының азаюына едәуір әсер етеді.

Шұжық өнімдерін шығаратын кәсіпорындарда шикізат пен материалдық қорларының ең өтімді қысқа мерзімді активтері болуға тиісті. Өз мәні бойынша шикізат пен материалдар: бұлар – сақталудағы қаражаттар, яғни пайдалануға болмайтын ақшалар [6]. Біздің пікірімізше, шұжық өнімдерін шығаратын кәсіпорындарға айналымдылығы төмен материалдық қорлардан, яғни олардың көпшілігіне тәуекелдікті болдырмау үшін өндірістік цехтарда жиі пайдаланылмайтын шикізат пен материалдар түрлерінен аулақ болуға тырысу керек. Оның орнына материалдық қорлар айналымын жылдамдату арқасында бос ақша қаражаттарын қолда ұстау дұрысырақ болады.

Қазіргі таңда шұжық өнімдерін шығаратын кәсіпорындарға материалдық қорлардың айналымдылығын өсіру арқылы қойманың алаңын азайтып және шикізат пен материалдарды сақтауға байланысты шығындарды азайту арқылы өндіріс пен сатудың көлемін өсіру қажет, яғни пайданы көбейту керек. Әрине, шикізат пен материалдарды сақтамай-ақ, бірден өндіріске жіберген өте дұрыс болар еді. Бірақ

өндірісті бұлай жабдықтау әзірге мүмкін емес. Сондықтан материалдық қорлар айналымы шұжық өнімдерін шығаратын кәсіпорындарда мұқият талдануы керек ететін маңызды мәселе болып саналады.

Сонымен бірге өндірістік қорлардың айналымы өндірістік цехтарға қажетті шикізат пен материалдарға тікелей тәуелділікте болатындықтан шұжық өндірісі ұйымдарының басшылары иелігіндегі барлық сатып алуды ынталандыру мен материалдық қорлар айналымдылығын жеделдету әдістерін пайдалануы керек.

Материалдық қорлар айналымдылығын жеделдетудің тәсілдерінің бірі шикізат пен материалдардың қорына ең төменгі дәрежеде ақша қаражаттарын жұмсау болып табылады. Сондықтан, әрбір шикізат пен материалдар атауы үшін қандай айналым қарқыны тиімді болатындығын анықтау үшін материалдық қорлар қозғалысы туралы бухгалтерлік есеп мәліметтері негізінде материалдық қорлар айналымы көрсеткіштерін есептеу және талдау керек.

Есептеу кезінде материалдық қорлар айналымын анықтау үшін өндіріске жіберілген шикізаттар мен материалдар көлемінің материалдық қордың орташа көлеміне қатынасын, өндіріске жыл бойы жіберілген көлемді материалдық қорлардың баланстық құнына бөлу арқылы табады.

Барлық жағдайда алынған коэффициент өте үлкен мәнге ие болса (алдағы кезеңмен немесе орташа мәліметтермен салыстырғанда), онда ол материалдық қорлардың жеткіліксіздігін, ал ол өте аз болса, материалдардың шамадан тыс көптігін немесе ескіргендігін және олардың өндірістік учаскілерге керек еместігін көрсетеді.

Материалдық қорлардың айналымдылығы жоғары болған сайын олардың бұзылудан болатын зиян ықтималдылығы азаяды және ұйымның қаржылық жағдайы соғұрлым арта түседі.

Ұйымның өндірістік процесіне қажетті материалдық қорларды тиімді басқару үшін шұжық өнімдерін шығаратын кәсіпорындар өндірісті үздіксіз жабдықтауға қажетті көлемдегі шикізат пен материалдарға иелік етуі керек. Ол не көп, не аз емес өндіріс мұқтажыды толық қанағаттандыратын көлемде болуы тиіс.

Егер болашақта өндіріс көлемінің ұлғайту мәселесі тұрса, онда шикізат пен материалдарды көбірек сатып алу ниеті түсінікті болады. Тәжірибе көрсетіп отырғандай, өндіріске бірден жіберуге дайын

қоймадағы толып тұрған шикізат пен материалдар кейбір басшылардың пікірі бойынша ұйым беделінің көрсеткіші болып табылатындығын көрсетеді.

Жабдықтау-дайындау қызметі шикізат пен материалдың кейбір түрлерінің бағасының өсуі нәтижесінде ұйым ұтады деген есеппен шикізат пен материалдарды сол түрлерін үлкен көлемде сатып алады. Бұл әрқашан тиімді бола бермейді, себебі «артығымен» сатып алынған шикізат пен материалдарды сақтауға байланысты шығындарды көбейтіп, бағаның жоғарылауына әкеліп соқтырады [7]. Сондықтан шұжық өнімдерін шығаратын кәсіпорындар шикізат пен материалдарды «артық» сатып алған кезде, автоматты түрде, шикізат пен материалдар өндіріске жіберу мерзіміне жақынырақ сатып алған кезге қарағанда алатын қосымша пайдасын жоғалтады. Бұл шығындар шикізат пен материалдар санына және оларды сақтау мерзіміне тікелей байланысты болады.

Сақтау кезіндегі жойылулар, сонымен қатар физикалық ескіру зиян шегуге әкеледі. Шұжық өндірісінің технологиясына конструкциялық өзгерту енгізу қолда бар шикізат пен материалдар қорының күрт ескіруіне жеткізеді.

Ұйымның сақтаудағы материалдық қорларының деңгейі аса төмен болғаны да дұрыс емес. Керекті шикізат пен материалдар үшін жеткізуші кәсіпорындарға тапсырма беру, оларды тасымалдау, қоймадағы өңдеумен байланысты шығындардың көптігінен кәсіпорынға шикізат пен материалдарды өндірістік цехтардан тапсырыс алған кезде ғана сатып алуға болмайды. Материалдық қорларды өнімді өндіру болжамына сай белгілі бір көлемде ұстау, шикізат пен материалдарды өндіріске жіберудің тұрақтылығы мен ырғақтығына ықпал еткізеді.

Шикізат пен материалдар қорының оптималды деңгейі «өте жоғары» және «өте төмен» деңгейлері арасындағы бір орташаны көрсетеді. Материалдық қорларға бірегей категория ретінде қарауға болмайды. Себебі, шикізат пен материалдардың сан алуан түрлерінің өндірістегі қылықтары сан түрлі. Сондықтан материалдық қорлардың әрбір түрінің көлемін әрдайым, үздіксіз бақылап отыру қажет.

Айналымдылықты жеделдету мақсатындағы материалдық қорларды басқарудың негізгі элементтері болып өткізу желісі, сұраныстың, басқару стратегиясының, материалдық қорларды қалыптас-

тыру мен бақылаудың ұйымдық құрылымы саналады.

Материалдық қорларды оңтайландырып, сақтау шығындарын азайтып қана қоймай, өндіріс сұранысына қызмет етуді едәуір жылдамдату арқылы жабдықтау-дайындау қызметінің тиімділігін арттыру осы кезде тек қана материалдық қорлардың түсуі мен жұмсалуды жүйелі ұйымдастырылғанда, қорларды ғылыми әдістер негізінде ұйымдастырғанда, есепті, статистиканы, талдауды, болжауды, барлық құжаттарды өңдеуді компьютерлендіргенде ғана мүмкін болады.

Материалдық қорларды тиімді басқару стратегиясының міндеттері аз шығынмен өндірістік цехтар сұранымын жоғарғы дәрежеде қанағаттандыру арқылы өндірісті материалдармен үздіксіз жабдықтау болып табылады. Барлық үш түсінік салыстырмалы және басқару жүйесін оңтайландыру өлшемін, яғни олар ұмтылатын нақты параметрлерді белгілеуді керек етеді.

Стратегияны таңдау кезінде материалдық қорларды басқару шығындары басты рөл атқарады. Әдетте айналымдылықты жеделдету қажеттілігіне байланысты шикізаттар мен материалдардың осы түрлері бойынша сатып алу жиілігі мүмкіндігінше қысқартылуы керек. Шикізат пен материалдардың бағасы шұжық өнімдерінің өзіндік құнында елеулі орын алады, сондықтан олар бухгалтерлік есепте және өндіріске жіберу кезінде дұрыс бағалануы тиіс.

Егер шұжық өнімдерін шығаратын кәсіпорын материалдық қорларды екі жіктелім тобынан бірнеше топқа бөлгісі келсе, біз жоғары танымал «ABC-талдау» жүйесіне сүйенуді ұсынамыз [8]. Бұл жүйе бойынша өндірістік қорлар А, В, және С топтарына бөлінеді. А тобы материалдық қорлардың ақша жағынан ең белсенділерін, В тобы орташа белсенді материалдық қорларды, С тобы белсенділік деңгейі ең төмен материалдық қорларды біріктіреді.

Шикізат пен материалдардың әрбір түрінің өндіріске жіберілетін жылдық көлемі бағаға көбейтіледі, содан соң шикізат пен материалдар ақша белсенділігінің азаюына қарай орналастырылады. Ең белсенді А тобы ең мұқият бақылауға алынса, В тобы сәл төмендеу, ал С тобы аз ғана бақыланады [9].

Жеткізудің кешігуіне немесе тапсырыстардағы өзгерістерге қарамастан кез келген уақытта шұжық өндірісінің қажеттілігін қанағаттандыру үшін басқару жүйесіне

шикізат пен материалдардың сақтандырылған қорларын ендіру қажет.

Материалдық құндылықтар жоғарғы дәрежеде басқарудың елеулі бөлігі шикізат пен материалдардың сақтандырылған материалдық қорлардың оңтайлы деңгейін белгілеу болып табылады.

Материалдық қорлардың оңтайлы деңгейін анықтау үшін олардың жоғарыдан және төмен реттелетін жүйесі болу қажет. Шикізат пен материалдар қорының жоғарғы деңгейі мен олардың төменгі деңгейіне – тапсырыс нүктесі белгіленеді. Тапсырыстар арасында белгіленген кезең аяқталғанға дейін шикізат пен материалдардың қоры тапсырыс нүктесіне дейін төмендесе, онда кезектен тыс тапсырыс беруге болады. Қалған жағдайларда қарастырылып отырған жүйе тапсырыс беру кезеңі белгіленген жүйе ретінде қызмет етеді [10].

Материалдық қорлардың оңтайлы деңгейін бақылау үшін тапсырыс кезеңі белгіленбеген жүйесін қолдану кезінде (минимум-максимум жүйесі) тек тапсырыс деңгейі тапсырыс нүктесіне жеткен кезде ғана беріледі. Тапсырыстар арасындағы кезең мен тапсырыс мөлшері бұл жүйеде белгіленбейді.

Тұжырымдар. 1. Нарық жағдайында ұйымды басқарудың тиімді жүйесі – қызметтің барлық функцияларын, яғни жабдықтау-дайындау, өндірістік, коммерциялық өткізу қызметтерін рационалды (жан-жақты) ұйымдастыруды талап етеді.

2. Тәжірибелік зерттеудің нәтижесінде біз шұжық өндірісін шикізатпен жабдықтауды іске асыратын негізгі бағыттарды анықтап, зерттеу жүргізген ұйымдардың тәжірибелік қызметтері үшін жабдықтау-дайындау қызметінің құрылымын жинақталған түрде ұсынып, жабдықтау-дайындау қызметінің негізгі шығындарын топтап, өндірістік-материалдық қорлардың айналымдылығын жеделдету бойынша тәжірибелік аспектілерді қарастырып, шұжық өнімінің өзіндік құнын қалыптастыратын шығындар баптарының ең ұтымды топтамасын ұсынып отырмыз.

3. Жалпы шаруашылық, коммерциялық және жалпы өндірістік шығындарды шартты-тұрақты және шартты-ауыспалы шығындарға жіктеуді ұсындық. Шығындарды бұлай бөлу шығындар мен нәтижелерді талдау мүмкіндігін елеулі кеңейтіп, басшыларға негізінде басқарушылық шешімдер қабылданылатын дәлелді ақпаратты базаны қалыптастыруға көмектеседі.

4. Нарықтық қатынастар жағдайында нарықта тұрақты орын алған кәсіпорын деп

өз қызметінен үнемі пайда алатын кәсіпорын есептеледі. Бұл міндет жоғары дәрежеде ұйымдағы дұрыс жолға қойылған бюджеттендіру жүйесі мен басқарушылық бақылау арқылы жүзеге асырылады.

5. Зерттеу жүргізген өнімдерін өндіретін кәсіпорындарда бюджеттендіру жүйесін тиімсіз және әдетте, негізгі материалдар мен еңбек ақы шығындары бойынша бір-екі бюджетті құрумен шектеледі. Сондықтан, біз зерттеу жүргізген ұйымда сату бюджетін, өндіріс бюджетін, шикізаттар мен негізгі және көмекші материалдардың тікелей шығын бюджетін, еңбек ақы шығындарының бюджеттік, бөлімше бойынша жиынтық бюджетті, пайда мен зияндар бюджетін қамтитын бюджеттендірудің кешенді жүйесін ұсындық.

Список литературы

- [1] Ивашкевич, В.Б. Организация учета по центрам ответственности и местам формирования затрат / В.Б. Ивашкевич // Бухгалтерский учет.-2016. -№5. - С.125-128.
- [2] Даулетбеков, Ә.Д. Басқарушы-өндірістік есеп: оқу құралы / Ә.Д. Даулетбеков, К.Т. Тайғашинова.- Алматы: ТОО «Принт», 2015.- Б.180-185.
- [3] Назарова, В.Л. Управленческий учет: учеб. / В.Л. Назарова, Д.А. Фурсов, С.Д. Фурсова, Ж.С. Жаппарханова. - Алматы: Экономика, 2015. -С.297-300.
- [4] Сатубалдин, С.С. Учет затрат на производство в промышленности США / С.С. Сатубалдин.- М.: Финансы, 2017.-С. 141-142.
- [5] Керимов, В.Э. Управленческий учет производственной деятельности: учеб. пособие / В.Э. Керимов, А.А. Епифанов, П.В. Селиванов, М.С. Крятов. - М.: Издательство «Экзамен», 2019.-С. 160-161.
- [6] Назарова, В.Л. Стратегический управленческий учет и его роль в управлении предприятием: монография/ В.Л.Назарова.- Бишкек, 2014.-С.161-163.
- [7] Назарова, В.Л. Бюджетирование в системе стратегического управленческого учета, проблемы его организации на промышленном предприятии: монография / В.Л. Назарова.- Алматы: Алматинская академия экономики и статистики, 2016.-С.230-231.
- [8] Надеева, Н.В. Организация внутреннего аудита на предприятии: учеб. пособие / Н.В. Надев.- Алматы: Алматинская академия экономики и статистики, 2017.-С. 112-113.
- [9] Мезенцева, Т.М. Современные проблемы бухгалтерского учета и отчетности в России и странах содружества: монография / Т.М. Мезенцева.- Алматы: Алматинская академия экономики и статистики, 2018.- С. 296-297.

[10] Кеулимжаев, К.К. Вопросы совершенствования учета затрат на производства / К.К. Кеулимжаев, А.К. Джумагазина // Статистика, учет и аудит.- 2012.- №6. – С. 29-27.

References

[1] Ivashkevich, V.B. Organization of accounting by centers of responsibility and places of cost formation / V.B. Ivashkevich // Accounting. - 2016. -No. 5.- PP.125-128.

[2] Dauletbekov, A.D. Management-production report: training manual/ A.D. Dauletbekov, K.T. Taigashinova.- Almaty: LLP "Print", 2015.- PP.180-185.

[3] Nazarova, V.L. Management accounting: textbook. / V.L. Nazarova, D. A. Fursov, S. D. Fursova, Zh. S. Zhapparkhanova. -Almaty: Economy, 2015. -PP. 297-300.

[4] Satubaldin, S.S. Accounting of production costs in the US industry / S.S. Satubaldin. - M.: Finance, 2017.- PP. 141-142.

[5] Kerimov, V.E. Management accounting of production activities: training manual/ V.E. Kerimov, A.A. Epifanov, P.V. Selivanov, M.S.

Kryatov. -M.: Publishing house "Exam", 2019.- PP. 160-161.

[6] Nazarova, V.L. Strategic management accounting and its role in enterprise management: monograph / V.L. Nazarova.-Bishkek, 2014.-PP.161-163.

[7] Nazarova, V.L. Budgeting in strategic management accounting system, problems of its organization in industrial enterprise: monograph / V.L. Nazarov. - Almaty: Almaty Academy of Economics and Statistics, 2016.- PP.230-231.

[8] Nadeeva, N.V. Organization of internal audit at the enterprise: textbook / N.V. Nadev. - Almaty: Almaty Academy of Economics and Statistics, 2017.- PP.112-113.

[9] Mezentseva, T.M. Modern problems of accounting and reporting in Russia and the commonwealth countries: monograph / T.M. Mezentseva.- Almaty: Almaty Academy of Economics and Statistics, 2018.- PP. 296-297.

[10] Keulimzhaev, K.K. Issues of improving production costs the accounting/ K.K. Keulimzhaev, A.K. Dzhumagazin // Statistics, accounting and audit.- 2012.- №6. - PP. 29-27.

Авторлар туралы ақпарат

Алайдарқызы Қаламқас; экономика ғылымының кандидаты; доцент "Есеп, аудит және статистика" кафедрасы; Алматы экономика және статистик академиясы; Алматы қ., 0000053 Жандосов көшесі 59, Қазақстан; kalamkas_alaidar@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5657-333X>

Жантаева Айгүл Әбітжанқызы; PhD докторы; доцент "Есеп, аудит және статистика" кафедрасы; Алматы экономика және статистик академиясы; Алматы қ., 0000053 Жандосов көшесі 59, Қазақстан; aigul_0905@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5457-4032>

Танабаева Гүлнәз Түлебайқызы; экономика ғылымының магистры; аға оқытушы "Есеп және аудит" кафедрасы; Шымкент университеті; Шымкент қ., 160031 Жібек-Жолы көшесі 131, Қазақстан; tanabaeva.gulnaz@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4693-471X>

Information about authors

Alaydarkyzy Kalamkas; Candidate of Economic Sciences; Associate Professor Department of "Accounting, Audit and Statistics"; Almaty Academy of Economics and Statistics; Almaty, 0000053 Zhandosova str. 59, Kazakhstan; kalamkas_alaidar@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5657-333X>

Zhantayeva Aigul Abitzhankyzy; PhD; Associate Professor Department of "Accounting, Audit and Statistics"; Almaty Academy of Economics and Statistics; Almaty, 0000053 Zhandosova str. 59, Kazakhstan; aigul_0905@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5457-4032>

Tanabayeva Gulnaz Tylebaykyzy; Master of Economic Sciences; Senior Lecturer Department of "Accounting and Audit"; Shymkent University; Shymkent, 160031 Zhibek-Zholy 131, Kazakhstan; tanabaeva.gulnaz@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4693-471X>

Информация об авторах

Алайдарқызы Каламқас; кандидат экономических наук; доцент кафедры "Учет, аудит и статистика"; Алматинская академия экономики и статистики; г.Алматы, 0000053 ул. Жандосова, 59, Казахстан; kalamkas_alaidar@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5657-333X>

Жантаева Айгүл Әбітжанқызы; доктор PhD; доцент кафедры "Учет, аудит и статистика"; Алматинская академия экономики и статистики; г.Алматы, 0000053 ул. Жандосова 59, Казахстан; aigul_0905@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5457-4032>

Танабаева Гүлнәз Түлебайқызы; магистр экономических наук; старший преподаватель кафедры "Учет и аудит"; Университет Шымкент; г.Шымкент, 160031 ул. Жибек-Жолы 131, Казахстан; tanabaeva.gulnaz@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4693-471X>

**РАЗВИТИЕ АГРАРНОГО РЫНКА КАК ФАКТОР РОСТА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ
ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА**

**ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІНІҢ
ӨСУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ АГРАРЛЫҚ НАРЫҚТЫ ДАМУ**

**DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL MARKET AS A FACTOR
IN THE INCREASED COMPETITIVENESS OF THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN**

А.С. НАРЫНБАЕВА*

д.э.н., ассоциированный профессор

Е.Т. ШАХМАН

докторант PhD

Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Казахстан

**электронная почта автора: narynbaeva@mail.ru*

А.С. НАРЫНБАЕВА*

э.ф.д., қауымдастырылған профессор

Е.Т. ШАХМАН

PhD докторанты

Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: narynbaeva@mail.ru*

A.S. NARYNBAYEVA*

Dr.E.Sc., Associate Professor

Y.T. SHAKHMAN

PhD student

Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: narynbaeva@mail.ru*

Аннотация. В качестве цели исследования авторы анализируют теоретические и практические направления повышения конкурентоспособности продукции агропромышленного комплекса республики и дают рекомендации по формированию и развитию его конкурентных преимуществ. В статье показаны проблемы отрасли, требующие ускоренного принятия решений. Ключевая задача – это, прежде всего, уход от сырьевой направленности в аграрном секторе, выпуск высококачественной экспортно ориентированной сельскохозяйственной продукции. В условиях пандемии государственная поддержка регионов в значительной степени определяет уровень и качество жизни их населения. Рассмотрены объемы импорта и экспорта продовольствия. Сделан вывод о необходимости совершенствования мер, нацеленных на повышение экспортного потенциала предприятий АПК. Представлен прогноз производства готовых кормов для сельскохозяйственных животных с учетом применения инновационных технологий, что будет способствовать увеличению поголовья КРС и его продуктивности. Отмечается, что в целях установления взаимных интересов государства и малых форм хозяйствования, роста экономического потенциала регионов, эффективного использования ресурсов местного и республиканского бюджетов важное значение имеют консалтинговые службы, в частности проведение консультационных и обучающих семинаров, тренингов. Обоснована необходимость широкого круга научных исследований по проблемам развития агропромышленного производства страны и обеспечения доступности знаний современных технологий путем научно-информационного сопровождения для сельскохозяйственных товаропроизводителей, позволяющего повысить конкурентные преимущества агропромышленного комплекса на внутреннем и внешнем рынках. Рассчитаны прогнозы производства и спроса на сельскохозяйственную продукцию по научно обоснованным нормам на душу населения.

Аңдатпа. Зерттеудің мақсаты ретінде авторлармен республиканың агроөнеркәсіптік кешені өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың теориялық және практикалық бағыттарын талданған және оның бәсекелестік артықшылықтарын қалыптастыру мен дамыту жөнінде

ұсынымдар берілген. Мақалада жедел шешім қабылдауды қажет ететін сала мәселелері көрсетілген. Негізгі міндет - бұл, ең алдымен, аграрлық сектордағы шикізаттық бағыттылықтан арылу, жоғары сапалы экспортқа бағдарланған ауыл шаруашылығы өнімін шығару. Пандемия жағдайында аймақтарды мемлекеттік қолдау көбінесе олардың халқының өмір сүру деңгейі мен сапасын анықтайды. Азық-түлік импорты мен экспортының көлемі қаралған. АӨК кәсіпорындарының экспорттық әлеуетін арттыруға бағытталған шараларды жетілдіру қажеттілігі туралы қорытынды жасалған. Инновациялық технологияларды қолдануды ескере отырып, ауыл шаруашылығы малдарына арналған дайын жемшөп өндірісінің болжамы ұсынылған, бұл ІҚМ басының өсуіне және оның өнімділігіне ықпал етеді. Мемлекеттің өзара мүдделерін және шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын белгілеу, өңірлердің экономикалық әлеуетін арттыру, жергілікті және республикалық бюджет ресурстарын тиімді пайдалану мақсатында консалтингтік қызметтердің, атап айтқанда, консультациялық және оқыту семинарларын, тренингтер өткізудің маңызы зор. Елдің агроөнеркәсіптік өндірісін дамыту проблемалары бойынша кең ауқымды ғылыми зерттеулердің және ішкі және сыртқы нарықтарда агроөнеркәсіптік кешеннің бәсекелестік артықшылықтарын арттыруға мүмкіндік беретін ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер үшін ғылыми-ақпараттық сүйемелдеу жолымен қазіргі заманғы технологияларды білудің қолжетімділігін қамтамасыз етудің қажеттілігі негізделген. Жан басына шаққандағы ғылыми негізделген нормалар бойынша ауылшаруашылық өнімдерінің өндірісі мен сұранысының болжамдары есептелген.

Abstract. As the research aim, the authors analyze theoretical and practical directions of increasing the competitiveness of products of agro-industrial complex of the republic and give recommendations on the formation and development of its competitive advantages. The article shows the problems of the industry that require accelerated decision-making. The key task is, first of all, refusal from the raw material orientation in agricultural sector, production of high-quality export-oriented agricultural products. In a pandemic, the public support of the regions largely determines the level and quality of life of their population. Food import and export volumes are considered. The conclusion on the need to improve measures aimed at increasing export potential of agricultural enterprises is made. Forecast of production of ready-made feed for farm animals is presented, taking into account the use of innovative technologies, which will contribute to the increase in the population number of cattle and its productivity. It is noted that in order to establish mutual interests of the State and small businesses, the growth of regional economic potential, efficient use of resources of local and republican budgets, consulting services are important, in particular, holding of consulting and training workshops, training programs. The necessity of a wide range of scientific research on the issues of development of country's agro-industrial production and ensuring the availability of knowledge of modern technologies through scientific and information support for agricultural producers, which allows to increase the competitive advantages of agri-industrial complex on domestic and foreign markets, has been justified. The forecasts of production and demand for agricultural products are calculated according to scientifically grounded norms per capita.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельскохозяйственная продукция, животноводческая отрасль, производство, спрос, конкурентоспособность, государственная поддержка, субсидирование, импорт, экспорт.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, ауыл шаруашылығы өнімі, мал шаруашылығы саласы, өндіріс, сұраныс, бәсекеге қабілеттілік, мемлекеттік қолдау, субсидиялау, импорт, экспорт.

Key words: agri-industrial complex, agricultural products, livestock production industry, production, demand, competitiveness, public support, subsidies, import, export.

Введение. При оценке конкурентоспособности агропромышленного комплекса важно учитывать природные и региональные условия, а также роль государства. Республика Казахстан располагает достаточными земельными и трудовыми ресурсами для решения проблемы продовольственной безопасности страны.

Республика является одной из 25 стран мира основных производителей сельскохозяйственного сырья, по оценкам экспертов ресурсы страны позволяют производить продовольствия в 3 раза больше, чем потребляет ее население.

В сельской местности проживает 41,3% населения страны, однако доля

сельского хозяйства в ВВП страны незначительна и составляет 4,4%, что свидетельствует о низкой производительности и эффективности труда по сравнению с другими отраслями экономики и развитыми странами [1, 2].

Слабое развитие отечественного машиностроения, труднодоступность льготных кредитов, дефицит инвестиций, низкая платежеспособность товаропроизводителей остаются серьезным тормозом развития агропромышленного производства. Аграрная наука находится не на должном уровне: научно обоснованные технологии плохо реализуются в растениеводстве и животноводстве, сорта и породы животных, разработанные местными учеными, не пополняются и не включаются в сельскохозяйственное производство, а импортируются из других стран.

Исследование показывает, наличие ресурсов не является гарантией стабильности экономического развития агропромышленного производства, в аграрной сфере незначительна интеграция с мировой экономикой, неразвита производственная и социальная инфраструктуры. Казахстан недостаточно готов к конкурентной борьбе за рынки сбыта.

Материал и методы исследования.

При анализе основных научных проблем, рассмотренных в статье, использовались общенаучные и эмпирические методы познания: логический и системный подходы, обобщение, анализ и синтез, сравнение. В связи с сочетанием указанных методов был обеспечен комплексный подход к цели исследования.

Изучение теоретических положений совершенствования конкурентоспособности сельхозтоваропроизводителей осуществлялось с помощью сравнительного анализа и обобщения. Логический метод использован в выявлении особенностей развития и качественных характеристик указанных явлений и процессов.

Для сбора и обработки практического материала использовались эмпирические методы исследования: оценка, методы статистико-экономического анализа, экономико-математическое моделирование с использованием компьютерных программ.

Теоретической основой проведенного исследования послужили труды и результаты фундаментальных и прикладных исследований отечественных и зарубежных ученых, специалистов в области государственной поддержки сельскохозяйственных предприятий. Информационной базой служат Постановления и программные до-

кументы Правительства РК, официальные данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, аналитические обзоры, периодические издания, Интернет-ресурсы.

Результаты и их обсуждение. Требуется ряд системных мер по господдержке АПК в целях финансового оздоровления отрасли, повышения доступности товаров, работ и услуг для СХТП, включая субсидирование в растениеводстве и животноводстве, а также развития государственного обеспечения субъектов АПК в области ветеринарной, фитосанитарной безопасности и водообеспечения, повышения эффективности государственного регулирования земельных отношений, технического регулирования и системы государственного контроля и надзора [3].

Стратегия в отрасли растениеводства предполагает в первую очередь диверсификацию производства, увеличение объемов производства сельскохозяйственной продукции путем перехода на научно обоснованные влагоресурсосберегающие технологии возделывания культур, обеспечение рационального использования земель сельскохозяйственного назначения, вовлечение в сельскохозяйственный оборот новых и ныне неиспользуемых земель, необходимо совершенствовать систему налогообложения.

В отрасли животноводства важно продолжить работу по повышению экспортного потенциала мяса КРС и стимулированию сельскохозяйственных товаропроизводителей к развитию мясного животноводства. Следует развивать племенную базу и повышать генетический потенциал скота и птицы, в том числе за счет импорта племенных животных для дальнейшей репродукции. Для развития животноводства необходимо принять комплекс мероприятий, стимулирующих развитие отгонного животноводства, в том числе овцеводства. Кроме того, требуется разработать меры по развитию кормопроизводства, восстановлению и обводнению деградированных пастбищных земель [4].

В сфере переработки сельскохозяйственной продукции актуальным остается техническое и технологическое перевооружение производства, а также переход на международные стандарты качества, для того чтобы расширить ассортимент продовольственных товаров и создать равные условия для конкуренции с основными торговыми партнерами по ЕАЭС. Необходимо проводить корректировки стратегических

По расчетам, в 2019г. потреблялось на душу населения за счет собственного производства мяса 72,6%, фруктов и ягод – 21,75%, сахара – 40,7%. В целом уровень общего спроса на продукцию, произведенную в республике по научно обоснованным стандартам потребления: мясо – 64,1%, молоко – 71,7%, яйцо – 91,3%, растительное масло – 185,8%, овощи – 138%, сахар – 52%.

Таблица 1 – Импорт продуктов в общем объеме потребления по республике за 2019 г.

Продукты питания	Потребление импортных продуктов питания (факт), тыс. т	Импортные продукты в общем потреблении продуктов питания (удельный вес), %
Мясо и мясопродукты в пересчете на мясо (в т.ч. птицы)	267,0	16,8
Рыба и рыбопродукты	5,0	75,0
Молоко и молочные продукты (в пересчете на молоко)	546,0	10,6
Яйцо и яйцепродукты (млн шт.)	14,0	0,05
Растительное масло и маслосодержащие продукты	188,0	40,3
Овощи и бахчевые культуры	439,0	11,1
Картофель	18,0	2,2
Фрукты, ягоды и продукты их переработки	819,0	47,0
Сахар	184,0	31,0
Примечание: рассчитано авторами по данным МСХ РК [9]		

Анализ показал, что Казахстан в большом объеме импортирует из других стран фрукты, молоко и молочную продукцию. Поэтому в ближайшее время необходимо увеличить производство этих продуктов питания. Некоторые продукты, которые не производятся в стране, могут быть импортированы из других государств в допустимых объемах.

Площадь пашни в стране составляет более 25 млн га, что позволяет выра-

шивать различные виды сельскохозяйственных культур. Казахстан – крупнейшая зерновая держава мира. В среднем за последние 10 лет экспорт зерна составляет от 3 до 10 млн тонн. На внешний рынок Казахстан поставляет 30% муки и 15% растительного масла, произведенного на отечественном рынке. В небольшом объеме поставляют молочные продукты, кондитерские изделия, шоколад, макароны и мясо птицы (таблица 2).

Таблица 2 – Экспорт сельскохозяйственной продукции в республике, тыс. тонн

Продукты питания	Год					В среднем за 2015-2019 гг.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Продукты переработки зерна	1 855,7	2 458,3	2 389,0	2 400,2	1 679,7	2156,6
Картофель	3,5	52,6	272,5	154,2	264,0	149,4
Фрукты, виноград и продукты их переработки	83,8	68,6	75,2	102,0	96,3	85,2
Семена подсолнечника	153,7	179,7	311,5	331,5	536,8	302,6
Растительное масло и маслосодержащие продукты	33,6	40,9	89,1	113,3	120,7	79,5
Мясо	14,0	14,9	11,8	20,0	25,3	17,2
Молоко и молокопродукты	97,1	46,8	54,8	105,1	154,3	91,6
Яйца и яйцепродукты, млн штук	111,2	137,6	332,5	569,2	433,6	316,8
Примечание: данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК https://old.stat.gov.kz . [10]						

В 2020г. по сравнению с предыдущим годом наблюдался рост потребления по четырем группам продуктов питания: рыба и морепродукты – на 10,5%, фрукты – на 3,5%, мясо и мясопродукты – на 1,5%, яйцо – на 0,6% [см.9]. Наибольшую долю в структуре рациона занимают хлебобулочные изделия (калорийность) – 42,3%, молоко и молочные продукты – 16,9, сахар – 10,9% и мясные продукты – 8,1% [11].

В условиях пандемии особенно возросло значение животноводческой отрасли, мероприятия по предотвращению продовольственного кризиса стали национальной стратегической задачей. Обострились проблемы сельского хозяйства, как и всех отраслей национальной экономики. К старым проблемам диспаритета цен, слабого технического, кадрового и финансового обеспечения добавились новые, вызванные карантинными мерами: снижение

покупательной способности и спроса, ограничение экспорта и импорта, удорожание производственных и финансовых ресурсов.

Со стороны государства сельскохозяйственным товаропроизводителям оказывается поддержка, в том числе по продвижению экспорта сельскохозяйственных товаров в рамках программ: Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы; Государственная программа «Национальная экспортная стратегия Республики Казахстан на 2018-2022 годы». Кроме того, в настоящее время в Казахстане реализуются государственные программы развития животноводства, на них вложены значительные средства.

В части животноводства проекты направлены на совершенствование технологий организации и ведения животноводческой деятельности с оптимальными затратами для повышения производительности отрасли, улучшения качества и увеличения объемов продукции.

В государственные программы включено: оснащение фермерских хозяйств, создание качественных условий для разведения животных, обеспечение благоприятных пастбищ, расширение кормовой базы и создание различных животноводческих комплексов, улучшение продуктивности скота. Результаты реализации этих программ находят отражение в обеспечении конкурентоспособности отрасли и продовольственной безопасности страны [12].

Программа субсидирования на животноводческом рынке направлена на обеспечение максимальной эффективности мер государственной поддержки отрасли по приоритетным направлениям. В частности, в скотоводстве субсидируется маточное поголовье с приплодом в привязке к проценту выхода.

Увеличены нормативы субсидирования племенного молодняка молочного направления, племенного молодняка свиней, суточных цыплят и племенного яйца родительской и прародительской формы. С учетом схемы региональной специализации субсидируются животноводческие отрасли регионального значения (верблюдоводство, коневодство, мараловодство, пчеловодство, козоводство).

Среди программ развития АПК особое место занимает бюджетная программа 267 «Повышение доступности образования и научных исследований», подпрограмма 100 «Информационная поддержка субъектов агропромышленного комплекса на безвозмездной основе».

Цель данной программы – обеспечение практического доступа к профессиональной информации и знаниям для всех субъектов животноводства.

В 2020г. на основе заявок субъектов АПК проведены тематические семинары и консультации в ряде областей Казахстана, в частности в Жамбылской, Атырауской, Кызылординской, Северо-Казахстанской, Мангистауской, Туркестанской, Алматинской, Восточно-Казахстанской, Западно-Казахстанской областях.

Программа семинаров объединила научные исследования для практического применения с учетом особенностей и проблем конкретного хозяйства, а также специализации животноводческой деятельности по 4 направлениям: мясное скотоводство, молочное скотоводство, овцеводство и коневодство.

Семинары проводились специалистами-экспертами, имеющими ученые степени и звания в соответствии с квалификационными требованиями и практикой, предъявляемыми в области ветеринарии и животноводства, в том числе приглашенными зарубежными экспертами.

Кроме того, в НПП РК «Атамекен» создан Центр агропромышленных компетенций, основной деятельностью которого является организация курсов повышения квалификации сельхозпроизводителей, разработка учебных программ и методик, направленных на обучение субъектов агропромышленного комплекса Республики Казахстан практическим навыкам применения современных технологий.

Одним из направлений Концепции Национального проекта по развитию АПК на 2022-2026 гг. выделено животноводство (молочное), государство поддержит сельскохозяйственной кооперации и семейные молочные фермы.

Основными проблемами развития молочного животноводства в настоящее время являются долгий срок окупаемости проектов, отсутствие залогового обеспечения, низкий уровень ветеринарии, дефицит кормов и низкая продуктивность. Остро наблюдается дефицит квалифицированных специалистов и неразвита цепочка добавленной стоимости [13].

С целью повышения конкурентоспособности животноводческой продукции государство через предоставление на безвозмездной основе доступных информационных и консультационных услуг (трансферт передовых технологий, накопление и передача зарубежного опыта по содержанию, кормлению, селекции, разведению

животных, диагностике инфекционных и других распространенных заболеваний у сельскохозяйственных животных) инвестирует фермеров.

Данная государственная программа имеет социальную значимость, так как большая часть сельскохозяйственных животных сосредоточена в частном секторе, на мелких фермах. На сегодняшний день около 70% продукции животноводства производится в хозяйствах населения. Животноводство является наиболее уязвимой частью сельского хозяйства из-за низкой эффективности мелких фермерских хозяйств, отсутствия крупных коопераций [14].

Анализ результатов тематических семинаров и консультаций показывает, что проблема обеспечения сельскохозяйственных животных достаточной и качественной кормовой базой является особенно актуальной. Специалисты животноводства местных органов власти, представители крестьянских хозяйств высказали мнение о необходимости внедрения технологии гидропоника для выращивания кормов, обеспечения ферм доступной технологией и оборудованием для производства собственной кормовой базы.

В условиях спада деловой активности агропромышленное производство РК нахо-

дится под особым вниманием правительства, так как ООН официально объявила о росте угрозы для рынков продовольствия. Угроза продовольственной безопасности республики: низкий объем возделывания кормовых культур, соответственно слабая кормовая база, низкая продуктивность КРС, слабое развитие перерабатывающей отрасли, хранения и продажи сельскохозяйственной продукции, зависимость от импорта сельскохозяйственной продукции [15].

В 2017-2019гг. посевные площади Казахстана увеличились на 295,9 тыс. гектаров. Почти половина площади кормовых растений (48,4%) принадлежит северным регионам Казахстана: Костанайская (16,8%), Акмолинская (11,1%), Северо-Казахстанская (11,0%) и Павлодарская (9,6%) области. 50,7% площадей для кормовых растений используются фермерскими хозяйствами, 48,9% – сельхозпредприятиями.

Анализ, основанный на динамике показателей предыдущих лет, показывает, что производство готовых кормов для сельскохозяйственных животных достигнет 2248 тыс. т – к 2022г., что на 29% больше объема производства в 2019 году. В период 2018-2019гг. среднегодовые темпы роста объемов готового корма в натуральной форме для животных составили 4,8% (таблица 3).

Таблица 3 – Прогноз производства готовых кормов для сельскохозяйственных животных на 2021-2022 гг.

Год	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Произведено комбикормов для сельскохозяйственных животных, тыс. тонн	1182	1321	1528	1738	1977	2248

На развитие кормопроизводства с 2022 по 2026г. МСХ РК выделяет 107,75 млрд. тенге. С увеличением площади происходит рост числа непосредственных потребителей – сельскохозяйственных животных. За 4 года количество крупного рогатого скота выросло на 19%, а лошадей – на 35%.

Согласно прогнозным данным, рассчитанным на основе динамических показателей прошлых лет, следует отметить, что в республике поголовье скота и птиц к 2022г. составит 8 354,8 тыс. голов (таблица 4).

Проблемы развития животноводства во всех регионах связаны с низким уровнем организации мясного скотоводства и овцеводства. В мясном скотоводстве и овцеводстве мало используются средства для повышения генетического потенциала животных, повышения продуктивности, такие как искусственное осеменение, стимуляция. Увеличение рентабельности в племенных, мелкотоварных хозяйствах зависит от продуктивности животных, что, в свою очередь, определяется уровнем селекционного прогресса.

Таблица 4 – Прогноз поголовья КРС на 2021-2022 гг.

Год	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Поголовье КРС, тыс. голов	6 241,2	6 764,2	7 150,9	7 436,4	7 882,2	8 354,8

Анализ показал, из представленных данных по продуктивности животных можно отметить, что фактическая продуктивность скота по всем видам отличается от

нормативных породных показателей продуктивности.

Низкая продуктивность связана с проблемами в организации содержания (корм-

ление, осеменение, профилактика заболеваний, лечение, формирование структуры стада, селекционная работа). Эти недостатки в организации содержания животных являются следствием слабой подготовки фермеров. Сказывается недостаточная информированность о новых технологиях и подходах к решению зоотехнических и ветеринарных задач в животноводстве. Из-за низкой продуктивности упущенная прибыль в совокупности превышает 10%.

Улучшение содержания животных во многом зависит от знаний, навыков и компетенций фермеров. Существует причинно-следственная связь между профессиональным образованием фермеров и эффективностью животноводства. Анализ показал, что применение фермерами знаний и технологий, полученных на семинарах и консультациях, проведенных в 2020г., может иметь результаты, выражающиеся в росте товарной стоимости продукции животноводства (по четырем направлениям) более 10-15% к 2025 году.

Для достижения такого результата, помимо обучения, необходимо инвестирование в приобретение племенного скота, семенного материала, специализированного оборудования и инвентаря. В ряду других мер – строительство и ремонт помещений для содержания скота, продвижение продуктов и программного обеспечения по поддержке организации процессов в животноводстве. Однако следует отметить, что без соответствующего специального обучения фермеров любые инвестиции будут неэффективными, так как все производственные процессы должны быть правильно организованы и реализованы.

Несмотря на карантинные меры, в сельском хозяйстве наблюдается положительная тенденция. По статистике, в 2020г. валовое производство сельскохозяйственной, лесной и рыбной продукции (услуг) в республике составило 3 732,3 млрд. долл., что на 2,2% больше уровня соответствующего периода прошлого года.

В 2020г. увеличение объема производства сельскохозяйственной, лесной и рыболовной продукции было связано с увеличением производства растениеводства на 2,4%, убоя скота и птицы по живому весу на 3,6% и надоев сырого молока на 3%.

Вышеизложенные тенденции в области сельского хозяйства основаны на том, что этот рынок является приоритетом для экономики страны.

Казахстан имеет ресурсные возможности для изменения ситуации по производству сельскохозяйственной, в том числе жи-

вотноводческой продукции на внутреннем и внешнем рынках. Рост отрасли окажет мультипликативный эффект на развитие перерабатывающей отрасли АПК, а это означает увеличение цепочки добавленной стоимости продукции животноводства на территории Казахстана. Только высокоразвитое агропромышленное производство служит основой для создания инновационных производственных мощностей в пищевой и легкой промышленности, поддержания продовольственной безопасности республики.

Заключение

1. Низкая конкурентоспособность аграрных структур по отношению к иностранным производителям проявляется в преобладающей ориентации на внутренний рынок и, как следствие, в значительном снижении экспортной активности.

2. Важное значение для эффективного развития малых форм хозяйств имеет государственная поддержка. Для решения проблемы кормопроизводства необходимо стимулирование развития кормовых культур и увеличения инвестиций в оросительные системы.

Недостаточное инвестирование средств в сельскохозяйственную инфраструктуру и аграрную логистику также сдерживает развитие экспорта. Для повышения конкурентоспособности отечественной продукции необходимо постепенно снижать производственные и логистические затраты, сокращать затраты по всей продуктовой цепочке, увеличивать инвестиции на внедрение инновационных технологий и развитие цифровизации в агропромышленном комплексе.

3. Реализация инновационных проектов в сельском хозяйстве, в том числе в животноводстве, требует использования новых эффективных научно обоснованных технологий выращивания и содержания сельскохозяйственных животных, что позволяет поддерживать их продуктивность на уровне устойчивых породных характеристик. Однако раздробленность и мелкоформированность агроформирований сдерживают внедрение инновационных технологий в сельскохозяйственное производство.

4. Остро стоит проблема обеспечения производителям сельскохозяйственной продукции доступности современных знаний, инновационных технологий и результатов современных научных исследований по животноводству в государственном масштабе. Необходима программа обучения фермеров лучшим мировым практикам

и технологиям ведения хозяйства и аграрного менеджмента.

5. Усиливающийся процесс глобализации мировой экономики отражается на функционировании отечественного агропродовольственного комплекса, требуются новые подходы к исследованию устойчивости его развития, к созданию условий для развития конкурентоспособного аграрного производства и равновесного функционирования агропродовольственного рынка.

6. В республике в качестве меры государственного управления конкурентоспособностью сельскохозяйственной продукции предлагается совершенствовать программы подготовки специалистов в учебных заведениях с учетом мирового опыта, в условиях экономической нестабильности развивать эффективную систему сельскохозяйственного консультирования, а также расширять возможности проведения исследований в НИИ в целях разработки методологии и методики построения и выработки стратегической программы повышения конкурентоспособности агропромышленной продукции.

При этом предусмотреть разработку нормативов прогнозной конкурентоспособности товаров, что будет способствовать эффективному управлению конкурентоспособными преимуществами регионов. С применением нормативов разработать стратегию конкурентоспособности на основе инновационных проектов.

Список литературы

- [1] Мизанбекова, С.К., Жумаханов, Ж. Обеспечение продовольственной безопасности в странах Евразийского экономического союза // Концепция развития науки и инноваций: взгляд молодых ученых: Материалы Междунар. науч.- практ. конф. – Алматы: Каспийский университет, 2016. - С. 307- 312.
- [2] Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан за 2015-2019 годы: статистический сборник. - Нур-Султан: Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, 2020. – 221 с.
- [3] Першукевич, П.М Продовольственное самообеспечение как основа продовольственной безопасности (методика оценки) // Перспективы развития агропромышленного комплекса: региональные и межгосударственные аспекты: Материалы Междунар. науч.-практ. конф.- Новосибирск, 2018.-С. 3-9.
- [4] Рекомендации по совершенствованию механизма государственной поддержки производства и реализации продукции и продовольствия в условиях интеграции стран

ЕАЭС. Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан. - Алматы, 2016. - 46 с.

[5] Калиев, Г.А. Стратегические приоритеты развития АПК Казахстана / Г.А. Калиев // Никоновские чтения. – 2019. – №24. – С. 421-425.

[6] Абуов, К.К. Агроөнеркәсіптік аймақты басқарудағы ақпараттық технологиялар / К.К. Абуов, А.С.Нарынбаева // Проблемы агрорынка. – 2016.- № 1.- Б. 47-52.

[7] Керімбек, Ф.Е. Проблемы повышения конкурентоспособности агропромышленного производства / Ф.Е. Керімбек, Р.Б. Сартова, Д.З. Айгужинова // Проблемы агрорынка. – 2016.- № 3.- С. 35-39.

[8] Послание Главы государства К.-Ж. Токаева народу Казахстана «Казахстан в новой реальности: время действий» [Электронный ресурс]. - 2020. – URL: <https://www.akorda.kz>. (дата обращения: 02.02.2021).

[9] Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2019.-URL: <https://www.gov.kz>. (дата обращения: 15.01.2021).

[10] Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2019.-URL: <https://www.stat.gov.kz>. (дата обращения: 08.01.2021).

[11] Аграрные новости Казахстана. Информационный бюллетень «Германо-Казахстанский аграрно-политический диалог» [Электронный ресурс].- 2020.- URL: <https://agardialog-kaz.de/post/informacjonnyj-byulleten-dekabr-2020g/> (дата обращения: 08.01.2021).

[12] Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 гг. - Астана, 2017. - 94 с.

[13] Что представляет собой рынок животноводства и каково его развитие [Электронный ресурс].-2021.-URL: <https://forbes.kz>. (дата обращения: 15.02.2021).

[14] Нуркужаев, Ж.М. Государственная поддержка малых форм хозяйствования в аграрном секторе Казахстана, некоторые аспекты консультационных и обучающих мер (рекомендации) / Ж.М. Нуркужаев, М.И. Сигарев. – Алматы: Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий, 2020. - 21 с.

[15] Heigermoser Maximilian, Glauben Thomas COVID-19, the oil price slump and food security in low-income countries [Electronic resource].- 2020.- URL: <http://www.iamo.de/en/publications/iamo-policy-briefs/> (date of access: 02.02.2021).

References

- [1] Mizanbekova, S.K., Zhumakhanov, J. Ensuring food security in the countries of the Eurasian Economic Union // Concept of

development of science and innovation: the view of young scientists: Proceedings of the Intern. scientific - practical. conf. - Almaty: Caspian University, 2016. - PP. 307- 312.

[2] Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan for 2015-2019: statistical collection. - Nur-Sultan: Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, 2020.- 221 p.

[3] Pershukovich, P.M. Food self-sufficiency as the basis of food security (assessment methodology) // Prospects for the development of agri-industrial complex: regional and interstate aspects: Proceedings of the Intern. scientific-practical conf. - Novosibirsk, 2018. - PP. 3-9.

[4] Recommendations for improving the public support mechanism for production and sale of products and food in the context of the integration of the EAEU countries. Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan. - Almaty, 2016.- 46 p.

[5] Kaliev, G.A. Strategic priorities for the development of the AIC of Kazakhstan / G.A. Kaliev // Nikonov Readings. - 2019. - No. 24. - PP. 421-425.

[6] Abuov, K.K. Information technologies in agro-industrial sector management / K.K. Abuov, A.S. Narynbayeva // Problems of AgriMarket. - 2016.- № 1.- PP. 47-52.

[7] Kerimbek, G.E. Problems of increasing the competitiveness of agri-industrial production/ G.E. Kerimbek, R.B. Sartova, D.Z. Aiguzhinova // Problems of AgriMarket. -2016.- № 3.- PP. 35-39.

[8] Message from the President of the State K.-Zh. Tokayev to the people of Kazakhstan "Kazakhstan in a new reality: the time of action"

[Electronic resource].- 2020. - URL: <https://www.akorda.kz>. (date of access: 02.02.2021).

[9] Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource].-2019.-URL: <https://www.gov.kz> (date of access: 15.01.2021).

[10] Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource].- 2019.-URL: [https://www/stat.gov.kz](https://www.stat.gov.kz). (date of access: 08.01.2021).

[11] Agricultural news of Kazakhstan. Information bulletin "German-Kazakh agricultural-political dialogue" [Electronic resource].-2020.-URL: <https://agrardialog-kaz.de/post/informaczionnyj-byulleten-dekabr-2020g/> (date of access: 08.01.2021).

[12] The State program on development of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021. - Astana, 2017. - 94 p.

[13] What the livestock market looks like and how it develops [Electronic resource].- 2021.-URL: <https://forbes.kz> (date of access: 15.02.2021).

[14] Nurkuzhayev, Zh.M. State support of small business in agricultural sector of Kazakhstan, some aspects of consulting and training measures (recommendations) / Zh.M. Нуркужаев, М.И. Цигарев.-Almaty: Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, 2020. - 21 p.

[15] Heigermoser Maximilian, Glauben Thomas COVID-19, the oil price slump and food security in low-income countries [Electronic resource].- 2020.- URL: <http://www.iamo.de/en/publications/iamo-policy-briefs/> (date of access: 02.02.2021).

Информация об авторах:

Нарынбаева Айна Сериковна; доктор экономических наук, ассоциированный профессор; профессор кафедры «Бизнес и управление»; Инновационный Евразийский университет; г.Павлодар, 140000 ул. М. Горького 102/4, Казахстан; narynbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6700-2030>

Шахман Ертарғын Тойғанұлы; докторант PhD кафедры «Бизнес и управление»; Инновационный Евразийский университет; г.Павлодар, 140000, ул. М. Горького 102/4, Казахстан; shakhman2015@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0457-2247>

Авторлар туралы ақпарат:

Нарынбаева Айна Сериковна; экономика ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессоры; «Бизнес және басқару» кафедрасының профессоры; Инновациялық Еуразия Университеті; Павлодар қ., 140000 М. Горький көшесі 102/4, Қазақстан; narynbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6700-2030>

Шахман Ертарғын Тойғанұлы; PhD докторанты «Бизнес және басқару» кафедрасы; Инновациялық Еуразия Университеті; Павлодар қ., 140000, М. Горький көшесі 102/4, Қазақстан; shakhman2015@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0457-2247>

Information about authors:

Narynbayeva Aina Serikovna, Doktor of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the Department of Business and Management; Innovative University of Eurasia; Pavlodar, 140000 M. Gorky str. 102/4, Kazakhstan; narynbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6700-2030>

Shakhman Yertargyn Toiganuly; PhD student of Department of Business and Management; Innovative University of Eurasia; Pavlodar, 140000, M. Gorky str. 102/4, Kazakhstan; shakhman2015@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0457-2247>

ОВОЩЕВОДСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ

**ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
КӨКӨНІС ШАРУАШЫЛЫҒЫ**

VEGETABLE GROWING OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN TERMS OF PANDEMIC

Е.Е. ГРИДНЕВА*

к.э.н., доцент

Г.Ш. КАЛИАКПАРОВА

PhD

Академия «Кайнар», Алматы, Казахстан

**электронная почта автора: elengred@mail.ru*

Е.Е. ГРИДНЕВА*

э.ғ.к., доцент,

Г.Ш. ҚАЛИАҚПАРОВА

PhD

«Қайнар» академиясы, Алматы, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: elengred@mail.ru*

Y.E. GRIDNEVA*

C.E.Sc., Associate Professor

G.SH. KALIAKPAROVA

PhD

Kainar Academy, Almaty, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: elengred@mail.ru*

Аннотация. С распространением пандемии COVID-19 в большинстве стран после принятия экстренных мер по предотвращению распространения коронавирусной инфекции были реализованы различные экономические меры для поддержки населения и стабилизации экономики. В мире происходят глобальные изменения, что связано с вопросами кооперации, управленческой деятельности, использующей широкий спектр методов, преобразованиями в агропромышленном комплексе. Для обеспечения продовольственной безопасности страны возрастает роль аграрного сектора республики. Авторами изучены основные направления эффективного развития овощеводства в южном регионе страны. Выявлены проблемы овощеводческого подкомплекса АПК. На основе анализа дана их оценка, а также потенциала инновационной активности отрасли. Отмечаются большие перспективы рынка овощей, поскольку наращиваются объемы потребления этих продуктов, богатых витаминами, минералами, необходимых для организма, а также сбалансированного питания. Решение проблем – в переходе на индустриальные технологии, широкое распространение бизнес-идей. Рассмотрены меры, необходимые для расширения сферы внедрения высокопроизводительных технологий в овощном секторе. Показана важность государственной поддержки для роста производства овощной продукции. Выявлены дестабилизирующие факторы конкурентоспособности овощеводства в Казахстане, разработаны предложения, направленные на повышение эффективности этой отрасли на основе инноваций. Авторы констатируют необходимость инновационной перестройки в вопросах селекции и семеноводства овощных культур, государственного сортоиспытания, контроля за использованием пестицидов. Уровень обеспеченности населения овощной продукцией, а перерабатывающей промышленности сырьем определяются развитием и размещением овощеводства в республике, обеспеченности рабочей силой и транспортной доступности рынков сбыта.

Аңдатпа. COVID-19 пандемиясының таралуымен көптеген елдерде коронавирустық инфекцияның таралуын болдырмау үшін шұғыл шаралар қабылданғаннан кейін халықты қолдау және экономиканы тұрақтандыру үшін түрлі экономикалық шаралар қолданылды. Әлемде жаһандық өзгерістер болып жатыр, бұл кооперация, әдістердің кең спектрін пайдала-

натын басқару қызметі, агроөнеркәсіптік кешендегі өзгерістер мәселелерімен байланысты. Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін республиканың аграрлық секторының рөлі артып келеді. Авторлар еліміздің оңтүстік өңірінде көкөніс шаруашылығын тиімді дамытудың негізгі бағыттарын зерттеді. АӨК көкөніс өсіру кешенінің мәселелері анықталған. Талдау негізінде оларға баға, сондай-ақ саланың инновациялық белсенділігінің әлеуеті берілген. Көкөністер нарығының болашағы зор, өйткені организм үшін қажетті дәрумендерге, минералдарға бай, сондай-ақ теңдестірілген тамақтану осы өнімдерді тұтыну көлемі артып келеді. Проблемаларды шешу – индустриялық технологияларға көшу, бизнес-идеяларды кеңінен тарату болады. Көкөніс секторында жоғары өнімді технологияларды енгізу саласын кеңейту үшін қажетті шаралар қаралған. Көкөніс өнімдері өндірісінің өсуі үшін мемлекеттік қолдаудың маңыздылығы көрсетілген. Қазақстанда көкөніс өсірудің бәсекеге қабілеттілігін тұрақсыздандыратын факторлар анықталды, инновациялар негізінде осы саланың тиімділігін арттыруға бағытталған ұсыныстар әзірленген. Авторлар көкөніс дақылдарын іріктеу және тұқым өсіру, мемлекеттік сұрыпты сынау, пестицидтерді пайдалануды бақылау мәселелерінде инновациялық қайта құру қажеттілігін айтады. Халықтың көкөніс өнімдерімен, ал қайта өңдеу өнеркәсібінің шикізатпен қамтамасыз етілу деңгейі республикада көкөніс шаруашылығын дамыту мен орналастырумен, жұмыс күшімен қамтамасыз етілуімен және өткізу нарықтарының көліктік қолжетімділігімен айқындалады.

Abstract. With the spread of the COVID-19 pandemic in most countries, after the adoption of emergency measures to prevent the spread of coronavirus infection, various economic measures have been implemented to support the population and stabilize the economy. Global changes are taking place in the world, which is associated with issues of cooperation, management activities using a wide range of methods, transformations in agro-industrial complex. To ensure food security of the country, the role of agricultural sector of the republic is increasing. The authors explored main directions of the effective development of vegetable growing in the southern region of the country. The issues of vegetable-growing subcomplex of agri-industrial complex have been identified. Based on the analysis, their assessment, as well as the potential of the industry's innovative activity are presented. There are great prospects for vegetable market, as the consumption of these products, which are rich in vitamins, minerals necessary for the organism, as well as a balanced diet, is increasing. The solution to the problems is in the transition to industrial technologies, the widespread dissemination of business ideas. The measures necessary to expand the scope of introduction of high-performance technologies in the vegetable sector are considered. The importance of public support for the growth of vegetable production is shown. The destabilizing factors of competitiveness of vegetable growing in Kazakhstan have been identified, proposals on improvement of the efficiency of this industry have been developed which are based on innovation. The authors state the need for innovative restructuring in breeding and seed production of vegetable crops, public variety testing, and control over the use of pesticides. The level of provision of the population with vegetable products, and processing industry with raw materials are determined by the development and location of vegetable growing in the republic, as well as labor provision and transport accessibility of sales markets.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, овощеводство, пандемия, кооперация, инновационная активность, экология, сбалансированное питание, конкурентоспособность, индустриальное развитие, продовольственная безопасность.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, көкөніс шаруашылығы, пандемия, кооперация, инновациялық белсенділік, экология, теңгерімдік қоректену, бәсекеге қабілеттілік, индустриялық даму, азық-түлік қауіпсіздігі.

Key words: agri-industrial complex, vegetable growing, pandemic, cooperation, innovative activity, ecology, balanced nutrition, competitiveness, industrial development, food security.

Введение. Агропромышленный комплекс страны определяет продовольственную безопасность населения и является важным стратегическим направлением экономики.

По прогнозам организации экономического сотрудничества и развития ОЭСР-ФАО на 2020-2029гг., результаты пандемии

приведут к подрыву продовольственной безопасности во всем мире, а также к снижению спроса.

Сейчас ситуация в АПК такова, что в результате последствий пандемии происходит сокращение количества рабочих рук, снижаются границы и возможности сбыта, возникает неопределенность в сельскохо-

зяйственном производстве, переработке продовольствия, на транспорте и в логистике, что вызывает сдвиги в спросе на продовольствие и продовольственные услуги, при этом научно-технический прогресс требует качественно новой техники и инновационных технологий.

Для преодоления последствий кризиса АПК Казахстана требуется трансформация концепции управления, внедрение инноваций особенно в одной из приоритетных отраслей пищевой промышленности – овощной отрасли. Повышение эффективности функционирования овощного производства в условиях пандемии коронавируса важно для безостановочного предоставления населению продовольственных товаров. Такое положение дает уверенность в защищенности и надежности государственной поддержки. Овощи являются одним из важных компонентов питания, сбалансированным и витаминизированным продуктом необходимым для поддержания организма.

Авторы ставят задачу показать возможности конкурентоспособности отечественного овощеводства, возможность его научной и практической трансформации на индустриально-инновационный рост.

Материал и методы исследования. Современная агроэкономическая наука основывается на обоснованности и доказательности исследуемого материала и обусловлена применяемыми приемами и методами, которые имеют свои характерные особенности. Информационно-аналитическую базу проводимых исследований составляют публикации отечественных и зарубежных ученых в профессиональных периодических изданиях в области устойчивого развития овощного производства, нормативно-правовые акты, которые легли в основу статьи.

Информационной базой исследования являются документальные и электронные источники научной информации. Отбор литературных источников осуществлялся с использованием информационного запроса на ключевые слова. Основными критериями выбора информационных источников являются авторитетность издания, актуальность, полнота и достоверность представленной информации.

В основу написания статьи легли диалектический метод познания и метод экономического анализа; здесь использовались экономико-статистический подход, метод сравнительного анализа и системно-структурный подход. Авторами произведе-

на региональная оценка развития и анализ последствий пандемии коронавируса.

Результаты и их обсуждение. Территория Казахстана имеет все возможности для выращивания самых разнообразных высококачественных, продуктов питания, которые при этом будут экологически чистыми. Грунты в овощеводстве условно подразделяют на два – открытый и закрытый [1, с.39].

В республике выращиваются самые различные виды овощей, среди них пасленовые, бобовые, капустные и т.д.

Современное состояние развития отрасли показывает, что сельскохозяйственные площади под посевные овощные культуры увеличились в 2 раза, при этом валовые сборы выросли в 4 раза. К примеру, если в 1991г. общая посевная площадь под овощные культуры составляла 74,7 тыс.га, то уже в 2020г. их рост увеличился более, чем в 2 раза, составив 150 тыс.га площадей.

Статистика показывает, что в 1991г. было собрано 954,9 тыс. общей массы овощей, при этом средняя урожайность составляла 12,1т/га. В 2020г. валовые сборы овощной продукции выросли до 3 800 тыс. т, урожайность в среднем составляет 25 т с гектара. Такие показатели связаны с диверсификацией овощеводства, с расширением ассортимента овощных культур.

Опять же для сравнения, государственным реестром селекционных достижений, допущенных к использованию в Республике Казахстан в 1991г. по 8 типам сельскохозяйственных культур было обозначено всего по 12 отечественных видов и гибридов, то в прошлом году по 25 видам овощебахчевых культур и картофеля здесь уже числится порядка двух сотен сортов и гибридов.

Также за данный период наблюдается быстрый рост тепличного хозяйства: 1991г. – 560 га теплиц, 2020г. – 1 200 гектаров. При этом широко стало развиваться временное пленочное укрытие в виде парников, туннелей и т.д. [2].

Статистические данные овощеводства показывают его значительное развитие именно в южном регионе, чему способствуют природные и климатические условия. Так объем производства по всей отрасли из 3 415,74 тыс.т только 2 387,6 тыс.т (69,9%) принадлежит югу Казахстана. Анализ данных по региону показывает, что здесь первенство в сборе урожая принадлежит Алматинской области – 923,8 тыс.т, или 27%, затем идут Туркестанская, Жамбылская и Кызылординская области (таблица).

Таблица – Выработка овощных и бахчевых культур в южном регионе Казахстана

Регион	Сбор овощей		Бахчевые	
	тыс. т	%	тыс. т	%
Алматинская область	923,8	27	106,2	5,1
Туркестанская область	747,6	21,9	1 383,3	66,3
Жамбылская область	643,4	18,8	259,8	12,4
Кзылординская область	72,8	2,1	116,9	5,6

Примечание: составлена авторами по данным [3, с. 126].

При этом первенство по сбору бахчевых культур, приходящихся на южный регион Казахстана, принадлежит Туркестанской области, где из 89,4% возделывания данной культуры принадлежит 66,3%, или 1383,3 тыс. тонн.

Период 2013-2017гг. характерен увеличением площадей под овощные культуры на 8,7%. Отсюда урожайность овощной продукции выросла на 19,9%, бахчевых культур – на 40,7%. Производство обозначилось ростом до 67,3%. Валовой сбор повысился до 24,2%.

В вышеназванный период на юге Казахстана происходит рост плодоовощной продукции, так, например, в Жамбылской области количество овощей выросло на 50,8%, бахчевых – на 52,6%, а в Алматинской области прирост овощей – 6,2%, бахчевых – 14,1% [см.3, с. 126]. Но и этого оказывается недостаточно, выработка производства овощей не покрывает потребностей населения.

Под производство картофеля в Казахстане ежегодно отводится более 200 тыс.га земли. При средней урожайности 20-25 т с га ежегодно выращивается более 2 млн 200 тыс. т картофеля. В 2019г. под выращивание картофеля и других овощных и бахчевых культур было выделено 458,3 тыс. га земли [4].

По медицинским нормам на одного человека в год необходимо потребление 100 кг картофеля. В стране с населением на 1 января 2021г. составляет 18 050 000 человек [5]. Нам необходимо производить 1,9 млн т, плюс ежегодно семян 900-1000 тыс. тонн.

Под овощные культуры отводится 110-115 тыс. га ежегодно, под бахчевые более 50 тыс. гектаров. Согласно медицинским нормам необходимое потребление овощей в год – 120-130 кг на 1 человека, фруктов – 120 кг, бахчевых – 23 килограмма. Значит, по этим показателям мы должны производить около 3,5 млн т этой продукции. По статистическим данным, республика обеспечивает себя этой продукцией и даже

какие-то виды экспортирует, например, лук в Россию [6, с. 182].

Следует отметить, производство овощей имеет сезонность. По медицинским нормативам в год требуется в среднем 120 кг овощей на 1 человека, в Казахстане этот норматив выполняется.

В среднем, в сезон урожая потребление таких наиболее популярных овощей как помидоры и огурцы составляет 5,6 кг и 3,7 кг соответственно на душу населения. Зато в другие периоды они наиболее чувствительны к сезонным колебаниям, их потребление с осени по весну в 4-11 раз меньше вышеназванного объема [7].

В овощах содержатся минеральные соли, растительный белок, антиоксиданты, различные витамины и т.д., которые так необходимы для организма человека, представляя важную пищевую и биологическую ценность [8].

В Казахстане помимо сбора свежей овощной продукции также занимаются ее переработкой, при этом основная масса овощей подлежит консервации – 55,5%, также большая доля принадлежит томатной продукции 43,4% [см.3, с. 128].

Наиболее распространенными у населения продуктами являются томаты и консервированные томатопродукты. Здесь конкуренцию составляют такие страны как Россия, Узбекистан, Иран, Венгрия. Спрос внутри страны в томатной пасте Казахстан обеспечивает на 71,6%, в томатных концентратах на 28,4%. Здесь основным поставщиком является Китайская народная республика [см.8].

Глобальное экономическое влияние COVID-19 создает дополнительную нагрузку на экономику страны. Введенные ограничения в виде режима ЧП в 2020г. уже привели к значительным убыткам для бизнеса, возникли сложности с посевной компанией вследствие запрета на передвижение. В регионы не были своевременно транспортированы семена, запасные части, поставка ГСМ, средств защиты и т.д. Запрещение реализации урожая за границу привело к тому, что большая его часть бы-

ла реализована либо по слишком низким ценам, либо испортилась [9].

Была хорошо налажена поставка свежих овощей по принципу «с поля – на стол», когда только что собранные овощи поставлялись в школы, детские сады, на предприятия общественного питания. Эти производители были вынуждены искать новые пути для реализации своей продукции. Частично, эта проблема решена за счет увеличения предложений со стороны розницы и торговых сетей. Усиление пограничного контроля в период пандемии также внесло свои коррективы в процессы поставки удобрений и агрохимикатов.

Государством в свою очередь принимались меры для постоянного снабжения казахстанцев продуктами питания. Например, Министерство финансов РК приняло решение об освобождении от импортных пошлин наиболее важные для населения продовольственные товары с целью насыщения внутреннего рынка; установлен «зеленый коридор» для социально значимых продуктов, в том числе и овощей на таможенных границах.

Наряду с этим рассматривается возможность снижения налога на добавленную стоимость на определенный период на сельскохозяйственную продукцию и продукты питания, а также обнуление пошлин критически важному импорту [10, с. 93].

Тем не менее, на данный момент в овощной отрасли остались еще не решенные вопросы: плохо развита логистика, не хватает сезонных рабочих. Следует обратить внимание на одну из острых проблем – это нехватка или отсутствие овощехранилищ в отдельных районах Южно-Казахстанского региона.

Значительная часть хранилищ не соответствует современным требованиям, более 80% зданий и оборудования были построены или модернизированы еще до 2000 года. Вследствие их изношенности необходим качественный ремонт. При сортировке овощей и фруктов здесь преобладает ручной труд. К потере товарных качеств продукта ведет слабая оснащенность овощехранилищ холодильными морозильными установками.

Казахстанские банки не проявляют особого энтузиазма в кредитовании проектного финансирования, хотя данная инициатива могла бы помочь сельскохозяйственным производителям решить многие финансовые вопросы. Другим таким фактором сдерживания развития отрасли является отдаленность населенных пунк-

тов, часто возникают проблемы и с электро- и газоснабжением.

Заключение

1. Среди важных препятствий, сдерживающих внедрение инноваций в овощном секторе, можно назвать следующие: не достаточно развиты биотехнологии выращивания и разведения овощных культур, а также ограничена степень логистических процессов, к которым можно отнести формирование и развитие торгово-логистических центров, центров по дислокации и перераспределению оптовой продукции.

Зачастую многие сельскохозяйственные работы ведутся по старинке, здесь важно повышать квалификацию аграриев и фермеров, изучать новые технологии, особенности отрасли, биотехнологические процессы, положительный опыт других сельскохозяйственных формирований, а также зарубежный опыт. Намеренное снижение цен и конкуренция соседних и дальних зарубежных стран также накладывают свой негативный отпечаток на развитие овощеводства.

2. Пути решения. Авторы предлагают, решая все вышеперечисленные проблемы, совершенствовать овощехранилища, которые бы имели ресурсосберегающее оборудование и соответствовали новым высоким технологиям сохранности урожая, дополнительно развивать механизмы хранения и переработки продукции.

3. Государственная поддержка. Государственная политика в области развития и совершенствования овощеводства необходима при создании взаимовыгодных отношений между производителями, поставщиками и потребителями продукции и поддержки овощных кластеров. А также при создании кредитных линий, поощряющих производство овощных культур, переработку овощей в местах их производства, тем самым сокращая потери сырья.

4. Связь с наукой. Большим подспорьем в развитии овощеводства может стать связь с вузами, научно-проектными институтами. Здесь ведутся разработки и эксперименты в области цифровизации, развития высоких технологий, в области микробиологии и т.д., которые могут пригодиться в практической деятельности.

Таким образом, комплексное продвижение всех вышеназванных мер может привести к ускорению перехода овощеводства на инновационный путь развития, повысить результативность вкладов в плодОВОЩНОЙ сектор страны, а также более

эффективно использовать как природные, так и трудовые ресурсы отрасли.

Список литературы

- [1] Габимова, Е.Н. Овощеводство: учеб. пособие по направлениям подготовки /Е.Н. Габимова, В.К. Мухоморова. - Персиановский: Донской ГАУ, 2019. - Ч.1. - 180 с.
- [2] Овощеводство Казахстана требует модернизации [Электронный ресурс].-2020.- URL: <https://agroinfo.kz/ovoshhevodstvo-kazakhstana-trebuuet-modernizacii/> (дата обращения: 30.12.2020).
- [3] Акимбекова, Г.У. Современное состояние и потенциал развития сферы хранения и переработки плодовоовощной продукции в Республике Казахстан / Г.У. Акимбекова, А.С. Сапаров, А.Б. Баймуханов, У.Р. Каскабаев // Проблемы Агрорынка. - 2018. - № 4. - С.125-133.
- [4] В создании овощного кластера необходима поддержка республиканских органов [Электронный ресурс].-2020.-URL: <https://www.zakon.kz/98035-v-sozdanii-ovosh-hnogo-klastera.html> (дата обращения: 29.01.2021).
- [5] Население Казахстана [Электронный ресурс].-2021.- URL: <https://countrysmeters.info/ru/Kazakhstan> (дата обращения: 28.01.2021).
- [6] Гриндева, Е.Е. Инновационное развитие плодовоовощной отрасли Южно-Казахстанского региона / Е.Е. Гриндева, Г.Ш. Калиакпарова, Н.М. Калманова //Проблемы агрорынка.-2020.-№3.-С.180-186 DOI: 10.46666/2020.2708-9991.22.
- [7] Анализ производства и потребления овощей, состояние тепличной отрасли в Республике Казахстан [Электронный ресурс].- 2020.- URL: <https://pandia.ru/text/81/511/89758-4.php> (дата обращения: 30.12.2020).
- [8] Овощеперерабатывающая промышленность Казахстана: состояние и проблемы [Электронный ресурс].-2020.-URL:<https://agro-mart.kz/ovoshpererabatyivayushhaya-promyshlennost-kazahstana-sostoyanie-i-problemyi> (дата обращения: 29.01.2021).
- [9] Какие события 2020 года стали самыми важными для АПК [Электронный ресурс]. - 2020. - URL: <https://kapital.kz/economic/92314/kakiye-sobytiya-2020-goda-stali-samymi-vazhnyimi-dlya-apk.html> (дата обращения: 18.11.2020).
- [10] Kaliakparova, G. Sh. Economic Instruments to Support the Population and Eliminate the Consequences of Applying Emergency Measures to Protect the Country's / G.Sh. Kaliakparova, Y.E. Gridneva, S.S. Assanova, K.Sh. Syzdykova, S.B. Sauranbay // Security Journal of Security and Sustainability Issues

online.- 2020 September.-Vol.10.-N1.- PP.91-100 DOI: 10.9770/jssi.2020.10.1.

References

- [1] Gabibova, E.N. Vegetable growing: training manual on training areas/ E.N. Gabibova, V.K. Mukhortova.-Persianovsky: Donskoy GAU, 2019. - Part 1. - 180 p.
- [2] Vegetable growing in Kazakhstan requires modernization [Electronic resource].- 2020.-URL:<https://agroinfo.kz/ovoshhevodstvo-kazakhstana-trebuuet-modernizacii/> (date of access: 30.12.2020).
- [3] Akimbekova, G.U. Current state and development potential of fruit and vegetable products storage and processing sphere in the Republic of Kazakhstan / G.U. Akimbekova, A.S. Saparov, A.B. Baimukhanov, U.R. Kaskabayev // Problems of AgriMarket. - 2018. - No. 4. - PP.125-133.
- [4] Formation of vegetable cluster requires support of the republican authorities [Electronic resource].- 2020.- URL:<https://www.zakon.kz/98035-v-sozdanii-ovoshhnogo-klastera.html> (date of access: 29.01.2021).
- [5] Population of Kazakhstan [Electronic resource].- 2021.- URL: <https://countrysmeters.info/ru/Kazakhstan> (date of access: 28.01.2021).
- [6] Gridneva, E.E. Innovative development of fruit and vegetable sector of the South Kazakhstan region / E.E. Gridneva, G.Sh. Kaliakparova, N.M. Kalmanova // Problems of AgriMarket.-2020.- №3.- PP.180-186 DOI: 10.46666 / 2020.2708-9991.22.
- [7] Analysis of production and consumption of vegetables, state of greenhouse industry in the Republic of Kazakhstan [Electronic resource].- 2020.- URL: <https://pandia.ru/text/81/511/89758-4.php> (date of access: 30.12.2020).
- [8] Vegetable processing industry of Kazakhstan: state and problems [Electronic resource].- 2020.- URL:<https://agro-mart.kz/ovoshpererabatyivayushhaya-promyshlennost-kazahstana-sostoyanie-i-problemyi> (date of access: 29.01.2021).
- [9] What events of 2020 have become the most important for AIC[Electronic resource]. - 2020. - URL: <https://kapital.kz/economic/92314/kakiye-sobytiya-2020-goda-stali-samymi-vazhnyimi-dlya-apk.html> (date of access: 18.11.2020).
- [10] Kaliakparova, G. Sh. Economic Instruments to Support the Population and Eliminate the Consequences of Applying Emergency Measures to Protect the Country's / G.Sh. Kaliakparova, Y.E. Gridneva, S.S. Assanova, K.Sh. Syzdykova, S.B. Sauranbay // Security Journal of Security and Sustainability Issues online.- 2020 September.-Vol.10.-N1.- PP.91-100 DOI: 10.9770/jssi.2020.10.1.

Информация об авторах:

Гриднева Елена Евгеньевна; кандидат экономических наук, доцент; профессор Академии «Кайнар»; 050013 г. Алматы, 050013 ул. Сатпаева 7 А, Казахстан; elengred@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3279-2036>

Калиакпарова Гульнар Шаймардановна; PhD; заведующая кафедрой «Экономика и бизнес» Академии «Кайнар»; г. Алматы, 050013 ул. Сатпаева 7 А, Казахстан; GK_2003@rambler.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1859-9774>

Авторлар туралы ақпарат:

Гриднева Елена Евгеньевна; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; «Кайнар» академиясының профессоры; Алматы қ., 050013 Сатпаева көшесі 7 А, Қазақстан; elengred@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3279-2036>

Калиакпарова Гульнар Шаймардановна; PhD; «Кайнар» академиясы «Экономика және бизнес» кафедрасының меңгерушісі; Алматы қ., 050013 Сатпаева көшесі 7А, Қазақстан; GK_2003@rambler.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1859-9774>

Information about authors:

Gridneva Yelena Evgenevna; Candidat of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of «Kainar» Academy; Almaty, 050013 Satpayev str. 7A, Kazakhstan; elengred@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3279-2036>

Kaliakparova Gulnar Shaymardanovna; PhD; Head of the Department of Economics and Business of «Kainar» Academy; Almaty, 050013 Satpayev str. 7, Kazakhstan; GK_2003@rambler.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1859-9774>

ЖИВОТНОВОДЧЕСКИЙ ПОДКОМПЛЕКС ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ: ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ И ЦЕЛЕВЫЕ ОРИЕНТИРЫ

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КІШІ КЕШЕНІ: ЖАЙ-КҮЙІН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ НЫСАНАЛЫ БАҒДАРЛАР

LIVESTOCK SUBCOMPLEX OF THE EAST KAZAKHSTAN REGION: EVALUATION OF THE STATE AND TARGET BENCHMARKS

Ж.Х. КАЖИЕВА*

к.э.н., доцент

Университет им. Шакарима, Семей, Казахстан

** электронная почта автора: Zhaniya.kazhieva@mail.ru*

Ж.Х. КАЖИЕВА*

э.ғ.к., доцент

Шәкәрім атындағы университеті, Семей, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: Zhaniya.kazhieva@mail.ru*

ZH.H. KAZHIEVA*

C.E.Sc., Associate Professor

Shakarim University, Semey, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: Zhaniya.kazhieva@mail.ru*

Аннотация. Цель исследования – изучение современного состояния развития животноводства Восточно-Казахстанской области, рассмотрение основных проблем и перспектив. В статье проведен детальный анализ животноводческой деятельности в ВКО в период с 2016 по 2020 гг. путем сравнения показателей численности поголовья скота и птицы, их продуктивности, объемов получения продукции животноводческой отрасли. Показана структура производства по категориям хозяйств в динамике. Показатели представлены с учетом индикативных параметров Государственной программы развития АПК РК на 2017-2021 гг. Определены основные проблемы животноводческого подкомплекса Восточно-Казахстанской области, в числе которых отмечается низкий уровень обеспеченности кормовой базой, нехватка качественного питания животных, что, в свою очередь, способствует, снижает продуктивность животных и птицы, небольшая доля племенного поголовья. Автор отмечает, что существенным недостатком животноводческой отрасли являются слабое техническое вооружение, неоправданные технологические процессы и отсутствие единой схемы организации производства. Акцент на государственную поддержку в результате успешной реализации долгосрочной отраслевой программы развития молочного животноводства на 2018-2027 гг. будет способствовать стимулированию деятельности личных подсобных хозяйств, их укрупнению путем создания семейных ферм, что позволит повысить эффективность животноводческих хозяйств. В перспективе строгое соблюдение санитарно-гигиенических требований, своевременное проведение полноценной ветеринарной и племенной работы увеличит племенное и породное поголовье крупного рогатого скота в данном регионе.

Аңдатпа. Зерттеу мақсаты - Шығыс Қазақстан облысының мал шаруашылығының қазіргі жағдайын зерттеу, негізгі проблемалар мен перспективаларды қарастыру. Мақалада ШҚО-да 2016-2020 жж. аралығында мал және құс басы санының көрсеткіштерін, олардың өнімділігін, мал шаруашылығы саласының өнімдерін алу көлемін салыстыру жолымен мал шаруашылығы қызметіне егжей-тегжейлі талдау жүргізілген. Динамикадағы шаруашылық санаттары бойынша өндіріс құрылымы көрсетілген. Көрсеткіштер ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының индикативтік параметрлерін ескере отырып ұсынылған, Шығыс Қазақстан облысының мал шаруашылығы кіші кешенінің негізгі проблемалары айқындалған, оның ішінде жемшөп базасымен қамтамасыз етілу деңгейінің төмендігі, малдарды сапалы азықтандырудың жетіспеушілігі, асыл тұқымды мал басының аз ғана үлесі байқалады, бұл өз кезегінде малдар мен құстардың өнімділігін төмендетуге ықпал етеді. Автор мал шаруашылығының маңызды кемшілігі - техникалық қару-жарақтың

печенности кормовой базой, снижение качественного питания скота, низкий уровень продуктивности животных и птиц, дефицит племенного поголовья, низкий уровень технического вооружения.

Материал и методы исследования.

Состояние развития животноводства Восточно-Казахстанской области оценивалось по основным направлениям и задачам, поставленным в Госпрограмме, а также Национальной программе развития мясного животноводства на 2018-2027 годы.

Анализ развития животноводства области проведен на основе статистических данных и расчетов, представленных Комитетом по статистике МНЭ РК, Департаментом статистики ВКО, информации Министерства сельского хозяйства РК, Управления сельского хозяйства ВКО, разработок научных организаций и предприятий региона, а также монографических исследований авторов в области АПК.

В соответствии с поставленными задачами в работе были применены такие методы, как экономико-статистический, монографический, аналитический, абстрактно-логический и другие. Например, при анализе развития животноводства региона был использован экономико-статистический метод. В свою очередь, логистический и метод систематизации применены при оценке факторов, влияющих на развитие животноводческих предприятий.

Методы монографический и абстрактно-логический использовались для выявления и обоснования основных проблем и причин, замедляющих развитие животноводства Восточно-Казахстанской области.

Результаты и их обсуждение. Восточно-Казахстанская область – это круп-

нейшая агроиндустриальная область в Республике Казахстан. В 2020г. на долю области приходилось 9,7% всего валового продукта сельского хозяйства страны [см.3].

Животноводство является традиционной отраслью сельского хозяйства ВКО, обеспечивающее население продуктами питания, а легкую промышленность – сырьем [4]. Ежегодно в регионе производится более 280 тыс. т мяса, свыше 900 тыс. т молока, порядка 155 тыс. штук яиц, 2 тыс. т шерсти.

В 2020г. по предварительным данным Департамента статистики ВКО валовая продукция сельского хозяйства региона составила 686,3 млрд. тенге, в том числе на долю животноводства приходится 53,3% общего объема или 365,8 млрд. тенге, растениеводства 46,6%, или 320,1 млрд. тенге [см.3].

В соответствии с данными таблицы 1 валовой объем производства в 2020г. на 65,3 % превысил уровень 2016г. и на 15,9% – уровень 2019 года. За анализируемый период рост объемов производства отмечается как в растениеводстве, так и животноводстве.

Более высокими темпами отмечается увеличение объемов производства продукции растениеводства, так темпы прироста во всех категориях хозяйств в 2020г. составили 20,7% к уровню 2019г., в целом объем производства продукции растениеводства к уровню 2016г. вырос на 72,9%. Рост объемов продукции животноводства носит более равномерный характер и держится на уровне 10-15 %, в 2020г. по отношению к 2016г. уровень прироста составил 56,5%.

Таблица 1 – Тенденции в динамике валовой продукции сельского хозяйства ВКО

Год	Всего по сельскому хозяйству		В т.ч.			
	млн тенге	в % к предыдущему году	растениеводства		животноводства	
			млн тенге	в % к предыдущему году	млн тенге	в % к предыдущему году
2016	415 039,0	113,1	185 069,0	116,7	229 348,9	110,3
2017	472 008,0	113,7	207 511,2	112,1	264 171,1	115,2
2018	514 969,8	109,1	221 882,9	106,9	292 696,4	110,8
2019	591 980,4	114,9	265 066,7	119,4	326 421,5	111,5
2020	686 290,3	115,9	320 056,7	120,7	365 785,3	112,1
		165,3		172,9		159,5

Примечание: составлена автором на базе данных Комитета по статистике МНЭ РК

В таблице 2 представлен анализ показателей развития животноводства Восточно-Казахстанской области.

В течение пяти лет в регионе отмечается ежегодная положительная динамика численности поголовья КРС и лошадей, так в 2020г. в сравнении с 2016г. рост по-

голова КРС составил 21,3%, а лошадей – 37,6%, свиней на – 65,5%; в сравнении с предыдущим годом рост КРС составил 5%, лошадей – 0,5%, свиней – 2,4%. За анализируемый период отмечается снижение поголовья овец и коз на 16%. В сравнении с 2019г. в 2020г. произошел спад численности голов птиц на 16%, или на 521,5 тыс. голов [см.3].

Анализируя продуктивность скота и птицы за пять лет, можем отметить рост среднего живого веса одной головы КРС, реализованного на убой на 6 кг (2%), а также увеличился средний выход яиц на одну курицу-несушку на 20 шт. (12%), однако отмечено снижение среднего надоя молока на одну дойную корову – на 78 кг (3,6%). Средний настриг шерсти практически не изменился и составил 2,2-2,3 кг.

Таблица 2 – Основные показатели развития животноводства ВКО за 2016-2020 гг.

Показатель	Год					2020 г. в % к	
	2016	2017	2018	2019	2020	2019г.	2018г.
Поголовье скота и птицы (в хозяйствах всех категорий), тыс. голов							
КРС	868,2	895,4	952,7	1 004,4	1 053,4	121,3	105,0
Овцы и козы	1 928,2	1 663,5	1 598,7	1 611,6	1 619,3	84,0	100,5
Свиньи	62,8	67,3	67,8	65,3	66,9	106,5	102,4
лошади	309,9	322,7	362,4	394,5	426,3	137,6	108,1
верблюды	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	120,0	101,8
Птицы	3 777,6	3 872,1	3 907,6	3 877,8	3 256,1	86,2	84,0
Продуктивность скота и птицы							
Средний надой молока, кг	2 167	2 204	2 145	2 092	2 089	96,4	99,9
Средний живой вес одной головы КРС, реализованной на убой	320	321	322	325	326	102	100,3
Средний выход яйца, шт.	166	182	184	185	186	112	100,5
Средний настриг шерсти с одной овцы, кг	2,3	2,2	2,3	2,3	2,2	95,6	95,7
Производство основных продуктов животноводства							
Мясо (в живом весе), тыс. т	258,2	270,9	282,2	288,9	299,4	116,0	103,7
Мясо (в убойном весе), тыс. т	152,5	159,7	166,5	168,8	173,6	113,8	102,9
Молоко, тыс. т	839,3	879,6	917,7	954,3	988,9	117,8	103,9
Яйцо, млн шт.	148,1	148,7	150,3	153,8	155,1	104,7	101,5
Уровень рентабельности в сельхозпредприятиях, %	19,2	19,6	22,1	29,8	29,9	+10,7	+0,1

Примечание: рассчитана с использованием данных Комитета по статистике МНЭ РК

Вследствие роста численности поголовья и продуктивности скота в период с 2016-2020 гг. отмечается рост производства мяса (в живом весе) на 16%, мясо (в убойном весе) на 13,8%, в сравнении с предыдущим годом рост составил 3,7% и 2,9% соответственно. Несмотря на снижение среднего надоя молока на одну дойную корову, рост производства молока за анализируемый период составил 17,8%, что связано с ростом численности КРС. Также увеличение продуктивности птиц отразилось на росте производства яиц на 7 млн штук или на 4,7% [см.3].

В целом за исследуемый период отмечается положительная тенденция в развитии животноводства ВКО, об этом свидетельствуют показатели экономической эффективности отрасли животноводства, так уровень рентабельности в сельскохозяйственных организациях вырос более чем на 10%.

В последние годы в крестьянских хозяйствах региона наблюдается рост численности скота и птицы, увеличение производства животноводческой продукции. Так в период с 2016-2020гг. объем производства мяса в живом весе в данной кате-

гории хозяйств увеличился на 20% или свыше 20 тыс. т, а производство мяса в убойном весе на 26% или 11 тыс. т, также отмечен рост производства молока и яиц на 32% и 20%, соответственно. Одним из главных факторов роста производства животноводческой продукции крестьянских фермерских хозяйств является реализация в области Госпрограммы [5].

По данным отчетов управления сельского хозяйства ВКО для развития мясного животноводства в 2019г. было закуплено и завезено в область 6 262 голов КРС, 16 449 голов мелкого рогатого скота [6].

С целью развития племенного животноводства, повышения его продуктивности в 2019г. в породном преобразовании участвовало 173 396 голов КРС, или 101% от планируемого уровня (172 100 гол. КРС).

По области всего действуют 86 откормочных площадок. В 2019г. на существующие откормочные площадки поставлено 26 615 гол., так в рамках реализации Госпрограммы было запущено 7 откормочных площадок, в том числе:

- Семей – к/х «Нур» на 1 000 голов;
- Аягоз – к/х «Бектас» на 1 000 голов;
- Кокпектинский район – ТОО «Бордақы мал» на 5 000 голов;
- Курчумский район – к/х «Улан» и к/х «Арын» по 1 000 голов;

– Тарбагатайский район – к/х «Бастау» на 2 000 голов и к/х «Маулит» на 1 000 голов [см.6].

Однако, основная часть производства продукции животноводства области и республики в целом сосредоточена в хозяйствах населения, на их долю приходится свыше 59% всей продукции животноводства, в то время как крестьянские фермерские хозяйства производят чуть более 30%, а сельхозпредприятия только 10%. Данный фактор отражается на низкой производительности и качестве продукции животноводства [7].

В результате сравнения показателей развития мясного и молочного животноводства во всех категориях хозяйств области с индикативными параметрами Госпрограммы, можем отметить положительную динамику роста объемов производства продукции животноводства, но не по всем видам продукции. Так согласно Госпрограмме, в ВКО в 2021г. запланировано достичь производства мяса птицы в объеме 50,4 тыс. т, в 2020г. данный показатель составил 42,5 тыс. т, если сравнить с уровнем 2016г. 42,9 тыс. т, объем производства практически не изменился, даже отмечено снижение в 1% (таблица 3) [см.3].

Таблица 3 – Основные показатели развития животноводства ВКО, индикативные параметры Государственной программы развития АПК РК на 2017-2021гг.

Год	Показатель				
	Объем производства животноводческой продукции, тыс. тонн				
	Мясо птицы	Говядина	Баранина	Свинина	Молоко
2021	50,4	69,6	19,0	11,0	805,7
2020	42,5	77,5	19,3	5,8	988,9
2016	42,9	61,9	22,8	5,8	839,3
Поголовье скота и птицы (в хозяйствах всех категорий), тыс. голов					
	КРС	Лошади	Овцы и козы	Свиньи	Птицы
2021	917,0	408,0	2 207,0	6,0	5 912,0
2020	1 053,4	426,3	1 619,3	66,9	3 256,1
2016	868,2	309,9	1 928,2	62,8	3 777,6
Продуктивность скота и птицы, кг в год					
	Надой на одну корову	Средний живой вес одной головы			
		КРС	Овцы	Свиньи	Птицы
2021	2 226	370,9	43,0	114,0	2,2
2020	2 089	32,0	41,0	112,0	2,2
2016	2 167	320,0	40,0	109,0	2,2

Примечание: составлена автором по данным Комитета по статистике МНЭ РК и Государственной программы развития АПК РК на 2017-2021гг.

Объем производства мяса говядины по плану составил 69,6 тыс. т, фактически в 2020г. было произведено порядка 77,5 тыс. т, т.е. перевыполнение на 11%. В свою очередь, производство мяса баранины бы-

ло запланировано на уровне 19 тыс. т, в 2020г. – 19,3 тыс. т, увеличение на 0,3 тыс. тонн. Производство молока превысило запланированный показатель на 22%, или 988,9 тыс. т против 805,7 тыс. тонн.

В целом следует отметить, что по результатам 2020г. ВКО уже достигла намеченных итоговых результатов Госпрограммы в производстве мяса говядины, баранины, молока.

В Госпрограмме запланировано увеличение поголовья скота и птицы, при сравнении с результатами 2020г. поголовье КРС составило 1 053 тыс. голов, что выше плана на 14,8%, поголовье лошадей перевыполнено на 5%, поголовье овец и коз не достигло планируемого уровня и даже снизилось относительно уровня 2016 г. на 16%. Численность птиц также не достигло планируемого уровня и снизилось относительно 2016г. на 13,8% [см.3].

Если сравним планируемый уровень продуктивности скота и птицы с результатами 2020г., то видим, что надой на одну корову запланирован на уровне 2 298 кг в год, данный показатель в 2020г. составил 2 089 кг, что ниже плана на 9%, при этом следует отметить ежегодную тенденцию снижения. Средний живой вес одной головы КРС в 2020г. составил 326 кг, что ниже запланированного уровня (370,9 кг) на 44,9 кг, или на 12% [см.3].

Таким образом анализ показал, что в животноводческом секторе ВКО наблюдается положительная динамика роста объемов производства, однако данный рост обеспечен в большей степени за счет экстенсивных факторов, увеличения численности поголовья скота и птицы, при снижении его продуктивности [8].

К основным проблемам развития животноводства относятся: недостаток обеспеченности кормовой базой, снижение качества питания скота, низкий уровень продуктивности животных и птиц, дефицит племенного поголовья, сокращение посевных площадей под кормовыми культурами, низкий уровень технического вооружения [9]. В Восточном Казахстане с 2018г. реализуется Программа развития мясного животноводства на 2018-2027 годы. Основная цель программы увеличение племенного и породного поголовья КРС путем завоза маточного поголовья и племенных быков. Рост поголовья КРС приведет к увеличению экспорта мяса за рубеж [см.2].

Наряду с этим, программа нацелена на создание семейных ферм: в скотоводстве с 50-100 маточным поголовьем, овцеводстве – 600, соответственно. При этом в процессе производства предусматривается возрождение хозяйств-репродукторов, способных обеспечивать фермеров племенным поголовьем, фермерские хозяйства -

откормочными площадками, мясокомбинатами для промышленного забоя скота и выпуска готовой продукции [10].

В целях развития фермерских хозяйств также предусматривается льготное финансирование со сроком кредитования до 15 лет и ставкой вознаграждения до 4% [см.2]. Успешная реализация данной программы позволит повысить эффективность производства животноводства области и как следствие решит проблемы, сдерживающие развитие отрасли.

Заключение

1. В животноводческом секторе ВКО наблюдается положительная динамика роста объемов производства, однако данный рост обеспечен в большей степени за счет экстенсивных факторов, увеличения численности поголовья скота и птицы при снижении его продуктивности.

2. К основным проблемам развития животноводства относятся: недостаток обеспеченности кормовой базой, снижение качества питания скота, низкий уровень продуктивности животных и птиц, дефицит племенного поголовья, сокращение посевных площадей под кормовыми культурами, низкий уровень технического вооружения.

3. В перспективе успешная реализация Программы развития мясного животноводства на 2018-2027гг. позволит увеличить племенное и породное поголовье КРС, число семейных ферм и повысить эффективность животноводства области.

Список литературы

[1] 2017-2021 жылдарға арналған АӨК дамытудың мемлекеттік бағдарламасы [Электрондық ресурс].-2017.-URL:<http://www.egov.kz/cms/law/list> (қаралған күні: 28.01.2021).

[2] Минсельхоз разработал программу развития мясного животноводства до 2027 года [Электронный ресурс].-2018.- URL:<http://kursiv.kz/news/vlast-i-biznes/2018-04/minselkhoz-razrabotal-programmu-razvitiya-myasno-go-zhivotnovodstva-do/> (дата обращения: 1.02.2021).

[3] ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің «Шығыс Қазақстан облысы бойынша 2019 жылғы Қазақстан Республикасындағы ауыл, орман және балық шаруашылығы» жедел деректері [Электрондық ресурс].-2020.- URL: <http://www.stat.gov.kz> (қаралған күні: 26.01.2021).

[4] Акимбекова, Г.У. Приоритетные направления развития агропромышленного комплекса Казахстана// Г.У. Акимбекова, Г.А.

Никитина // Проблемы агрорынка.-2020.- № 4. - С.13-23 DOI: 10.46666/2020-4-2708-9991.01.

[5] Гриднева, Е.Е. Қазақстан республикасындағы мал шаруашылығын дамыту: мәселелері және оларды шешу жолдары/Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Калиакпарова, Н.М. Калманова// Проблемы агрорынка. - 2020. - № 2. - Б.119-125.

[6] Фермеры ВКО активно увеличивают поголовье племенного скота [Электронный ресурс].-2019.- URL:<http://nform.kz/ru/fermery-vko-aktivno-uvelichivayut-pogolov-e-plemennogo-skota/> (дата обращения: 1.02.2021).

[7] В Семейском регионе потребуется 485 млн тенге на запуск трех откормочных площадок [Электронный ресурс].-2019.- URL: <http://kursiv.kz/news/vlast-i-biznes/2019-02/v-semeyskom-regione-potrebuetsya-485-mln-tenge-na-zapusk-trekh/> (дата обращения: 1.02.2021).

[8] Парахин, Н.В. Основные тенденции устойчивого развития АПК Орловской области / Н.В. Парахин//Вестник Орел ГАУ.- 2011.-№5.-С.2-8.

[9] Naumov, Jurij, Pugač, Igor'. Проблемы и перспективы развития животноводства в Узбекистане [Электронный ресурс].-2019.- URL: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:2-112940/>(дата обращения: 1.02.2021).

[10] Кажиева, Ж.Х. Шығыс Қазақстан облысында сүт өндіру және қайта өңдеу// Ж.Х. Кажиева, Л.М. Ахметова, Л.Б. Жакибаева //Проблемы агрорынка. - 2020. - № 3. - Б.187-192 DOI: 10.46666/2020.2708-9991.23

References

[1] The State program on AIC development for 2017-2021 [Electronic resource].-2017.- URL:<http://www.egov.kz/cms/law/list> (date of access: 28.01.2021).

[2] The Ministry of Agriculture has developed a program on development of beef cattle breeding until 2027 [Electronic resource].-2018.- URL:<http://kursiv.kz/news/vlast-i-biznes/2018-04/minselkhoz-razrabotal-programmu-razvitiya-myasnogo-zhivotnovodstva-do/> (date of access: 1.02.2021).

[3] Operational data of the Statistics Committee of the MNE RK "Agriculture, forestry and fisheries in the East Kazakhstan region in 2019" [Electronic resource] .- 2020.- URL: <http://www.stat.gov.kz> (date of access: 26.01.2021).

[4] Akimbekova, G.U. Priority directions of agro-industrial complex development of Kazakhstan // G.U. Akimbekova, G.A. Nikitina // Problems of AgriMarket. -2020.- № 4. - PP.13-23 DOI: 10.46666/ 2020-4-2708-9991.01.

[5] Gridneva, E.E. Development of livestock production in the Republic of Kazakhstan: problems and ways of solution/ E.E. Gridneva, G.Sh. Kaliakparova, H.M. Kalmanova // Problems of AgriMarket. - 2020. - № 2. - PP.119-125.

[6] Farmers of East Kazakhstan region are actively increasing the number of breeding livestock [Electronic resource].-2019.- URL: <http://nform.kz/ru/fermery-vko-aktivno-uvelichivayut-pogolov-e-plemennogo-skota/> (date of access: 1.02.2021).

[7] In Semey region, 485 mln. tenge will be required to launch three feedlots [Electronic resource].-2019.-URL: <http://kursiv.kz/news/vlast-i-biznes/2019-02/v-semeyskom-regione-potrebuetsya-485-mln-tenge-na-zapusk-trekh/> (date of access: 1.02.2021).

[8] Parakhin, N.V. The main tendencies of sustainable development of the AIC of the Oryol region / N.V. Parakhin // Bulletin Orel GAU.- 2011.-№5.-PP.2-8.

[9] Naumov, Jurij, Pugač, Igor'. Problems and prospects for the development of animal husbandry in Uzbekistan [Electronic resource].- 2019.- URL: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:2-112940/> (date of access: 1.02. 2021)

[10] Kazhieva, Zh.Kh. Milk production and processing in the East Kazakhstan region // Zh.Kh. Kazhieva, L.M. Akhmetova, L.B. Zhaki-bayeva // Problems of AgriMarket. - 2020. - № 3. - PP.187-192 DOI: 10.46666 / 2020.2708-9991.23

Информация об авторе:

Кажиева Жания Хайдаровна; кандидат экономических наук, доцент; доцент кафедры «Экономика менеджмент»; Университет им. Шакарима; г.Семей, F19A1T8 ул. Шугаева 159, Казахстан; Zhaniya.kazhieva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4575-7838>

Автор туралы ақпарат:

Кажиева Жания Хайдарқызы; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; «Экономикалық менеджмент» кафедрасының доценті; Шәкәрім атындағы университеті; Семей қ., F19A1T8 Шугаева көшесі 159 а, Қазақстан; Zhaniya.kazhieva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4575-7838>

Information about author:

Zhaniya Kazhieva; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Economics and Management; Shakarim University; Semey, F19A1T8 Shugaeva str. 159 a, Kazakhstan; Zhaniya.kazhieva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4575-7838>

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚҰС ШАРУАШЫЛЫҒЫ:
МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ**

POULTRY FARMING IN KAZAKHSTAN: PROBLEMS AND SOLUTIONS

ПТИЦЕВОДСТВО КАЗАХСТАНА: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

С. КОЖАБАЕВА*

Э.Ф.К.

Ә. БАҚТЫМБЕТ

Э.Ф.К., доцент

¹*Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: s_kozhabayeva@kuef.kz*

S. KOZHABAYEVA*

C.E.Sc.

A. BAKTYMBET

C.E.Sc, Associate Professor

¹*Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: s_kozhabayeva@kuef.kz*

С. КОЖАБАЕВА*

К.Э.Н.

А. БАҚТЫМБЕТ

К.Э.Н., доцент

¹*Казахский университет экономики, финансов и международной торговли,
Нур-Султан, Казахстан*

**электронная почта автора: s_kozhabayeva@kuef.kz;*

Аңдатпа. Қазақстанның құс шаруашылығы саласын экономикалық-статистикалық талдау нәтижелері ұсынылған. 2010-2019 жылдар аралығындағы Қазақстанның жетекші өңірлеріндегі оның жай-күйі мен дамуына динамикада бағалау жүргізілген. Республикадағы құс шаруашылығының тиімділігін ынталандыратын негізгі факторлар анықталған. Елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ықпал ететін бірқатар проблемалар атап өтілген, бұл осы сектордың импортқа тәуелділігінің қазіргі жай-күйін ескеру үшін ерекше маңызды болады. Құс өнімдерін өндіру көлемінің кеңеюі құс етіне деген ішкі қажеттіліктерді қанағаттандыратыны, осылайша құс шаруашылығы қосалқы кешенінің бірқатар өнімдері бойынша импорттық тәуелділікті төмендететіні көрсетілген. Аймақтар бойынша құс санының азаюының себептері негізделген. Құс шаруашылығының дамуына тежеуші факторлардың әсерін азайту бойынша шаралар әзірленген. Мақалада талдау нәтижесінде анықталған мәселелерді шешу бойынша ұсынымдық сипаттағы қорытындылар жасалған, оның ішінде жемшөп базасын жақсарту, техника мен арнайы жабдықты сатып алуға, ет және жұмыртқа бағытындағы шаруашылықтардың модульдік өндірістік конструкцияларын салуға, құс шаруашылығы кәсіпорындарының инвестициялық қызметін жеңілдікпен субсидиялауға байланысты қаржылық шығындардың бір бөлігін (30%) өтеу бойынша ұсынымдар, сондай-ақ мемлекеттік резервте және ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер қауымдастығында азықтық астықтың тұрақтандыру қорларын қалыптастыру, жоғары өнімді құс кросстарын пайдалану қажеттілігі, құс шаруашылығының меншікті асыл тұқымдық базасын дамыту, азықпен қамтамасыз етуді жақсарту, ресурс үнемдеуші энергияны қажетсінетін технологияларды енгізу, саланы білікті кадрлармен қамтамасыз ету бойынша мақсатты жұмыстар берілген.

Abstract. The article presents the results of economic and statistical analysis of poultry industry in Kazakhstan. The assessment of its condition and development in the leading regions of Kazakhstan for the period from 2010 to 2019 was done in dynamics. The fundamental factors motivating the efficiency of poultry farming in the republic have been determined. A number of problems are highlighted, the early solution of which will contribute to ensuring the country's food security, which is especially important, taking into account the current state of import dependence in this sector. It is

shown that expansion of production of poultry products satisfies the internal needs for poultry meat, thereby reducing import dependence for a number of products of poultry subcomplex. The reasons for the decrease in poultry population number in the regions have been justified. Measures aimed to minimize the influence of constraining factors on development of poultry farming have been developed. The article provides recommendations of recommendatory nature on solution of the problems identified as a result of the analysis, including recommendations on improving the feed base, reimbursing part (30%) of financial costs associated with purchase of machinery and special equipment, construction of modular production structures for meat and egg farms, preferential subsidizing of investment activities of poultry enterprises, as well as the formation of stabilization funds for feed grain in State reserve and association of agricultural producers, the need to use highly productive poultry crosses, development of our own breeding base for poultry farming, purposeful work to improve feed supply, introduction of resource-saving energy-intensive technologies, and provision of the industry with qualified personnel.

Аннотация. Представлены результаты экономико-статистического анализа птицеводческой отрасли Казахстана. Проведена оценка ее состояния и развития в ведущих регионах Казахстана за период с 2010 по 2019 гг. в динамике. Определены основополагающие факторы, мотивирующие эффективность птицеводства в республике. Выделен ряд проблем, скорейшее решение которых будет способствовать обеспечению продовольственной безопасности страны, что особенно важно, учитывая современное состояние импортозависимости данного сектора. Показано, что расширение объемов производства птицеводческой продукции удовлетворяет внутренние потребности в мясе птицы, тем самым снижая импортную зависимость по ряду продуктов птицеводческого подкомплекса. Обоснованы причины сокращения численности птицы по регионам. Разработаны меры по минимизации влияния сдерживающих факторов на развитие птицеводства. В статье сделаны выводы рекомендательного характера по решению проблем, выявленных в результате анализа, в том числе даны рекомендации по улучшению кормовой базы, возмещению части (30%) финансовых затрат, связанных с приобретением техники и специального оборудования, строительством модульных производственных конструкций хозяйств мясного и яичного направлений, льготному субсидированию инвестиционной деятельности птицеводческих предприятий, а также формированию стабилизационных фондов кормового зерна в государственном резерве и ассоциации сельхозтоваропроизводителей, необходимости использования высокопродуктивных кроссов птицы, развитию собственной племенной базы птицеводства, целенаправленной работе по улучшению обеспечения кормами, внедрению ресурсосберегающих энергоемких технологий, обеспечению отрасли квалифицированными кадрами.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, құс шаруашылығы саласы, жемшөп базасы, астық нарығы, қаржылық шығындар, аграрлық саясат, азық-түлік қауіпсіздігі, импортты алмастыру.

Key words: agricultural sector, poultry industry, fodder base, grain market, financial costs, agricultural policy, food security, import substitution.

Ключевые слова: аграрный сектор, птицеводческая отрасль, кормовая база, зерновой рынок, финансовые затраты, аграрная политика, продовольственная безопасность, импортозамещение.

Кіріспе. Ауыл шаруашылығы саласы Қазақстан экономикасының негізгі саласы болып табылады, оның даму дәрежесі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, сондай-ақ мемлекеттің қоғамдық-саяси тұрақтылығына әсер етеді. Экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру проблемаларын шешу тұрғысынан ауыл шаруашылығы саласының рөлі мен маңызы едәуір артады [1].

76 мың га ауыл шаруашылығы алқаптары мен елдің солтүстігінде астық, мақта, қант қызылшасы, оңтүстігінде күріш өсіру үшін қолайлы климаттық жағдайлары бола отырып, мал шаруашылығы кіші саласын

дамыту үшін әлеуеті бола отырып, Қазақстан нарықтық жағдайларда туындайтын құрылымдық проблемаларды шешу кезінде серпінді дамуда.

Сонымен қатар, құс өсіру жүйесінің негізгі байланысындағы артықшылықтар өзгереді, атап айтқанда: ауыл шаруашылық құсы иммундық жүйенің дамуы, жақсы бейімделу және ет пен жұмыртқаның жоғары өнімділігі және т.б. сияқты қасиеттерге ие болуы керек [2]. Бұл мақсатқа қол жеткізу – бәсекеге қабілеттілікті арттыру – генетика мен селекцияның кешенді тәсілі мен жүйелі үйлестірілуін пайдалана отырып қол жеткізуге болады [3]. Ауыл шаруашылығы сала-

сын дамытуға ынталандыратын және ықпал ететін барлық факторларға ие бола отырып, осы саланы дамытуға байланысты проблемаларды мұқият зерделеу, оның ішінде кешенді талдау жүргізу, қазіргі проблемаларды анықтау, сондай-ақ саланы одан әрі табысты дамыту модельдерін айқындау өте маңызды [4].

Мұндай қажеттілік құс шаруашылығы сияқты қосалқы саланың өнімдері елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқаратындығына байланысты туындайды [5]. Алайда, соңғы жылдары біздің елімізде ауыл шаруашылығының дағдарыстық жағдайына және соның салдарынан импорттық тәуелділікке байланысты құстар санының азаюы байқалды, бұл елдің азық-түлік қауіпсіздігінің жалпы жағдайына теріс әсер етеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Бұл мәселені Д.М. Кейнс, П. Самуэльсон, М.Л. Лурье және т.б. ғалымдар өз еңбектерінде зерттеді. ТМД кеңістігіндегі зерттеушілер арасында аграрлық мәселелерді зерттеумен И.И. Кочиш, Н.А. Попов, Pershukevich М. және т.б. Попов Н.А. ауыл шаруашылық өндірісін ұйымдастырудың теориялық және әдіснамалық негіздерін атап өтті, сонымен қатар агроөнеркәсіптік кешеннің жалпы жүйесіндегі ауыл шаруашылық кәсіпорындарының шаруашылық қызметін талдады [6]. Ламакин А.И. агроөнеркәсіптік кешеннің ресурстық әлеуетін зерттеді, агроөнеркәсіптік кешеннің қажеттіліктерін және агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың өндірістік және ғылыми-техникалық жағдайларын қанағаттандыра алатын инфрақұрылымның өзара байланысын анықтады [7]. Біздің мақалада біз жалпы ғылыми талдау әдістерінің кең спектрінен әдістер жиынтығын қолдандық. Ауыл шаруашылығын талдау негізінде біз барлық ауыл шаруашылық процестері бір-біріне тәуелді және шартталған деп болжайтын диалектикалық әдісті қолдандық.

Ауыл шаруашылық ғылымы ауыл шаруашылық өнімдерінің өнімділігін арттыруға қабілетті диалектикалық әдіске сүйене отырып, бақылау мен эксперименттер басқа да ерекше әдістері (экономикалық-математикалық, экономикалық-статистикалық) арқылы да жүзеге асырылады. Жүргізілген экономикалық зерттеулердің көздері ауыл шаруашылығы саласының дамуы туралы статистикалық деректер, арнайы ғылыми отандық және шетелдік әдебиеттер болды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Әлемдік маңызы бар астық нарықтарында Қазақстан Республикасының бірқатар батыс өңірлерінде егілетін және өсірілетін қатты сортты бидай сұраныстың жоғары деңгейін пайдаланады [8]. Өсімдік шаруашылығының тиімді дамуы республикаға халықтың азық-түлік өнімдеріне деген ішкі қажеттіліктерін толтыратын дәстүрлі мал шаруашылығы саласын, ал жеңіл өнеркәсіпті-қажетті шикізатпен дамытуға мүмкіндік береді. Шошқа шаруашылығының кіші саласы мен сүтті мал шаруашылығы республиканың солтүстігінде дамып келеді, оңтүстігінде жылқы, түйе, етті мал және қой шаруашылығын дамыту үшін барлық жағдай жасалған [9]. Құс шаруашылығы республиканың өңірлері бойынша біркелкі бөлінуге жатады, өйткені өңірлердің табиғи-климаттық жағдайлары мен қазіргі заманғы техникалық мүмкіндіктері бұған ықпал етеді. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде құс шаруашылығы өте маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар, құс шаруашылығы саласы өнімділікті арттыруға және құстардың асыл тұқымдық қасиеттерін күшейтуге, азықтандыру мәселелерінде тепе-теңдікке бағытталған селекциялық жұмыстардың деңгейіне байланысты. Құс шаруашылығы саласының 2010-2019 жылдар аралығындағы даму серпінін 1 суреттен көруге болады.

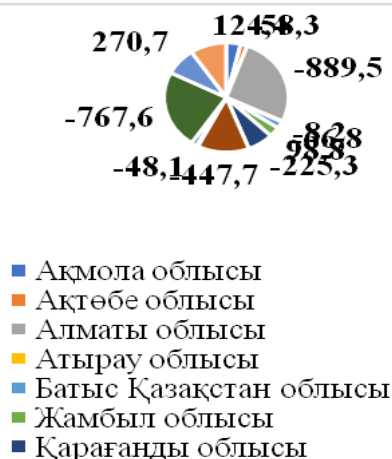
Ескерту – Көрсеткіштер негізінде құрастырған автор [10]

1 сурет – Жыл соңындағы құс саны, млн бас

2019 жылы құстардың саны айтарлықтай өсті, бірақ өсім барлық аймақтарда біркелкі болмады. Республиканың он облысы құс өндірісінің санын азайтты. Ал төрт облыс, керісінше, құс санының өсуін көрсетті.

Құстардың азаюы ауыл шаруашылық дағдарысының нәтижесінде пайда болды, бұл біртіндеп құс шаруашылығын импортқа тәуелділікке алып келеді. Ал бұл, өз кезегінде, тұтастай алғанда республиканың азық-түлік қауіпсіздігіне теріс әсер етеді.

ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша құс шаруашылығы саласын дамытуға қатысу дәрежесі бойынша Алматы облысы, Ақмола облысы, Солтүстік Қазақстан облысы көш бастап тұр. Маңғыстау және Атырау облыстары құс өсіру бойынша қолайсыз табиғи-климаттық жағдайлар себебінен республиканың құс шаруашылығын дамытуға қатысудың ең аз үлесін қалыптастырады.

Ескерту – Көрсеткіштер негізінде құрастырған автор [қараңыз10]

2 сурет – 2019 ж. Қазақстандағы құс басының өзгеруіндегі айырмашылық, мың бас

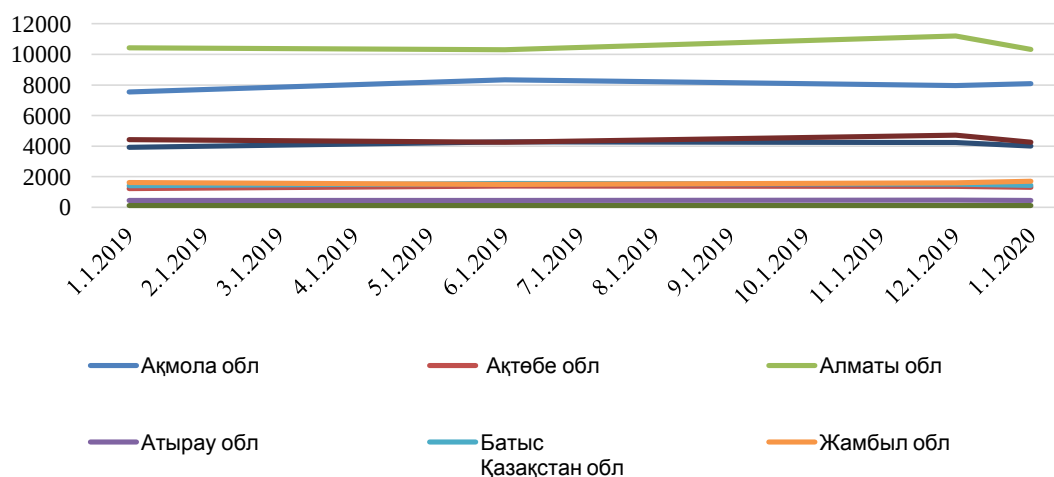
2019 жылдың 1 қарашасында құстардың саны 47 850 мың басқа дейін өсті, бұл алдыңғы кезеңмен салыстырғанда 468 мың басқа көп (2 суретті қараңыз). Қараша айында Қазақстанда құс басының саны 47 521 мың басқа теңдей бастады, яғни 329 мың басқа азайды, яғни 0,7% айырмашылығы бар. 2020 жылғы 1 қаңтарға қарай құстардың саны 2 323 мың басқа, атап айтқанда 47 521 мың бастың көрсеткішінен 45 197 мың басқа дейін төмендеді, яғни айырмашылық 4,9%. Жалпы, 2019 жылы елімізде құс басының саны 891 мың басқа, атап айтқанда 44305 мың бастан 45197 мың басқа дейін өсті, яғни айырмашылық 2%-ды құрады.

Егер облыстар бөлінісінде талдайтын болсақ (3 суретті қараңыз), онда Алматы облысында 2019 жылғы желтоқсан айында құстар санының 11 200 мың бастан 10 311 мың басқа дейін ең көп төмендеуі байқалды, яғни айырмашылық 889 мың басты құрады, Солтүстік Қазақстан облысында 5 382 мың бастан 4 614 мың басқа дейін, яғни 767 мың басқа қысқарды, Қостанай облысында құс басының қысқаруы 4 714 мың бастан 4 266 мың басқа дейін болды, айырмашылық Шығыс Қазақстан облы-

сында 447 мың басты құстардың саны 4 189 мыңнан 3 875 мыңға дейін азайды, яғни айырмашылық 314 мың басқа тең. Басқа алты облыста құстардың саны 300 мыңнан аспай азайды. Бірақ құстардың саны азайып қана қоймай, республиканың екі облысында құстардың саны артты. Мысалы, Түркістан облысында құстардың саны 1 907 мыңнан 2 178 мың басқа дейін, бұл 270 мың басқа өсті. Ақмола облысында құстардың саны 7 954 мың бастан 8 078 мың басқа дейін өсті, айырмашылық 124 мың басты құрады.

Жалпы, 2019 жылы Ақмола облысында құс саны 528 мың басқа, Түркістан облысында 130 мың басқа өсті. 2019 жылы құстар санының ең көп қысқаруы Қостанай облысында болды, 4 422 мың бастан 4 266 мың басқа дейін, айырмашылық 156 мың басты құрады, сондай-ақ Алматы облысында 2019 жылы құс басы 10 426 мың бастан 10 311 мың басқа дейін қысқарды, айырмашылық 115 мың басты құрады.

Жалпы өсу үрдісіне қарамастан, құс шаруашылығының отандық өндірушісі ресейлік өндірушімен салыстырғанда да жоғары бәсекеге қабілетті емес.

Ескерту – Көрсеткіштер негізінде құрастырған автор [қараңыз 10]

3 сурет – 2019 ж. Қазақстан облыстары бөлінісінде құстар санының динамикасы, мың бас

Құс шаруашылығы саласында бүгінгі күні өнімнің тиімділігі де, оның қауіпсіздігі де (тұтынудың сапасы мен зиянсыздығы тұрғысынан қауіпсіздік) өте маңызды. Сонымен қатар, құс өсіру жүйесінің негізгі байланысындағы артықшылықтар өзгереді, атап айтқанда: құс иммундық жүйенің дамуы, жақсы бейімделу және ет пен жұмыртқаның жоғары өнімділігі және т.б. сияқты қасиеттерге ие болуы керек. Қазақстанда 2018 жылы 60-қа жуық құс фабрикасы болды, ет өндірісі шамамен 180 мың тоннаны құрады. Ал етке деген жалпы қажеттілік шамамен 300 мың тоннаны құрайды. Яғни, құс етіне нарықтың ішкі қажеттіліктерінің жартысынан көбін отандық өндірушілер алады. Мұндай импортқа тәуелді жағдай көптеген проблемалардың нәтижесінде пайда болды, соның ішінде:

- азықтық құрауыштың жоғары құнына байланысты;
- моральдық және физикалық тұрғыдан ескірген жабдықтарды пайдалану.

Ағымдағы жағдайды шешу үшін, қажет болып табылатындар:

1. Техника мен арнайы жабдықты сатып алуға, ет және жұмыртқа бағытындағы шаруашылықтардың модульдік өндірістік конструкцияларын салуға байланысты қаржылық шығындардың бір бөлігін (30%) өтеу.

2. Құс шаруашылығы ұйымдарының инвестициялық қызметін жеңілдікпен субсидиялау (мөлшерлемесі жылдық 5%-ға дейін, мерзімі 20 жылдан кем емес).

3. Мемлекеттік резервте ғана емес, сондай-ақ ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер қауымдастығында да жем-

дік астықтың тұрақтандыру қорларын қалыптастыру.

Көрсетілген шаралар арқылы Құс шаруашылығы мен жалпы ауыл шаруашылығы саласының дамуын тежейтін факторлардың әсерін барынша азайтуға болады.

Қазақстан экономикасының аграрлық саласы бүгінгі күні дағдарыста, бұл азық-түлік мәселелерін шешудің өзектілігін және өзінің аграрлық саясатын қайта қарауды ынталандырады. Дағдарыс аграрлық сектордың маусымдық өндіріс болып табылатындығымен және аграрлық сектордың I және III салаларының шаруашылық жүргізуші субъектілерінің монополиялық саясатына объективті түрде қарсы тұра алмауымен байланысты. Елімізде уақтылы қабыл-данып жатқан алдын алу шаралары ішкі азық-түлік нарығында тұрақтылықты сақтауға көмектеседі. Өкінішке орай, біздің ауыл шаруашылығымыздың әлемдік нарықтағы әлсіздігі және әлемдік тенденциялардан жоғары осалдық сақталуда.

Тұжырымдар. 1. Шаруашылығына, оның ішінде құс шаруашылығына жүргізілген талдау нәтижесінде құс шаруашылығының кіші саласын дамыту мүмкіндіктері және оның өсу үрдісі айқындалды. Қазақстан ресми түрде 60-қа жуық құс фабрикасын иелене отырып, 180 мың тонна көлемінде құс етін өндіреді, ал өнімнің осы түріне ішкі қажеттілік шамамен 300 мың тоннаны құрайды. Ішкі қажеттіліктерді қамтамасыз ету үшін құс шаруашылығын дамыту қажет, осылайша құс өнімдерінің бірқатарындағы импорттық тәуелділікті азайту

қажет. Қазақстанның құс шаруашылығын дамытудағы проблемалар атап өтілді:

- азық компонентінің жоғары құны;
- моральдық және физикалық тұрғыдан ескірген жабдықтарды пайдалану.

2. Құс шаруашылығының дамуын тежейтін факторлардың әсерін азайтуға болатын іс-шаралар ұсынылды:

- техника мен арнайы жабдықты сатып алуға, ет және жұмыртқа бағытындағы шаруашылықтардың модульдік өндірістік конструкцияларын салуға байланысты қаржылық шығындардың бір бөлігін (30%) өтеу;
- құс шаруашылығы ұйымдарының инвестициялық қызметін жеңілдікпен субсидиялау (мөлшерлемесі жылдық 5%-ға дейін, мерзімі 20 жылдан кем емес);
- мемлекеттік резервте ғана емес, сондай-ақ ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер қауымдастығында да жемдік астықтың тұрақтандыру қорларын қалыптастыру.

Әдебиеттер тізімі

[1] Davis, K.F. Meeting future food demand with current agricultural resources / K.F. Davis // Global Environmental Change. - 2016. - Т. 39. - PP. 125–132.

[2] De Olde, E.M. Assessing sustainability at farm-level: Lessons learned from a comparison of tools in practice / E.M. De Olde// Ecological Indicators. - 2016. - Т. 66. - PP. 391-404.

[3] Gutzler, C. Agricultural land use changes—a scenario-based sustainability impact assessment for Brandenburg, Germany / C. Gutzler// Ecological indicators. - 2015. - Т. 48. - PP. 505–517.

[4] Minviel, J.J. Effect of public subsidies on farm technical efficiency: a meta-analysis of empirical results / J.J. Minviel, L. Latruffe // Applied Economics. - 2017.- Vol. 49.- №2.- PP. 213-226.

[5] Mogaji, K.A. Regional prediction of groundwater potential mapping in a multifaceted geology terrain using GIS-based Dempster–Shafer model / K.A. Mogaji, H.S. Lim, K. Abdullah // Arabian Journal of Geosciences. -2015. - Vol. 8. - № 5. - PP. 3235–3258.

[6] Попов, Н.А. Экономика сельского хозяйства / Н.А. Попов.- М.: "Экмос", 2017.- 352 с.

[7] Ломакин, А.А. Устойчивое развитие сельских территорий как направление стратегии их функционирования /А.А.Ломакин, М.Ю. Федотова.— Пенза, 2016. – 240 с.

[8] Абдикадилова, А.А. Производственные инфраструктурные объединения в агропромышленном комплексе/ А.А. Абдикадилова, Ж.А. Дулатбекова, М.Ш. Кушенова

//Проблемы агрорынка.-2020.-N4.-С.118-124
<https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.14>.

[9] Азретбергенова, Г.Ж. Повышение экономической эффективности аграрного сектора в регионах Казахстана / Г.Ж. Азретбергенова, А.О. Сыздыкова, Б.Б. Бименде-ев//Проблемы агрорынка. -2020.-N2.-С. 75-81.

[10] ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросының сайты [Электрондық ресурс]. - 2020. – URL: [https://stat.gov.kz/ official/dynamic](https://stat.gov.kz/official/dynamic) (қаралған күні: 8.01.2021).

References

[1] Davis, K.F. Meeting future food demand with current agricultural resources / K.F. Davis // Global Environmental Change. - 2016. - Т. 39. - PP. 125–132.

[2] De Olde, E.M. Assessing sustainability at farm-level: Lessons learned from a comparison of tools in practice / E.M. De Olde// Ecological Indicators. - 2016. - Т. 66. - PP. 391–404.

[3] Gutzler, C. Agricultural land use changes—a scenario-based sustainability impact assessment for Brandenburg, Germany / C. Gutzler// Ecological indicators.- 2015. - Т. 48. - PP. 505–517.

[4] Minviel, J.J. Effect of public subsidies on farm technical efficiency: a meta-analysis of empirical results / J.J. Minviel, L. Latruffe // Applied Economics.- 2017.- Vol. 49.- №2.- PP. 213-226.

[5] Mogaji, K.A. Regional prediction of groundwater potential mapping in a multifaceted geology terrain using GIS-based Dempster–Shafer model / K.A. Mogaji, H.S. Lim, K. Abdullah // Arabian Journal of Geosciences. -2015. - Vol. 8. - № 5. - PP. 3235–3258.

[6] Popov, N.A. Agricultural Economics /N.A. Popov. - М.: "Ekmos", 2017.-352 p.

[7] Lomakin, A.A. Sustainable development of rural areas as a direction of their functioning strategy / A.A. Lomakin, M.Yu. Fedotova. - Penza, 2016. - 240 p.

[8] Abdikadirova, A.A. Industrial infrastructural associations in agri-industrial complex / A.A. Abdikadirova, J.A. Dulatbekova, M.Sh. Kushenova // Problems of AgriMarket.-2020.N4.-PP.118-124 <https://doi.org/10.46666/2020-4-2708-9991.14>.

[9] Azretbergenova, G.Zh. Increase of economic efficiency of agricultural sector in the regions of Kazakhstan / G.Zh. Azretbergenova, A.O. Syzdykova, B.B. Bimendeev // Problems of AgriMarket. -2020.-N2.-PP. 75-81.

[10] Website of the National Statistics Bureau of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the RK [Electronic resource].-2020.- URL: <https://stat.gov.kz/official/dynamic> (date of access: 8.01.2021).

Авторлар туралы ақпарат:

Қожабаева Сауле Аманкелдіқызы; экономика ғылымдарының кандидаты; "Экономика" кафедрасының доценті; Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті; Нұр-сұлтан қ., 010000 Жұбанов көшесі 7, Қазақстан; s_kozhabayeva@kuef.kz; <https://orcid.org/0000-0002-4586-4465>

Бақтымбет Әсем Серікқызы; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; "Экономика" кафедрасының меңгерушісі; Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті; Нұр-сұлтан қ., 010000 Жұбанов көшесі 7, Қазақстан; a_bakymbet@kuef.kz; <https://orcid.org/0000-0002-8441-7182>

Information about the authors:

Kozhabayeva Saule Amankeldievna; Candidate of Economic Sciences; Associate Professor of the Department of «Economics»; Kazakh University of Economics, Finance and International Trade; Nur-Sultan, 010000 Zhubanova str. 7, Kazakhstan; s_kozhabayeva@kuef.kz; <https://orcid.org/0000-0002-4586-4465>

Bakymbet Asem Serikovna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Head of the Department of Economics; Kazakh University of Economics, Finance and International Trade; Nur-Sultan, 010000 Zhubanova str. 7, Kazakhstan; a_bakymbet@kuef.kz; <https://orcid.org/0000-0002-8441-7182>

Информация об авторах:

Кожабаева Сауле Аманкельдиевна; кандидат экономических наук; доцент кафедры «Экономика»; Казахский университет экономики, финансов и международной торговли; г.Нур-Султан, 010000 ул.Жубанова 7, Казахстан; s_kozhabayeva@kuef.kz; <https://orcid.org/0000-0002-4586-4465>

Бактымбет Асем Сериковна; кандидат экономических наук, доцент; заведующая кафедрой «Экономика»; Казахский университет экономики, финансов и международной торговли; г.Нур-Султан, 010000 ул.Жубанова 7, Казахстан; a_bakymbet@kuef.kz; <https://orcid.org/0000-0002-8441-7182>

THE NEED TO CONSOLIDATE LAND IN VILLAGES OF CENTRAL POLAND BASED
ON THE EXAMPLE OF ZHARNOVSKAYA COMMUNITY

ЖАРНОВ КОММУНАСЫНЫҢ МЫСАЛЫНДА ОРТАЛЫҚ ПОЛЬША АУЫЛДАРЫНДАҒЫ
ЖЕРЛЕРДІ ШОҒЫРЛАНДЫРУ ҚАЖЕТТІЛІГІ

НЕОБХОДИМОСТЬ КОНСОЛИДАЦИИ ЗЕМЕЛЬ В ДЕРЕВНЯХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ
ПОЛЬШИ НА ПРИМЕРЕ ЖАРНОВСКОЙ КОММУНЫ

JUSTYNA WÓJCIK-LEŃ¹

Ph.D

KAROL NOGA²

Professor

KAROL OŻÓG³

Master of Science

PRZEMYSŁAW LEŃ^{4*}

Ph.D, Associate Professor

¹Department of Environment and Agriculture, Discret Authority Office in Brzozow, Poland

²Department of Geodesy and Geotechnics, Rzeszow University of Technology, Poland

³City Property Management Office of Rzeszow, Poland

⁴Department of Environmental Engineering and Geodesy, University of Life Sciences in Lublin, Poland

*corresponding author e-mail: przemyslaw.len@up.lublin.pl

ЖУСТИНА ВОЖЧИК-ЛЕН¹

Ph.D

КАРОЛ НОГА²

профессор

КАРОЛ ОЗОГ³

ғылым магистрі

ПРЖЕМИСЛАВ ЛЕН^{4*}

Ph.D, доцент

¹Қоршаған орта және ауыл шаруашылығы факультеті, Бжозувадағы аудандық департамент, Польша

²Геодезия және геотехника факультеті, Жешув технологиялық университеті, Польша

³Қалалық жылжымайтын мүлікті басқару кеңсесі, Жешув, Польша,

⁴Инженерлік экология және геодезия факультеті, Люблиндегі жаратылыстану ғылымдары университеті, Польша

*автордың электрондық поштасы: przemyslaw.len@up.lublin.pl

ЖУСТИНА ВОЖЧИК-ЛЕН¹

Ph.D

КАРОЛ НОГА²

профессор

КАРОЛ ОЗОГ³

Магистр наук

ПРЖЕМИСЛАВ ЛЕН^{4*}

Ph.D, доцент

¹Факультет окружающей среды и сельского хозяйства,
Районный департамент в Бжозове, Польша

²Факультет геодезии и геотехники, Жешувский технологический университет, Польша

³Офис управления городской недвижимостью, Жешув, Польша,

⁴Факультет инженерной экологии и геодезии,

Университет естественных наук в Люблине, Польша

*электронная почта автора: przemyslaw.len@up.lublin.pl

Abstract. The article notes that in rural areas, re-development is necessary to ensure the sustainable development of specific area. The authors believe that it is possible to improve the farm structure by enlarging them by combining small business entities or providing another land plot in exchange. Such works will result in achievement of the desired structural change, only if it is implemented systematically and becomes a permanent element of long-term rural administration policy. Measures related to the consolidation and equivalent exchange of land plots should be introduced comprehensively and unambiguously in combination with subsequent development of such territories. Only then can the intended goal be fully achieved, that is, improvement of their spatial structure. Taking into account the limited funds, it is necessary to develop a strategy in order to identify the regions for community, districts or voivodships in which such activities should be carried out on a priority basis. Determination of lands for unification must be well thought, rational and, above all, it is necessary that the effect of such work brings measurable results for the country's agricultural policy. The survey ranked 32 characteristics which are specific to each village using the zero unitarization method and Hellwig method. The results of surveys carried out in 41 settlements of the Zharnovskaya community with a total area of 14 106.91 hectares, divided into 22 638 cadastral plots, are presented. The study area is located in central Poland.

Аңдатпа. Мақалада белгілі бір аумақтың тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін ауылдық жерлерде қайта құру қажет екендігі айтылған. Авторлар шаруашылықтардың құрылымын ұсақ шаруашылық жүргізуші субъектілерді біріктіру немесе олардың орнына басқа жер учаскесін беру арқылы ірілендіру арқылы жақсартуға болады деп санайды. Мұндай жұмыстар жүйелі түрде жүзеге асырылатын және ауылдық жерлерде ұзақ мерзімді басқару саясатының тұрақты элементі болған жағдайда ғана қажетті құрылымдық өзгерістерге қол жеткізуге әкеледі. Жер учаскелерін ірілендірумен және тең бағамен айырбастаумен байланысты шаралар кешенді түрде және осындай аумақтарды кейіннен салумен ұштастыра отырып, бір мәнді енгізілуге тиіс. Сонда ғана мақсатқа толық қол жеткізуге болады, яғни олардың кеңістіктік құрылымын жақсарту. Қаражаттың шектеулілігін назарға ала отырып, мұндай іс-шаралар басым тәртіппен орындалуға тиіс коммуна, аудандар үшін өңірлерді айқындау мақсатында стратегия әзірлеу қажеттілігі туындайды. Біріктіру үшін жерді анықтау әдейі, ұтымды болуы керек және, ең алдымен, мұндай жұмыстардың әсері елдің ауылшаруашылық саясатына өлшенетін нәтиже беруі керек. Сауалнама нөлдік унитаризация әдісі мен Хеллвиг әдісін қолдана отырып, әр ауылға тән 32 ерекшеліктің рейтингісін жүргізуге мүмкіндік берді. 22 638 кадастрлық учаскелерге бөлінген, жалпы ауданы 14 106,91 га Жарнов коммунасының 41 елді мекенінде жүргізілген зерттеулердің нәтижелері ұсынылған. Зерттеу аймағы Польшаның орталық бөлігінде орналасқан.

Аннотация. В статье отмечается, что в сельских районах необходима перепланировка для обеспечения устойчивого развития конкретной территории. Авторы считают, что возможно улучшение структуры хозяйств за счет их укрупнения путем объединения мелких субъектов хозяйствования либо предоставления в обмен другого земельного участка. Такие работы приведут к достижению желаемых структурных изменений только в том случае, если они будут осуществляться систематически и станут постоянным элементом долгосрочной политики управления в сельской местности. Меры, связанные с укрупнением и равноценным обменом земельными участками, должны вводиться комплексно и однозначно в сочетании с последующей застройкой таких территорий. Только тогда можно в полной мере достичь намеченной цели, то есть улучшения их пространственной структуры. Принимая во внимание ограниченность средств, возникает необходимость в разработке стратегии в целях определения регионов для коммуны, районов или воеводств, в которых такие мероприятия должны выполняться в приоритетном порядке. Определение земель для объединения должно быть обдуманным, рациональным и, прежде всего, необходимо, чтобы эффект от таких работ приносил измеримые результаты для сельскохозяйственной политики страны. Опрос позволил провести ранжирование 32 особенностей, характерных для каждого села, с использованием метода нулевой унитаризации и метода Хеллвига. Представлены результаты обследований, проведенных в 41 населенном пункте Жарновской коммуны общей площадью 14 106,91 га, разделенных на 22 638 кадастровых участков. Район исследования расположен в центральной части Польши.

Key words: rural area, enlargement of farms by combining small land plots, spatial structure of agricultural land, map of the location of analyzed objects, ranking of territories.

Түйінді сөздер: ауылдық жерлер, ұсақ жер учаскелерін біріктіру есебінен шаруашылықтарды ірілендіру, ауыл шаруашылығы алқаптарының кеңістіктік құрылымы, талданатын объектілердің орналасу картасы, аумақтарды саралау

Ключевые слова: сельская местность, укрупнение хозяйств за счет объединения мелких земельных участков, пространственная структура сельскохозяйственных угодий, карта расположения анализируемых объектов, ранжирование территорий.

Introduction. The area structure of present-day villages in Poland has been shaped by the long-term settlement activity of society. Human settlement contributed to the emergence of various forms of land use for manufacturing, transportation and building development, creating small farms that are scattered over an extensive area and are irregularly shaped. Continuing divisions of ownership due to inheritance, and stymied migration processes have resulted in a defective structure of rural areas in many regions of Poland.

Agriculture in central Poland is characterised by excessive fragmentation of land with scattered plots of unfavourable shapes. These elements are obstacles to profitable agricultural production. The network of roads directly accessing fields is not accessible to state-of-the-art agricultural equipment. In addition, land situated in the eastern [20], [23] and south-eastern [17], [22], [7] part of Poland also features a high level of defectiveness, which has a negative effect on building a full-featured real property cadastre [14], [15], [3].

The problem of unfavourable structure of arable land is present in many countries in Europe and in the world. It is due to historical, social and economic transformations that have continued for decades [4], [2], [18], [5].

One element of agricultural policy is rural management works programming. Identification of agricultural land for land consolidation works at a national level or regional level is a difficult and time-consuming task [6], [11]. Land consolidation works are a tool helping to improve farm operation but also an element of a comprehensive system of development of rural areas [16]. The works have a very long history not only in Europe [18], [21] but also in Asian countries [12], [13]. Identification of land for consolidation should be deliberative, rational and primarily the effect of such works should bring measurable results for the agricultural policy of the analysed country [25].

The structure of farms may be improved by land consolidation and exchange works. Considering the limited funds allocated to the above-mentioned measures, a need arises to

develop a strategy to identify the areas of communes, districts or voivodeships where such works should be carried out as a priority.

Polish legislation [24] defines the process of consolidation as a rural management procedure aiming at transformation of the spatial arrangement of rural land in order to create more favourable management conditions by improving the territorial structure of farms, ensuring reasonable configuration of land, and aligning the limits of real properties with the system of water irrigation structures, roads and terrain. On the other hand, the Rural Development Programme (RDP) describes land consolidation as works during which new plots are formed in a configuration different from that of original plots in order to reduce the number of small, scattered plots constituting a single farm and to increase their average size. The consolidation project also includes works related to post-consolidation management of land, that is, in particular, creating a functional system of access roads to agricultural land and forestland and performing tasks affecting the regulation of the water regime in the consolidated area. Consolidation of land leads to rearrangement of farms and improves the configuration of land through: reducing the number of plots, increasing plot surface area, decreasing the distance between the plots and the farmer's dwelling and altering their irregular shape.

This paper aims to determine the urgency of land consolidation and exchange works in 41 villages of the Opoczno commune in Łódź voivodeship, central Poland (figure 1). The study area covers 14 106.91 ha divided into 22 638 plots of land. In order to create a ranking of urgency of land consolidation and exchange this work makes use of multidimensional statistics.

The outcomes of surveys are based on computational algorithms using the zero unitarization method and Hellwig's method. The calculations were based on data from a real property register maintained by the District Administrator's Office in Opoczno tabulated as 32 features specific to the study area.

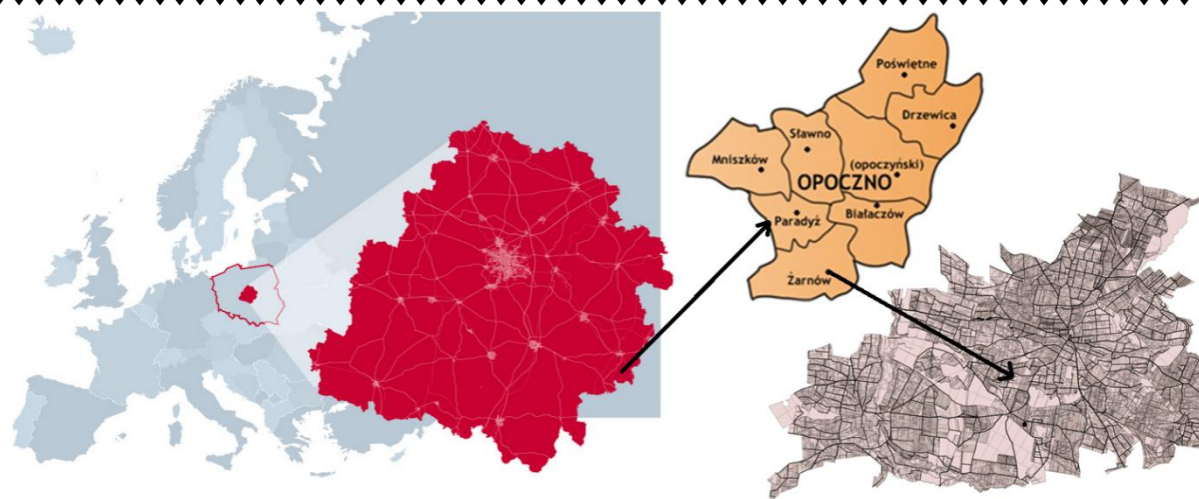

Figure 1- Map of location of the analysed objects

Material and methods of research.

For the purposes of land consolidation and exchange works in the commune of Żarnów, 32 features characteristic of respective precincts were identified and calculated. The first group comprises factors describing general information about the analysed precincts in the commune such as: x_1 - total surface area, x_2 - total number of plots, x_3 - number of residents, x_4 - number of residents per km^2 , x_5 - % of the surface area of plots owned by individual farmers, x_6 - % of the number of plots owned by individual farmers, x_7 - average surface area of a plot. The second group is features related to land owned by individual farmers such as: x_8 - number of registration units 7.1, x_9 - % of registration units 7.1, x_{10} - number of plots per registration unit 7.1, x_{11} - surface area of plots per registration unit 7.1, x_{12} - % of the number of plots 7.1 in relation to group 7, x_{13} - % of the surface area of plots in relation to group 7, x_{14} - average number of plots per registration unit, x_{15} - average surface area of a registration unit, x_{16} - fragmentation ratio. Another group refers to the productivity ratio and includes features such as: x_{17} - arable land, x_{18} - grassland. The fourth group comprises features associated with the ownership structure, including: x_{19} - % of land owned by the Agricultural Property Agency of the State Treasury, group 1.1, x_{20} - land owned by communes. The fifth group, applicable to plots without access to roads, consists of: x_{21} - % of the number of plots without access to roads, x_{22} - % of the surface area of plots without access to roads. Group six is made of features regarding the structure of land use, namely: x_{23} - % of orchards, x_{24} - % of forests. The last group of factors are: x_{25} - % of the number of plots below the elon-

gation ratio value 1.00, x_{26} - % of the area of plots below the elongation ratio value 1.00, x_{27} - % of the number of plots with elongation ratio values 1.01-2.00, x_{28} - % of the area of plots below elongation ratio values 1.01-2.00, x_{29} - % of the number of plots with elongation ratio values 2.01-3.00, x_{30} - % of the area of plots below elongation ratio values 2.01-3.00, x_{31} - synthetic ratio of plot elongation for the precinct, x_{32} - average elongation ratio. The 32 features are listed in table No. 1.

Preliminary analysis refers to a general description of the distribution of values of respective variables presented in the form of descriptive statistics (table 1). For the needs of the consolidation process each variable was described as either a stimulant (larger-the-better characteristic) or destimulant (smaller-the-better characteristic). There were 27 stimulants and 5 destimulants.

Prior to developing a synthetic ranking based on output values of diagnostic features, they are usually subject to general selection. The criterion applied often excludes variables taken into account in the analysis for which the value of variation coefficient (V) is less than 20%. Based on the analysed features, in terms of the variation coefficient, the adopted criterion was not met for: % of the number of plots owned by individual farmers ($V=17.04$), % of registration units from group 7.1 ($V=12.83$), % of the number of plots from group 7.1 in relation to group 7 ($V=14.35$), % of the surface area of plots in relation to group 7 ($V=6.87$), and the plot fragmentation ratio ($V=11.56$). Nevertheless, it was decided that these variables should be taken into account due to the importance of the information they carry.

Table 1 - Features adopted for the survey as stimulants and destimulants

Selected features		Mean	Min.	Max.	Median	Variance	Standard deviation	Coefficient of variation
Stimulants	x ₁ - total surface area [ha]	344.07	27.89	962.33	279.27	49 990.59	223.59	64.98
	x ₂ - total number of plots	681.17	62.00	2 275.00	534.00	289 530.20	538.08	78.99
	x ₃ - number of residents	157.15	7.00	1 149.00	105.00	39 045.98	197.60	125.74
	x ₄ - number of residents per 1km2	41.31	2.92	144.34	36.88	1 001.13	31.64	76.59
	x ₅ - % of the surface area of land owned by individual farmers	78.93	25.58	98.39	86.06	380.30	19.50	24.71
	x ₆ - % of the number of plots owned by individual farmers	81.79	35.19	96.53	86.35	194.33	13.94	17.04
	x ₇ - average surface area of a plot [group 7]	0.63	0.19	2.77	0.51	0.19	0.43	68.65
	x ₈ - number of registration units from group 7.1	127.49	21.00	542.00	111.00	9 991.16	99.96	78.40
	x ₉ - % of registration units from group 7.1	74.34	53.49	88.52	76.32	90.97	9.54	12.83
	x ₁₀ - number of plots per registration unit from group 7.1	519.39	46.00	1 480.00	384.00	152 447.54	390.45	75.17
	x ₁₁ - surface area of plots per registration unit from group 7.1	253.87	27.89	727.91	217.71	30 500.18	174.64	68.79
	x ₁₂ - % of the number of plots in group 7.1 in relation to group 7	94.80	72.31	133.14	94.23	185.07	13.60	14.35
	x ₁₃ - % of the surface area of plots in relation to group 7	96.43	83.46	117.04	96.50	43.95	6.63	6.87
	x ₁₄ - average number of plots per registration unit	4.27	1.57	9.91	3.89	3.83	1.96	45.83
	x ₁₅ - average surface area of a registration unit	2.13	0.77	4.22	2.07	0.43	0.66	30.88
	x ₁₆ - arable land	32.92	20.03	48.60	32.67	50.16	7.08	21.51
	x ₁₇ - grassland	35.77	15.00	45.34	38.04	52.19	7.22	20.20
	x ₁₈ - % of land owned by the Agricultural Property Agency of the State Treasury, group 1.1	0.75	0.00	2.37	0.57	0.48	0.69	91.71
	x ₁₉ - % of land owned by communes	2.41	0.00	10.03	1.94	4.23	2.06	85.41
	x ₂₀ - % of the number of plots without access to roads	16.78	1.39	58.99	13.08	199.53	14.13	84.19
	x ₂₁ - % of the surface area of plots without access to roads	11.57	0.35	62.44	10.39	138.37	11.76	101.64
	x ₂₅ - % of the number of plots below the elongation ratio value 1.00	20.49	0.00	55.88	17.50	199.67	14.13	68.95
	x ₂₆ - % of the surface area of plots below the elongation ratio value 1.00	16.25	0.00	52.09	12.21	200.07	14.14	87.07
	x ₂₇ - % of the number of plots with elongation ratio values 1.01-2.00	22.29	3.08	49.12	23.53	82.38	9.08	40.72
	x ₂₈ - % of the surface area of plots below elongation ratio values 1.01-2.00	23.81	2.78	61.99	24.90	173.90	13.19	55.38
	x ₂₉ - % of the number of plots with elongation ratio values 2.01-3.00	16.45	9.52	24.84	16.26	19.11	4.37	26.57
	x ₃₀ - % of the area of plots below elongation ratio values 2.01-3.00	17.33	8.28	26.47	16.70	21.44	4.63	26.72
Destimulants	x ₃₁ - synthetic ratio of plot elongation for the precinct	3.34	1.82	4.95	3.48	0.72	0.85	25.34
	x ₃₂ - average elongation ratio	2.93	1.53	5.04	2.86	0.58	0.76	25.87
	x ₂₂ - fragmentation ratio	3.88	2.63	4.74	3.90	0.20	0.45	11.56
	x ₂₃ - % of orchards	0.84	0.00	3.56	0.71	0.65	0.81	96.11
	x ₂₄ - % of forests	24.43	0.20	85.08	17.51	376.86	19.41	79.45

The ranking of urgency of land consolidation and exchange in the villages of Żarnów commune was created employing the zero unitarization method and Hellwig's method. These methods have measures in place to classify objects according to their characteristic features and issues related to the object in terms of the analysis of the spatial structure of land carried out in the work [Jędrzejczyk et al. 2002].

Literature reports [8], [9], [10] that the diagnostic variables of objects can be classified as: stimulants, destimulants and nominants. Stimulants are the variables that, when growing in value, increase the rank of a feature of the analysed object. According to the zero unitarization method, the following formula applies to stimulants:

$$Z = \frac{(x - x_{\min})}{(x_{\max} - x_{\min})}$$

On the other hand, destimulants are the variables that, when growing in value, decrease the rank of a feature of the analysed object. According to the zero unitarization method, the following formula applies to destimulants:

$$Z = \frac{(x_{\max} - x)}{(x_{\max} - x_{\min})}$$

where:

z - standardized variable,

x - non-standardized variable,

$x_{\max}$ - maximum value of the variable in a specific set,

$x_{\min}$ - minimum value of the variable in a specific set.

Standardisation of diagnostic features leads to an overall multi-criterion evaluation of every object. Their overall assessment can be achieved by aggregation. A synthetic measure can be obtained by calculating mean values for sets describing respective features according to the following formula [10], [19]:

$$z_i = \frac{1}{p} \sum_{j=1}^p x_{ij} (i = 1, \dots, m)$$

Standardised measures fall within the range $<0;1>$. The obtained results can be adopted as average values optimum for each object. Thus, the higher the value of a synthetic measure is, the higher the position of the respective object in the developed ranking [10].

The second method used in order to create a ranking of urgency of land consolidation and exchange is Hellwig's method. A strong point of this method is the fact that it combines features of a different nature and ascribes them a comprehensive aggregate measure. This value can be used for an over-

all comparison of the analysed units, which will form a basis for classifying them into groups of the same kind [1].

At the first stage of calculations, a benchmark with standardised variables is determined:

$$O_0 = [z_{0j}], \quad j=1,2,\dots,m.$$

The benchmark has coordinates following from the formula:

$$z_{0j} = \max_i \{z_{ij}\}$$

- when the selected feature is a stimulant

$$z_{0j} = \min_i \{z_{ij}\}$$

- when the selected feature is a destimulant

The benchmarking method was applied to the resulting features assuming that a benchmark exists with reference to which taxonomic distances are determined for the analysed objects. These distances are calculated using Euclidean metrics:

$$d_{i0} = \left[\sum_{j=1}^m (z_{ij} - z_{0j})^2 \right]^{\frac{1}{2}} \quad i=1,2,\dots,m$$

The calculated d_i values were then used to determine Hellwig's synthetic measure of development:

$$s_i = 1 - \frac{d_{i0}}{d_0} \quad i=1,2,\dots,m$$

where:

$$d_0 = \bar{d}_0 + 2S(d_0)$$

whereas:

$$\bar{d}_0 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n d_{i0};$$

$$S(d_0) = \left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (d_{i0} - \bar{d}_0)^2 \right]^{\frac{1}{2}}$$

S_i generally is a value from the range $<0;1>$. The closer these results are to 1, the more similar they are to the benchmark.

Results and their discussion. As a result of calculations using the zero unitarization method and Hellwig's method for which the resulting values of synthetic measures fall within the range $<0;1>$, the level of the synthetic measure made it possible to identify precincts in which land consolidation works are of the utmost urgency. Land consolidation works should be carried out, in the first place, in precincts listed in table 2, and their spatial distribution is shown on figure 2.

Surveys show that, thanks to the application of two separate methods, two different rankings of urgency of land consolidation and exchange works could be developed. The

same rank was assigned to 4 out of 41 surveyed villages, which accounts for 10 % of all villages. Three precincts, that is, 7 % of the whole analysed commune, differ by one rank in the rankings prepared with the two methods. Villages such as: Ławki, Straszowa Wola, Klew and Żarnów differ by two ranks. Other 3 villages are similar in the analysed rankings by 3 ranks. A difference of 4 ranks is noted for another 4 villages, accounting for 10 % of the whole commune. Then, two villages

differ by 5 ranks in the analysed rankings. Skumros, Soczówki, Kamieniec and Pilichowice moved 6 ranks in the ranking. The remaining 17 villages differ subsequently by 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 17 and 19 ranks. The biggest difference in a synthetic measure is recorded for Sielec which moved by 19 ranks in the compared rankings for both methods. On the other hand, Adamów, Nadole, Niemojowice and Tomaszów maintained their positions in the ranking.

Table 2 -Ranking of villages based on a synthetic measure calculated using the zero unitarization method and Hellwig's method

Ranking position	Zero unitarization method		Hellwig's method	
	Synthetic measure	Name of precinct	Synthetic measure	Name of precinct
1	0.542	Soczówki	0.960	Żarnów
2	0.536	Straszowa Wola	0.652	Topolice
3	0.528	Żarnów	0.647	Pilichowice
4	0.519	Wierzchowisko	0.645	Straszowa Wola
5	0.500	Paszkowice	0.636	Wierzchowisko
6	0.498	Jasion	0.559	Miedzna Murowana
7	0.490	Malków	0.517	Soczówki
8	0.487	Nadole	0.507	Nadole
9	0.486	Pilichowice	0.506	Paszkowice
10	0.484	Niemojowice	0.498	Niemojowice
11	0.484	Topolice	0.479	Skórkowice
12	0.477	Antoniów	0.471	Zdyszewice
13	0.444	Trojanowice	0.394	Klew
14	0.444	Kolonia Klew	0.373	Malków
15	0.436	Klew	0.362	Myślibórz
16	0.433	Skórkowice	0.356	Trojanowice
17	0.431	Zdyszewice	0.349	Grębenice
18	0.423	Miedzna Murowana	0.346	Młynek
19	0.420	Ruszenice	0.343	Budków
20	0.418	Poręba	0.317	Sielec
21	0.409	Adamów	0.307	Adamów
22	0.404	Budków	0.286	Ruszenice
23	0.401	Marcinków	0.286	Jasion
24	0.400	Kolonia Ruszenice	0.282	Marcinków
25	0.395	Dąbie	0.264	Chełsty
26	0.384	Młynek	0.262	Kolonia Klew
27	0.379	Myślibórz	0.249	Bronów
28	0.369	Tomaszów	0.247	Tomaszów
29	0.367	Widuch	0.243	Antoniów
30	0.366	Grębenice	0.234	Dłużniewice
31	0.362	Afryka	0.227	Kolonia Ruszenice
32	0.356	Skumros	0.211	Dąbie
33	0.356	Malenie	0.210	Widuch
34	0.354	Ławki	0.186	Kamieniec
35	0.343	Nowa Góra	0.185	Afryka
36	0.333	Chełsty	0.182	Ławki
37	0.329	Bronów	0.173	Poręba
38	0.327	Dłużniewice	0.168	Skumros
39	0.322	Sielec	0.156	Nowa Góra
40	0.250	Kamieniec	0.156	Siedlów
41	0.171	Siedlów	0.135	Malenie

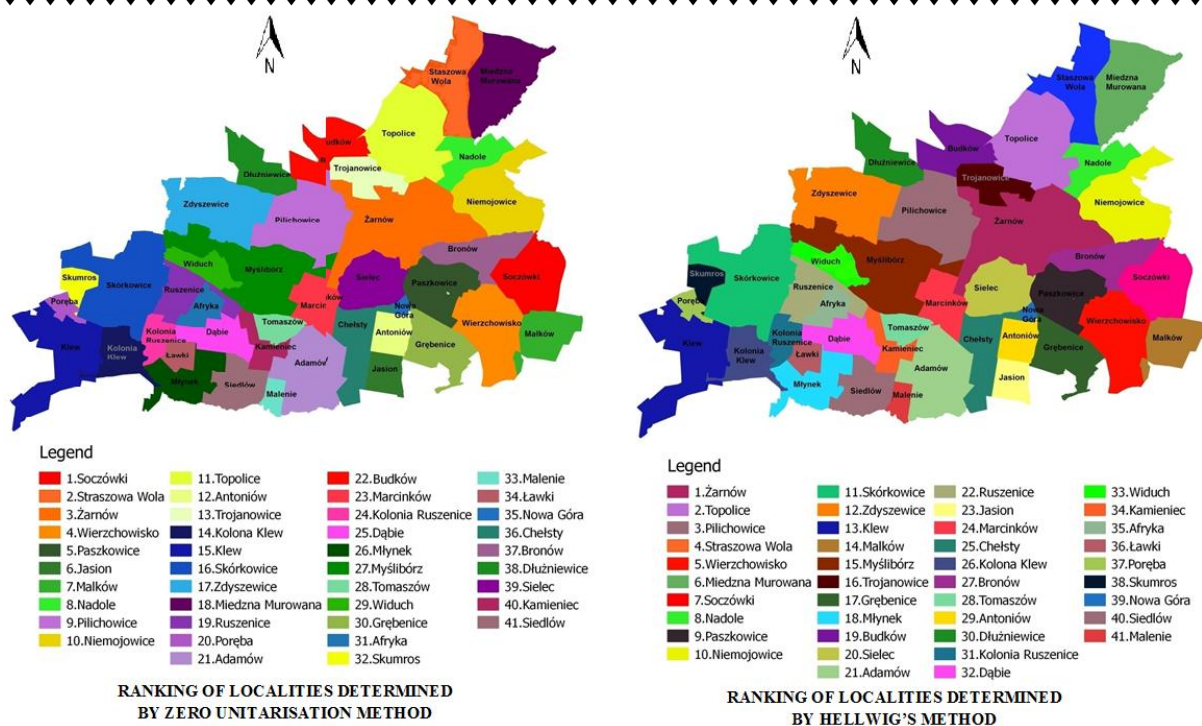

Figure 2 - Spatial distribution of the two rankings

The analysis of rankings leads to a conclusion that consolidation works should be carried out in the first place in Adamów, Nadole, Niemojowice and Tomaszów. The surveyed precincts feature a relatively high percentage of plots in the individual sector compared to the general number of plots, namely - Adamów (87 %), Nadole (81 %), Niemojowice (85 %) and a much lower percentage for the village of Tomaszów (39 %). In Adamów, Nadole and Tomaszów precincts, 34 % of the number of plots have no access to roads.

The largest average surface area of a plot in the individual sector is characteristic of Adamów where the average surface area for 442 plots is 1.0507 ha. On the other hand, the smallest average surface area of a plot in the individual sector was recorded in Nadole – 0.1878 ha, with its 1013 plots.

Conclusions

1. Studies regarding hierarchization of needs to the extent of land consolidation works in the villages of central Poland using the example of Żarnów commune demonstrated that the spatial structure in the analysed area is very defective and must be thoroughly redeveloped.

2. Land consolidation and exchange works in this area are a must. The works are meant to improve the spatial structure of rural areas.

They can also be a factor contributing to faster reforms aiming to transform the land and buildings register in Poland into a full-featured real property cadastre. Therefore, efforts should be taken to carry out land consolidation works. This applies both to local governments and land owners who often oppose such operations. This process will improve spatial parameters including: the number, surface area and shape of plots, number of plots without access, plot width, and reduce the number of plots constituting a farm.

Consolidation also leads to road network improvements, which reduces the time to reach the fields. The above-mentioned actions contribute to an increase in the profitability of agricultural production. It is worth noting that, apart from improved agricultural conditions, the land consolidation processes have additional consequences: welfare and social (increase in the market value of plots), environmental and landscape (amelioration, reclamation), organisational and legal (abolishment of land easements, joint property and common land).

Consolidated grounds become more attractive to tourists and offer better conditions for the development of non-agricultural business. It is impossible to carry out an operation transforming a defective structure across the whole area at the same time, at least due to financial reasons.

3. Thus, such works must be carried out as a priority in villages with the most urgent needs. The developed multi-dimensional statistics considerably facilitate determining the order in which land consolidation and exchange works should be carried out.

References

[1] Adamowicz, M., Janulewicz, P. Quantitative methods in economic research. The use of multidimensional methods in determining the competitive position of a commune on the example of the Lubelskie Voivodeship, 2012.- No XIII/1.-PP. 7-18.

[2] Cay, T. Effects of different land reallocation models on the success of land consolidation projects: Social and economic approaches.- 2010 // Land Use Policy.- N 27(2). – 262–269p.

[3] Cienciała, A., Sobolewska-Mikulska, K., Sobura, S. Credibility of the cadastral data on land use and the methodology for their verification and update - 2021 // Land Use Policy 102 (2021) 105204. DOI: 10.1016/j.landusepol.2020.105204

[4] Gonzalez, X.P., Alvarez, C.J., Crecente, R. Evaluation of land distributions with joint regard to plot size and shape - 2004 // Agricultural Systems. <https://doi.org/10.1016/j.agry.2003.10.009>.

[5] Hudecová, L., Geisse, R., Vardžáková, M., Turan, P. Calculation of land fragmentation - 2016. // Kartografické listy / Cartographic letters. 24 (1). - 12-22p.

[6] Janus, J., Markuszewska, I. Land consolidation – a great need to improve effectiveness. A case study from Poland - 2017. // Land Use Policy 65. – 143-153p. <http://dx.doi.org/10.1016/j.landusepol.2017.03.028>.

[7] Janus, J. A new approach to calculating distances to parcels: A way to increase the accuracy of farm efficiency analyses and the assessment of land consolidation projects - 2020. // Computers and Electronics in Agriculture. 175. (2020) 105512. DOI: 10.1016/j.compag.2020.105512.

[8] Jędrzejczyk, Z., Kukula, K., Skrzypek, J., Walkosz, A. Operational research in examples and tasks – 2011. // Polish Scientific Publishers PWN. Warsaw.

[9] Kukula K. Quantitative methods in economic research. A proposal to build a ranking of objects with the use of quantitative and qualitative features. - 2012. .No. XIII/1.

[10] Leń, P., Mika, M. Ranking destination areas for land consolidation works, due to the size checkerboard land on the example of Sławno 2016 // Infrastructure and Ecology of Rural Areas. No. 2016/II. – 290-296 p.

[11] Leń, P. An algorithm for selecting groups of factors for prioritization of land consolidation in rural areas - 2018. // Computers and Electronics in Agriculture. 144. - 216–221 p. DOI: 10.1016/j.compag.2017.12.014

[12] Long, H., Land consolidation: an indispensable way of spatial restructuring in rural China - 2014 // J. Geog. Sci. 24 (2).– 211-225 p. <http://dx.doi.org/10.1007/s11442-014-1083-5>.

[13] Luo, W., Timothy, D.J., An assessment of farmers' satisfaction with land consolidation performance in China - 2017. // Land Use Policy 61. - 501–510 p. <http://dx.doi.org/10.1016/j.landusepol.2016.12.002>.

[14] Mika, M. Proposals for changes in surveying-legal procedures for the needs of cadastre in Poland - 2016. // Reports on Geodesy and Geoinformatics. Vol. 102. Issue. 1 - 67-77p.

[15] Mika, M. Interoperability cadastral data in the system approach- 2017. // Journal of Ecological Engineering.-Vol.18.- Issue 2.-150-156 p.

[16] Muchová, Z., Leitmanová, M., Petrovič, F. Possibilities of optimal land use as a consequence of lessons learned from land consolidation projects (Slovakia) - 2016. // Ecol. Eng. 90. (Suppl. C). - 294–306 p. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecoleng.2016.01.018>.

[17] Noga, K. Methodology of programming and execution of land consolidation and exchange works in the complex attitude - 2001. // The school of knowledge about the terrain. Krakow.

[18] Pašakarnis, G., Maliene, V. Towards sustainable rural development in Central and Eastern Europe: applying land consolidation - 2010. Land Use Policy 27 (2). - 545-549p. <http://dx.doi.org/10.1016/j.landusepol.2009.07.008>.

[19] Pluta, W. Wielowymiarowa analiza porównawcza w modelowaniu ekonomicznym - 1986. /WPN, Warsaw - 5 p.

[20] Postek, P., Leń, P., Stręć, Ż. The proposed indicator of fragmentation of agricultural land - 2019. // Ecological Indicators. 103. - 581–588 p. DOI: 10.1016/j.ecolind.2019.04.023.

[21] Sky, P.K. Land consolidation in Norway in an international perspective - 2015. Spanish J. Rural Dev. VI (12). - 81–90 p. <http://dx.doi.org/10.5261/2015.GEN1.09>.

[22] Wójcik-Leń, J., Leń, P., Mika, M., Kryszk, H., Kotlarz, P. Studies regarding correct selection of statistical methods for the needs of increasing the efficiency of identification of land for consolidation—A case study in Poland - 2019. // Land Use Policy. 87. 104064.

[23] Wójcik - Leń, J., Postek, P., Stręć, Ż., Leń, P. Proposed algorithm for the identification of land for consolidation with regard to spatial variability of soil quality - 2020. // Land Use Policy. 94. 104570.

[24] Act of 26 March 1982 on Land Consolidation and Exchange (Official U. of 2003r. No. 178 pos. 1749 with later d).

[25] Zhang, Z., Zhao, W., Gu, X. Changes resulting from a land consolidation project (LCP) and its resource-environment effects: a case study in Tianmen City of Hubei Province, China - 2014 // Land Use Policy 40. – 74-82 p. <http://dx.doi.org/10.1016/j.landusepol.2013.09.013>.

Information about authors:

Justyna Wójcik-Leń; Ph.D; Head of Department; Department of Environment and Agriculture, Discret Authority Office in Brzozow; 36-200 Brzozow, 51 3 Maja Street, Poland; justynaa.wojcik@wp.pl; <https://orcid.org/0000-0002-1130-9156>

Karol Noga; Professor; Department of Geodesy and Geotechnics, Rzeszow University of Technology; 35-959 Rzeszow, al. Powstańców Warszawy 12, Poland; rmknoga@cyf-kr.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-4890-9614>

Karol Ożóg; Master of Science; City Property Management Office of Rzeszow; 35-002 Rzeszow, place Ofiar Getta, Poland; karol.ozog@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2464-9010>

Przemysław Leń; Ph.D, Associate Professor; Department of Environmental Engineering and Geodesy, University of Life Sciences in Lublin; 20-950 Lublin, 13 Akademicka Street, Poland; przemyslaw.len@up.lublin.pl; <https://orcid.org/0000-0003-0810-9986>

Авторлар туралы ақпарат:

Жустина Вожчик-Лен; Ph.D; кафедра меңгерушісі; Қоршаған орта және ауыл шаруашылығы факультеті, Бжозувадағы аудандық департамент; Бжозуф қ., 36-200 Майя көшесі 51 3, Польша; justynaa.wojcik@wp.pl; <https://orcid.org/0000-0002-1130-9156>

Карол Нога; профессор; геодезия және геотехника факультеті, Жешув технологиялық университеті; Жешув қ., 35-959 Варшава көтерілісшілері көшесі 12, Польша; rmknoga @cyf-kr.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-4890-9614>

Карол Озог; ғылым магистрі; Қалалық жылжымайтын мүлікті басқару кеңсесі; Жешув қ., 35-002 Гетта Офиары көшесі, Польша; karol.ozog@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2464-9010>

Пржемислав Лен; Ph.D, доцент; Инженерлік экология және геодезия факультеті, Люблиндегі жаратылыстану ғылымдары университеті; Люблин қ., 20-950 Академическая көшесі 13, Польша; przemyslaw.len@up.lublin.pl; <https://orcid.org/0000-0003-0810-9986>

Информация об авторах:

Жустина Вожчик-Лен; Ph.D; заведующая кафедрой; Факультет окружающей среды и сельского хозяйства, Районный департамент в Бжозуве; г.Бжозуф, 36-200 ул.Майя 51 3, Польша; justynaa.wojcik@wp.pl; <https://orcid.org/0000-0002-1130-9156>

Карол Нога; профессор; Факультет геодезии и геотехники, Жешувский технологический университет; г. Жешув, 35-959 ул.Повстанцев Варшавы 12, Польша; rmknoga @cyf-kr.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-4890-9614>

Карол Озог; магистр наук; Офис управления городской недвижимостью; г. Жешув, 35-002 ул. Офиар Гетта, Польша; karol.ozog@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2464-9010>

Пржемислав Лен; Ph.D, доцент; Факультет инженерной экологии и геодезии, Университет естественных наук в Люблине; г.Люблин, 20-950 ул. Академическая 13, Польша; przemyslaw.len@up.lublin.pl; <https://orcid.org/0000-0003-0810-9986>

ВНУТРИХОЗЯЙСТВЕННОЕ ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ СУБЪЕКТОВ

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ ЖЕР ПАЙДАЛАНУЛАРЫН ШАРУАШЫЛЫҚШІЛІК ЖЕРГЕ ОРНАЛАСТЫРУ

ON-FARM LAND USE MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTITIES

Г.К. КУРМАНОВА*

д.э.н., доцент

Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан

*электронная почта автора: kurmanova_gul@mail.ru

Г.К. ҚҰРМАНОВА*

э.ғ.д., доцент

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: kurmanova_gul@mail.ru

G.K. KURMANOVA*

Dr.E.Sc.

S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur-Sultan, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: kurmanova_gul@mail.ru

Аннотация. Выявлены проблемы земельного законодательства в области регулирования земельных отношений. Определено, что дореформенный период характеризовался плановым развитием экономики, внутрихозяйственное землеустроительное проектирование было обязательным и носило директивный характер. Автор отмечает, что в Правилах по рациональному использованию земель сельскохозяйственного назначения установлено наличие проектов внутрихозяйственного землеустройства в целях рационального их использования. Итоги анализа показали, что в настоящее время в земельном законодательстве Республики Казахстан отсутствуют четкие требования составления проектов в системе мероприятий по урегулированию землепользования. Поэтому на практике они разрабатываются лишь малой частью хозяйствующих субъектов, что ведет к ухудшению мелиоративного состояния сельскохозяйственных угодий, снижению уровня плодородия, засоренности посевов, размножению различных болезней и вредителей растений, деградации кормовых угодий (пастбищ, сенокосов) и др. Все это является результатом недоработанности земельного законодательства, слабого осуществления государственного контроля за использованием и охраной земель. Проанализирована существующая структура проектов внутрихозяйственного землеустройства. Сделано заключение о необходимости их разработки, а также методических инструкций на основе новых подходов и инновационных технологий. Отмечается, что на законодательном уровне в 2018 г. внесены дополнения в Земельный кодекс, регламентирующие порядок и особенности предоставления земель сельхозназначения, находящихся в государственной собственности, для ведения крестьянского или фермерского хозяйства, сельскохозяйственного производства через конкурсную комиссию. Собственникам или землепользователям предложено проекты внутрихозяйственного землеустройства разрабатывать за свой счет.

Аңдатпа. Жер қатынастарын реттеу саласындағы жер заңнамасының мәселелері анықталған. Реформаға дейінгі кезең экономиканың жоспарлы дамуымен сипатталғаны анықталған, шаруашылықшiлiк жерге орналастыруды жобалау мiндеттi болды және директивалық сипатта болды. Автор ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердi ұтымды пайдалану ережелерiнде оларды ұтымды пайдалану мақсатында шаруашылықшiлiк жерге орналастыру жобаларының болуы белгiленгенiн атап өттi. Талдау қорытындылары қазiргi уақытта Қазақстан Республикасының жер заңнамасында жердi пайдалануды реттеу жөнiндегi iс-шаралар жүйесiнде жобаларды жасаудың нақты талаптары жоқ екенiн көрсеттi. Сондықтан практикада оларды шаруашылық жүргiзушi субъектiлердiң аз ғана бөлiгi әзiрлейдi, бұл ауыл шаруашылығы алқаптарының мелиорациялық жай-күйiнiң нашарлауына, құнарлылық

денгейінің төмендеуіне, егістіктердің қоқыстануына, өсімдіктердің әртүрлі аурулары мен зиянкестерінің көбеюіне, жемшөп алқаптарының (жайылымдардың, шабындықтардың) тозуына және т.б. алып келеді, осының бәрі жер заңнамасының толық игерілмеуінің, жерді пайдалану мен қорғауға мемлекеттік бақылауды әлсіз жүзеге асырудың нәтижесі болып табылады. Шаруашылық ішілік жерге орналастыру жобаларының қолданыстағы құрылымы талданған. Оларды әзірлеу қажеттілігі, сондай-ақ жаңа тәсілдер мен инновациялық технологиялар негізінде әдістемелік нұсқаулықтар туралы қорытынды жасалған. 2018 жылы заңнамалық деңгейде жер кодексіне конкурстық комиссия арқылы шаруа немесе фермер қожалығын, ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу үшін мемлекеттік меншіктегі ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді беру тәртібі мен ерекшеліктерін регламенттейтін толықтырулар енгізілді. Меншік иелеріне немесе жер пайдаланушыларға шаруашылық ішілік жерге орналастыру жобаларын өз есебінен әзірлеу ұсынылды.

Abstract. The issues of land legislation in the field of regulation of land relations have been identified. It was determined that pre-reform period was characterized by the planned development of economy, on-farm land management design was mandatory and was of a directive nature. The author notes that the Rules for Rational Use of Agricultural Lands establish the existence of on-farm land management projects aimed at their rational use. The results of the analysis showed that currently in the land legislation of the Republic of Kazakhstan there are no clear requirements for drafting projects in the system of measures on land use regulation. Therefore, in practice, they are developed by only a small part of economic entities, which leads to deterioration in reclamation state of agricultural land, decrease in fertility level, contamination of crops with weeds, spread of various diseases and plant pests, degradation of forage lands (pastures, hayfields), etc. All this is the result of underdeveloped land legislation, weak implementation of public control over the use and protection of land. The existing structure of on-farm land management projects has been analyzed. The conclusion on the need for their development, as well as methodological instructions based on new approaches and innovative technologies was done. It is noted that in 2018 at the legislative level, amendments were made to the Land Code, regulating the procedure and features of the provision of State-owned agricultural land for peasant or private farm operations, agricultural production through tender commission. Owners or land users were invited to develop on-farm land management projects at their own expense.

Ключевые слова: внутрихозяйственное землеустройство, землепользование, рациональное использование земель, земли запаса, государственный контроль, использование и охрана земель, организация угодий.

Түйінді сөздер: шаруашылық ішілік жерге орналастыру, жер пайдалану, жерді, босалқы жерді ұтымды пайдалану, мемлекеттік бақылау, жерді пайдалану және қорғау, алқаптарды ұйымдастыру.

Key words: on-farm land management, land use, rational land use, reserve land, State control, land use and protection, land plots organization.

Введение. В Послании Президента народу Казахстана [1], Государственных программах [2] и публикациях средств массовой информации акцентируется внимание на рациональном использовании земель сельскохозяйственного назначения, поскольку в республике имеется огромное количество неиспользуемых сельскохозяйственных угодий.

При предоставлении земель с/х назначения в землепользование одной из основных стадий этого процесса является составление земпроекта и предоставление его на рассмотрение земельной комиссии. Однако большая часть хозяйствующих субъектов не имеет земпроектов, так как земельные участки были получены значи-

тельно раньше. В связи с этим актуален вопрос о необходимости разработки механизмов, включая законодательную базу, которые будут направлены на побуждение землепользователей составлять проекты внутрихозяйственного землеустройства.

При этом нужно иметь в виду, что проекты должны быть разработаны с применением ГИС-технологий с составлением цифровых схем землеустройства, поскольку на сегодняшний день в республике идет реализация Государственной программы «Цифровой Казахстан» [3], согласно которой все виды услуг в сфере земельных отношений предоставляются в цифровом формате.

Приоритетное значение необходимо уделять землям сельскохозяйственного назначения, являющимся основой продовольственной безопасности нашей республики [4]. Поэтому в первую очередь необходимы цифровые карты используемых и неиспользуемых земель в целях выявления причин нерационального использования и наличия базы данных о имеющемся резерве земельных угодий для последующего их представления в землепользование.

Материал и методы исследования.

Объектом исследований является земельный фонд республики, а также ТОО «Полтавское» Северо-Казахстанской области. Проведен анализ содержания проекта внутрихозяйственного землеустройства, составленный в 2017г. на ТОО «Полтавское».

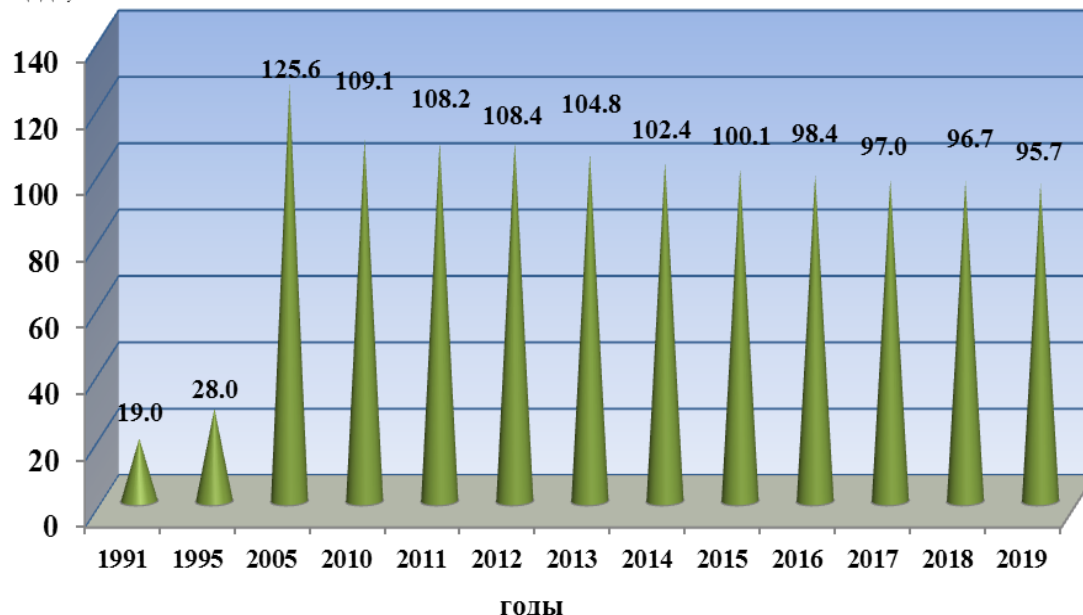
Основными структурными элементами проекта являлись: характеристика природно-сельскохозяйственных условий, организация угодий и основные показатели развития сельскохозяйственного производства, устройство территории сельскохозяйственных угодий (пашни, сенокосы, пастбища), обоснование размеров и размещения полей севооборотов, природоохранные мероприятия, эффективность внутрихозяйственного землеустройства. Вея-

ние времени требует внесения корректировок и изменений в существующие положения и инструкции, в частности применение ГИС-технологий при выполнении земельно-кадастровых работ.

При проведении исследований применялись следующие методы: монографический – для изучения зарубежного опыта применения и составления землеустроительных проектов в хозяйственной деятельности землепользователей, выявления недостатков в данной сфере; аналитический – для проведения анализа данных, полученных в результате исследования; абстрактно-логический – для разработки предложений и принятия решений; статистический – для сбора данных по использованию земель сельскохозяйственного назначения и другой необходимой информации.

Результаты и обсуждение. Задачами землеустройства являются выполнение мероприятий, направленных на рациональное использование земельных ресурсов и регулирование земельных отношений. Показателем рационального использования земель, в первую очередь, является уровень использования земель. По состоянию на 1.01.2020г. не используется 95,7 млн га (рисунок).

ПЛОЩАДЬ, МЛН.ГА

Примечание: данные Комитета по управлению земельными ресурсами МСХ РК, Нур-Султан, 2020г.

Рисунок – Динамика земель запаса

Как видно из рисунка, наблюдается динамика стабильного уменьшения земель запаса за счет вовлечения их в сельскохозяйственный оборот. Освоение земель запаса требует изучения качественного состояния неиспользуемых земель, пересмотра отнесения их к определенному виду угодий, в случае необходимости – произвести трансформацию угодий и выполнения других видов землеустроительных работ.

Все это направлено на рациональное использование и охрану земель, представляющих собой важные задачи землеустройства. Реализация этих задач отражена в Правилах рационального использования земель сельскохозяйственного назначения [5], направленная на предотвращение деградации сельскохозяйственных земель, сохранение их плодородия и повышение эффективности использования. Все это является основными задачами внутрихозяйственного землеустройства, представляющего собой организацию территории различных форм хозяйствования (КФХ, ТОО, АО и др.).

В дореформенный период, характеризующийся плановостью развития экономики, составление проектов внутрихозяйственного землеустройства было обязательным, носило директивный характер. Проекты обновлялись каждые 5 лет за счет бюджетного финансирования на основе итоговых показателей развития сельского хозяйства. Разработчики проектов были наделены правом авторского надзора за их внедрением, а хозяйствующие субъекты были обязаны неукоснительно выполнять их при ведении сельскохозяйственного товарного производства.

В настоящее время в земельном законодательстве РК нет четких требований составления проектов землеустройства. Поэтому на практике такие проекты разрабатываются лишь малой частью хозяйствующих субъектов, что ведет к ухудшению мелиоративного состояния сельскохозяйственных угодий, снижению уровня плодородия, засоренности посевов, размножению различных болезней и вредителей растений, деградации кормовых угодий (пастбищ, сенокосов) и др. Все это является результатом недоработанности земельного законодательства, слабого осуществления государственного контроля за использованием и охраной земель.

На наш взгляд, имеющаяся ситуация с составлением проектов внутрихозяйственного землеустройства сложилась в результате того, что в законодательстве нет

четкой позиции в отношении финансовой части – за чей счет должны составляться эти проекты. Ранее работы осуществлялись за счет государства.

Но в условиях рыночных отношений эта позиция должна рассматриваться с разных сторон, а главное с точки зрения заинтересованности сельхозтоваропроизводителя. На сегодняшний день основная их масса осуществляет производство на арендуемых у государства землях. Поэтому вопросы сохранения и приумножения плодородия земель, их качественного состояния и др. правомерно перекладываются на плечи землепользователей. Проекты внутрихозяйственного землеустройства каждый собственник или землепользователь, будучи заинтересованный в получении стабильного устойчивого урожая, при этом, должен разрабатывать за свой счет.

При этом проекты внутрихозяйственного землеустройства должны в обязательном порядке утверждаться уполномоченными органами по земельным отношениям, после чего проект и намеченные в нем мероприятия будут являться обязательными для исполнения хозяйствующими субъектами.

На сегодняшний день Законом Республики Казахстан от 4 мая 2018 года № 151-VI [6], дополнена глава 5 Земельного кодекса РК статьей 43-1, регламентирующей порядок и особенности предоставления земельных участков, находящихся в государственной собственности, для ведения крестьянского или фермерского хозяйства, сельскохозяйственного производства через конкурсную комиссию [7].

Реализация ст. 43-1 Земельного кодекса РК усложняется отсутствием нормативных документов. В частности, необходимо прописать порядок землеустроительных работ по разработке проектов землеустройства при предоставлении земель с/х назначения, а также неиспользуемых земель во временное землепользование. Так, физические и юридические лица, которые хотят принять участие в конкурсе по предоставлению земельного участка, должны подать соответствующую заявку, которая дополняется бизнес-планом, а также отразить в ней свои обязательства по составлению и освоению проекта внутрихозяйственного землеустройства, выполнению мероприятий по развитию сельскохозяйственной инфраструктуры.

Также следовало бы на законодательном уровне закрепить ответственность за отклонение от проекта внутрихозяйст-

венного землеустройства при осуществлении хозяйственной деятельности сельхозтоваропроизводителей.

Из вышеуказанного следует, что законодательство РК в области землеустройства имеет слабые стороны, которые необходимо решать в целях дальнейшего совершенствования земельных отношений.

Аналогичная ситуация сложилась в России. Ученые отмечают, что заметно снизилась роль землеустройства, проекты внутрихозяйственного землеустройства практически не составляются [8].

Волков С.Н. рассматривает эффективность проведения землеустройства с двух сторон: с точки зрения всего общественного производства, конкретного с/х предприятия, КФХ и др. И в том, и в другом случае проведение землеустройства регулируется государством. Поэтому в целях регулирования земельных отношений и эффективного использования земель при любых изменениях границ землепользований и др. необходимо составление проектов землеустройства [9,10].

Таким образом, в плане реализации Земельного кодекса РК и Правил рационального использования земель сельскохозяйственного назначения, необходимо пересмотреть порядок выполнения земельно-кадастровых работ, в частности проектов внутрихозяйственного землеустройства, разработать методические инструкции по их разработке на основе современных требований и инновационных подходах.

Заключение

1. Система земельных отношений в республике в дореформенный период характеризовалась обязательным наличием и разработкой проектов внутрихозяйственного землеустройства.

2. В настоящее время в земельном законодательстве РК нет четких требований составления проектов землеустройства. Поэтому на практике такие проекты разрабатываются лишь малой частью хозяйствующих субъектов, что ведет к ухудшению мелиоративного состояния сельскохозяйственных угодий, снижению уровня плодородия, деградации кормовых угодий (пастбищ, сенокосов) и др.

3. Имеющиеся методические инструкции по разработке проектов внутрихозяйственного землеустройства устарели, требуются новые, где будет детально рассмотрен порядок землеустроительных работ по разработке проектов землеустройства при предоставлении земель с/х

назначения, а также неиспользуемых земель во временное землепользование.

4. Поскольку 98,6% земель сельскохозяйственного назначения арендуется у государства, сохранение плодородия земель правомерно перекладывается на плечи землепользователей. Из этого следует, что вопрос об осуществлении хозяйственной деятельности субъектами сельского хозяйства на основе проектов внутрихозяйственного землеустройства является бесспорным, поэтому каждый собственник или землепользователь должен разрабатывать эти проекты за свой счет, а не за счет бюджета государства.

Список литературы

[1] Послание Главы государства К.-Ж. Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий». - 2020. - URL: https://www.akorda.kz/rus/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomart-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (дата обращения: 19.10.2020).

[2] Государственная программа развития АПК РК на 2017-2021 годы, утвержденная постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 июля 2018 года № 423 (с изменениями, внесенными Постановлением Правительства РК от 05.01.2020 N1) [Электронный ресурс]. - 2020. - URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423> (дата обращения: 11.01.2021).

[3] Государственная программа "Цифровой Казахстан", утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 20 декабря 2019 года № 949 [Электронный ресурс]. - 2020. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (дата обращения: 11.01.2021).

[4] Жумашева, С.Т. Цифровизация как основа инновационного потенциала аграрного производства Казахстана / С.Т. Жумашева, А.Муханова, Ж.Б.Смагулова // Проблемы агрорынка. - 2020. - № 2. - С. 45-52.

[5] Правила рационального использования земель сельскохозяйственного назначения, утвержденные Приказом Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 17 января 2020 года № 7 [Электронный ресурс]. - 2020. - URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000019893> (дата обращения: 14.01.2021).

[6] Закон Республики Казахстан от 4 мая 2018 года № 151-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам регулирования земельных отношений» [Электронный ресурс]. - 2020. - URL: https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=39762534 (дата обращения: 14.01.2021).

ЗОНИРОВАНИЕ ТЕРРИТОРИИ ЗЕМЕЛЬ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЕЛДІ МЕКЕНДЕРІ ЖЕРЛЕРІНІҢ АУМАҒЫН АЙМАҚТАРҒА БӨЛУ

ZONING OF TERRITORY OF LANDS OF SETTLEMENTS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Н.З. АХМЕТОВА¹

К.Э.Н.

Ж.Е. СЕКЕНОВА^{*2}

магистр наук

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

²Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан

*электронная почта автора: sekenova_01@mail.ru

Н.З. АХМЕТОВА¹

Э.Ф.К.

Ж.Е. СЕКЕНОВА^{*2}

ғылымдарының магистрі

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: sekenova_01@mail.ru

N.Z. AKHMETOVA¹

C.E.Sc.

ZH.E. SEKENOVA^{*2}

Master of Sciences

¹L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

²S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Nur-Sultan, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: sekenova_01@mail.ru

Аннотация. В данной статье представлена существующая методика определения кадастровой стоимости земель населенных пунктов Республики Казахстан. Отражено понятие государственной оценки стоимости земельных участков на основе базовой ставки платы за землю, рыночных подходов к кадастровому учету землепользований. Рассмотрено влияние рынка недвижимости на расчет за землю в категории земель населенных пунктов. Представлен зарубежный опыт американской и западно-европейской систем зонирования территорий, а также таких стран как Япония и Сингапур, которые воспринимаются в единстве с механизмом расселения и как инструмент территориального развития. Предлагается введение нового коэффициента коммерческого назначения для земельных участков, расположенных в СНП. В качестве примера рассчитана кадастровая стоимость одного земельного надела. Выявлено, что методика зонирования земель Казахстана во многом идентична с зарубежной. Показаны ее недостатки и даны предложения по совершенствованию по типу г. Нур-Султан. Проанализировано существующее количество зон, отмечается их частое дробление. Указывается целесообразность объединения 1 и 2, 25 и 26 зон. Сделан вывод: зонирование земель в населенных пунктах проводится в целях определения границ оценочных зон и поправочных коэффициентов к базовым ставкам платы за земельные участки, а также необходимо как инструмент управления земельными ресурсами застроенных территорий.

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының елді мекендері жерлерінің кадастрлық құнын анықтаудың қолданыстағы әдістемесі келтірілген. Жер үшін төлемақының базалық мөлшерлемесі, жер пайдалануды кадастрлық есепке алудың нарықтық тәсілдері негізінде жер учаскелерінің құнын Мемлекеттік бағалау ұғымы көрсетілген. Жылжымайтын мүлік

нарығының елді мекендер жерінің санатындағы жер үшін есептеуге әсері қарастырылды. Аумақтарды аймақтарға бөлудің америкалық және батыс еуропалық жүйелерінің, сондай-ақ Жапония мен Сингапур сияқты елдердің қоныстандыру тетігімен бірлікте және аумақтық даму құралы ретінде қабылданатын шетелдік тәжірибесі ұсынылған. АЕМ-де орналасқан жер учаскелері үшін коммерциялық мақсаттағы жаңа коэффициентті енгізу ұсынылған. Мысал ретінде бір жер телімінің кадастрлық құны есептелген. Қазақстан жерлерін аймақтарға бөлу әдістемесі көп жағдайда шетелдіктермен бірдей екені анықталған. Оның кемшіліктері көрсетіліп, Нұрсұлтан қаласының түрі бойынша жетілдіру жөнінде ұсыныстар берілген. Аймақтардың саны талданған, олардың жиі ұсақталуы байқалады. 1 және 2, 25 және 26 аймақтарды біріктірудің орындылығы көрсетілген. Елді мекендердегі жерді аймақтарға бөлу бағалау аймақтарының шекараларын және жер учаскелері үшін төлемнің базалық ставкаларына түзету коэффициенттерін анықтау мақсатында жүзеге асырылады, сонымен қатар, салынып жатқан аумақтардың жер ресурстарын басқару құралы ретінде қажет болады деген қорытынды жасалды.

Abstract. This article presents the existing methodology of determining the cadastral value of land in settlements of the Republic of Kazakhstan. The concept of State appraisal of the value of land plots is reflected on the basis of the standard land payment rate, market approaches to the cadastral registration of land use. The influence of real estate market on payment for land in the category of land of settlements is considered. The article presents the foreign experience of American and Western European systems of zoning of territories, as well as countries such as Japan and Singapore, which are perceived in unity with the settlement mechanism and as an instrument of territorial development. It is proposed to introduce a new coefficient for commercial purposes for land plots located in the RS. As an example, the cadastral value of one land plot has been calculated. It was revealed that method of zoning the lands of Kazakhstan is in many respects identical with the foreign one. Its shortcomings are shown and proposals on improvement by the type of Nur-Sultan are given. The existing number of zones is analyzed, their frequent fragmentation is noted. The expediency of combining 1 and 2, 25 and 26 zones is indicated. The conclusion: zoning of land in settlements is carried out in order to determine the boundaries of assessment zones and correction factors to the basic land plots payment rates, and is also necessary as a tool for managing land resources in built-up areas.

Ключевые слова: зонирование территории, населенные пункты, плата за землю, базовая ставка, кадастровая стоимость земель, поправочные коэффициенты, первичный рынок.

Түйінді сөздер: аумақты аймақтарға бөлу, елді мекендер, жер үшін төлем, базалық мөлшерлеме, жердің кадастрлық құны, түзету коэффициенттері, бастапқы нарық.

Key words: zoning of territory, settlements, land payment, basic rate, cadastral value of land, correction factors, primary market.

Введение. В настоящее время в Республике Казахстан чаще всего мы сталкиваемся с двумя формами стоимости земли: на первичном рынке – это кадастровая стоимость земельного участка, на вторичном рынке – рыночная стоимость. Кадастровая оценка земель есть составная часть земельного кадастра, занимает свое место в виде метода получения сведений о первичном рынке и стоимости земельных участков на нем.

На основе государственной кадастровой оценки земля вовлекается в первичный рынок земли, который является предметом экономических отношений путем проведения сделок с земельными участками. Кроме того, кадастровая стоимость еще называется нормативной, так как отражает нормативную цену земельного участка на основе базовых ставок

платы за землю и поправочных коэффициентов.

Одной из особенностей земель населенных пунктов является небольшая площадь объектов в квадратных метрах, более высокая цена за квадратный метр и соответственно формируются платежи объектов оценки в зависимости от целевого назначения участка. Кадастровая оценка земельных участков воспринимается как комплекс мероприятий по определению стоимости земельного участка на первичном рынке с использованием базовой ставки платы за землю, поправочных коэффициентов к схеме зонирования и площади участка.

Согласно земельному законодательству Республики Казахстан схема зонирования в городах и населенных пунктах разрабатывается с учетом различных фак-

торов, в том числе и экономической ситуации в регионе, инженерно-геологических условий и экологической ситуации. При определении границ оценочных зон и поправочных коэффициентов к ним формируют схему зонирования населенного пункта. Исследования проводились на примере Нур-Султана.

Материал и методы исследования.

Актуальность исследования существующего ценового зонирования территории и оценки земель населенных пунктов связана с достаточно небольшим периодом функционирования на первичном рынке продажи земельных участков, где нормативной ценой является их кадастровая стоимость. Активность рынка земли и недвижимости обуславливает изучение существующего ценового зонирования территории земель Нур-Султана и имеющейся методики определения кадастровой (оценочной) стоимости земельного участка.

В работе применялись следующие методы: монографический – изучение теоретической и нормативно-правовой базы кадастровой оценки земель населенных пунктов по отечественным источникам и зарубежной литературе, выявление проблемных вопросов; статистический – сбор материалов для проведения исследования и их систематизация, проведение расчетов для получения результатов; аналитический – проведение детального анализа существующей ситуации; оценка вариантов проекта – для определения экономически целесообразного варианта проекта.

Исходными данными для исследования послужили карта оценочных зон автоматизированной информационной системы государственного земельного кадастра; сведения сводного аналитического отчета о состоянии и использовании земель Республики Казахстан; нормативно-правовая база в области земельного кадастра и оценки земель, информационные данные глобальной сети интернет.

Результаты и их обсуждение. Государственный земельный кадастр в Республике Казахстан ведется по единой методике. Кадастровая стоимость земельного участка определяется филиалами НАО ГК «Правительство для граждан» при предоставлении земельных участков в частную собственность и аренду государственных земель на возмездной основе и оформляется актом определения кадастровой стоимости [1].

Определение кадастровой стоимости земельного участка имеет следующий по-

рядок: применение таких элементов, как площадь земельного участка в квадратных метрах, базовая ставка платы за землю населенного пункта, использование схемы ценового зонирования, определение поправочных (повышающих и понижающих) коэффициентов.

При этом базовая ставка платы за землю считается нормативной ценой земельного участка, которая используется для расчета кадастровой стоимости. Базовые ставки платы за земельные участки при их покупке у государства в частную собственность в населенных пунктах, расположенных в пригородной зоне столицы и городов республиканского значения, областных центров и курортной зоне, увеличиваются в два раза [2]. Пригородные зоны поддерживают экономические и социальные показатели развития города, так как на этой территории концентрируется часть населения, работающая в городе [3].

Базовые ставки платы за земельные участки населенных пунктов и поправочные коэффициенты к ним утверждаются решением маслихатов [4].

Объектом исследования является земельный фонд Нур-Султана. Базовая ставка платы на земли в Нур-Султане (в то время Астана) были утверждены решением маслихата Астаны от 6 декабря 2012 г. № 92/11-V. Она равна 6 683 тенге/м² [5].

При определении базовых ставок используются три подхода:

- сравнительный подход – использование актуальных и достоверных данных рынка недвижимости конкретного города, анализ сведений о продажах объектов для сравнения, рынок спроса и предложения;
- затратный подход реализуется при определении затрат, необходимых для воспроизводства объекта оценки;
- доходный подход содержит методы, базируемые на определении ожидаемых доходов от применения оцениваемого объекта [6].

Анализ зарубежного опыта зонирования территории показал, что в них зонирование земель связано с системой расселения и инструментами территориального развития. Мировая практика зонирования земель выделяет две группы:

- американскую;
- западно-европейскую.

Американская система зонирования строится на наибольшей самостоятельности местных органов самоуправления, зонирование проводится комплексно, но при этом в один этап по всей территории.

Западно-европейская система представляет собой совокупность национальных систем зонирования каждой страны. В США выделяют следующие виды зонирования:

- где землепользование специализируется на конкретной деятельности в границах своего района;

- функциональное зонирование – более гибкое и экологичное зонирование с учетом требований рынка;

- стимулирующее – для инвестиционной привлекательности и привлечения средств в развитие территорий;

- по территориальному признаку – учитывается плотность населения, комфорт для жизни и доступность к социально-бытовым объектам.

В Великобритании вопросы зонирования регламентируются общим планом развития района, где отражены все цели и задачи развития. Само зонирование городских территорий проводится согласно функциональному зонированию.

В Сингапуре зонирование осуществляется на основе Генерального плана развития городских территорий, который состоит из правовых аспектов разрешенного использования и границ зон.

В Японии землепользования района разделены на 12 зон с определением вида разрешенного использования и типом застройки зданий. Вследствие ограниченности земель в Японии отдается приоритет более экологичному подходу к зонированию жилых территорий, так у них строга регламентируют проходимость улиц, освещение и разрешенные площади магазинов. Выделяют по функциональному зонированию жилую, коммерческую и промышленную зоны [7].

По изученному материалу можно сделать вывод, что в зарубежных странах в основе – функциональное зонирование. В Казахстане при зонировании земель можно выделить функциональное зонирование как общий элемент. При этом в зарубежных странах к функциональному зонированию относятся как к прогнозно-планировочному инструменту с целью регулирования застройки, влияния на рынок недвижимости и регулятору со стороны местной администрации. В сельских населенных пунктах и городах имеется также функциональное зонирование, налоговое и ценовое.

Зонирование города охватывает все земли в границах населенного пункта, которые разделяются между собой на районы, микрорайоны, кварталы, участки.

Ценовое зонирование в городе происходит путем деления населенного пункта на оценочные зоны на кадастровой карте. Определение границ оценочных зон и поправочных коэффициентов является главной задачей зонирования. При этом границами могут выступать кадастровые кварталы, естественные и искусственные преграды, дороги и другие инженерные сооружения.

Поправочные коэффициенты также отражают градостроительную ценность территории. Повышение или понижение поправочных коэффициентов зависит от ценообразующих факторов:

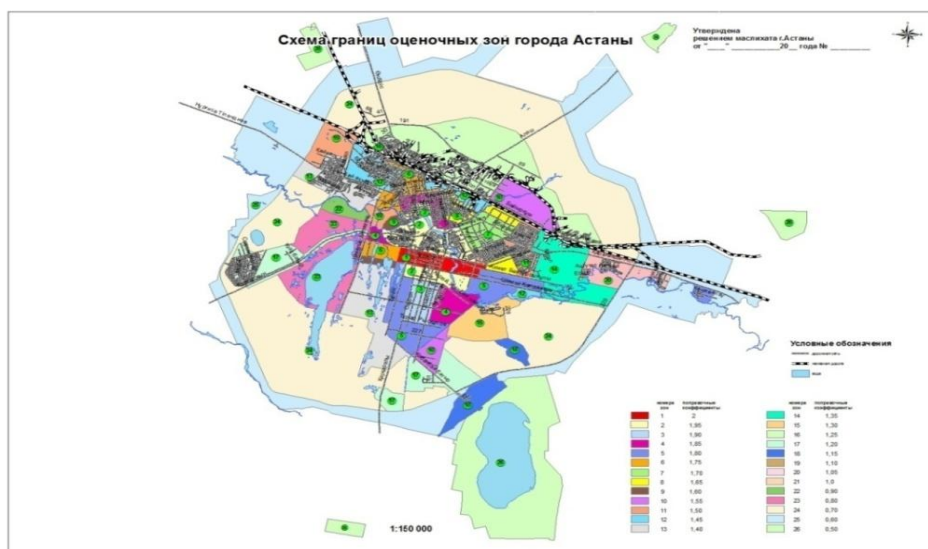
- местоположение земельных участков;
- доступность к общественным центрам;
- климат;
- численность населения;
- оснащенность инженерными сооружениями;
- наличие коммуникаций;
- интенсивность движения транспорта;
- уровень развития социально-культурного потенциала;
- состояние окружающей среды;
- экологические условия;
- ландшафт [8].

Средний поправочный коэффициент каждой ценовой зоны определяется путем суммирования всех коэффициентов.

Границы оценочных зон и поправочные коэффициенты к базовым ставкам платы в соответствии с 11 статьей Земельного кодекса Республики Казахстан в городах районного, областного, республиканского значения, столицы утверждаются маслихатами в соответствии с местоположением, по предложению акимата области, города республиканского значения, столицы. Наибольшая и наименьшая величина коэффициента не превышают двукратного размера.

На сегодняшний день благодаря цифровизации кадастровых услуг гражданам Республики Казахстан не выходя из дома можно заказать через сайт www.aisgzk.kz онлайн-услугу определения кадастровой стоимости испрашиваемого земельного участка.

Границы оценочных зон для определения кадастровой цены земельных участков и поправочные коэффициенты были установлены решением маслихата Нур-Султана с изменениями от 27 февраля 2018г. (рисунок).

Источник: сайт акимата Нур-Султана

Рисунок – Схема границ оценочных зон Нур-Султана

Как видно из рисунка схема ценового зонирования Нур-Султана состоит из 26 ценовых зон и находится в свободном доступе для работы на сайте www.aisgzk.kz [9]

Каждая оценочная зона имеет свой поправочный коэффициент, который варьи-

ируется в пределах от 0,5 до 2, и стоимость, рассчитанную на 1 м². Поправочные коэффициенты каждой оценочной зоны показаны в таблице 1.

Таблица 1 – Размер базовой ставки платы на земли Нур-Султана в зависимости от поправочного коэффициента

№ зоны	Поправочные коэффициенты	Сумма, тенге
1	2,0	13 366
2	1,95	13 032
3	1,9	12 698
4	1,85	12 364
5	1,8	12 029
6	1,75	11 695
7	1,7	11 361
8	1,65	11 027
9	1,6	10 693
10	1,55	10 359
11	1,5	10 025
12	1,45	9 690
13	1,4	9 356
14	1,35	9 022
15	1,3	8 688
16	1,25	8 354
17	1,2	8 020
18	1,15	7 686
19	1,10	7 351
20	1,05	7 017
21	1,0	6 683
22	0,9	6 015
23	0,8	5 346
24	0,7	4 678
25	0,6	4 010
26	0,5	3 342
Источник [10]		

При анализе существующей схемы зонирования можно сделать вывод, что город имеет большое количество ценовых зон – 26. Так при сравнении 1 и 2 зоны базовые ставки с учетом поправочного коэффициента имеют разницу в 334 тенге, сами зоны расположены в центре города, рядом друг с другом, имеют практически одинаковые факторы, влияющие на стоимость участка.

Считаем, что необходимо пересмотреть схему ценового зонирования Нур-Султана, а именно – провести их укрупнение. Необходимость пересмотра существующей схемы зонирования также обуславливается тем, что не так давно создан новый район в столице – Байконыр. С этой точки зрения нужно пересмотреть ряд оценочных факторов с учетом условий перспективного развития города в соответствии с утвержденной концепцией Ген-плана и проекта детальной планировки районов.

Объединение зон в более крупные будет способствовать формированию зон с одинаковыми по функциональному признаку факторов, в последующем это повлияет на ее привлекательность на рынке.

Введение ряда факторов, влияющих на кадастровую стоимость земель, является компетенцией системы управления земельными ресурсами. Применение но-

вых подходов к оценке земель можно рассматривать как инновационные подходы в управлении земельным фондом республики [11].

Полагаем, что сокращение зон может быть вдвое, поскольку как описывалось выше, слишком частое дробление несмотря на одинаковые оценочные факторы, приводит к снижению кадастровой стоимости земель, а также поступлению финансовых средств в бюджет.

Нами было проведено исследование всех оценочных факторов. Рассмотрим определение кадастровой стоимости на примере 4 оценочных зон: 1, 2, 25, 26. Анализ показал, что разницы в факторах практически нет, и их деление на 2 зоны в данном случае нецелесообразно. Так, предлагается укрупнение зон: 1,2 в одну с коэффициентом 2; 25,26 – также в одну с коэффициентом 0,5.

Далее произведем расчет проектной кадастровой стоимости земельного участка с целевым назначением – эксплуатация жилого дома, расположенного в Нур-Султане в районе Есилья, площадью 891 кв.м. Объект расположен в 2-х ценовой зоне. При расчете кадастровой стоимости по первому варианту она составила 11 611 378 тенге, по второму варианту – 11 909 106 тенге (таблица 2).

Таблица 2 – Расчет проектной кадастровой стоимости земельного участка

Исходные данные	Существующее зонирование (1 вариант), тенге	Проектное зонирование (2 вариант), тенге
Площадь участка, кв.м	891	891
Ценовая зона	2	1
Поправочный коэффициент	1,95	2
Базовая ставка платы за землю	6 683	6 683
Кадастровая стоимость земельного участка, тенге	11 611 378	11 909 106
Разница, тенге		+ 297 728
Примечание: составлена авторами		

Как видно из таблицы 2, стоимость земельного участка увеличилась на 297 728 тенге за счет изменения зоны и поправочного коэффициента.

Кроме того, можно заключить, что при продаже государством земель на первичном рынке не учитывается целевое назначение участка.

Произведем расчет кадастровой стоимости участка с целевым назначением – эксплуатация магазина и ресторана, расположенных в Нур-Султане, Есильского

района, 2-х ценовая зона, общей площадью 1 182 кв.метров. Считаем, что единая утвержденная методика для всех земель, независимо от функционального использования, является неправильным, поскольку использование жилого дома, и под коммерческую деятельность – вещи разные. Анализ цен показал, что при продаже земельный участок коммерческого назначения стоит намного дороже, чем жилой дом. Поэтому нами предлагается ввести дополнительный попра-

вочный коэффициент, учитывающий коммерческое назначение участка и приравненный к максимальному значению повы-

шающего поправочного коэффициента – 2, так как коммерческие предприятия приносят доход (таблица 3).

Таблица 3 – Расчет проектной кадастровой стоимости земельного участка коммерческого назначения

Исходные данные	Существующее зонирование (1 вариант), тенге	Проектное зонирование и введение коэффициента (2 вариант), тенге
Площадь участка, кв.м	1 182	1 182
Ценовая зона	2	1
Поправочный коэффициент	1,95	2
Базовая ставка платы за землю	6 683	6 683
Коэффициент, учитывающий коммерческое использование	-	2
Кадастровая стоимость земельного участка, тенге	15 403 647	31 597 224
Разница, тенге		+ 16 193 577
Примечание: составлена авторами		

Из таблицы 3 видно, что кадастровая стоимость по первому варианту составила 15 403 647 тенге. С учетом нового поправочного коэффициента по второму варианту оцениваемый объект имеет кадастровую стоимость – 31 597 224 тенге.

В полученных расчетах с введением дополнительного поправочного коэффициента, учитывающего коммерческое использование и объединение 1 и 2 зон, кадастровая стоимость увеличилась на 16 193 577 тенге. Это отражает реальную картину рынка недвижимости в Нур-Султане и подтверждает необходимость разработки новой методики определения кадастровой стоимости земель населенных пунктов и разработки схем зонирования.

Заключение

1. В зарубежных странах в основе лежит функциональное зонирование. Так при сравнении с зонированием в Казахстане, можно выделить функциональное зонирование как общий элемент. При этом в зарубежных странах к функциональному зонированию относятся как к прогнозно-планировочному инструменту, который применяется в регулировании застройки как фактор, влияющий на рынок недвижимости, и регулятор в ряду полномочий местной администрации.

2. В настоящее время схема зонирования земель Нур-Султана имеет большое количество ценовых зон – 26. Так при сравнении 1 и 2 зоны базовые ставки с учетом поправочного коэффициента зоны имеют разницу в 334 тенге, сами зоны расположены в центре города, рядом друг с

другом, имеют практически одинаковые позиции, влияющие на стоимость участка.

3. При продаже государственного земельного участка на первичном рынке не учитывается его целевое назначение. Так нет в методике определения кадастровой стоимости разницы, отличающей при сравнении использование участка под коммерческую недвижимость, где получают доходы и индивидуальное строительство жилья. Единая утвержденная методика для всех земель, независимо от функционального использования, является неправильной, поскольку использование этих типов участков под коммерческую деятельность и жилье – вещи разные. Анализ цен показал, что при продаже земельный участок коммерческого назначения стоит намного дороже, чем жилой дом.

4. Предлагается ввести дополнительный поправочный коэффициент, учитывающий коммерческое использование, равный 2, так как коммерческие предприятия приносят доход.

5. Предлагаемое укрупнение зон путем объединения будет влиять на ценовую ситуацию рынка и земли и недвижимости. Зонирование будет влиять на ценовую ситуацию рынка земли и недвижимости

Список литературы

[1] Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 23 декабря 2014 года № 160 Об утверждении Правил ведения государственного земельного кадастра в Республике Казахстан [Электронный ресурс].- 2014.- URL: [http:// adilet.zan.kz/rus/](http://adilet.zan.kz/rus/)

docs/ V1400010147 (дата обращения: 27.01.2021).

[2] Курманова, Г.К. Развитие земельного рынка в Республике Казахстан: учеб.пособие / Г.К. Курманова.- Астана: Изд-во КАТУ им.С.Сейфуллина, 2018. – 99 с.

[3] Жилдикбаева, А.Н. Особенности землепользования в пригородной зоне Алма-тинской области Республики Казахстан / А.Н. Жилдикбаева, Л.А. Глушань // Проблемы агрорынка. -2020.-№2. - С. 147-153.

[4] Земельный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года № 442 [Электронный ресурс].-2003.- URL:https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1040583 (дата обращения: 27.01.2021).

[5] Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании земель Республики Казахстан за 2019 год. - Нур-Султан, 2020. - 254с.

[6] Нюсупова, Г.Н. Вопросы формирования ценообразования земельных участков г. Алматы / Г.Н. Нюсупова, А.А.Токбергенова, Ш.Г. Каирова// Вестник КазНУ. Серия географическая. – 2016.- №1 (42). - С.55-61.

[7] Варламов, А.А. Зонирование территорий в зарубежных странах / А.А. Антропов, Д.В. Варламов, Ю.С. Синица //Московский экономический журнал.-2018.-№4.-С.117-128.

[8] Бейсембаева, А.Б. Зонирование городских земель в Республике Казахстан // Кадастр недвижимости и мониторинг природных ресурсов: материалы междунар. науч.-техн.интернет конф. [Электронный ресурс].- 2015.-URL: https:// http://kadastr.org/conf/2015/ pub/kadastr/zonirovanie-gorodskih-zemel-kazakhstan.htm (дата обращения: 27.01.2021).

[9] Управление Земельного кадастра и Автоматизированной информационной системы государственного земельного кадастра [Электронный ресурс].- 2020.-URL: https://www.aisgzk.kz (дата обращения: 27.01.2021).

[10] Официальный интернет - ресурс акимата г. Нур-Султан [Электронный ресурс].- 2018.- URL: http://astana.gov.kz/ru/ (дата обращения: 27.01.2021).

[11] Курманова, Г.К. Жер ресурстарын басқарудың инновациялық тәсілдері / Г.К. Курманова, А. Бельгибаева // Проблемы агрорынка.-2019.-№1.- Б. 136-141.

References

[1] Order of the Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated December 23, 2014 No. 160 On approval of the Rules of maintaining the State land cadastre in the Republic of Kazakhstan [Electronic resource].-2014.-URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1400010147 (date of access: 27.01.2021).

[2] Kurmanova, G.K. Development of land market in the Republic of Kazakhstan: training manual/ G.K. Kurmanova. - Astana: Publishing house of S. Seifullin KATU, 2018. - 99 p.

[3] Zhildikbayeva, A.N. Features of land use in suburban area of Almaty region of the Republic of Kazakhstan / A.N. Zhildikbayeva, L.A. Glushan // Problems of AgriMarket. -2020.-№2. - PP. 147-153.

[4] Land Code of the Republic of Kazakhstan. Code of the Republic of Kazakhstan dated June 20, 2003 No. 442 [Electronic resource].-2003.-URL: https://online.zakon.kz/document/?Doc_id=1040583 (date of access: 27.01.2021).

[5] Consolidated analytical report on the state and use of land in the Republic of Kazakhstan for 2019. - Nur-Sultan, 2020.- 254p.

[6] Nyusupova, G.N. Issues of formation of pricing of land plots in the city of Almaty / G.N. Nyusupova, A.A. Tokbergenova, Sh.G. Kairova // Bulletin of KazNU. Geographic series. - 2016.- No.1 (42). - PP. 55-61.

[7] Varlamov, A.A. Zoning of territories in foreign countries / A.A. Antropov, D.V. Varlamov, Yu.S. Sinitsa // Moscow economic journal. -2018.-№4.-PP. 117-128.

[8] Beisembayeva, A.B. Zoning of urban lands in the Republic of Kazakhstan // Real estate cadastre and monitoring of natural resources: proceedings of the international scientific-technical Internet conference [Electronic resource].- 2015.-URL: https:// http://kadastr.org/conf/2015/ pub/kadastr/zonirovanie-gorodskih-zemel-kazakhstan.htm (date of access: 27.01.2021).

[9] Department of Land Cadastre and Automated Information System of the State Land Cadastre [Electronic resource].-2020.-URL: https:// www.aisgzk.kz (date of access: 27.01.2021).

[10] Official Internet resource of the Akimat of Nur-Sultan city [Electronic resource].- 2018.- URL: http://astana.gov.kz/ru/ (date of access: 27.01.2021).

[11] Kurmanova, G.K. Innovative approaches to land management/ G.K. Kurmanova, A. Belgibayeva // Problems of AgriMarket.-2019.- №1.- PP. 136-141.

Ахметова Нагима Зейнуллиновна; кандидат экономических наук; ст.преподаватель кафедры «Геодезия и картография»; Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева; г.Нур-Султан, 010011 ул.Сатпаева 2, Казахстан; anz67@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9930-1775>

Секенова Жадыра Ержановна; магистр наук; ст.преподаватель кафедры «Кадастр и оценка»; Казахский агротехнический университет им.С.Сейфуллина; г.Нур-Султан, 010011 пр. Женис 62, Казахстан; sekenova_01@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2839-3606>

Ахметова Нағима Зейнуллақызы; экономика ғылымдарының кандидаты; «Геодезия және картография» кафедрасының аға оқытушысы; Еуразия ұлттық университеті. Л.Н.Гумилев; Нұр-Сұлтан қ., 010011 Сәтбаев көшесі 2, Қазақстан; anz67@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9930-1775>

Секенова Жадыра Ержанқызы; ғылым магистрі; «Кадастр және бағалау» кафедрасының аға оқытушысы; Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; Нұр-Сұлтан қ., 010011 Жеңіс даңғылы 62, Қазақстан; sekenova_01@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2839-3606>

Akhmetova Nagima; Candidat of Economic Sciences; Senior Lecturer at the Department of Geodesy and Cartography; L.N. Gumilyov Eurasian National University; Nur-Sultan, 010011 Satpayev str. 2, Kazakhstan; anz67@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9930-1775>

Sekenova Zhadyra; Master of Science; Senior Lecturer at the Department of Cadastre and Assessment; S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University; Nur-Sultan, 010011 Zhenis Ave 62, Kazakhstan; sekenova_01@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2839-3606>.

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛДЫҚ АУДАНДАРЫНЫҢ
ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ**

SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF RURAL AREAS OF KAZAKHSTAN

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКИХ РАЙОНОВ КАЗАХСТАНА

Д. ЖЕНСХАН*

Э.Ф.К.

Ш.Е. АЛЬПЕИСОВА

Э.Ф.К.

*С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
автордың электрондық пошталары: azan_tanat@mail.ru

D. ZHENSKHAN*

C.E.Sc.

SH.E. ALPEISSOVA

C.E.Sc.

Saken Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur-Sultan, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: azan_tanat@mail.ru*

Д. ЖЕНСХАН*

К.Э.Н.

Ш.Е. АЛЬПЕИСОВА

К.Э.Н.

*Казахский агротехнический университет им.С.Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан
электронная почта автора: azan_tanat@mail.ru

Аннотация. Қазақстанның ауылдық елді мекендерін дамыту мақсатында қабылданған бірқатар бағдарламаларды іске асыру кезіндегі мәселелер, оның ішінде: республиканың ауылдық жерлерінде өндірістік және инженерлік инфрақұрылым деңгейінің төмендігі; ауылдық аудандардағы әлеуметтік сала мамандары арасында бәсекелестіктің болмауына байланысты білім беру сапасының төмендеуі көрсетілген. Қалыптасқан жағдайды жедел шешу үшін ұсыныстар әзірленген. Қойылған міндеттерді кезең-кезеңімен қаржыландыру және олардың орындалуын қатаң бақылау, қаржы тетіктерін қамтамасыз ету қажеттілігі көрсетілген, агроөнеркәсіптік өндіріс саласындағы мамандардың еңбекақысын арттыру үшін ауыл шаруашылығы саласының нәтижелілігін арттыруға бағытталған нақты пәрменді шаралар әзірлеу талап етіледі. Авторлар әлеуеті төмен АЕМ-ді дамытуға арналған бюджет шығындары тиімсіз деп мәлімдейді. Ауылдық аумақтарды дамыту перспективалары белгілі бір дәрежеде әлеуметтік-экономикалық процестерді басқару тәсілдерін кеңейтуде өңірлік мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқаруды жандандыруға, халықпен және кәсіпкерлік құрылымдармен өзара іс-қимылды дамытуға байланысты болады, бұл қойылған міндеттерді табысты жүзеге асыруға, ауыл халқының жұмыспен қамтылу мен табыс деңгейін едәуір арттыруға, өмір сүру жағдайларын жақсартуға және осының негізінде тұрақты ауыл халқы бар өңірлер санын арттыруға мүмкіндік береді; ауылдардың өмір сүру сапасын арттыруға ықпал етеді. Зерттеу барысында экономикалық көрсеткіштерді динамикада салыстыру, жүйелеу, ғылыми деректерді жалпылау әдістері қолданылған.

Abstract. The problems in implementation of a number of programs adopted for the development of rural settlements in Kazakhstan are shown, including: low level of production and engineering infrastructure in rural areas of the republic; decline in the quality of education due to the lack of competition among social workers in rural areas. Proposals on early solution of the current situation have been developed. The need for stage-by-stage financing of the assigned tasks and strict control over their implementation, provision of financial mechanisms is indicated, in order to increase the remuneration of specialists in the field of agro-industrial production, it is necessary to develop specific effective measures aimed at increasing the effectiveness of agricultural sector.

Аннотация. Показаны проблемы при реализации ряда программ, принятых в целях развития сельских населенных пунктов Казахстана, в их числе: низкий уровень производственной и инженерной инфраструктуры в сельской местности республики; снижение качества образования из-за отсутствия конкуренции среди специалистов социальной сферы в сельских районах. Для скорейшего решения сложившейся ситуации разработаны предложения. Указывается на необходимость поэтапного финансирования поставленных задач и жесткого контроля за их выполнением, обеспечения финансовых механизмов, для повышения оплаты труда специалистов в сфере агропромышленного производства требуется выработка конкретных действенных мер, направленных на повышение результативности сельскохозяйственной сферы. Авторы констатируют, что затраты бюджета на развитие СНП с низким потенциалом неэффективны. Перспективы развития сельских территорий в определенной степени зависят от активизации региональных государственных органов и местного самоуправления в расширении способов управления социально-экономическими процессами, развитии взаимодействия с населением и предпринимательскими структурами, что позволит успешно осуществлять поставленные задачи, значительно повысить уровень занятости и доходов сельского населения, улучшить условия жизни и на этой основе увеличить число регионов со стабильным сельским населением; будет способствовать повышению качества жизни селян. В процессе исследования использовались методы сравнения экономических показателей в динамике, систематизации, обобщения научных данных.

Key words: rural areas, infrastructure, rural residents, youth, financial mechanisms, wages, small and medium-sized businesses, entrepreneurship.

Ключевые слова: сельские районы, инфраструктура, жители сельской местности, молодежь, финансовые механизмы, оплата труда, малый и средний бизнес, предпринимательство.

Ауыл шаруашылығы саласы мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етіп отырған экономиканың аса маңызды салаларының бірі ретінде қарастырылады. Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуындағы жетекші сала болып табылатын

Әлемдік тәжірибелерді ескеретін болсақ, ауылдық елді мекендерді дамыту бойынша қабылданған заңдар мен бағдарламалардағы басты көрсеткіштерге демографиялық жағдай, өнім өндіру дәрежесі және табыс деңгейі ескеріледі [1]. Бірақ, қазіргі кезде ауылдық аумақтардың дамуындағы ауқымды және өзекті мәселелерді ашып көрсету үшін нормативтік құжаттар мен даму бағдарламаларын және гуманитарлық ғылыми ізденістер нәтижелерін де негізге аламыз. Аталған зерттелімдер нәтижесі бойынша Қазақстанның АЕМ қазіргі

жағдайына төмендегідей сипаттама жасауға болады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Қазақстанның ауылдық елді мекендердің әлеуметтік-экономикалық даму проблемаларын зерттеуші мамандардың кеңейтілген ғылыми зерттеулеріне қарамастан бұл сұрақ әлі де өзекті болып табылады және әрі қарай дамытудың жолдарын қажет етеді. Осыған орай тақырыпты зерттеу кезінде отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеу жұмыстарымен Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметтері, Қазақстанның экономикалық зерттеулер институтының және Қазақстанның аграрлық секторы бойынша ғылыми-аналитикалық зерттеу бағытындағы журналдар негізге алынды.

Зерттеулерді негізге алатын болсақ, ауыл шаруашылық саласында болған ұзақ мерзімдегі дағдарыс ауылдың әлеуметтік-экономикалық жағдайына кері әсер етті. Ауыл шаруашылық саладағы тиімділік белгілі бір дәрежеде ауыл тұрғындарының әлеуметтік инфрақұрылым деңгейіне байланысты. Өйткені, оны ұсынатын ұйымдар еңбек процесінде және еңбекті молайту процесінде жұмысшыларға қажетті жағдайлар жасауда шешуші рөлге ие. Сонымен қатар, әлеуметтік инфрақұрылымның дамуы ауыл шаруашылығы жұмысшыларының өнімділігіне әсер етіп қана қоймайды, ол басқа көрсеткіштермен қатар ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейі мен сапасының көрсеткіші болып табылады.

Қазіргі уақытта аймақтық әлеуметтік инфрақұрылым белгілі бір аумақта қоғамдық және жеке тұтыну үшін қолайлы жағдайларды қамтамасыз ететін құрылымдардың, материалдық объектілердің жиынтығы ретінде ұсынылуы мүмкін. Әлеуметтік инфрақұрылым бойынша келтірілген тұжырымдамалар зерттеу тақырыбында монографиялық, статистикалық және аналитикалық әдістердің қолданылғанын көрсетеді.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Қазақстанның ауылдық территорияларында қалыптасқан демографиялық жағдай тұрақты емес. Нақтырақ айтқанда Қазақстанда тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында, яғни 1990 жылы еліміздегі жалпы халыққа есептегенде ауыл тұрғындарының үлесі 42,9% болды. 1996 жылы бұл көрсеткіш 44,3%-ға дейін өскен. 1993-1995 жылдары еліміздегі жаппай жекешелендіру салдарынан көптеген АЕМ-де жұмыссыздықтың орын алу салдарынан ауыл тұрғындары тағы да азая бастады. Нәти-

жесінде 2007 жылы ауыл тұрғындарының саны 42,6% құрады. Дегенмен, ауылдық территорияларды дамытудың мемлекеттік бағдарламалары аясында 2008 жылы ауыл тұрғындарының үлесі артып, 2008 жылы 46,9% болды. Осы жылдан бастап ауыл тұрғындарының үлесі жылдан-жылға төмендеп отыр. 2019 жылы ауыл тұрғындарының үлесі 41,8% құрап отыр [2]. Еліміздегі ауыл тұрғындарының саны жылдан-жылға азайғанымен, онда еңбек ресурстарының айтарлықтай үлес салмағы бар, ол мұндай үрдісті ұзақ уақыт бойы сақтайтын аумақ ретінде қарастырылады.

АЕМ-дің даму дәрежесін зерттеу нәтижелері бойынша алынған деректерді ескерсек, елімізде 2008 жылдан бері қарай ауылдық елді мекендер желісінің ұсақтану процесі орын алып отыр. Бұл жағдайлар ауылдық аумақтардың әлеуметтік дамуын күрделендіреді. АЕМ-гі осындай жағдайлардың орын алуы еңбекке қабілетті белсенді топтардың қалаға көшіп кетуіндегі, ауыл жастарының ірі қалалардан білім алғаннан кейін сол қалаларда жұмысқа орналасуындағы басты себептер. Демек, елімізде урбанизациялану процесі орын алып отыр. Қазақстанның ауылдық аумақтарын дамыту мақсатында қабылданған бірқатар бағдарламалар бар (1 кесте).

1 кестеде көрсетілген бағдарламалардың бірінші жіктелімі бойынша яғни, ауылдық аумақтарды дамытудың ең төменгі стандарттары бойынша инфрақұрылымды қолдау бағдарламалары аясында жолдар жөнделді, коммуникациялар жүргізді, алайда ол басты проблеманы шешкен жоқ: экономикалық өсу және жұмыс орындарын құру мәселесі қазірге дейін өзекті күйінде қалып отыр [3]. Еліміздегі экономист мамандар ауылдық аумақтарды дамыту бағдарламалары бойынша қол жеткізілген нәтижелердің төмен болуын келесідей мәселелермен түсіндіреді:

Біріншіден бағдарламаларды – қаржыландыру мәселесі. Қандай керемет бағдарламалар жазылғанымен, оларды қаражатың жетіспеушілігі жағдайында орындау өте қиын. Стратегиялық құжаттың ережелерін әзірлеуге қаржы бөлу үшін бірқатар қосымша рәсімдер қажет. Нәтижесінде 5 жылға қабылданған бағдарламаға екі жылдық бюджет ғана бекітіледі. Бұл – стратегиялық құжаттардың ең өткір мәселесі. Сондықтан, стратегиялық жоспарлауды дер кезінде өзгертіп, бюджеттік процеспен сәйкес-теніріп отыратын жұмыс тобын құру маңызды болып табылады.

1 кесте – Ауылдық аумақтарды дамыту бағдарламаларының жіктелімі

Бағдарламалар тобы	Кезеңдер (жж.)	Ауылдық аумақтарды дамыту бағдарламасы
Ең төменгі стандарттар бойынша инфрақұрылымды қолдау (ағымдағы шығыстарды қолдау, дамудың ең төменгі бюджеті)	1991-2000	1991-2000 жылдарға арналған «Ауыл» әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламасы.
	2001-2003	2003 жыл – Ауыл жылы. Қазақстандағы ауылды дамыту: мәселелер мен перспективалар; Біріккен ұлттар ұйымының даму бағдарламасы (БҰҰДБ): Қазақстанның ауылдық елді мекендері: типтік дамудың жаңа аспектілері.
	2004-2010	2004-2010 жылдар аралығында ауылды дамытудың мемлекеттік бағдарламасы.
	2010-2014	2010-2014 жылдар аралығын қамтитын Қазақстанның АӨК-ін дамыту бағдарламасы.
	2013-2020	Қазақстан Республикасының АӨК дамыту жөніндегі 2013-2017 жылға арналған «Агробизнес-2017» бағдарламасы.
Ауылдық аумақтар және АӨК: Жаңғыру «Ауыл 4.0»	2017-2021	ҚР-ның 2017-2021 жылдарға арналған АӨК дамытудың мемлекеттік бағдарламасы
	2018-2030	2018-2030 жылдар аралығын қамтитын «Ауыл – ел белгісі» 2018-2030 жылдар аралығын қамтитын арнайы жоба
Ескертпе – Автормен құрастырылған		

Екінші мәселе – еңбекке ақы төлеу. ҚР-ның ҰЭМ Статистика комитетінің мәліметтерін негізге алатын болсақ, экономиканың басқа қызмет түрлерімен салыстырғанда ауыл шаруашылығы саласының мамандары алатын еңбек ақы ең төменгі қатарында тұр (1 сурет). 2019 жылы экономи-

калық қызмет түрлері бойынша орташа жалақы мөлшері 185487 теңгені құрады. 1 суреттен көріп отырғанымыздай ауыл шаруашылығы саласындағы мамандар жалғасы ең төменгі отында, яғни олардың орташа жалақысы 114642 мың теңге [қараңыз 2].

1 сурет – Экономикалық қызмет түрлері бойынша орташа айлық жалақы, теңге (2019 жыл)

Бұл орташа жалақыдан 34% төмен. Себебі ауылдық аумақтарда бизнес дамымаған. Сондықтан табиғи ресурстық потенциалды барынша толық пайдаланған жөн.

Үшінші мәселе – аймақтық немесе аумақтық әкімдіктердің үкіметтің іс-әрекеттерін қайталауы. Қазіргі кезде аумақтық әкімдіктер тек жоғарыдан түскен бұйрықтар

аясында ғана жұмыс жасайды, олардың өз бастамаларын жасауға уақыттары жоқ. Ауылдық территориялардың дамуын зерттеуші мамандар «өңірлік немесе аумақтық әкімдіктерге даму стратегиясын жасаудың қажеті жоқ, олар стратегиялық бағдарламаларды қаржыландыру тетіктерін ұсынуы керек» деп есептейді. Өңірлердегі аталған проблеманы сонда ғана жеңе алатын болады. Бірақ, бастамалар түскен кезде оның ішінде: қаржыландыруды күтуі, есеп беруді бірінші айдан бастап талап ету фактілерінің орын алуы нәтижесінде көрсеткіштерді сөйлету үшін сурет салу басталады. Бұл мәселе шешілмейінше, жасалған жұмыстардың нәтижесін көру қиын [4].

Төртінші мәселе – жергілікті кәсіпкерліктің белсенділік дәрежесінің төмен болуы. Қазір шағын қалалар мен ауылдарда өз ісін дамытуға қызығушылық деңгейі жоғары емес. Қарапайым зерттеу жүргізетін болсақ, балалар ауылдық мектептерді бітіргенде, олардың көпшілігі жұмыс іздейді немесе ЖОО-на түседі. «Мен ауылда тұрамын, менің жақсы жағдайым бар, мен жылыжай салып, өз бизнесімді дербес дамыта аламын» - деп ойлайтын жастар саны аз.

Оның басты себебі құзырлы органдардың жеке кәсіпкерлік пен шағын бизнестің мүмкіндіктерін дамытуға, көпшілікке таратуға және енгізуге аз уақыт бөлуінде. Әрине, әр адам бизнесмен бола алмайды. Бірақ, мемлекеттік саясат дұрыс қалыптасса, ауылдық аумақтарда 20 түлектің біреуі қалады және өзінің шағын бизнесін құра бастайды. Осылайша ауылдық елді мекендерде жаңа өнімдер пайда болып, қосымша жұмыс орындары қалыптасады. Тек мемлекеттің есебінен еліміздің барлық ауылдық елді мекендерін дамытып, ондағы барлық халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту мүмкін емес [5]. Сондықтан, ауыл тұрғындарының белгілі бір бөлігі өздерінің әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсартуға мүдделі болуы тиіс.

Бесінші мәселе, «Ауылдық аумақтар және АӨК: Жаңғыру «Ауыл – 4.0» бағдарламасын іске асыру кезіндегі өткір сұрақтардың бірі – тұрғындары жоқ ауылдық территорияларға инфрақұрылым салу. Статистикалық мәліметтерді ескерсек, 2019 жылдың басында 6545 АЕМ тіркелген. Қазақстанның экономикалық зерттеулер институтының зерттеулері бойынша осы ауылдардың 50%-дан астамында 500-ден кем адам тұрады. 497 елді мекенде тұрғындар саны 50 адамнан кем. Бұл ауылдарға «Ауыл – 4.0» жаңа бағдарла-

масы бойынша бюджеттің төртінші деңгейін орындау қаншалықты маңызды екендігін қаржы мамандарымен қатаң зерттелуі тиіс. Себебі бұл елді мекендерде ауылдық бизнес дамымағандықтан, экономикалық жағынан тиімсіз болып табылады [6].

Салық базасы, экономикалық әлеуеті және құқықтық білімі жоқ 42 ауылдық елді мекен бар. Осындай тұрғындары өте аз немесе тіптен жоқ, перспективасы төмен ауылдық елді мекендерге бюджеттің төртінші деңгейін орындау керек емес деп есептейміз. Сондықтан, мұндай ауылдарда тұратын тұрғындарды өмір сүруге барлық жағдайлары бар, инфрақұрылымдық желілері дамыған аймақтарға орналастыру керек. Себебі жұмыс күшінің белсенді тобын құрайтын еңбек ресурстарының басым бөлігі (әсіресе жастар) ауылдың инфрақұрылым желілерінің нашар дамуы себебінен ауылдан қалаға көшіп кету процесі орын алып отыр.

Нәтижесінде урбанизация процесі орын ала бастады. Қазіргі кезде урбанизация процесі жасанды емес табиғи жолмен іске асырылуда. Салық базасы жоқ және экономикалық әлеуеті төмен, тұрғындары аз немесе жоқ, депрессияға ұшыраған ауылдық округтерге инфрақұрылымдарды салуға жұмсаған субсидияларды перспективасы жоғары ауылдық аумақтарға немесе шағын қалаларға адамдарды тасымалдау арқылы іске асырған тиімді. Себебі Қазақстандағы қазіргі урбанизация процесі осыны көрсетіп отыр [қараңыз 4].

Дегенмен, елді мекендерді тек тұрғындардың саны бойынша ғана емес, сонымен қатар олардың перспективасы бойынша да жіктеу қажет. Процесс қазірдің өзінде табиғи түрде жүріп жатыр және мемлекет субсидиялар беру арқылы бұл процестерді күшейтпеу керек.

Алтыншы, Республика ауылдарының жартысынан астамында инженерлік желілер тозуының жоғары деңгейі байқалып отыр. Көптеген ауылдарда, білім беру және денсаулық сақтау объектілері жөндеуді қажет етеді. Әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымдардың ескіруі себебінен қазіргі жас мамандар ауылдық елді мекендерге барып жұмыс жасауға белсенділік танытпайды.

Нәтижесінде, ауылдық елді мекендердегі әлеуметтік сала мамандары арасында бәсекелестік жоқ. Әсіресе, білім беру мекеме қызметкерлері арасындағы бәсекенің болмауы қызмет көрсету сапасын төмендетеді. Халық саны (аз шамамен 150-200 адамды құрайтын) АЕМ-гі мектептер

мен балабақшалар тек табыс көзіне айналған. Қызметкерлер білім беру сапасына емес жалақыға қызығушылық танытады. Кейбір мектептерде бір пәнді (мысалы: математика) бір сағатта әр түрлі екі сыныпқа (7-ші және 8-ші сыныптарға) түсіндіреді. Сонда әр сыныпқа 22 және 23 минуттан келеді. АЕМ орын алып отырған осындай факторлар білім сапасының төмендеуіне алып келеді. Нәтижесінде, осындай мектептерден білім алған оқушылар ҰБТ тапсыру және ЖОО білімін жалғастыру барысында көптеген кедергілерге тап болады.

Сондықтан, білім сапасын бақылаудың құзырлы органдары тарапынан АЕМ-гі мектептердің білім беру сапасын арттыруға ерекше назар аударған жөн. Білім беру сапасын арттыру, ондағы бәсекелестікті нығайту және өңірлерді дамытуға бөлінген мемлекеттік қаржыны тиімді жұмсау мақсатында сала мамандарының тапшылығы жоқ, бәсекеге қабілетті тірек ауылдарда мектеп-интернаттарын салып басқа ауылдардан балаларды тасымалдап оқытқан дұрыс деп есептейміз.

1 кестеде ауылдық аумақтарды дамытудың 2018-2030 жж. арналған «Ауыл – ел бесігі» арнайы жобасы көрсетілді. Жобаның басты мақсаты 2030 жылға қарай өмір сапасының қазіргі заманғы стандарттарына жауап беретін елді мекендерде ауыл халқының кемінде 80% тұруын қамтамасыз ету, ауылдық аумақтардың әлеуметтік-экономикалық инфрақұрылымын жаңғырту. Бағдарламаны орындау мақсатында мемлекет келесідей міндеттерді атқару қажеттілігі айқындалып отыр:

- біріншіден, ауылдық елді мекендерді қажетті инфрақұрылыммен қамтамасыз ету және ауылдық жерлерде ШОБ-тың өсуі үшін жағдай жасау;

- екіншіден, өңірлерде еңбек идеологиясын танымал ету;

- үшіншіден, жастарды ауылдық аумақтарды дамытуға және агробизнестікке тарту. Осы мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу үшін мемлекет тарапынан Қазақстанның барлық ауылдық аумақтарының даму әлеуетіне зерттеулер жүргізілді. Нәтижесінде, 2019 жылдың аяғында даму әлеуеті бар 3477 ауыл іріктеп алынған.

Оның ішінде – 1150 тірек ауылдар, 2327 спутниктік ауылдар. Сонымен қатар, тірек ауылдардың ішінде 200 ауыл шекара маңында орналасқан ауылдар болып табылады. Аталған ауылдарда ауыл халқының 85%-ы немесе 6,6 млн адам тұрады. Осы бағдарламада бұл ауылдарды дамыту

мәселесі ерекше назарға алынған [7]. Тірек және спутниктік ауылдар келесі өлшем-шарттар бойынша ажыратылады: тіректі ауылдық елді мекендер келесі талаптарға сәйкес болуы тиіс: көп жағдайларда елді мекендер жүйесінде орталық орналасуы және оның елді мекен топтарын толық қамтудың оңтайлы радиусы болуы; ірі ауыл шаруашылығы және басқа да өндірісі бар базалық кәсіпорындардың болуы; шекаралық орналасуы; басқа тірек ауылдық елді мекендерден 50 шақырымнан кем емес қашықтықта орналасуы; дамыған әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылым; перспективалық даму және құрылыс салу үшін аумақтар; өткізу нарықтарына көліктік қолжетімділігі; қолайлы экологиялық ахуалы бар болуы тиіс [8].

Спутниктік ауылдар немесе қала типтес кенттер - ірі, бірақ қаладан немесе ірі кәсіпорындан 30 шақырымнан алыс емес жақын орналасқан және дамып келе жатқан және сонымен қатар, экономикалық және демографиялық жүйені құрайтын шағын кенттер. Спутниктік қалаларды қалыптастыру кезінде үкіметтік органдар, жеке және мемлекеттік кәсіпорындар маңызды рөл атқарады.

Зерттеу барысында анықталған проблемаларды шешу басым жағдайда «Ауыл – ел бесігі» жобасы, «Бизнестің жол картасы – 2025» және «Еңбек» басқа да АЕМ-ді дамытудың бағдарламасы аясында іске асырылатын болады. Ауылдық аумақтардағы бұл проблемаларды шешу үшін көп мөлшерде қаражат қажет екені белгілі. «Ауыл – ел бесігі» жобасын іске асыру мақсатында перспективасы бар деген ауылдар іріктеліп алынды. Алдын ала есептеулер бойынша әлеуетті ауылдардың инфрақұрылымына 900 млрд. теңге есептелген. Осы қаражаттың 70% (630 млрд. теңге) республикалық бюджеттен ал 30% (270 млрд. теңге) жергілікті бюджеттен қаржылан-дырылады.

Осы жоба бойынша 2019 жылы 53 ауылда 30 млрд. теңгеге басым көпшілігі мектептер, ауруханалар, мәдениет және спорт нысандарын қамтитын әр түрлі 452 инфрақұрылымдық жоба іске асырылған. Сонымен қатар, жолдар, тұрғындарды сумен, электр желілерімен, жылумен қамтамасыз ететін инженерлік инфрақұрылымдық жобалар да іске асырылды. Еліміздің барлық аймақтарында ауылдың инфрақұрылымдарын әрі қарай жақсарту мақсатында 2020 жылы қосымша 50 млрд. теңге қарастырылған. Ол қаражатқа 250 АЕМ-де 1 641 жобаны іске асыру жоспарланған.

Сондай-ақ ауыл тұрғындарын жұмыспен қамтамасыз ету және іске асырылып жатқан жобаларға жаңа дағдыларды қалыптастыру мақсатында ауыл жастарын жұмысқа тарту да қарастырылған. Мемлекет тарапынан жүргізіліп жатқан инфрақұрылымды дамыту шаралары ауыл экономикасын дамытуға ерекше мүмкіндіктерді қалыптастырады.

Тұжырымдар. Қазақстанның АЕМ-ін дамытудың мемлекеттік қолдау бағдарламасына, ауыл шаруашылығының мол мүмкіндіктеріне қарамастан оның қазіргі элеуметтік-экономикалық проблемаларын қорытындылай отырып, оны шешудің келесідей жолдарын ұсынамыз.

1. Ауылдық территорияларды дамыту мақсатында қабылданған бағдарламалардың кезең-кезеңімен қаржыландырылуына және оның орындалуына қатаң бақылау жасау керек. Егер стратегиялық жоспарлар ағымдағы жағдайларға сәйкес өзгертуді қажет ететін болса, бюджеттік үдеріспен үйлестіру бойынша жұмыс тобын құру аса маңызды. Сонда ғана мемлекеттік маңызы бар стратегиялық құжаттар тиімді болып табылады.

2. Жергілікті атқарушы органдар министрліктер тарапынан түскен өңірлерді дамытудың стратегиялық даму бағдарламаларын толық орындаудың механизмі мен қаржылық тетіктерін қамтамасыз етуі тиіс. Сонымен қатар, инновациялық белсенділікті арттыру, атап айтқанда моральдық және физикалық жағынан ескірген машиналар мен жабдықтарды алмастыру, заманауи үнемдеуші технологияларды енгізу есебінен сол аймақтың өндіріс көлемін ұлғайту есебінен ауыл шаруашылығының өнімділік деңгейін арттыру бойынша жұмыстар жасағаны дұрыс.

3. Ауыл шаруашылығы саласындағы мамандардың еңбек ақысын арттыру үшін ауыл шаруашылығы саласында нәтижелікті арттыруға бағытталған қолданбалы шешімдер жасау қажет. Ол тек ғылыми қоғамдастық пен бизнестің өзара іс-қимылының арнайы жоспарын немесе картасын әзірлеу арқылы ғана мүмкін болмақ.

4. Құзырлы органдардың ауыл шаруашылығындағы жеке кәсіпкерлік пен шағын бизнестің мүмкіндіктерін дамытуға, көпшілікке таратуға және енгізуге ауқымды жоспар жасауы керек. Себебі, ауылдық аумақтарды дамыту, халықтың-элеуметтік жағдайын нығайту секілді ауқымды шараларды тек қана мемлекет жасай алмайды. Сондықтан, ауыл тұрғындарының белгілі

бір тобы өздерінің әл-ауқатының өсуіне мүдделі болуы тиіс.

5. АЕМ-гі тұрғындары аз немесе тіптен жоқ, перспективасы төмен ауылдық елді мекендерді дамыту үшін бюджетті шығындау тиімсіз. Сондықтан, мұндай ауылдарда тұратын тұрғындарды өмір сүруге барлық жағдайлары бар, инфрақұрылымдық желілері дамыған аймақтарға орналастыру керек. Себебі жұмыс күшінің белсенді тобын құрайтын еңбек ресурстарының басым бөлігі (әсіресе жастар) ауылдағы инфрақұрылым желілерінің нашар дамуы себебінен қалаға кетеді. Аграрлық салада жұмысқа перспективалы жас мамандарды тарту үшін ауылдық жерлерде өмір сүру жағдайларын, оның ішінде инфрақұрылым, ТКШ, жеңілдік-тер және т.б. жұмыстарды нығайту керек.

6. Білім сапасын бақылаудың органдары АЕМ-гі мектептердің білім беру сапасын арттыруға ерекше назар аударуы тиіс. Білім беру сапасын арттыру, ондағы бәсекелестікті нығайту және өңірлерді дамытуға бөлінген мемлекеттік қаржыны тиімді жұмсау үшін бәсекеге қабілетті тірек және спутниктік ауылдардан мектеп-интернат-тарын салып басқа ауылдардан балаларды тасымалдап оқытқан дұрыс.

Әдебиеттер тізімі

[1] Лихачева, Т.Н. Демографический прогноз численности сельского населения северного-западного федерального округа / Т.Н. Лихачева, А.В. Короленко, К.Н. Калашников // Проблемы развития территории.- 2016.- Вып. 6(86).- Вологда (Россия).- С.112.

[2] Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің мәліметтері [Электрондық ресурс]. – 2020.- URL: <http://stat.gov.kz> (қаралған күні: 28.12.2020).

[3] Акимбекова, Ч.У. Проблемы и перспективы казахстанского села в условиях развития сельских территорий [Электронный ресурс]. –2020.- URL: <http://abkaz.kz/problems-i-perspektivy-kazaxstanskogo-sela-v-usloviyah-razvitiya-selskix-territorij> (дата обращения: 15.12.2020).

[4] Худайбергенов О.А. и др. Программа развития регионов: как выжить селам и моногородам? [Электронный ресурс].-2018.- URL: <https://informburo.kz/stati/programma-razvitiya-regionov-kak-vyzhit-syolam-i-monogorodam.html> (дата обращения: 13.12.2020).

[5] Сапарова, Г.К. Қазақстан Республикасында шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын дамыту / Г.К.Сапарова, А.М. Алшынбай, Г.А. Джамбаева // Проблемы агрорынка.-2020.- №4.- С.112.

[6] Калыкова, Б.Б. Rural territories of Kazakhstan: realities, problems and solutions / Б.Б. Калыкова // Problems of AgriMarket.- 2020.-N3.- PP.209-215 <https://doi.org/10.46666/2020.2708-9991.26>.

[7] Скляр, Р.В. «Ауыл – ел бесігі»: результаты и планы [Электрондық ресурс].- 2019.- URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/auyl-el-besigi-rezultaty-i-plan/> (қаралған күні: 18.12.2020).

[8] Тірек ауылдық елді мекендерді айқындау әдістемесі.- Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрінің 2016 жылғы 2 ақпандағы № 53 бұйрығы // Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі, тіркеу № 13375 3 наурыз 2016 жыл [Электрондық ресурс].-2016.-URL:<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600013375> (қаралған күні: 25. 02.2020).

References

[1] Likhacheva, T.N. Demographic forecast of the rural population number of the northern-western federal district / T.N. Likhacheva, A.V. Korolenko, K.N. Kalashnikov // Problems of territorial developmen. - 2016. - Issue. 6 (86) .- Vologda (Russia) .- PP. 112.

[2] Data of the Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. - 2020.- URL: <http://stat.gov.kz>. (date of access: 28.12.2020).

[3] Akimbekova, Ch.U. Problems and prospects of Kazakhstan village in the conditions of development of rural territories [Electronic

resource]. - 2020.- URL: <http://abkaz.kz/problemey-i-perspektivy-kazaxstanskogo-sela-v-uslo-viyax-razvitiya-selskix-territoriy> (date of access: 15.12.2020).

[4] Khudaybergenov, O.A. Program on regional development: how can villages and monotowns survive? [Electronic resource].- 2018.- URL: <https://informburo.kz/stati/programma-razvitiya-regionov-kak-vyzhit-syolam-i-monogorodam.html> (date of access: 13. 12.2020).

[5] Saparova, G.K. Development of small business in the Republic of Kazakhstan / G.K Saparova, A.M. Alshynbay, G.A. Dzhambayeva // Problems of AgriMarket.-2020.- №4.- PP.112.

[6] Kalykova, B.B. Rural territories of Kazakhstan: realities, problems and solutions / B.B. Kalykova // Problems of AgriMarket.- 2020.-N3.- PP.209-215 <https://doi.org/10.46666/2020.2708-9991.26>.

[7] Sklyar, R.V. "Aul - the cradle of the country": results and plans [Electronic resource] .- 2019.- URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/auyl-el-besigi-rezultaty-i-plan/> (date of access: 18.12.2020).

[8] Methodology for identification of key rural settlements.- Order of the Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated February 2, 2016 № 53 // Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan, registration № 13375 March 3, 2016 [Electronic resource].- URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600013375> (date of access: 25.02.2020).

Авторлар туралы ақпарат:

Женсхан Дарима; экономика ғылымдарының кандидаты; қауымдастырылған профессор С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; Нұр-Сұлтан қ., 010000 Женис даңғылы 62, Қазақстан; azan_tanat@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2863-2611>

Альпеисова Шолпан Есенбаевна, экономика ғылыми кандидаты; аға оқытушы; С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; Нұр-Сұлтан қ., 010000 Женис даңғылы 62, Қазақстан; sholpan761@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3034-3165>

Information about authors:

Zhenshan Darima; Candidate of Economic Sciences; Associate Professor S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University; Nur-Sultan, 010000 Zhenis Avenue 62, Kazakhstan; azan_tanat@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2863-2611>

Alpeissova Sholpan Essenbaevna, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer; S.Seifullin Kazakh Agrotechnical University; Nur-Sultan, 010000 Zhenis Avenue 62, Kazakhstan; sholpan761@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3034-3165>

Сведения об авторах:

Женсхан Дарима; кандидат экономических наук; ассоциированный профессор Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина; г.Нур-Султан, 01000, проспект Женис 62, Казахстан; azan_tanat@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2863-2611>

Альпеисова Шолпан Есенбаевна; кандидат экономических наук; старший преподаватель; Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина; г.Нур-Султан, 010000 проспект Женис 62, Казахстан; sholpan761@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3034-3165>

**ТРУДОВОЙ ПОТЕНЦИАЛ СЕЛА КАК ФАКТОР РОСТА
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ АПК РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**АУЫЛДЫҢ ЕҢБЕК ӘЛЕУЕТІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АӨК БӘСЕКЕГЕ
ҚАБІЛЕТТІЛІГІНІҢ ӨСУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ**

**LABOR POTENTIAL OF THE VILLAGE AS FACTOR OF INCREASING THE
COMPETITIVENESS OF AIC COMPLEX OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Г.И. НУРЖАНОВА*

докторант PhD

А.Ж. КАСЕНОВА

к.э.н.

Р.Э. СУЛЕЙМАНОВ

докторант PhD

АО «Финансовая академия», Нур-Султан, Казахстан

*электронная почта автора: gulislam@mail.ru

Г.И. НУРЖАНОВА*

PhD докторанты

А.Ж. КАСЕНОВА

э.ф.к., доцент

Р.Э. СУЛЕЙМАНОВ

PhD докторанты

«Қаржы академиясы» АҚ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: gulislam@mail.ru

G.I. NURZHANOVA*

PhD student

A.ZH. KASENOVA

C.E.Sc., Associated Professor

R.E. SULEIMANOV

PhD student

JSC «Financial Academy», Nur-Sultan, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: gulislam@mail.ru

Аннотация. Рассмотрены актуальные проблемы эффективного использования трудового потенциала сельских территорий, фермерских (крестьянских хозяйств), личных подсобных хозяйств, способствующего повышению конкурентоспособности аграрного сектора Казахстана, обеспечению продовольственной безопасности страны. Дана оценка произошедших структурных преобразований в сельском хозяйстве и их влияния на развитие трудового потенциала сельской местности. Проведен анализ уровня диверсификации производства в АПК по регионам, задействования посевных площадей сельхозтоваропроизводителями за последние годы. Расчитана валовая продукция сельского хозяйства республики в период 2015-2019 гг., в том числе в отраслевом разрезе: животноводство и растениеводство. Отмечается, что рост конкурентоспособности агропромышленного производства зависит от повышения эффективности функционирования сельхозформирований, а также личных подворий. Авторами определены факторы, препятствующие развитию домашних хозяйств населения. Представлены результаты расчетов эффективного ведения ЛПХ на основе группировки в зависимости от количества членов семьи, поголовья скота и размеров площадей, необходимых для выращивания сельскохозяйственных культур в личных подсобных хозяйствах. Определены основные направления повышения конкурентоспособности экономики страны в целом, в том числе агропромышленного комплекса. Приведены значимые аргументы для развития конкурентной среды на рынках сельскохозяйственной продукции и сырья в интересах конечного потребителя товаров, работ и услуг, способствующие рациональному применению ресурсных возможностей, достижению национального благосостояния при относительно низких издержках производства и обращения.

Аңдатпа. Қазақстанның аграрлық секторының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ықпал ететін ауылдық аумақтардың, фермерлік (шаруа қожалықтарының), жеке қосалқы шаруашылықтардың еңбек әлеуетін тиімді пайдаланудың өзекті мәселелері қаралған. Ауыл шаруашылығында болған құрылымдық өзгерістерге және олардың ауылдық жерлердегі еңбек әлеуетін дамытуға әсеріне баға берілген. Өңірлер бойынша АӨК-дегі өндірісті әртараптандыру деңгейіне, соңғы жылдары ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің егіс алқаптарын іске қосуына талдау жүргізілген. 2015-2019 жылдар кезеңінде республиканың ауыл шаруашылығының жалпы өнімі есептелген, оның ішінде салалық бөліністе: мал шаруашылығы және өсімдік шаруашылығы. Агроөнеркәсіптік өндірістің бәйкеге қабілеттілігінің өсуі ауыл шаруашылығы құрылымдарының, сондай-ақ жеке ауылдардың жұмыс істеу тиімділігінің артуына байланысты. Авторлар халықтың үй шаруашылықтарының дамуына кедергі келтіретін факторларды анықтаған. Отбасы мүшелерінің санына, мал басына және жеке қосалқы шаруашылықтарда ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіру үшін қажетті алаң мөлшеріне байланысты топтастыру негізінде жеке қосалқы шаруашылықтарды тиімді жүргізуді есептеу нәтижелері ұсынылған. Жалпы ел экономикасының, оның ішінде агроөнеркәсіптік кешеннің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізгі бағыттары айқындалған. Ресурстық мүмкіндіктерді ұтымды пайдалануға, өндіріс пен айналымның салыстырмалы түрде төмен шығындарында ұлттық әл-ауқатқа қол жеткізуге ықпал ететін тауарларды, жұмыстар мен қызметтерді түпкілікті тұтынушының мүдделері үшін ауылшаруашылық өнімдері мен шикізат нарықтарындағы бәсекелестік ортаны дамыту үшін маңызды дәлелдер келтірілген.

Abstract. The current problems of the effective use of labor potential of rural areas, farms (peasant farms), personal subsidiary plots, contributing to the increase in the competitiveness of agricultural sector of Kazakhstan, and ensuring the country's food security are considered. Assessment of structural transformations that have taken place in agriculture and their impact on development of labor potential of rural areas is given. The analysis of the level of diversification of production in agro-industrial complex by regions, the use of sown areas by agricultural producers in recent years. Calculated gross agricultural output of the republic in the period 2015-2019, including in sectoral breakdown: livestock and crop production. It is noted that the growth of the competitiveness of agro-industrial production depends on the increase in the efficiency of functioning of agricultural entities, as well as personal households. The authors identified the factors that hinder the development of households of the population. The results of calculations of effective management of private household plots based on grouping are presented, depending on the number of family members, livestock and the size of the areas required for growing crops in personal subsidiary plots. The main directions of increasing the competitiveness of the country's economy as a whole, including agro-industrial complex, have been determined. Significant arguments are given for the development of a competitive environment on markets of agricultural products and raw materials in the interests of the end consumer of goods, works and services, contributing to the rational use of resource opportunities, achievement of national welfare at relatively low costs of production and circulation.

Ключевые слова: аграрный сектор, конкурентоспособность, трудовой потенциал, сельские территории, растениеводство, животноводство, фермерские (крестьянские) хозяйства, личные подсобные хозяйства.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, бәсекеге қабілеттілік, еңбек әлеуеті, ауылдық аумақтар, өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы, фермер (шаруа) қожалықтары, жеке қосалқы шаруашылықтар.

Key words: agricultural sector, competitiveness, labor potential, rural areas, crop production, livestock production, peasant (private) farms, personal subsidiary plots.

Введение. Известно, что создание реальной картины развития конкретной отрасли возможно только в том случае, если все ее аспекты освещены и сопоставлены. Уровень и качество жизни сельских территорий во многом определяется состоянием социально-трудовой сферы села. Ориентация на модель устойчивого развития сельских территорий требует экономической и

социальной стабильности, планового повышения производственной эффективности хозяйствующих субъектов территорий, доходов и благосостояния населения сельских территорий, оптимального использования природных ресурсов [1].

Сегодня в Казахстане создаются условия для заполнения пробелов в сельских реформах, проведенных в советское время.

Последствия переходного периода были неблагоприятными для сельского хозяйства и всего аграрного сектора, так как произошло разрушение производственной и социальной инфраструктуры сельских территорий.

Прогресс в сельском хозяйстве требует продолжения аграрной реформы. Следует согласиться с учеными, что в аграрном секторе должны учитывать как положительные, так и отрицательные стороны опыта прошлого исторического периода. Отметим, что занятость сельского населения играет важную роль в системе рыночных отношений агропромышленного комплекса [2].

В настоящее время изучение проблем периода становления и развития аграрных отношений, причин кризиса в аграрном производстве его региональных и отраслевых особенностей, взаимосвязи научно-технического прогресса с изменениями занятости населения сельских территорий остаются актуальными.

Материал и методы исследования.

Теоретические и методологические основы структурного преобразования в аграрном секторе и его влияние на трудовой потенциал сельских территорий рассматривались отечественными и зарубежными исследователями, но, отметим, не всесторонне. В настоящее время в Казахстане недостаточно исследований по этим проблемам с учетом конкретных территориальных и геополитических особенностей развития трудового потенциала сельских территорий, повышения производительности труда.

В ходе изучения применялись методы абстрактно-логистический, экономико-статистический, а также факторные методы, влияющие на развитие трудового потенциала сельского населения, в том числе крестьянских (фермерских) хозяйств, также ЛПХ (личные подсобные хозяйства).

Системный подход к изучению причин аграрного кризиса в Казахстане показывает, что несмотря на структурные преобразования на разных этапах формирования рыночной экономики, проблема продовольствия в нашей стране до сих пор не решена. Поэтому развитие аграрных отношений на селе, повышение конкурентоспособности сельхозтоваропроизводителей является неотъемлемой частью оживления сельских территорий на основе повышения эффективности трудового потенциала, восстановления политических, социальных и экономических связей АПК как внутри страны, так и за рубежом.

Дальнейшее развитие ЛПХ в РК способствует повышению производительности

сельскохозяйственного труда, однако следует учесть происходящие интеграционные процессы в аграрном секторе [3, 4].

Результаты и их обсуждение. Восстановление экономических отношений в условиях перехода к рыночным связано с формированием различных форм организационных структур управления. Перевод предприятий и организаций в системе АПК на полную самообеспеченность и самофинансирование произошел в Казахстане в 1988г. в областных хозяйствах [5].

В результате экономических реформ в аграрном секторе страны в начале 1990-х годов, во-первых, было сформировано многоотраслевое сельскохозяйственное производство, хозяйствующим субъектам была предоставлена полная независимость и в осуществлении своей деятельности и выпуске собственной продукции, что ослабило централизованную систему управления; во-вторых, быстрые структурные изменения, растущее межотраслевое неравенство в экономических отношениях между сельскохозяйственными, перерабатывающими и обслуживающими предприятиями привели к упадку кооперативного сектора и разрушению производственной и социальной инфраструктуры сельских территорий [6].

В конце 1990г. государство приняло необходимые законы, которые позволили провести структурные реформы в экономике, и отменило правила, противоречащие законам рынка. Основными задачами приватизации были следующие:

- формирование предприятий на базе использования различных форм собственности;
- повышение эффективности работы предприятий;
- формирование конкурентной среды;
- привлечение инвестиций;
- обеспечение финансовой устойчивости [7].

Приватизация как политический и экономический процесс включала три направления: эффективность, распределение и стабильность, которые делятся на короткие и длинные по времени достижения результатов, об этом свидетельствует таблица 1.

Дальнейшее развитие интеграционных и кооперационных отношений в экономике аграрного сектора способствовало эффективному функционированию и взаимодействию различных агроформирований.

Следует отметить, что в этот период на долю фермерских (крестьянских) хозяйств, ЛПХ приходилось 92,42%.

Примечание: разработано на основе источников [см.4;8]

- разносторонне развитые террито-

По данным таблицы 2, в 2019г. по сравнению с 2015г. в животноводстве обеспечен рост валового выпуска продукции более чем в 2 раза в сельскохозяйственных предприятиях, растениеводстве – на 77%, в крестьянских (фермерских) хозяйствах в 2 раза в животноводстве, растениеводстве – на 69,8%.

млрд. тенге, в действующих ценах

Примечание: рассчитано на основе данных [9]

Рост производства продукции животноводства связан с успешной реализацией программ его кредитования. В хозяйствах населения выпуск валовой продукции в животноводстве показывает существенно положительные тенденции в 2019г. по сравнению с 2015г., на 39%, в растениеводстве – на 18%.

Развитие животноводства играет важную роль в повышении эффективности трудового

потенциала сельских территорий страны.

Сегодня фермерские (крестьянские) хозяйства и ЛПХ имеют различные характеристики с точки зрения объема, товарности и дохода в зависимости от многих объективных и субъективных факторов.

Кроме того, есть несколько факторов, которые оказывают негативное влияние на развитие личных подсобных хозяйств в Казахстане (таблица 3).

Таблица 3 – Факторы, препятствующие развитию личных подсобных хозяйств в Казахстане

Значения по значимости факторов	Удельный вес, %
Реализация продукции	26,4
Запас кормов (недостатки и дороговизна)	21,2
Тяжелый ручной труд	13,2
Отсутствие поддержки со стороны государства	11,6
Отсутствие поддержки со стороны сельскохозяйственных предприятий	10,0
Площадь земельных участков	7,6
Дефицит времени на занятие частным домохозяйством	5,6
Доходы от прочих видов деятельности	4,4
Всего	100,0
Примечание: разработано на основе источников [см.4, 8]	

Рассмотрев факторы, которые препятствуют развитию личных подсобных хозяйств, с точки зрения их значимости, мы выяснили, что есть проблема с продажей товаров, изготовленных в домашних условиях.

В последнее время в результате открытия большого количества предприятий по переработке сельскохозяйственной продукции в стране стало больше мяса и молочных продуктов на рынке. Сельскохозяйственные предприятия, индивидуальные предприниматели и крупные производители занимаются заготовкой мяса и мо-

лока. Товары личных подсобных хозяйств продаются по цепочке «ТОО – посредник – продавцы на рынках».

Сегодня в Республике Казахстан много домашних хозяйств с 10-20 сотками посевных земель. Данные таблицы показывают расчеты площадей посевных земель, необходимых для посева корнеплодов, чтобы обеспечить запасы кормов в хозяйствах (таблица 4).

В частных домохозяйствах наблюдается прямая связь между членами семьи, земельным участком и поголовьем скота (таблица 5).

Таблица 4 – Количество посевных площадей, необходимое для выращивания культур в личных подсобных хозяйствах Республики Казахстан

Вид кормов	Урожайность, га	Площадь посевных площадей для получения необходимой продукции на одну гол. скота, га						
		коров	молодого КРС	лошадей	свиней	овец	домашней птицы	всего
Концентраты комбикорма	16	0,18	0,2	0,36	0,77	0,02	0,005	1,535
Картофель	130	0,057	0,029	0,016	0,134	0,01		0,244
Корневые	400	0,027	0,010	-	0,008	0,01		0,046
Однолетние травы	115	0,956	0,388	0,46	0,096	0,2	0,002	2,102
Многолетние травы	15	1,9	1,3	1,7	0,06	0,42	0,005	5,385
Всего		3,12	2,0	2,7	1,0	0,65	0,0057	9,452
Примечание: рассчитано на основе данных [см. 9]								

Таблица 5 – Группировка личных подсобных хозяйств в зависимости от количества членов семьи в Республике Казахстан

Количество членов семьи	Домашние хозяйства		Поголовье скота на одну семью		Средняя площадь пашни, га
	единиц	процент	всего	в т.ч крупного рогатого скота	
1	23	9,2	0,67	0,36	9,5
2	46	18,4	2,49	0,91	16,7
3	89	35,6	3,24	1,07	17,4
4	43	17,2	3,47	1,17	17,9
5	31	12,4	3,85	1,25	19,6
более 5	18	7,2	4,84	1,60	21,1
Всего	250	100	2,92	1,04	17,7

Примечание: рассчитано на основе данных [см.9]

Анализируя результаты финансовой и производственной деятельности в личных подсобных хозяйствах, можем сделать вывод, что если два или три члена семьи объединятся, совмещая эту работу со своей основной деятельностью, и будут разводить 8 голов крупного рогатого скота, 4 коровы, 40-45 откормленных свиней, 10 овец, 30-35 домашних птиц, то этот вид деятельности можно считать оптимальным для хозяйств.

Благоприятные условия, влияющие на развитие личных подсобных хозяйств, следующие:

- навыки откорма мясного скота и свиней;
- наличие пастбищ и лугов;
- наличие доступных ветеринарных услуг.

Таким образом, одним из приоритетов государственной аграрной политики сегодня является предоставление небольших кредитов домашним хозяйствам (тем, у кого есть средний доход от подсобных хозяйств). Микрозаймы позволяют сельскому населению заниматься частным или семейным бизнесом, увеличивать численность самозанятых в сельской местности.

На республиканском уровне Министерство сельского хозяйства, Научно-инновационный центр животноводства, Государственное учреждение «Департамент сельского хозяйства» и АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства» осуществляют различные меры по поддержке частных фермерских хозяйств [10]. Государственная программа развития АПК на 2017-2021гг. направлена на развитие аграрного сектора и предусматривает существенную поддержку агроформированиям, а также фермерским (крестьянским) хозяйствам и ЛПХ в условиях модернизации и цифровизации экономики страны.

Заключение

Для повышения эффективности использования трудового потенциала сельских территорий в Республике Казахстан в статье предлагаются основные направления развития личных подсобных хозяйств. С этой целью:

1. Определены факторы, препятствующие развитию личных подсобных хозяйств.
2. Произведен расчет посевных площадей, необходимых для выращивания культур в личных подсобных хозяйствах.
3. Представлена группировка личных подсобных хозяйств в зависимости от количества членов семьи.
4. Выявлены благоприятные условия, влияющие на развитие личных подсобных хозяйств.

Список литературы

- [1] Калиев, Г.А. Социальное развитие сельских территорий Республики Казахстан //Г.А. Калиев, Ч.У. Акимбекова //Проблемы агрорынка.- 2018.-№2.- С. 27-33.
- [2] Абуов, К.К. Проблемы занятости в сельском хозяйстве Казахстана (на примере Акмолинской области) / К.К. Абуов, Н.Е. Абдильдинова //Проблемы агрорынка.- 2018.- №3- С.193-199.
- [3] Рыскулов, С.А., Нуржанова, Г.И. Состояние и проблемы рынка труда на селе // Новые возможности экономического потенциала Казахстана в рамках четвертой промышленной революции: сб. науч. трудов.- Астана: АО «Финансовая Академия», 2018.- Вып. 1. -С. 157 – 163.
- [4] Сапарова, Г.К. Проблемы и перспективы развития аграрного производства в Республике Казахстан в современных условиях: монография / Г.К. Сапарова, Г.Т. Султанова. – Атырау: АУНиГ, 2020.- 218с.
- [5] Петранева, Г.А. Экономика сельского хозяйства: учеб. / Г.А. Петранева, Н.Я. Кова-

ленко, А.Н. Романов, О.А. Моисеева. - М.: ИНФРА-М, 2015. - 288 с.

[6] Нуржанова, Г.И., Адильбекова, Б.А. Ауыл шаруашылығындағы еңбек әлеуеті категориясын зерттеудің теориялық негіздері //Агроөнеркәсіп кешенінің индустриалды-инновациялық дамуының экономикалық мәселелері: жағдайы мен болашағы: III Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары.- Астана: С.Сейфуллин атындағы ҚАТУ, 2016. – Б. 252-256.

[7] Сапарова, Г.К., Нуржанова, Г.И. Состояние и проблемы рынка труда на селе // Новые возможности экономического потенциала Казахстана в рамках четвертой промышленной революции: Материалы IV Междунар. науч.-практ. конф.–Астана: АО «Финансовая академия», 2018. – С. 147-151.

[8] Нуржанова, Г.И. Кәсіпкерлік пен кооперация – ауылдың еңбек әлеуетін дамытудағы негізгі басымдықтар // Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайында АӨК-ін дамытуға қосқан жас ғалымдардың үлесі: Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары.–Алматы: ҚазҰАУ, 2018. – Б. 407-409.

[9] Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан: статистический сборник. - Астана, 2018. - 207 с.

[10] Государственная программа развития АПК на 2017-2021 годы [Электронный ресурс]. -2017. - URL: <http://www.egov.kz/cms/law/list> (дата обращения: 20.12.2020).

References

[1] Kaliev, G.A. Social development of rural areas of the Republic of Kazakhstan / G.A. Kaliev, Ch.U. Akimbekova // Problems of AgriMarket. - 2018.-№2.- PP. 27-33.

[2] Abuov, K.K. Problems of employment in agriculture in Kazakhstan (on the example of Akmola region) / K.K. Abuov, N.E. Abdildinova // Problems of AgriMarket.-2018.- No.3- PP.193-199

[3] Ryskulov, S.A., Nurzhanova, G.I. The state and problems of labor market in the coun-

tryside // New opportunities for the economic potential of Kazakhstan in the framework of the fourth industrial revolution: collection of scientific papers.-Astana: JSC "Financial Academy", 2018.- Iss. 1. -PP. 157 - 163.

[4] Saparova, G.K. Problems and prospects for the development of agricultural production in the Republic of Kazakhstan in modern conditions: monograph / G.K. Saparova, G.T. Sultanov. - Atyrau: AUNiG, 2020.- 218p.

[5] Petraneva, G.A. Agricultural Economics: textbook. / G.A. Petraneva, N.Ya. Kovalenko, A.N. Romanov, O.A. Moiseeva. - M.: INFRA-M, 2015.- 288 p.

[6] Nurzhanova, G.I., Adilbekova, B.A. Theoretical bases of research of labor potential in agriculture// Economic problems of industrial and innovative development of agro-industrial complex: current state and prospects: Proceedings of the III International scientific-practical conference.-Astana: S.Seifullin KATU, 2016. – PP. 252-256.

[7] Saparova, G.K., Nurzhanova, G.I. The state and problems of labor market in the countryside // New opportunities for economic potential of Kazakhstan in the framework of the fourth industrial revolution: Proceedings of the IV International scientific-practical conference.- Astana: JSC "Financial Academy", 2018.- PP.147-151.

[8] Nurzhanova, G.I. Entrepreneurship and cooperation - main priorities in the development of rural labor potential // The contribution of young scientists to the development of agriculture in the conditions of the Fourth Industrial Revolution: Proceedings of the International scientific-practical conference.–Almaty: KazNAU, 2018. - PP. 407-409.

[9] Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan: statistical collection. - Astana, 2018.- 207 p.

[10] State program on development of agro-industrial complex for 2017-2021 [Electronic resource].-2017.- URL: <http://www.egov.kz/cms/law/list> (date of access: 20.12.2020).

Информация об авторах:

Нуржанова Гулмира Исламовна; докторант PhD; АО «Финансовая академия»; г.Нур-Султан, 020000 ул. Ильяс Есенберлина 25, Казахстан; gulislam@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1456-2157>

Касенова Асия Жандарбековна; кандидат экономических наук; заведующая кафедрой «Экономика и менеджмент»; АО «Финансовая академия»; г.Нур-Султан, 020000 ул. Ильяс Есенберлина 25, Казахстан; Kasenova_a@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0853-6235>

Сулейманов Рустам Эдуардович; докторант PhD; АО «Финансовая академия»; г.Нур-Султан, 020000 ул. Ильяс Есенберлина 25, Казахстан; suleimanov_r@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2878-9253>

Авторлар туралы ақпарат:

Нуржанова Гулмира Исламовна; PhD докторанты; «Қаржы академиясы» Акционерлік қоғамы; Нұр-Сұлтан қ., 020000 Ильяс Есенберлин көшесі 25, Қазақстан; gulislam@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1456-2157>

Касенова Асия Жандарбековна; экономика ғылымдарының кандидаты; «Экономика және менеджмент» кафедрасының меңгерушісі; «Қаржы академиясы» Акционерлік қоғамы; Нұр-Сұлтан қ., 020000 Ильяс Есенберлин көшесі 25, Қазақстан; Kasenova_a@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0853-6235>

Сулейманов Рустам Эдуардович; PhD докторанты; «Қаржы академиясы» Акционерлік қоғамы; Нұр-Сұлтан қ., 020000 Ильяс Есенберлин көшесі 25, Қазақстан; suleimanov_r@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2878-9253>

Information about authors:

Nurzhanova Gulmira Islamovna; PhD student; Joint-Stock Company "Financial Academy"; Nur-Sultan, 020000 Ilyas Esenberlin str. 25, Kazakhstan; gulislam@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1456-2157>

Kasenova Asiya Zhandarbekovna; Candidate of Economic Sciences; Head of the Department "Economics and Management"; Joint-Stock Company "Financial Academy"; Nur-Sultan, 020000 Ilyas Esenberlin str. 25, Kazakhstan; Kasenova_a@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0853-6235>

Suleimanov Rustam Eduardovich; PhD student; Joint-Stock Company "Financial Academy"; Nur-Sultan, 020000 Ilyas Esenberlin str. 25, Kazakhstan; suleimanov_r@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2878-9253>

ТЕНДЕНЦИИ РЫНКА ТРУДА В АҚМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ КАЗАХСТАНА
ҚАЗАҚСТАННЫҢ АҚМОЛА ОБЛЫСЫНДАҒЫ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ ҮРДІСІ
LABOR MARKET TRENDS IN AKMOLA REGION OF KAZAKHSTAN

А.С. БЕЛЬГИБАЕВА*¹

К.Э.Н., доцент

А.Ж. МУСИНА²

К.Э.Н.

М.А. ВОЛОХОВА³

К.Э.Н.

¹Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, Кокшетау, Казахстан

²Торайгыров Университет, Павлодар, Казахстан

³Поволжский научно-исследовательский институт экономики и организации агропромышленного комплекса, Саратов, Россия

*электронная почта автора: anargul.belgibayeva@mail.ru

А.С. БЕЛЬГИБАЕВА*¹

Э.Ф.К., доцент

А.Ж. МУСИНА²

Э.Ф.К.

М.А. ВОЛОХОВА³

Э.Ф.К.

¹Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан

²Торайгыров Университеті, Павлодар, Қазақстан

³Поволжье экономика және агроөнеркәсіптік кешенді ұйымдастыру ғылыми-зерттеу институты, Саратов, Ресей

*автордың электрондық пошталасы: anargul.belgibayeva@mail.ru

A.S. BELGIBAYEVA*¹

C.E.Sc., Associate Professor

A.ZH. MUSSINA²

C.E.Sc.

M.A. VOLOKHOVA³

C.E.Sc.

¹ Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan

²Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

³Volga Research Institute of Economics and Organization of Agro-Industrial Complex, Saratov, Russia

*corresponding author e-mail: anargul.belgibayeva@mail.ru

Аннотация. Цель исследования заключается в рассмотрении основных тенденций и явлений, имеющих место на рынке труда в сельском хозяйстве. В процессе изучения данной проблемы выявлено, что большая часть занятого населения области проживает в сельской местности. Определено, что в настоящее время для сельского рынка труда характерны сокращение численности занятых в аграрном секторе экономики, ухудшение качественных параметров, характеризующих использование рабочей силы, несовпадение уровня компетенций специалистов с запросами расширенного воспроизводства и эффективности трудовых ресурсов, нарастающая несбалансированность спроса и предложения квалифицированных работников. Установлено, что в условиях безработицы, имеющей место на селе, среди жителей отмечено увеличение нехватки профессиональных кадров главных массовых специальностей в агропромышленном производстве. Проведён анализ структуры трудоустроенных в Акмолинской области, который показал значительные различия между занятостью в городской и сельской местности. Показана негативная тенденция, свя-

зання с ростом удельного веса населения, возраст которого превышает трудоспособный, в общей численности жителей села. Сравнительный анализ отраслевой структуры сельской занятости показал снижение доли занятых в сельском хозяйстве. В ходе исследования установлены основные причины перетока сельского населения в город. Указаны основные факторы, способствующие возвращению квалифицированных работников в аграрный сектор. Определены приоритетные направления трудоустройства сельских жителей, наиболее важные из них – развитие малого и среднего предпринимательства на селе, а также самозанятости в личных хозяйствах населения. Предложен ряд мер, направленных на увеличение результативности функционирования рынка труда сельских территорий.

Аңдатпа. Зерттеудің мақсаты ауыл шаруашылығындағы еңбек нарығында орын алатын негізгі үрдістер мен құбылыстарды қарастыру болып табылады. Бұл мәселені зерттеу барысында облыстың жұмыспен қамтылған халқының басым бөлігі ауылдық жерлерде тұратыны анықталған. Қазіргі уақытта Ауыл еңбек нарығы үшін экономиканың аграрлық секторында жұмыспен қамтылғандар санының қысқаруы, жұмыс күшін пайдалануды сипаттайтын сапалық параметрлердің нашарлауы, мамандардың құзыреттері деңгейінің кеңейтілген ұдайы өндіріс сұраныстарымен және еңбек ресурстарының тиімділігімен сәйкес келмеуі, білікті қызметкерлердің сұранысы мен ұсынысының өсіп келе жатқан теңгерімсіздігі тән екендігі анықталған. Ауылда орын алған жұмыссыздық жағдайында тұрғындар арасында агроөнеркәсіптік өндірістері басты бұқаралық мамандықтардың кәсіби кадрларының жетіспеушілігі байқалғаны анықталған. Ақмола облысында жұмыспен қамтылғандардың құрылымына талдау жүргізілді, ол қалалық және ауылдық жерлерде жұмыспен қамту арасындағы елеулі айырмашылықтарды көрсетті. Ауыл тұрғындарының жалпы санында еңбекке қабілетті жастан асқан халықтың үлес салмағының өсуіне байланысты теріс үрдіс көрсетілген. Ауылдық жұмыспен қамтудың салалық құрылымын салыстырмалы талдау ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылғандар үлесінің төмендегенін көрсетті. Зерттеу барысында ауыл халқының қалаға ағылуының негізгі себептері анықталған. Білікті жұмысшыларды аграрлық секторға қайтаруға ықпал ететін негізгі факторлар көрсетілген. Ауыл тұрғындарын еңбекпен қамтамасыз етудің басым бағыттары айқындалған, олардың ішіндегі неғұрлым маңыздылары – ауылда шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту, сондай-ақ халықтың жеке шаруашылықтарында өзін-өзі жұмыспен қамту. Ауылдық аумақтардың еңбек нарығының жұмыс істеу нәтижелілігін арттыруға бағытталған бірқатар шаралар ұсынылған.

Abstract. The purpose of the study is to examine main trends and phenomena on labor market in agriculture. In the process of studying this problem, it was revealed that most of the employed population of the region lives in rural areas. It has been determined that at present the rural labor market is characterized by decrease in the number of employed in agricultural sector of economy, deterioration in the quality parameters characterizing the use of labor, discrepancy between the level of competence of specialists and the demands of expanded reproduction and efficiency of labor resources, and growing imbalance in the demand and supply of qualified workers. It has been determined that in conditions of unemployment in rural areas, the increased shortage of professional personnel in the main mass specialties in agro-industrial production has been noted among residents. The analysis of the structure of the employed in Akmola region was done, which showed significant differences between employment in urban and rural areas. A negative trend is shown which is associated with increase in proportion of the population, whose age exceeds the working age, in the total population of the village. Comparative analysis of sectoral structure of rural employment showed a decrease in the share of people who are employed in agriculture. In the course of the study, the main reasons for the rural population flow to the city have been determined. The main factors contributing to the return of skilled workers to agricultural sector are indicated. Priority areas of labor supply for rural residents have been identified, the most important of which are the development of small and medium-sized businesses in rural areas, as well as self-employment in private households. A number of measures aimed to increase the effectiveness of functioning of labor market in rural areas are proposed.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, рынок труда, Ақмолинская область, занятость населения, отраслевая структура, трудовой потенциал, сельское население, кадры, социальная инфраструктура.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, еңбек нарығы, Ақмола облысы, халықты жұмыспен қамту, салалық құрылым, еңбек әлеуеті, ауыл халқы, кадрлар, әлеуметтік инфрақұрылым.

Key words: agro-industrial complex, labor market, Akmola region, employment of the population, sectoral structure, labor potential, rural population, personnel, social infrastructure.

Введение. Особенно трудной проблемой в сфере сельскохозяйственного производства считается проблема создания и дальнейшего эффективного функционирования рынка труда. Это объясняется переплетением интересов двух взаимосвязанных сторон: работодателя и работника.

Рынок труда – сфера формирования спроса и предложения на рабочую силу [1]. В последние годы занятость в сельской местности имеет тенденцию к снижению, при этом необходимо особо отметить факт перемещения существенного количества жителей в трудоспособном возрасте из сельской местности в городскую.

Вопросы регулирования занятости сельского населения являющаяся актуальной задачей не только на ближайшую, но и на отдаленную перспективу, так как сельское хозяйство представляет собой не только сферу производственной деятельности, но и является образом жизни большей части населения страны. Причинами стабильного снижения численности населения в сельской местности послужила, в первую очередь, естественная убыль, а также миграционный отток, вызванный низким уровнем жизни на селе, непривлекательностью имеющих сфер приложения труда и социальной инфраструктуры и другими причинами.

В данное время рынку труда на селе присуща тенденция уменьшения количества занятых в сельскохозяйственном производстве при имеющем место параллельном перемещении работников в сферу услуг, ухудшение качественных параметров, характеризующих использование рабочей силы, несовпадение уровня компетенций специалистов с запросами рынка труда.

Цель исследования заключается в выявлении основных тенденций и явлений, имеющих место на рынке труда на селе, а также в определении направлений повышения занятости сельских жителей.

Материал и методы исследования.

Теоретической и методологической базой исследования послужили работы в сфере экономики труда, в которых обозначены особенности формирования и применения потенциала рабочей силы в регионах, а также определена суть организации региональных и отраслевых рынков труда и выявлены факторы, оказывающие влияние на становление и функционирование этих рынков.

В процессе работы над публикацией были использованы следующие методы исследований: экономико-статистический – при оценке основных тенденций рынка труда Акмолинской области, для осуществления количественного и качественного анализа используемых показателей, выяснения наиболее важных категорий, которые дают в полном объеме статистическую и аналитическую информацию о состоянии и перспективах развития рынка труда на сельских территориях; абстрактно-логический – при определении и обозначении проблем, связанных с рациональным использованием трудовых ресурсов на селе; аналитический – при выявлении тенденций государственной поддержки занятости, при определении основных факторов, оказывающих влияние на повышение занятости сельского населения. Для анализа рынка труда сельских территорий были рассмотрены в динамике такие индикаторы, как уровень занятости и безработицы, структура секторальной, возрастной и отраслевой занятости.

Результаты и их обсуждение. В настоящее время наряду с необходимостью поддержки занятости сельских жителей одной из существенных проблем высокоэффективного функционирования рынка труда на сельских территориях является также и сокращение уровня безработицы. В таблице 1 приведены основные характеристики рабочей силы в области.

Таблица 1 – Основные характеристики рабочей силы в Акмолинской области, 2017-2019 гг.

Год	Численность, тыс.чел.				лица, не входящие в состав рабочей силы	Уровень участия в рабочей силе, %	Уровень занятости, %
	население в возрасте 15 лет и старше	рабочая сила	зая-тые	безра-ботные			
2017	562,0	428,9	408,3	20,6	133,1	76,3	72,6
2018	564,1	429,2	409,0	20,5	134,9	76,1	72,4
2019	563,0	428,3	408,0	20,3	134,8	76,1	72,5

Примечание: составлена авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, 2017-2019 гг.

В 2019г. численность экономически активного населения области составила 428,3 тыс. человек. В численности экономически активного населения 408,0 тыс. чел. – это занятые экономической деятельностью, 20,3 тыс. чел. – безработные.

Уровень занятости населения имеет нисходящую динамику, показатель в 2019г. сократился до 76,1% (в 2017г. – 76,3%).

Изменение степени занятости населения можно объяснить разными причинами, в том числе как демографическими, так и экономическими [2].

Под занятостью населения понимается трудовая деятельность, связанная с удовлетворением личных и общественных по-

требностей, не противоречащая законодательству Республики Казахстан, приносящая заработок или доход [см.1].

В республике основная часть занятого населения проживает в городской местности (58,4% или 8 780,8 тыс. человек в 2019г.). В Акмолинской области удельный вес занятого населения, проживающего в городской местности, составил в 2019г. 47,6%, т.е. большая часть населения проживает в сельской местности (52,4%, или 214,0 тыс. человек) [3].

В структуре занятого населения Акмолинской области существуют значительные различия между городской и сельской местностью (таблица 2).

Таблица 2 – Занятое население Акмолинской области по статусу занятости, %

Показатель	2017г.			2019г.		
	всего	в том числе		всего	в том числе	
		в городской местности	в сельской местности		в городской местности	в сельской местности
Занятое население	100	47,9	52,1	100	47,6	52,4
Наемные работники	65,8	74,5	57,9	68,0	75,6	61,1
в т.ч. заняты:						
- по найму в организации	85,1	85,0	85,1	85,4	85,7	85,0
- по найму у физических лиц	12,1	14,7	9,0	11,3	13,6	8,7
- в крестьянском хозяйстве	2,9	0,3	5,9	3,3	0,6	6,3
- по договору гражданско-правового характера на оказание услуг	-	-	-	0,03	0,04	0,03
Самостоятельно занятые работники	34,2	25,5	42,1	32,0	24,4	38,9

Примечание: составлена авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, 2017г., 2019г.

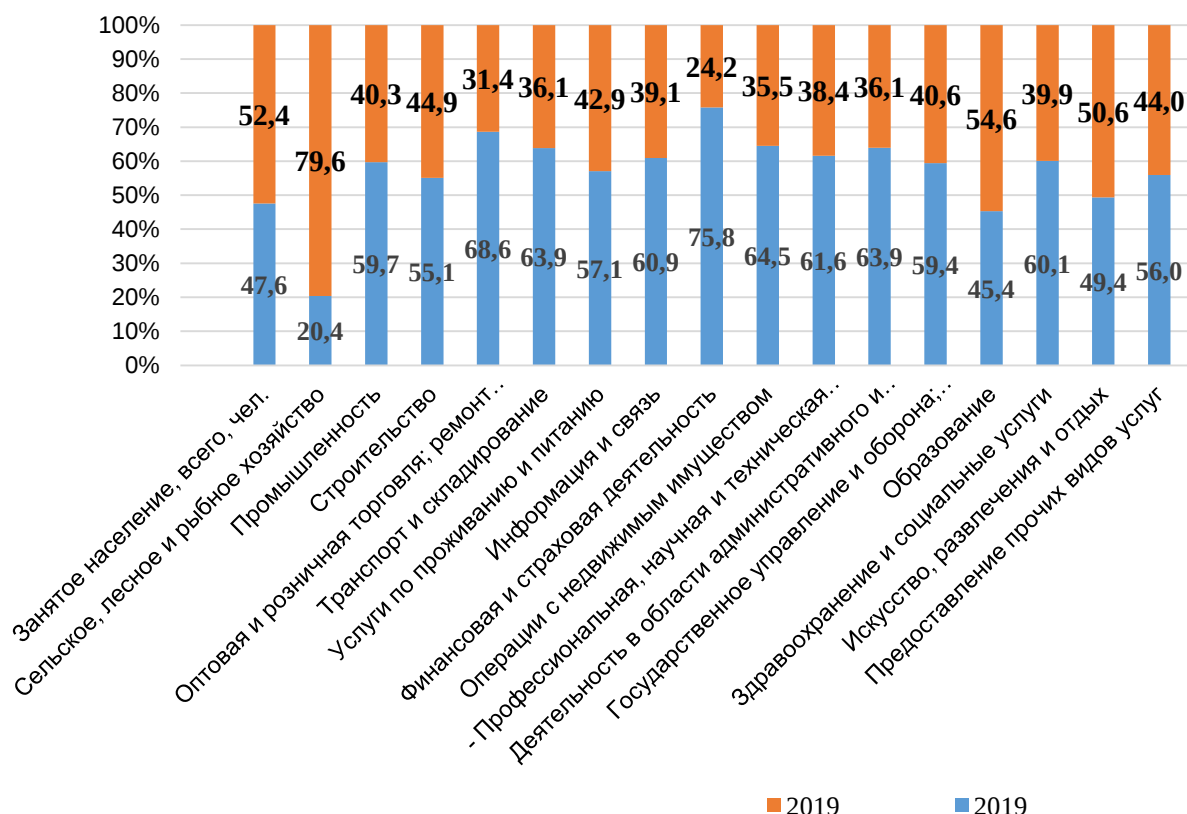
В целом в области наблюдается увеличение удельного веса наемных работников в структуре занятого населения с 65,8% в 2017г. до 68% в 2019г. при одновременном сокращении удельного веса самостоятельно занятого населения с 34,2% до 32%. Эта тенденция характерна как для жителей, занятых в городе, так и для жителей, занятых на сельских территориях.

В городе доля наемных работников в структуре всего занятого населения составляет 75,6%, а доля самостоятельно занятых – 24,4%. В сельской же местности доля самостоятельно занятых превышает значение этого показателя в городе. Так, на селе 61,1% занятого населения – это наемные работники, а 38,9% – самостоятельно занятые.

Доля самостоятельно занятых в сельской местности превышает значение этого показателя в городской местности в большей степени по причине отсутствия у сельских жителей альтернативы, недостатка квалификации и дефицита рабочих мест.

Важным показателем уровня экономического развития региона и страны является отраслевая структура занятости населения. На рисунке представлена структура занятого населения Акмолинской области по видам экономической деятельности в 2019 году.

52,4% (214,0 тыс. человек) занятого населения в 2019г. в Акмолинской области проживало в сельской местности.

Примечание: составлен авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, 2019 г.

Рисунок – Структура занятого населения Акмолинской области по видам экономической деятельности в 2019г., %

Основной сферой приложения труда для 29% всего занятого населения области (118,2 тыс. чел.) является отрасль сельского хозяйства. В сельской местности проживает 79,6% (94,1 тыс. чел.), занятых в этой отрасли, а в городской местности 20,4% (24,1 тыс. чел.). Также в сельской местности проживает 54,6% населения, занятого в образовании; 50,6% населения, занятого в сфере развлечений и отдыха; 44,9% населения, занятого в строительстве; 42,9% населения, занятого в сфере услуг по проживанию и питанию; 40,3% населения, занятого в промышленности.

За анализируемый период наблюдается рост численности занятого населения в сельской местности на 1 207 человек (с 212 780 в 2017г. до 213 987 человек в 2019г.). При этом в структуре занятого населения по видам экономической деятельности произошли изменения в сторону сокращения численности населения, занятого в сельском хозяйстве на 8 879 человек (с 102 943 в 2017г. до 94 064 чел. в 2019г.).

Отрасль сельского хозяйства понесла существенные потери, так как удельный

вес занятых в сельском хозяйстве в общем количестве занятых снизился с 48,4% в 2017г. до 44% в 2019году. Основными же генераторами рабочих мест стали: промышленность (+0,6%), оптовая и розничная торговля (+0,9%).

Наименьший уровень занятости в сельской местности отмечен в сфере финансовой и страховой деятельности (0,5%), информации и связи (0,7%), операций с недвижимым имуществом (0,9%), а также профессиональной, научной и технической деятельности (0,9%).

Таким образом, структура занятости на селе в отраслевом разрезе в области претерпевает определенные изменения. Ключевыми трендами стали снижение доли занятых в сельском хозяйстве, а также рост доли занятых в сферах промышленности, оптовой и розничной торговли.

Исходя из вышеизложенного, можем утверждать, что снижение занятости в аграрном секторе экономики неизбежный процесс, который возможно будет компенсировать одновременным ростом занятости в несельскохозяйственных сферах экономики.

В последние годы все больше проявляются последствия структурных демографических преобразований, старение и сокращение доли трудоспособного населения. Так, в настоящее время аграрные предприятия области столкнулись с проблемой старения кадров вследствие сла-

бого притока молодых специалистов, что ведет к трудно-восполнимым потерям трудоспособного населения на селе.

В таблице 3 представлена структура сельского населения области согласно основных возрастных групп.

Таблица 3 – Структура сельского населения Акмолинской области по основным возрастным группам, %

Основные возрастные группы	2017 г.			2018 г.			2019 г.		
	всего	муж.	жен.	всего	муж.	жен.	всего	муж.	жен.
Моложе трудоспособного возраста	23,1	23,8	22,5	23,3	24,1	22,6	23,1	23,8	22,4
Трудоспособного возраста	67,1	68,6	65,7	66,6	67,8	65,5	66,1	67,6	64,7
Старше трудоспособного возраста	9,7	7,6	11,9	10,1	8,2	11,9	10,7	8,6	12,9

Примечание: составлена авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, 2017-2019 годы.

Основную долю в структуре жителей села по основным возрастным категориям занимает население трудоспособного возраста, удельный вес которого снизился с 67,1% в 2017г. до 66,1% в 2019 году. Наблюдается негативная тенденция, связанная с увеличением в структуре жителей села удельного веса жителей, возраст которых превышает трудоспособный (с 9,7% в 2017г. до 10,7% в 2019г.). Эта тенденция характерна как для мужского, так и женского населения области.

По мнению многих авторов отток молодых специалистов из сельской местности связан с низким уровнем заработной платы и недостаточным уровнем социально-культурно-бытовых условий на селе [4]. Также помимо невысокой заработной платы, недостаточного социально-экономического уровня развития сельских территорий, способствующего миграции молодежи из села, усугубляют ситуацию сложные условия труда, призрачные перспективы карьерного роста.

Возвращению молодых специалистов в аграрную сферу будут способствовать такие основные факторы, как высокая заработная плата, предоставление жилья на праве собственности, наличие развитой инфраструктуры на селе, которые должны быть положены в основу политики государства по возрождению села и обеспечению занятости жителей на сельских территориях [5].

Исходя из расположения кривых, на которых отображены возрастные группы сельских жителей, можем отметить крайне нежелательную тенденцию. Доля сельских

жителей, которые находятся в трудоспособном возрасте, имеет устойчивую тенденцию к снижению (с 67,1% в 2017г. до 66,1% в 2019г.), а доля сельских жителей, возраст которых старше трудоспособного, увеличилась с 9,7% в 2017 г. до 10,7% в 2019 году. Увеличение количества сельских жителей, возраст которых превышает трудоспособный, за анализируемый период составило 4,5 тыс. человек. При этом число сельских жителей в возрасте моложе трудоспособного изменилось несущественно.

За период с 2017 по 2019г. заметно улучшение состава рабочей силы по уровню образования на селе (таблица 4).

Можно отметить рост численности населения, имеющего высшее, незаконченное высшее, среднее профессиональное и начальное профессиональное образование (на 10,6%, 26,7%, 13,2% и 3,9%, соответственно). На воспроизводство и полноту использования рабочей силы на селе немаловажное влияние оказывает и гендерный состав жителей [6].

На селе удельный вес женщин в структуре населения трудоспособного возраста преобладает над мужским населением и держится в течение анализируемого периода на уровне 50,7%. Количество женского населения в трудоспособном возрасте в Акмолинской области превосходит мужское население после 45-летнего возраста и достигает максимальной разницы (в количестве 8,6 тыс.чел.) в возрасте старше 65 лет.

Таблица 4 – Рабочая сила по уровню образованности в сельской местности в Акмолинской области, тыс. человек (2017-2019гг.)

Показатель	2017г.		2018г.		2019г.		2019г. к 2017г., %
Рабочая сила, всего	224,5	100	225,6	100	225,5	100	100,4
из них имеют образование:							
- высшее	50,9	22,7	58,4	25,9	56,3	25,0	110,6
- незаконченное высшее	2,5	1,1	3,4	1,5	3,1	1,4	126,7
- среднее профессиональное	90,6	40,3	88,5	39,2	102,5	45,5	113,2
- начальное профессиональное	9,7	4,3	11,9	5,3	10,0	4,5	103,9
- среднее общее	50,7	22,6	52,6	23,3	45,6	20,2	90,1
- основное среднее	18,7	8,3	10,0	4,4	7,6	3,3	40,5
- начальное	1,6	0,7	0,9	0,4	0,4	0,2	22,1
Примечание: составлена авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, 2017-2019 годы.							

Дефицит квалифицированных специалистов в аграрном секторе характерен практически для всех областей и регионов страны. Наблюдается сокращение удельного веса специалистов в наиболее активной возрастной группе (от 30 до 50 лет). Несмотря на тот факт, что уровень безработицы в сельской местности превышает уровень безработицы в городе, актуальной проблемой для многих предприятий аграрной сферы области остается дефицит квалифицированных кадров.

Существование этой проблемы можно объяснить низкой мотивацией к труду в аграрном секторе высококвалифицированных специалистов по причине низкой оплаты труда, ограниченного доступа к социально-бытовым благам и др. Все это подталкивает их к переходу на более высокооплачиваемую работу в несельскохозяйственном производстве и к переезду в городскую местность [7].

В связи с вышеизложенным, решение проблемы дефицита квалифицированных специалистов на предприятиях аграрного сектора возможно только при комплексном воздействии на все сферы жизнедеятельности сельского населения, в том числе путем повышения престижности труда в сельскохозяйственном производстве [см.5].

Повышение кадрового потенциала в сельской местности предусматривает государственную поддержку специалистов социальной сферы и АПК, прибывших для работы и проживания в сельской местности, в виде выплаты подъемного пособия и предоставления бюджетного кредита на приобретение или строительство жилья [8].

В стране в настоящее время реализуется ряд программ и мероприятий, которые направлены на улучшение качества жизни

на селе, на модернизацию социальной среды [9, 10].

Таким образом, совокупность всех реализуемых в стране программ и мероприятий в сфере занятости должна быть направлена на решение первоочередной задачи – обеспечение повышения эффективности функционирования рынка труда на селе с целью снижения социальной напряженности, связанной с наличием большого числа незанятых трудоспособных сельских жителей.

В настоящее время приоритетным направлением обеспечения занятости сельского населения является развитие малого и среднего предпринимательства в несельскохозяйственной сфере, способствующее диверсификации хозяйственной деятельности сельских жителей, расширению источников пополнения семейного бюджета и масштабов занятости сельского населения, а также повышению уровня жизни сельского населения.

Заключение

1. За анализируемый период наблюдается рост численности занятого населения в сельской местности на 1207 человек (с 212780 в 2017г. до 213987 человек в 2019г.). В области удельный вес занятого населения, проживающего в сельской местности, составил в 2019г. 52,4%.

2. Рынку труда в сельской местности характерно сокращение численности жителей, занятых в сельскохозяйственном производстве. За анализируемый период выявлены изменения в сторону уменьшения численности жителей, занятых в аграрной сфере на 8879 человек (с 102943 в 2017г. до 94064 человек в 2019г.).

3. Предложение более высокооплачиваемых рабочих мест в не аграрном секторе ведет к уходу работника в несельскохозяйственный сектор.

зятственную занятость. Существующее мнение о жителях села как работников в основном сельскохозяйственного производства в настоящее время не актуально.

4. Основную долю в структуре сельского населения по основным возрастным группам занимает население трудоспособного возраста. Наблюдается негативная тенденция, связанная с увеличением в структуре сельского населения удельного веса жителей, возраст которых превышает трудоспособный.

5. Среди населения трудоспособного возраста, проживающего на сельских территориях области, доля женского населения преобладает. Количество женского населения в трудоспособном возрасте в Акмолинской области превосходит мужское население после 45-летнего возраста и достигает максимальной разницы (в количестве 8,6 тыс.чел.) в возрасте старше 65 лет.

6. Для решения проблемы нехватки квалифицированных специалистов на предприятиях аграрного сектора необходимо совокупное воздействие на все сферы жизнедеятельности сельских жителей, в том числе путем повышения престижа сельскохозяйственного труда. Приоритетным направлением обеспечения занятости сельского населения является развитие малого и среднего предпринимательства в несельскохозяйственной сфере.

Список литературы

[1] О занятости населения. Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 482-V ЗРК [Электронный ресурс].-2016.-URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000482> (дата обращения: 10.01.2021).

[2] Антонов, Е.В. Динамика занятости и состояния рынков труда регионов России в 2010–2017 гг. / Е.В. Антонов // Вестник Санкт-Петербургского университета. Науки о Земле.- 2019.- №64(4).- С.559-574 <https://doi.org/10.21638/spbu07.2019.404>.

[3] Основные индикаторы рынка труда в Республике Казахстан (4 части) [Электронный ресурс].-2019.-URL: <https://stat.gov.kz> (дата обращения: 12.01.2021).

[4] Ибришев, Н.Н. Анализ качества жизнедеятельности сельского населения Республики Казахстан / Н.Н. Ибришев, А.Б. Молдашев, С.Т.Жумашева, И.С.Таипова //Проблемы агорынка.-2018.-№3.-С.186-192.

[5] Волков, В.И. Обеспечение квалифицированными кадрами предприятий аграрной сферы агропромышленного комплекса региона / В.И. Волков, В.И. Набоков, Н.К. Юлдашев // Аграрный вестник Урала.-2020.-№ 06 (197).-С.81-88.

[6] Лещева, М.Г. Кадровый потенциал сельскохозяйственных организаций региона: формирование и использование / М.Г. Лещева//Известия ТСХА.-2017.-Вып. 6.- С.114-128.

[7] Об утверждении Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 июля 2018 года № 423 [Электронный ресурс].- 2018.- URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423> (дата обращения: 10.01.2021).

[8] Об утверждении Государственной программы развития регионов на 2020 - 2025 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 990 [Электронный ресурс].- 2019.- URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000990> (дата обращения: 15.01.2021).

[9] Повышение качества жизни на селе: проектом «Ауыл – Ел бесігі» до 2025 года будут охвачены 80% всех сельских жителей [Электронный ресурс].- 2019.- URL: <https://primeminister.kz/ru/povishenie-kachestva-zhizni-na-sele-proektom-auil-el-besigi-do-2025-goda-budut-ohvacheni-80-vseh-selskih-zhitelei> (дата обращения: 16.01.2021).

[10] Об утверждении Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы "Еңбек". Постановление Правительства Республики Казахстан от 13 ноября 2018 года №746 [Электронный ресурс].-2018.- URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000746> (дата обращения: 22.01.2021)

References

[1] On employment of the population. Law of the Republic of Kazakhstan dated April 6, 2016 No. 482-V LRK [Electronic resource].- 2016.- URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000482> (date of access: 10.01.2021).

[2] Antonov, E.V. Dynamics of employment and state of labor markets in regions of Russia in 2010–2017. / E.V. Antonov // Bulletin of St. Petersburg University. Earth Sciences.-2019.- №64(4).- PP.559-574 <https://doi.org/10.21638/spbu07.2019.404>.

[3] Main indicators of labor market in the Republic of Kazakhstan (4 parts) [Electronic resource].- 2019.-URL: <https://stat.gov.kz> (date of access: 12.01.2021).

[4] Ibrishev, N.N. Analysis of the life quality of the rural population of the Republic of Kazakhstan / N.N. Ibrishev, A.B.Moldashev, S.T. Zhumasheva, I.S. Taipova // Problems of Agri Market.-2018.-No.3.-PP.186-192.

[5] Volkov, V.I. Provision of qualified personnel for enterprises of agricultural sector of agro-industrial complex of the region / V.I. Volkov, V.I. Nabokov, N.K. Yuldashev // Agrari-

an Bulletin of the Urals. -2020.-№ 06 (197).- PP.81-88.

[6] Leshcheva, M.G. Personnel potential of agricultural organizations in the region: formation and use / M.G. Leshcheva // Izvestiya TAA. -2017.- Issue 6.- PP. 114-128.

[7] On approval of the State program on development of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 12, 2018 No. 423 [Electronic resource].-2018.-URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P180000423> (date of access: 10.01.2021).

[8] On the approval of the State Program on Regional Development for 2020 - 2025. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2019 No.990 [Electronic resource].- 2019.-URL: <http://adilet.zan.kz/>

rus/ docs/P1900000990 (date of access: 15.01.2021).

[9] Improvement of life quality in the countryside: the project "Auyl - El besigi" by 2025 will cover 80% of all rural residents [Electronic resource].- 2019.-URL: <https://primeminister.kz/ru/povishenie-kachestva-zhizni-na-sele-proektom-auyl-el-besigi-do-2025-goda-budut-ohvacheni-80-vseh-selskih-zhitelei> (date of access: 16.01.2021).

[10] On the approval of the State Program on Development of Productive Employment and Mass Entrepreneurship for 2017-2021 "Enbek". Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 13, 2018 No. 746 [Electronic resource].-2018.-URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000746> (date of access: 22.01.2021).

Информация об авторах:

Бельгубаева Анаргүль Сарсенбаевна; кандидат экономических наук, доцент; профессор кафедры «Экономика и учет»; Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова; г.Кокшетау, 020000 ул.Абая 76, Казахстан; anargul.belgibayeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5583-0624>

Мусина Алма Жумагельдыевна; кандидат экономических наук; заведующая кафедрой «Финансы и учет»; Торайгыров Университет; г.Павлодар, 140008 ул.Ломова 64, Казахстан; alma1404@yandex.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3893-316X>

Волохова Марина Александровна; кандидат экономических наук; старший научный сотрудник; Поволжский научно-исследовательский институт экономики и организации агропромышленного комплекса; г.Саратов, 410010 ул. Шехурдина 12, Россия; nii_apk_sar@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2559-8948>

Авторлар туралы ақпарат:

Бельгубаева Анаргүль Сарсенбаевна; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; «Экономика және есеп» кафедрасының профессоры; Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті; Көкшетау қ., 020000 Абай көшесі 76, Қазақстан; anargul.belgibayeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5583-0624>

Мусина Алма Жумагельдыевна; экономика ғылымдарының кандидаты; «Қаржы және есеп» кафедрасының меңгерушісі; Торайгыров Университеті; Павлодар қ., 140008 Ломов көшесі 64, Қазақстан; alma1404@yandex.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3893-316X>

Волохова Марина Александровна; экономика ғылымдарының кандидаты; аға ғылыми қызметкер; Поволжье экономика және агроөнеркәсіптік кешенді ұйымдастыру ғылыми-зерттеу институты; Саратов қ., 410010 Шехурдин көшесі 12, Ресей; nii_apk_sar@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2559-8948>

Information about authors:

Belgibayeva Anargul Sarsenbayevna; Candidate of Economic Sciences, Associated Professor; Professor of the Department of Economics and Accounting; Sh. Ualikhanov Kokshetau University; Kokshetau, 020000 Abay str. 76, Kazakhstan; anargul.belgibayeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5583-0624>

Mussina Alma Zhumageldyevna; Candidate of Economic Sciences; Head of the Department of Finance and Accounting; Toraighyrov University; Pavlodar, 140008 Lomova str. 64, Kazakhstan; alma1404@yandex.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3893-316X>

Volokhova Marina; Candidate of Economic Sciences; Senior Researcher; Volga Research Institute of Economics and Organization of Agro-Industrial Complex; Saratov, 410010 Shekhurdina str. 12, Russia; nii_apk_sar@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2559-8948>

INCREASE IN EXPORTS OF GRAIN PROCESSING PRODUCTS

АСТЫҚТЫ ҚАЙТА ӨНДЕУ ӨНІМДЕРІНІҢ ЭКСПОРТЫН ҰЛҒАЙТУ

УВЕЛИЧЕНИЕ ЭКСПОРТА ПРОДУКЦИИ ПЕРЕРАБОТКИ ЗЕРНА

L. YESAKHMETOVA**PhD student**Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan***corresponding author e-mail: Elm.78@mail***Л.М. ЕСАХМЕТОВА****PhD докторанты**Алматы технологиялық университет, Алматы, Қазақстан***автордың электрондық поштасы: Elm.78@mail.***Л.М. ЕСАХМЕТОВА****докторант PhD**Алматинский технологический университет, Алматы, Казахстан***электронная почта автора: Elm.78@mail.ru*

Abstract. The implementation of strategic goals of the development of agro-industrial complex can be achieved due to the significant potential for growth in production volume of flour-cereals industry, competitive advantages. The article discusses the raw material reserves of domestic flour-cereal industry, sufficient for sustainable and balanced production of various types and varieties of flour, to fully meet the needs of the bakery, confectionery and pasta industries. Production indicators of flour output when all production capacities are loaded are presented, which determines the possibility of expanding export markets. The author states that flour and cereal industry, which is part of grain products subcomplex of agro-industrial complex, is included into the links of the added value chain, interacts with technologically related industries, which improve its structure, expand export opportunities, and contribute to the growth of the competitiveness of national economy. The importance of production of flour-milling products is determined by its contribution to the formation of food security in the country due to the significant increase in production of high-quality domestic food products. The author points out, that in Kazakhstan, the Roadmap on development of grain processing will be developed. The activities of the subsidiary LLP BioOperations (Tayinsha town, North Kazakhstan region) are aimed at production of bioethanol, wheat gluten, starch, flour and animal feed. The main direction of functioning of LLP "Aruana-2010" is production of flour (wheat, bakery), providing it to trade enterprises and manufacture of bakery products. Flour of the "PATSHA" trademark is made from high quality grain, with high protein content, grown in ecologically clean fields of Kazakhstan.

Аңдатпа. Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың стратегиялық мақсаттарын іске асыруға ұн тарту-жарма өнеркәсібі өндірісі көлемінің айтарлықтай өсу әлеуеті, бәсекелестік артықшылықтар есебінен қол жеткізуге болады. Мақалада ұнның әр түрлері мен сұрыптарын тұрақты және теңгерімді алу үшін, наубайхана, кондитерлік және макарон салаларының қажеттіліктерін толық қанағаттандыру үшін жеткілікті отандық ұн тарту индустриясының шикізат резервтері қарастырылған. Барлық өндірістік қуаттарды жүктеу кезінде ұн шығарудың өндірістік көрсеткіштері ұсынылған, бұл экспортқа өткізу нарықтарын кеңейту мүмкіндігін айқындайды. Автор АӨК астық өнімі кіші кешенінің құрамына кіретін ұн-жарма өнеркәсібі қосылған құнды қалыптастыру тізбегінің буындарына қосылғанын, оның құрылымын жақсартатын, экспорттық мүмкіндіктерді кеңейтетін, ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігінің өсуіне ықпал ететін технологиялық байланысты сабақтас салалармен өзара іс-қимыл жасайтынын айтады. Ұн өнімдерін өндірудің маңыздылығы оның жоғары сапалы отандық тамақ өнімдерін өндіру көлемін едәуір ұлғайту арқылы елдің азық-түлік қауіпсіздігін қалыптастыру үрдістеріне қосқан үлесі арқылы анықталады. Автор атап өткендей, Қазақстанда астық өңдеуді дамыту бойынша Жол картасы әзірленеді. "BioOperations" ЖШС еншілес кәсіпорнының қызметі (Тайынша қ., Солтүстік Қазақстан облысы) биоэтанол, бидай дәнінің маңызы, крахмал, ұн және мал азығын

шығаруға бағытталған. "Аруана-2010" ЖШС қызметінің негізгі бағыты – ұн өндіру (Бидай, Нан пісіру), онымен сауда және нан өнімдерін өндіру кәсіпорындарын қамтамасыз ету. "ПАТША" сауда маркасының ұны Қазақстанның экологиялық таза алқаптарында өсірілген протеині Жоғары, сапасы жоғары астықтан өндіріледі.

Аннотация. Реализация стратегических целей развития агропромышленного комплекса может быть достигнута за счет значительного потенциала роста объемов производства мукомольно-крупяной промышленности, конкурентных преимуществ. В статье рассмотрены сырьевые резервы отечественной мукомольной индустрии, достаточные для устойчивого и сбалансированного получения разнообразных видов и сортов муки, удовлетворения в полной мере потребностей хлебопекарной, кондитерской и макаронной отраслей. Представлены производственные показатели выпуска муки при загрузке всех производственных мощностей, что определяет возможность расширения рынков сбыта на экспорт. Автор констатирует, что мукомольно-крупяная промышленность, входящая в состав зернопродуктового подкомплекса АПК, включена в звенья цепи формирования добавленной стоимости, взаимодействует с технологически связанными смежными отраслями, которые улучшают ее структуру, расширяют экспортные возможности, способствуют росту конкурентоспособности национальной экономики. Значимость производства мукомольной продукции определяется его вкладом в процессы формирования продовольственной безопасности страны за счет значительного наращивания объемов выработки высококачественных отечественных продуктов питания. В Казахстане, указывает автор, будет разработана Дорожная карта по развитию переработки зерна. Деятельность дочернего предприятия ТОО «BioOperations» (г.Тайынша, Северо-Казахстанская область) направлена на выпуск биоэтанола, пшеничной клейковины, крахмала, муки и кормов для животных. Основное направление функционирования ТОО «Аруана-2010» – производство муки (пшеничной, хлебопекарной), обеспечение ею предприятий торговли и изготовления хлебобулочных изделий. Мука торговой марки «ПАТША» производится из зерна высокого качества, с повышенным содержанием протеина, выращенным на экологически чистых полях Казахстана.

Key words: grain products subcomplex of AIC, flour-milling industry, raw material potential, production capacity, processing, food security, export, competitiveness.

Түйінді сөздер: АӨК астық өнімінің кіші кешені, ұн тарту өнеркәсібі, шикізат әлеуеті, өндірістік қуаттар, қайта өңдеу, азық-түлік қауіпсіздігі, экспорт, бәсекеге қабілеттілік.

Ключевые слова: зернопродуктовый подкомплекс АПК, мукомольная промышленность, сырьевой потенциал, производственные мощности, переработка, продовольственная безопасность, экспорт, конкурентоспособность.

Introduction. In modern conditions the economic policy of Kazakhstan is focused on a gradual departure from the "raw material" model of development in the direction of creating conditions for industrial diversification and growth of competitiveness of domestic production. Implementation of these strategic objectives can be achieved through intensive use of natural resources, which will allow to create conditions to increase added value in a number of those industries, which are characterized by the presence of significant potential for future growth and basic competitive advantages [1]. The flour-and-cereal industry is one of such industries. The sphere of this production is characterized by the rational use of the rich natural potential of the country, which allows ensuring the sustainability of economic growth of economic entities.

The economic processes of milling-cereal industry development are characterized by the

formation of integrated associations, which functioning is based on the complete technological cycle of production of grain processing products. At present, in millingsubcomplex, the growth of production capacity was mainly due to the small (modular) mills, which do not require significant.

The importance of the industry is also dictated by its contribution to the processes of formation of food security of the country (including through the continuous increase in the due to the significant increase and growth of production of domestic products.) The processes taking place in agriculture of Kazakhstan confirm the preservation of significant interest of investors to the industry, in Kostanay region there is the implementation of 22 major projects aimed at the program of organization of support of agricultural producers.

Material and methods of research. The structure of grain processing industry includes

the elevator, milling-cereal and feed industries, each of which is of great importance in providing the country's population with high-quality food products and their activities are ultimately aimed at implementation of the State Program on Development of Agro-Industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021.

Studies of sectoral production, analysis of the structures of inter-sectoral interaction revealed a number of problems that hinder the sustainable development of domestic grain-product subcomplex of the AIC, including milling-cereal enterprises [2]. It follows from the study that raw material potential of the national milling-cereal industry is sufficient for the balanced production of various flour types and varieties, and full satisfaction of the needs of bakery, confectionery and pasta industries.

The potential of flour production is 7 million tons at full capacity, which makes it possible to expand export markets. The distribution of production forces of the flour-milling industry is not evenly distributed. So, five oblasts account for more than 70% of the total production: - Akmola oblast - 10,4%, Karaganda oblast - 9,7%, Kostanay oblast - 28,8%, North-Kazakhstan oblast - 9,0% and Shymkent city - 12,1%, however in these grain-producing regions recession of production is observed.

Results and their discussion. Analysis of the effectiveness of the processes taking place in the agriculture of the Republic of Kazakhstan has confirmed the preservation of the traditional interest of investors in this industry. For example, only in Kostanay region 22 major projects are implemented for an amount exceeding 22 billion tenge, which include programs for the organization of support for rural producers, the production of innovative types of equipment for agricultural work and deep processing of crops in the release of products [3].

The implementation of projects is aimed at sustainable socio-economic development of the region, as they create additional jobs, form a modern infrastructure of rural settlements, improve the quality of life of the population. As an example of a successful site chosen in the implementation of many investment projects, the Industrial Zone of Kostanay should be mentioned. On its territory, including the introduction of a project solution worth about 250 million dollars of deep processing of agricultural raw materials, which was initiated by LLP "BioGrain" together with a Chinese partner [4].

In Kazakhstan a roadmap for the development of grain processing will be developed. Kostanay region takes a leading place on processing of grain and grain products, production

capacities - 2 345,4 thousand tons: among them, fine-grinding flour from wheat and meslin (mixture of wheat and rye) - 96%, groats, flour of a rough grind - 0,45%, fresh bread - 1,6%, macaroni - 1,1%, forages ready for animals - 0,7%. The activity of its subsidiary BioOperations LLP (Tayinsha, North Kazakhstan region) is aimed at production of bioethanol, wheat gluten, starch, flour and animal feed.

Kazakhstan's production in January-July 2020 was 1.89 million tons of flour, 6.4% (2.019 mln tons) lower than in the same period of 2019.

Distribution of production forces of the pasta industry is located in five regions, which account for about 79% of all manufactured products - the cities of Nur-Sultan and Shymkent (18%), Kostanay and North Kazakhstan regions (15%) and West Kazakhstan region (13%). The main production capacities are concentrated mainly in the north of the country. In Kyzylorda and Turkestan regions for the period January-July 2019 - 2020 no production of pasta was recorded. The coefficient of balance of foreign trade turnover for "flour" products is 0.98 or closer to 1, which means prevalence of export over import, or import volumes are insignificant compared to export.

This coefficient means a huge potential for integration and increase in exports of these products and high quality of products. For the product "pasta" competitiveness index is equal to 0.09, which means complete balance of foreign trade turnover (the coefficient is closer to zero), takes place when export is equal to import, this means that foreign trade exchange for this product occurs with equality of trade conditions and opportunities. The export of pasta requires an increase in investment and renovation of production capacity to improve the quality of products and increase exports [5].

On this basis, this indicator reflects the increase in exports per unit increase in investment and is a criterion of elasticity of flour exports and shows the dependence on the economic growth of flour production and on investment. Export of pasta is a less investment-attractive sector and needs long-term measures of financial support.

Given this indicator, flour production remains more attractive for both producers and investors compared to pasta production, but with increased support measures and investment attraction, pasta production has a high value-added chain [6].

Flour production: potential to increase exports From March 22 to June 1 of this year, the Republic of Kazakhstan had bans and restrictions (quotas) on the export of flour, intro-

duced due to the need to ensure food security of the population and the increased demand in the countries - importers of Kazakh products.

Combination of grain and flour markets in Central Asia led to a sharp growth of the flour industry in the countries - importers of domestic flour. Exports of flour from Kazakhstan in January-June 2020 increased by 23.75% and amounted to \$ 198 million. It should be noted that export revenues for flour increased at the background of declining physical volumes, indicating a jump in prices for these products. The leaders in wheat flour exports are Kostanay region (37.4%) and Shymkent city (18%) [7]. In 2019, a total of \$201.1 million worth of products were exported from these two regions. Also major suppliers of wheat flour are North Kazakhstan, Akmola, Turkestan, Karaganda regions and Nur-Sultan city. They account for 35% of the total exports or \$127.4 mln, wheat flour imports showed significant growth (276.8%) compared to the same period of last year and amounted to \$1.6 mln.

It should be noted that the provision of the domestic market with flour is at a high level among other commodity groups. Over the past year, import of flour made not more than 0.12% of production in the country. Main consumers of Kazakhstani flour are Afghanistan - 61% (\$221.4 mln) and Uzbekistan - 21.2% (\$76.9 mln). Major consumers include such countries as Tajikistan - 5.3% (\$19.3 mln), Russia - 4.5% (\$16.4 mln), Turkmenistan - 2.9% (\$10.4 mln) and Kyrgyzstan - 2.6% (\$9.6 million).

Supplies of Kazakh flour to the main importing countries on average make up 90% of total imports of these countries. Pasta market has a large scale in the world, the total export of pasta products is about \$8.7 billion. The share of Kazakh products in the market is less than 0.2% [8]. LLP "Aruana-2010" - as an important link in the grain product cluster within the framework of the state program "Roadmap-2020" the project on construction of elevator-milling complex with a processing capacity of 300 tons of grain per day is implemented.

Aruana-2010" LLP is a modern, dynamically developing enterprise, which is one of the largest flour producers in Kazakhstan, striving to become a recognized leader among producers in the market of CIS countries and Central Asian region. The elevator and mill complex "Aruana-2010" is an enterprise with a developed infrastructure: The complex has an elevator with capacity of 32000 tons of grain, truck weighing room with electronic scales with carrying capacity up to 100 tons, railway weighing room-120 tons, grain dryer, mill with processing capacity of 300 tons of

grain, finished product warehouse with capacity of 6000 tons of flour, access roads, production and technological laboratory of grain quality, mill laboratory of flour quality, administrative and household buildings, repair shops and car park.

The company "Aruana-2010" LLP is one of the leading manufacturers of flour in the market of Kazakhstan. Having high production and personnel potential, the company has set the main task to produce competitive products. The policy of "Aruana-2010" LLP in the food safety area is a part of the general strategy of the enterprise development: producing high quality and safe products based on the consumers' requirements and expectations; expansion of domestic sales markets, and increase in the volumes of deliveries to the foreign markets; development of kinds of products demanded by the consumers.

The mill complex is equipped with the newest equipment of "Gencdegirmen" (Turkey). Company "Gencdegirmen" (Turkey) offers modern complex technological solutions for milling enterprises: systems of cleaning and grinding of grain crops, automation systems, automatic selection, aerosol-transport of finished products, as well as systems of waste processing.

One of the main activities of Aruana-2010 LLP is flour production. Currently, the company produces wheat baking flour and steadily provides flour to trade and bakery enterprises. PATSHA" trademark flour is produced from high-quality grain of high protein content grown in ecologically clean fields of Kazakhstan. Our own elevator allows us to form an optimally balanced stock of grain. Due to this due to the formation of milling batches it is possible to achieve high quality of the final product. Flour obtained from such grains has high gluten content, significantly exceeding the norms of GOST. High product quality is determined by hydrothermal preparation of grain for milling. The hydrothermal treatment of the grain is carried out in three stages, which makes it possible to loosen the endosperm effectively and to achieve the necessary technological humidity. Flexible technology provides the output of products of adjustable grade and purpose, depending on the needs of customers [9].

The mill complex is fully automated, all production processes are under the control of electronic control system. It is possible to provide effective work of the enterprise only by rational use of raw materials and cost reduction by improving the technology of preparation and grinding of grain, installation of modern equip-

ment at all stages of the technological process, organization of its highly efficient operation, rational use of labor and energy resources.

Kazakhstan produces a relatively large volume of pasta products. Export of the commodity item is 20% of production, which indicates a large potential for production and increase in exports of pasta products. The volume of pasta exports has almost doubled in the last two years. The main components of pasta production are widely available in the domestic market (flour, water, other additives). Export shipments of pasta products for January-June 2020 totaled \$21.2 million, an increase of 58.2% over the same period in 2019. At the same time, there has been a positive trend in pasta exports over the past five years from \$10.6 million to \$29.1 million (174.5% growth), indicating an increase in the competitiveness of domestic products in foreign markets. From 2015 to 2019, pasta imports showed a slight decrease of 6.3%, from \$41.5 million to \$28.9 million. However, despite restrictive measures caused by quarantine measures, pasta imports for the first half of 2020 were \$17.9 million, an increase of 15.5% over the same period in 2019 (\$15.5 million).

China's pasta consumption has shown an average growth rate of 6% over the past three years, with imports growing at a rate of 9% from 2017 to 2019. However, there is a need to increase production for exports to China, given that the share of exports to China of total RoK exports is no more than 1%. Thus, 370 tons of products were exported in 2019 [10]. Given the capacity of the Chinese market and the production capabilities of RK, it is necessary to consider this market for domestic companies. With effective investment in the pasta industry there is the potential for additional capacity, while taking into account domestic consumption (domestic sales in 2019 of 153 thousand tons). Given the estimated growth of the expert community, the average growth of pasta consumption in Kazakhstan in recent years was 13%. Considering these factors, the potential of pasta production at 47% utilization, or 166 thousand tons of production, has three options for capacity reloading.

In order to enter Chinese markets, it is necessary to upgrade production capacity, expand the range of pasta products, adjust the technological process to the needs of China and strengthen support measures.

With additional capacity by 10 percent the increase in exports will be 16.5 million dollars, or an increase in exports by 56 percent, 20% capacity increase in exports will be 39.7 million dollars, or export growth of 1.37 times;

30% capacity increase in exports will be 62.8 million dollars, or export growth of 2.1 times.

In Kazakhstan, the main regions for pasta exports are Almaty (33.7%), Kostanay (13.4%) and Pavlodar (12.2%) regions. In 2019, a total of \$17.2 million was exported from these three regions. Major suppliers of pasta products are Almaty and Shymkent cities, West Kazakhstan, North Kazakhstan and Karaganda regions. Their share accounts for 36.8% of all exports, or \$10.7 million.

Analysis of the import of instant noodles for the first half of 2020 amounted to 4592 thous. USD, which is 18% higher than in the same period of 2019. According to the World Instant Noodle Association (WINA), consumption in Kazakhstan in 2019 was 250 million servings.

The main consumers of noodles are China, Indonesia, India, Japan and Vietnam, accounting for 67% of global consumption. Kazakhstan ranks 28th with a share of 0.2% of total consumption in the world. An important competitive advantage of the domestic product is that the cost of fast noodles in Kazakhstan is 60% lower than in China. At the same time, it is believed that production of fast noodles is more complicated and expensive than pasta production due to the need for large investments in production line, equipment and recruitment of highly qualified personnel.

Conclusions.

1. The flour-and-cereal industry of Kazakhstan has a high potential for development, but is currently characterized by an insufficient level of competitiveness.

2. The achievement of a high level of competitiveness is possible in the conditions of solving the problems of increasing the efficiency of agricultural structures.

3. Full recognition of domestic products in foreign markets can happen in conditions of increased participation of the state in the management of the grain product complex.

4. Programs of state regulation aimed at improving relations with partner countries will allow to expand export directions of sales and ensure the stability and security of the national economy.

Список литературы

[1] Ушачев, И.Г. Научные проблемы импортозамещения и формирования экспортного потенциала продукции агропромышленного комплекса России. / И.Г. Ушачев // АПК: экономика, управление. - 2016. - №1. - С. 4-22.

[2] Алтухов, А.И. Проблемы развития АПК страны и необходимость их ускоренного решения/ А.И. Алтухов // Экономика сельского хозяйства России.-2018.-№ 4. - С. 2-14.

[3] Каренов, Р.С. Состояние и приоритеты перехода агропромышленного комплекса страны на новый качественный уровень устойчивого развития/ Р.С. Каренов, Б.Г. Нурпеисов, А.Б. Токсамбаева // Вестник КарГУ. Серия Экономика. - 2019.- № 2.- С. 172 – 182.

[4] Мизанбекова, С.К. Инновационные решения в управлении качеством продукции мукомольных предприятий / С.К. Мизанбекова, И.П. Богомолова, Н.М. Шатохина // Техника и технология пищевых производств.- 2018.- №3. – С. 372 – 383.

[5] Бабин, В. Бережливое производство как внутренний фактор устойчивого развития аграрного экспорта/В.Бабин, Ю.Бабина //АПК: экономика, управление.- 2020.-№1.- С.16-27.

[6] Марков, А.К. Повышение экспортного потенциала компаний агропромышленного комплекса путем цифровой трансформации сферы возобновляемых источников энергии на основе цифровой платформы / А.К. Марков, Е.Е. Можаяев // Фундаментальные исследования. - 2020. - № 7.- С. 54-58.

[7] Мизанбекова, С.К. Стратегический вектор развития мукомольно-крупяной промышленности Казахстана/С.К., Мизанбекова, Г.К. Нурманбекова //Вестник КарГУ. Серия Экономика.-2019.- № 1.- С. 121 – 129.

[8] Kozhakhmetova, G.A. Food security as a priority of agricultural policy / G.A.Kozhakhmetova, O.V.Lashkareva, T.A.Taipov // Problems of AgriMarket.-2018.- № 2.-PP.43-50.

[9] Аймурзина, Б.Т. Пищевая промышленность Республики Казахстан: современное состояние и проблемы /Б.Т. Аймурзина, М.Ж. Каменова, Р. Шокан, А.Д. Бердимурат//Проблемы агрорынка. - 2018. - № 2.- С.132 -138.

[10] Михнев, М.С. Китай и Казахстан: сотрудничество на Великом Шелковом пути/ М.С. Михнев//Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 1.-Ч.1.- С. 96-97.

References

[1] Ushachev, I.G. Scientific issues of import substitution and formation of export potential of products of agri-industrial complex of Rus-

sia / I.G. Ushachev // AIC: economics, management. - 2016. -№1. - PP.4-22.

[2] Altukhov, A.I. Issues of development of the country's agri-industrial complex and the need for their accelerated solution / A.I. Altukhov // Economics of Agriculture of Russia. -2018.- № 4. - PP. 2-14.

[3] Karenov, R.S. State and priorities of transition of the country's agri-industrial complex to a new qualitative level of sustainable development / R.S. Karenov, B.G. Nurpeissov, A.B. Toksambayeva // Bulletin of KSU. Series Economics. - 2019.- No. 2.- PP. 172 - 182.

[4] Mizanbekova, S.K. Innovative solutions in managing the quality of products of flour-milling enterprises / S.K. Mizanbekova, I.P. Bogomolova, N.M. Shatokhina // Technics and technology of food production.- 2018.- No. 3.- PP. 372-383.

[5] Babin, V. Economical production as an internal factor of sustainable development of agricultural exports / V. Babin, Y. Babina // AIC: economics, management.-2020.-№1.-PP.16-27.

[6] Markov, A.K. Increasing export potential of companies in agri-industrial complex through digital transformation of the sector of renewable energy sources on the basis of digital platform/ A.K. Markov, E.E. Mozhaev// Fundamental research. - 2020. - No. 7.- PP. 54-58.

[7] Mizanbekova, S.K. Strategic vector of development of flour and cereals industry in Kazakhstan/ S.K., Mizanbekova, G.K. Nurmanbekova // Bulletin of KarSU. Series Economics.- 2019.-No. 1.- PP. 121 - 129.

[8] Kozhakhmetova, G.A. Food security as a priority of agricultural policy / G.A. Kozhakhmetova, O.V. Lashkareva, T.A. Taipov // Problems of AgriMarket.-2018.- No. 2.-PP.43-50.

[9] Aimurzina, B.T. Food industry of the Republic of Kazakhstan: current state and problems / B.T.Aimurzina, M.Zh.Kamenova, R.Shokan, A.D. Berdimurat // Problems of AgriMarket. - 2018. - No. 2.- PP.132-138.

[10] Mikhnev, M.S. China and Kazakhstan: Cooperation on Great Silk Road/ M.S. Mikhnev // International Journal of Applied and Fundamental Research.-2016.-No.1.-Part 1.-PP.96-97.

Information about author:

Yesakhmetova Lyailya Muratbekovna; PhD student; Almaty Technological University; Almaty, 050012 Tole bi str. 100, Kazakhstan; Elm.78@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3364-3021>

Автор туралы ақпарат:

Есахметова Ляйля Муратбековна; PhD докторанты; Алматы Технологический Университет; Алматы қ., 050012 Толе би көшесі 100, Қазақстан; Elm.78@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3364-3021>

Информация об авторе:

Есахметова Ляйля Муратбековна; докторант PhD; Алматинский Технологический Университет; г.Алматы, 050012 ул.Толед би 100, Казахстан; Elm.78@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3364-3021>

ПРОБЛЕМЫ АГРОРЫНКА

Правила оформления статей для публикации в журнале
смотреть на сайте <https://www.jpgra-kazniiapk.kz>

Редакторы: И.С. ТАИПОВА, К.О. ОМИРГАЛИЕВА
Компьютерная верстка Ж.С. ДОСУМОВА

Подписано в печать 15.03.2021 г.
Формат 60х84 1/8. Бумага офсетная.
Объем 22,1 усл. п.л., 19,3 уч.изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ № 104.
Отпечатано в КазНИИ экономики АПК и РСТ

Адрес редакции:
Казахстан, 050057, г. Алматы, ул. Сатпаева 30 «б»
тел.: 245-35-87; 245-36-20, fax: 245-36-07
E-mail: kazniiapk@mail.ru